

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

литературно-художественнэ журнал

1958 гъэ лъандэрэ кыдыдокI

июль **4** август

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм Цыхубэ хыбарегъащIэ
IуэхущIапIэхэмкIэ, жылагъуэ, дин зэгухъэныгъэхэмкIэ и министер-
ствэмрэ КъБР-м и ТхакIуэхэм я союзымрэ кыдагъэкI

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР

Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакIуу Хъанджэрий, Бештокъуэ Хъэбас,
Гъут Iэдэм, Елгъэр Кашиф (жэуапыхъ секретарь),
Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлүфэ Хъэчим,
Тымыжь Хъэмышэ, Уэрзэй Афлик, Хъэх Сэфарбий

НАЛШЫК
2013

Псалъащхьэхэр

Щыхь зыхуэфашцэхэр

ТхакIуэ, щIэныгбэлI Нало Заур кызыралхурэ илгэс 85-рэ ирокъу

Къэжэр Хьэмид. МыкIуэдыжын Iэужь	3
Гъут Iэдэм. ЩIэныгбэлIыр, джэгуакIуэр, лъэпкъыр	13
Нало Заур. Дыгъэ шыр. МэракIуашхэ. Новеллэхэр	16

Еджагъэшхуэ Къумахуэ Мухьэдин кызыралхурэ илгэс 85-рэ ирокъу

БищIо Борис. ТфIэкIуэдар кыщыдгурьIуэжыр... ..	29
---	----

УсакIуэ АфIэунэ Лиуан кызыралхурэ илгэс 75-рэ ирокъу

Бештокъуэ Хьэбас. ЦыкIухэр зыгъэгүфIэ	35
Уэрэзей Афлик. Арат кызыхуигъэщIар	40
АфIэунэ Лиуан. Усэхэр	41

Прозэ

Елгьэр Кашиф. Лъагъуныгъэм и бзэ. Повесть	45
--	----

Усыгъэ

Уэрэзей Афлик. Усэхэр	75
------------------------------------	----

Адыгэ хэхэс литературэ

Юсеф ас-Сибан. ФитIнэ лъапсэ. Романым щыщ пычыгъуэхэр	85
--	----

Тхыдэ

Къэрмокъуэ Хьэмид. Щыхьэт тохьуэ	115
Тепсэрыкъуэ Хьэмид. ЛIэщIыгъуэхэм я лъэужь	119

Культурэ

ГъушIо Зариф. Гуашцкъарэ и гукъэкIыжхэр	123
НафIэдз Мухьэмэд. Куэдым хуэIэижь	127

IуэрыIуатэ

Нарт Бэдынокъуэ и хьыбархэм щыщц	131
---	-----

ЩIэблэ

Жамбэч Рабия. Прозэу тха усэхэр	137
--	-----

ЕгъэджакIуэхэм папщIэ

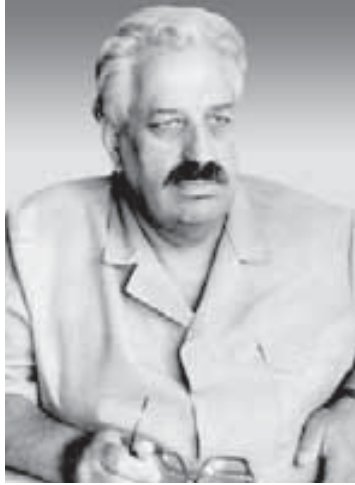
Балэ Людмилэ. Егъэджэныгъэм и IэмалыщIэхэр	141
---	-----

Фэ фыщыгъуазэ?

Хьэкъун Барэсбий. Адыгэ къэкIыгъэцIэхэр	154
--	-----

Щыхь зыхуэфашцэхэр

*Тхаклуэ, щlэныгэлl Нало Заур кыызэралъхурэ
ильэс 85-рэ ирокъу*

Мыклуэдэдыжын lэужь

3

Лъэпкъым кыдэгъуэгурыклуэ Фыгъуэр хъумэн илэныкыуэклэ адыгэ псалъэм и пщэ кыдэхуэ къалэныр зыми хуэмыдэжу зэрыиныр фыщэу кыгурылуэ тхаклуэ цlэрылуэ, щlэныгэлl ахъырзэман Нало Заур. А Фыгъуэр абы езыми ехъумэ икли егъэбагъуэ – и къэхутэныгъэ лэжыгъэ куухэмклэ, и художественнэ тхыгъэ купщlафlэхэмклэ.

Дихъэхауэ ар клэлъоплъ адыгэ псалъэм илэ зэфlэклым. Абы зы жанри игъэхамэркъым, зы лъэхъэнэ гуэрми и щlыб хуигъазэркъым; фlэгъэщlэгъуэну ар клэлъоплъ адыгэ псалъэм и шыфэллыфэм – лъэпкъ луэрылуатэр зэпцлу щыщlидза зэман жыжъэм кыщцежъэу ди нобэм къэсыху. Талантым и дэтхэнэ дзыгъэри лъапlэщ абы и дежклэ, хъумапхъэщ, апхуэдэу щыщытклэ, джыпхъэу, гъэлъэгъуапхъэу къелъытэ. Зыри клэрымыхуу, лъэпкъым лlэщlыгъуэклэрэ кыдеклуэклэ Фыгъуэр къэхутэн, зэулу щlын, дяпэкли егъэфlэклуэн – аращ Нало Заур и гъащlэр зытрихуар. Икли а лэжыгъэ щхъэпэм псэемыблэжу бгъэдэтщ – удзгъэклэ гумызэгъэм и гъэфlэн цыклухэр сакъыу зэрызэрхьэм ещхъу – елlалlэу, егугъупэу, зыщымысхьыжу.

Зэрыфольклорист ахъырзэманым кыдэклуэу, Налом зыкыигъэ-лъэгъуащ критик lэклуэлъакуэу, литературовед (литературэхутэ) lэзэу. Лъэпкъ щэнхабзэм и тхыдэр емышыжу зыдж щlэныгэлl щэджащэм и къэхутэныгъэ лэжыгъэхэр (я бжыгъэклэ щэм щlегъу) щызэхуэхъэса тхылъ куэд адыгэбзэрэ урысыбзэклэ дунейм кыитехъащ: «Послевоенная кабардинская поэзия», 1970; «Из истории культуры адыгов», 1978; «Джэгуаклуэмрэ усакуэмрэ», 1979; «Этюдэ по истории культуры адыгов», 1985; «Лъабжъэмрэ щхъэклэмрэ», 1991; н.

Шыхь зыхуэфашцэхэр

Нало Заур зэхуихьэсыжщ, иджыжри, шцэныгэм и бгъэдыхьэклэм тету кыдиггэклыжащ Бахъсэн узэщлэкуэхэм я лэужьри («Адаб Баксанского культурного движения», 1991) Елбэд Хьэсэнрэ («Елбэд Хьэсэн. Гукъинэж», 1993) Нало Жансэхьурэ («Нало Жансэхьу. Литературей шцэиныр», 2005) я гуащлэдэклири.

Абы нэмыщлэ, Нало Заур кьэуващ «Къэбэрдей литературэм и тхыдэм теухуа очеркхэр» (адыгэбзэклэ, 1965; урысыбзэклэ, 1968) кыдэклыным ехьэллэ лэжыгэм и кыызэгъэпэщаклуэу (автор гупми ящыщу, псом я лэжыгэри иунэтлу).

«Еплъ – кыпхуэлэзмэ, ауэ... уи бгым хуэсакъ», – жиэгъащ Гёте – езым хуэфлэклам теухуауэ. Тхаклуэшхуэм а и псалъэхэр уигу кьоклыж Нало-кьэхутакуэм хуэфлэклам зыхуэдизым ущегупсысклэ.

* * *

Клуащ Бетлал псэу шцыклэ адыгэбзэклэ дунейм кытехьар абы и зы тхыль закьуэщ («Си гьащлэм и гуащлэр»). Усаклуэр дунейм ехыжа нэужь, абы и шцэиныр шызэхуэхьэсыжа томитлыр кыдэклыным хуэзыгъэхьэзырар Нало Заурщ. Еклуу зэхигъэува, пэублэ псалъэ гьуэзэджи хуитха, комментарийхэри шцигъужа кьудей мыхьуу, томитлым хыхьэну тхыгъэхэм ящыщ куэдыр езым кытлэщыжу, кыигъуэтыжу, адэклэ-мыдэклэ кыдихыжа пычахуэхэр зэпигъэпщлэжу. Клуащым и тхылыу абы и ужьклэ кыдэклахэри дунейм кытехьэным хуэзыгъэхьэзырар Налорщ.

4

Пэжыр жылэпхьэщ: Клуащ Бетлал и творчествэр зыджу ар зыхуэдэ усаклуэр кытхуэзыхутари Нало Заурщ. Абы и ужьклэ хэт сыт итхами, шлагъушхуа щымылэу нобэр кыздэсым йоклуэкл. Заур и фыгъэкли куэд шлауэ десэжащ Клуащ Бетлал ди лъэпкъ литературэм и классикхэм ящыщ зыуэ зэрыщытым.

* * *

Нало Заур зытетыхьым, ар хэтуи щрети, зы шцэ гуэр хужимылэу сэ срихьэллакьым. Ауэ Налом и фыгъэклэ кьэтцыхуа, абы лъэпкъ литературэм и тхыдэм кыыхыша усаклуэхэри шцылэщ. Аращ Заур «Лъабжьэрэ шхьэкларэ» зыфлища и тхылыр псом хуэмыдэж зыщлри.

Къанэ щымылэу, псори тлыгъуа защлэщ мы тхылым ихуа лэжыгъэхэр – лэзагъышхуэ хэлъу ухуауэ, бзэ кьулейклэ кьэлэуэтауэ, авторым зытригъэчыныхь гупсысэхэр щапхьэ лэрыхуэхэмклэ шцлэгъэбыдэжауэ. Апхуэдэщ Пашцлэ Бэчмырзэ, Къардэнгьушцлэ Зырамыку сымэ ятеухуа тхыгъэхэр.

Ауэ мы тхылым и пщлэр нэхьри лъагэ зыщл шхьэусыгъуэ шцылэщ: мыбы хыхьащ Налом тхуихьума усаклуэ зыбжанэм ятеухуа лэжыгъэхэри. А авторхэм яхэтщ зи цлэклэ тцыхуу шцытахэри (Сыжажэ Къылышыкьуэ), дымыцыхуххэу мыбдеж кыыщытцыхуахэри (Абазэ Къамбот, Куп Хьэжы-Исмэхьыл, Къылышбий Исмэхьыл, н.).

Ди тхьэклумэр иджыри зэмыса, зэхэдмыыхьа цлэхэр кьихуэу, кыигъуэтрэ шхьэж хуэфашцэр лъысыжыху и псэм зимыгъэп-

Шыхь зыхуэфашцэхэр

сэхуу, нобэми ныжэбэми етҮсэхыплэ зримытыжу мэлажэ Нало Заур. Си щхьэклэ, Къылышбий Исмэхыл и усэ гьуээздэжэхэм (абы и «луэдыщэр», ди лъахэм теухуар, сыт и уасэ!) хрестоматиер зыгьэдэхэни яхэту къысфюцл. Нтлэ, усакуэр къытхузэлузыхыжари Налорщ. Куп Хьэжы-Исмэхыли арац (абы и «Адыгэ жьур» дэгьуэ дьдэщ).

Ауэ къызэрымыклуэ талант бгьэдэлъщ Агьнокьуэ Лашэ (клузаракъэ, Франсуа Вийон, адыгэу, зэ дунейм къытехьэжауэ щытмэ, ар, дауи, Агьнокьуэ Лашэщ, жыплэну).

1966 гьэм япэу къыдэклыгьаш Агьнокьуэ Лашэ и тхылъ пашцэ цыкыу – «Усэхэр» – Къардэнгьуцл Зырамыку игьэхьэзырауэ. «Агьнокьуэм къызэрыратхэ ищлэу щытакьым... – щыжелэ Зырамыку и пэублэ псалъэм, – ... клуэрыкыуэм здытетым, а дакъыкьэм и нэмклэ ильагьум хужилэн къыгьуэтурэ и усэхэр зэхильхьаш, нэгьуэщлу жыплэмэ, импровизировать ищлурэ».

Клуэрыкыуэм тету усэ (уэрэд) зэхильхьэу, зы псалъэу жыплэмэ, клуэрыусэу (импровизатору) къеклуэкла Агьнокьуэр «джэгуаклуэ къудейм къыщымынэу, зыми емыщхь усакуэщ», – етх Къардэнгьущым. Ар икли пэжщ. Апхуэдэ усакуэ зэрыщылэр цыхум яхэзыгьэлуа, абы и лэужьым щыщ зы лыхьэ тхылъу ди пашхьэ къызыльхьа Къардэнгьуцл Зырамыку пцлэ къелэжь.

Иужьылуэклэ Нало Заури луэхум хыхьаш. Абы езыми зэхуихьэ-сыжу щидзащ Агьнокьуэм къыщлэна усыгьэхэр. Лашэ и зэфлэклыр нэхь лупцл къэзыщл усыгьэхэр зытхыжари Налорщ (псалъэм папцлэ, «Агьнокьуэм цыхубзым хужилар», «Агьнокьуэм гуащэ хьыджэбзым жриллар», «Агьнокьуэм нэпсым хужилар», «Агьнокьуэр Анзорхэ я пхьум зэрыхуэусар», н.). Итхыжам и закьуэкьым, Агьнокьуэ Лашэ хуэфэщэн псалъемакьыр адэклэ екыуу езышэжьари ар зыхуэдэмрэ зыхуэдизымрэ къытхузэлузыхари Налорщ.

* * *

Иджыблагьэ къытлэрыхьаш Нало Заур и лэжыгьэ щлагьуэ, «Ди литературэм и псыпэр дэнэ деж къыщежьэр?» зи флэщыгьэр (еплъ: «луашхьэмахуэ» ж., 2005, №1).

Къызэрысщыхьумклэ, тхыгьэр езыр мыин дьдэми, и мыхьэнэм тепщыхьмэ, тхылъ зыбжанэми педзых мыхьунщ.

Художественнэ псалъэм и псыпэр, литературэу мыхьуу, луэрылуатэу къызэрежьэри, иужьклэ луэрылуатэм литературэу къызэрыхэтэджыкыри, а тлум (литатурэмрэ луэрылуатэмрэ) зэдай хьэл-щэну куэд къазэрыдэгьуэгурыкыуэри, ахэр зэрызэщхьэщыкы нэщэнэу, нэпкъыжьэу щылэр зэрынэхьыбэжри, – дэтхэнэм и гугьу пщын! – а псори гурылуэгьуэ хуэдэщ. Абы тхылъэр диссертациуэ тратхьым гьуни нэзи илэуи къыщлэкынкьым. Итлани...

Итлани, дьмыщхьэхыу, иджыри щлэрыщлэу девгьэгупсысыжыт. А зэрыдигугьэм хуэдэу псори гурылуэгьуэу плэрэ? луэхум и тэмэмыплэ дьдэр иклэм-иклэжым къэтщлэну дыхуеймэ, сыт луэрылуатэклэ узэджэ хьунур? Литатурэр-щэ? Дэнэ деж дьдэ абыхэм я «хьэсэ гьунэр»? Хэт джэгуакыуэклэ узэджэнур? Усакуэ зыфлэпщынур хэт? луэрылуатэу мыхьуу, литературэу къэунэхуауэ, лъэпкъым литературэу игьуэтауэ

Шыхь зыхуэфашцэхэр

жыплэ шыхьунур сытым деж?

Мис а упцлэхэм (нэхьыбэжым) я жэуап тэмэмыр кыщелгы-хьуэ Заур и тхыгэм. Икли ар кыигуэтын папцлэ луэхугуиц зэдихьын хуейт.

Япэрауэ, куэд лъандэрэ зэллалэ, лэжыгыэ зыбжани зытриухуа темэр – джэгуаклуэмрэ усаклуэмрэ я зэхушытыклэр – нэхъри хэгъзы-хьауэ, нэхъ куууэ иджу, япэм ила гукьэклхэр иджы гупсысэ тлыгьуам нигъэсыну кьалэну зыхуегъэувьж кьэхутаклуэм. *Етлуанэрауэ* – нэхъ пасэу кыиугьуеяуэ шыта текстхэр, вариантхэр, шапхьэхэр куэдклэ игъэбагъуэу, адыгэ джэгуклэжьхэм, псом хуэмыдэжу ллэщыгьуитым (XIX–XX) я зэблэкыгьуэм ирихьэллэу псэуа, лэужьы кызыщлэна авторхэр зэрыгупу, яклэрыху цлагуэ шымылэу, ди пащхьэ кьригъэувэну, я лэжьэклэм, я шыфэллыфэм нэхъ гупсэхуу тхутепсэлгыхьыну. *Ещанэу*. Иужьрей цлэныгьэм и лэмалхэр и лэпэгьуу, нобэрей теорием кышыунэхуа еплъыклэщлэхэм флыуэ шыгьуазэ дэнэ кьэна, абы яшыщу езыр арззы зытехьуэр, и псэм кыдыхьэр кыыхигъэщхьэхуклыурэ (ар игъэлэжьэн мурадклэ), арззы кьэзымыщлыр луигъэклуэту, кыммыщтэу (ар кызыхэклэ цхьэусыгьуэри имыгъэпщкыу), – аращ Налом и лэжьэклэр; абы икли бгъэдэлъщ апхуэдэ зэфлэкл.

А шыр зэдэуэ, зыр зым кыкларымыхуу, зэрылыгьрэ зэгурылуэу шызэдолажьэ Заур и тхыгэм, зэшхуэззесуи зыкыщагъэлъагьуэ.

6 Зи лэцлагуэм хуэлэзэ цыхум (пхьащлэм, гьуклэм, н.) и лэбэклэ кьудейм уклэппыллыну гухэхьуэщ. Дауи, апхуэдэ лэцлагуэллым псом япэу и лъэщаплэр лэжыгыэм хуегъэхьэзыр; и лэмэпсымэхэр кьегьэлэгьуэ, цхьэж здэщылыпхьэм егъэтлыль, лъэпощхьэпо кыхуэхьун лъэпкь и лэгуэблагьэм кыщинэркьым, япэу зэлэбынур нэхъ блогэ кьещл.

Апхуэдэу Заур бзэм кышыщлэдзэ.

Мы тхыгэм луэхугьуэ куэд кыызэщилубыдэми, кыщлэдзаплэ хуищлар тэмэм дыдэу кыыхихауэ си гугъэщ. Сыт цхьэклэ жыплэмэ, шыплэ лэджэм шызэбгьрыдзауэ кьеклуэкл адыгэхэм яшыщу мымащлэм, я лъахэр зэрабгынам кыыхэклиу, я гупэр хамэбзэм хуамыгъазэу хьуакьым (псэун, лажьэу шхэжын нэхъ цхьэусыгьуэ ямылэми). Тырку, хьэрып, урыс, инджылыз, франджы икли нэгьуэщл бзэхэмкли тхауэ лъэпкьым кыыхэкла авторхэм я лэдакьэщлэкл дунейм кыытехьащ мызэмытлэу (хамэ шыплэм хамэбзэклэ шытхэрэ абы я классик хьуахэри шылэщ).

Ауэ, желэ Налом, «лъэпкь литературэр хамэбзэклэ лажьэ хьуркьым – ар цыхубэми кьагурылуэркьым, абы лъэпкь литературэбзэми зригъэузэщыркьым; дэтхэнэ лъэпкьми и лэдэбиятыр кызэригъэщлыр и лъэпкьыбзэрщ».

Апхуэдэ еплъыклэм утеувэмэ, адэклэ кьэнэжыр зыщ: луэхур зытепщлыхьынур анэдэлъхубзэмклэ ятхарщ (яусарщ). Ауэ абдежщ кышыщыллэзэр проблемэ зыфлащхэм я нэхъ зэхэмыбз дыдэм: луэрылуатэмрэ литературэмрэ зэрызэтэхуэ, зэрызэщхьэщыкл, зэрызэлэпыкл шыклэхэм.

Етлощланэ ллэщыгьуэм фольклоры (луэрылуатэр) нэхъ хэгъзы-хьауэ зыджа цлэныгьэллэхэм, желэ Налом, трагьэчыныхь: «луэрылуатэр гуклэ яусрэ гуклэ зэрахьэ ллэужьыгьуэщ, лэдэбиятыр тхыгьэу кьожьэри тхылыу кьоклуэкл; луэрылуатэр кьалуатэ, литературэм йоджэ».

Цыхь зыхуэфашцэхэр

Ауэ езы Налом, апхуэдэ зэхэгъэкыклар къимыштэу, луэхум и пэжыплэр къихутэну, лъыхъуэу шледзэ. Абы зэрыжилэмкIэ, литературэм и къежьаплэр, и къежьэклар къэбгъэнэхуэnumэ, тхыбзэм псори тепщыхь хъунукъым, нэгъуэщI цхьэусыгъуэ къэлъыхъуапхъэщ. ИкIи ар езым къелъыхъуэ, къегъуэт: «... си гугъэщ джэгуаклуэхэм, уэрэдусхэм я авторыгъэр езыхэм къагурылуэж хъуныр литературей поэтикэм хуэзышэ зыуэщIыныгъуэ». А гупсысэ дьдэр нэхъ хэкъузауэ, нэхъ гэхуауэ: «Литературэр къызэрыщIыкI жылэр авторыгъэращ, ахъумэ тхыбзэракъым». ИкIи усэр «литературэм хуэзышэ авторыгъэм» и зыуэщIыкIэ хабзэхэр къехутэ.

Псом я цхьэу Налом къилгытэр усэр зыхуэдэмрэ езы авторыр абы зэрыхушчытымрэщ («усакуэм и псэр усагъэм зэрышчылу щIыклар»). Заур зэрыжилэмкIэ, усакуэм и цыхушчыклар, абы и дуней лъагъуклар, и гупсысэ-гурышIэхэр купшIэ зыхуэхъу хабзэр лыхъужь уэрэд, гыбзэ хуэдэхэракъым (мыхэр зы жыпхъэ быдэ гуэрым икъузауэ къанэрт), атIэ гъащIэм къышчыхъу луэхугъуэ къызэрыгуэкI гуэрхэм теухуауэ, «щхьэхуиту зэхалъхъа усыгъэхэрат». А усэ лIэужьыгъуэри гупитлу зэщхьэщегъэкI къэхутакуэм: усэ мылхуэсрэ усэ тIыгъуарэ.

Япэ гупыр. Хуэмыхум, мыклуэмытэм е адыгэ хабзэм къемызэгъын гуэр зыIэщIэщIам, абы ебэкъуам кIуэрэ пэт хуэзалъхьэнкIэ хъунут усэ хъуэр цыкIу. АрщхьэкIэ апхуэдэ усэм къикIыр къызыгурылуэнур абы лъабжьэ хуэхъуа луэхум хэзышчыкIырт. НэгъуэщIу жыплэмэ, усэм и къалэныр щигъзэащIэр – луэхур къыщежьар, къыщIежьар гэхуауэ къэзылуэтэж хыбарыр щигъусэм дежт. Хыбарыр и мыгъусэмэ, къебжэкIым (усэм) ищIылъэныкъуэр гуэхурти, и мыхъэнэри абы дэклуэдырт, ауэ щыхъукIэ, зытеухуари мыгурылуэгъуэу къанэрт.

Усэм зишэщIым-зиукъуэдийурэ зехъуэж. Абы и къэлэутэкIэ-къэгъалъэгъуэкIэ Iэмалхэм зауэщI. ИкIэм-икIэжым луэхур къызытехъеикIам и хыбарым усэр хуэмыныкъуэж мэхъу: зызыIэту лъэтэжа бгъэ шырыр сыткIэ хуэныкъуэж ар къызэрыпща джэдыкIамплэм! Мис ар усэ тIыгъуащ.

Апхуэдэ усэ лIэужьыгъуэм и шапхъэу Налом къихъхэм ящыщ зыщ мыри:

*Шхын зымыгъуэтри магъ,
Дунегъэм щытетхэри мэпыхъэ,
ТIуми къапыхьыр цыху нэпсц.
ПцIы зымыупсым зэхыредз:
ТIуми я нэпсыр шыугъэщ,
Умынабгъэу уеплэмэ – къабзэщ,
Мо бзийхэм зэщхъу полыд;
Дыгъэ къелэкIэ – гъушчыркъым,
Тенджызым хэткIуэкIи – хэгъуащэркъым.*

«Нэпсым, цыху гузэвэгъуэм теухуауэ усэ хьэлэмэт Iэджэ дунейпсо литературэм иIэщ, – етх Налом, – ауэ нэпсым щхьэкIэ «дыгъэ къелэкIэ – гъушчыркъым, тенджызым хэткIуэкIи – хэгъуащэркъым», – жилэу а гупсысэр уафэм нэс зыIэтыфа сыхуэзауэ сщIэжыркъым, Лашэ фIэкла».

Пэж дьдэу, дунейпсо лирикэм и антологие зэхигъэувэну нобэ

Шыхь зыхуэфашцэхэр

зыгуэрым гукъэкл ищлмэ, усэ нэхь дыгъэл, нэхь тлыгъуа, сыт и лъэныкъуэкли зэгъэпэща дьдэхэм флэклаи химыгъэхъуэ, апхуэдэ тхылъым ихуэн папщлэ сыт кыкхуэт Агънокъуэ Лашэ и усэм? Апхуэдэ усэуи Лашэ кыпкърьыклар зыкъым икли тлукъым. Нтлэ, а ллэужьыгъуэм литературэ флэпщыну сыт хуэлуа (а усыгъэхэр тхылъымплэм щынэса зэманым темьщлхъауэ)?

Жалэж мыпхуэдэ къэхъауэ: Толстой Лев зыгуэр къеупщлат и романхэм ящыщ зыр зытеухуам, абы и мыхъэнэм ехъэллауэ. Абы и жэуапыр сэ романым и кыхъагъклэ щысхуэта къудейуэ аращ, жиаш тхаклуэшхуэм.

Апхуэдэу, зы псалгъэ хэзмьдзу, Нало Заур и тхыгъэр зэрыщыту мыбдеж кыыщысхъынт! Итланэт гупсысэ тлысауэ абы щызэрыгъуэтыжа псори щызыхэпщлэнур. Апхуэдэ лэмал зэрызимылэм кыыхэкклэ – хэчыхъауэ абыхэм ящыщ гуэрхэм я цлэ кыислауэ аркъудейщ.

Дауи ирехъуи, мыбдеж мыпхуэдэу щыжыслэну сфлэзахуэщ. Нэхь пасэу дунейм кыитехъа и лэжыгъэхэм Нало Заур «кыыщыщилуыклар» псори мы тхыгъэм щызэрогъуэтыж, зыуэ щызэроубыдыжри, куэд щлауэ литературэхутэ щлэныгъэлхэр гугъу зыдехь луэхугъуэ мытыншым (джэгуаклуэмрэ усакуэмрэ, н.ж., луэрылуатэмрэ литературэмрэ зэрызэхуыт щыкклэм, зэрызэлэпыкл хабзэхэм) еклурэ-ещхуэ клэ цагъуэт.

* * *

8

Гушылэрэ и флэщрэ кыпхуэмыщлэу, зыгуэрым жилэгъат мыпхуэдэу: «Нурыр» кыдэкл хъури, псоми сабий усэ ятхыу щладзащ». Ар мыпэж дьдэми, иджыпсту зыкъомым сабийхэм папщлэ усэ е рассказ зэратхыр пэжщ. Нало Заур сабийхэм яхуэтхэу щыщлдам щыгъуэ сабийхэм папщлэ зыгуэр итхыу ди республикэм исар Щомахуэ Амырхъан и закъуэщ.

Мыпхуэдэми гу лъытапхъэщ. Щомахуэ Амырхъан зызыхуигъазэ хабзэр еджакуэ цыклухэрт, зи ныбжьыр илъэси 9–12-м итхэрт. Дауи, а ныбжьым ит сабийри хуэныкъуэщ гунэс кыыщыхъуну тхыгъэм, удихъэхуэ тха усэм, рассказым, повестым. Абы зыми шэч кыытрихъэуи кыыщлэкынкъым.

Ауэ хэт жызылар сабийм далуэу щыщлдзэр а ныбжьым щынэсым дежу? Иджырей щлэныгъэм кыызэрилъытэмклэ, дунейм кыитехъэн и пэклэ, ныбэм здилъым, сабийр мэдалуэ. Икли зэхех. А зэхихым елгытауэ (флыклэ е лейклэ) зэхъуэкыныгъэ гуэрхэр игъуэтынкли мэхъу абы и узыншагъэм (е зэхэщлкъым), ар белджылы кыыщыхъунур нэхь иужьылуэклэми.

Абы шэч кыитезыхъэн щылэми, акъылэгъу кыыбдэмыхъун кэгъуэтыгъуей хъунщ, мыпхуэдэу жыплэмэ: сабий кьалъхуагъащлэ дьдэри балигъхэм зэрагъэхым сакъуу кыыщлодэлу; абы тыншу зэхегъэкл – уедэхашлэми, уешхыдэми; кьомыпсэлъэжыф шхэкклэ, жеплэр кыызэрыгурылуэр и фэмклэ къуегъащлэ.

Апхуэдэу щыщытклэ, уемыгупсысуи кьанэркъым: сыт ныбжьым щыщлэдзауэ сабийм усэбзэкклэ епсэлъэн щыхуейр? Ар кыыщалъхуа дьдэм щыщлэдзауэ, жыплэмэ, ущыуэн си гугъэккъым. Абы щыхъэт хуэ-

Щыхь зыхуэфашцэхэр

хъуну шапхъэхэр гъунэжу ди ІуэрыІуатэм илэщ: сабийр агъэбыгъэм щыхэтми, абы и пэки, и ужьки, и зекІуэгъуэр кышысми, – абы зэрэубзэу, зэрехуэхуу, зэредэхащІэу, ар зэрагъэудэлуу, зэрагъэгушхуэу адыгэм къадэгъуэгурыкІуэ усэ-жылэгъуэ цыкІухэр.

ЦыкІу дьдэхэм, сабий садым зи кІуэгъуэхэм, абыи нэмысахэм я деж кышыщІэдзауэ – лъэпкъым кытщІэхуэ сабийм пасэ дыдэу (нэхъ пасэхукІэ нэхъыфІщ) зэхахащэрэт адыгэбзэр, абы ирипсальэу есащэрэт, иужькІэ ящымыгъупщэжын хуэдэу, – а гупсысэм кыпкъырыкІуэ си гугъэщ Нало Заур сабийхэм яхуитх усэхэр. Езы Налом и жылэкіуэ, икІэщІыраци, адыгэбзэр яІурылтыу кьэтэджын, адыгэ псалъэм и ІэфІыр пасэу кьалъэлэсын щхъэкІэ а цыкІухэми яІэн хуейт езыхэм яхуэгъэза усыгъэ. Мис а лэжыгъэ иныр (урыс поэтиер къапштэмэ, мыбдеж уигу къокІыж Маршак С., Чуковский К. сымэ я тхыгъэхэр) адыгэ литературэм япэу кыыхэзыхар Нало Заурщ. Дауи, а ІуэхумкІи Заур сэбэпышхуэ кыыхуэхуащ – ар зыхуэлэижь адрей псом я щхъэу – абы адыгэ ІуэрыІуатэр фыщэу зерищІэр.

Сабийхэм яхуитха тхылъхэм («Инэмыкъуэ», «Асплъэныкъуэ», «Хъуромэ», «КІэфий», «Джэгүзэхэшэ», «Дыгъэеджэ», «Нагъуэ щабэрыкІуэ», н.) Налом кыщелэт адыгэ сабийр зэрыбгъэджэгу, бгъэджэгуури зэрыбгъасэ, зэрыбуший хъун Іуэхугъуэхэр: адэжь щыналъэм, хэкум, хабзэм, нэмысым, цыхугъэм, зэныбжьэгугъэм теухуащ абы и сабий усэхэр.

Ауэ, темэр сыт хуэдэу щрети, абыкІэ Іуэхур зэфІэкІыркъым. Усэ кьэсыхукІи ІэмалыщІэ кыыхуэпльыхуээн хуей мэхуэ. А зызыхуигъазэ сабийм и ныбжьыр, абы фІэхъэлэмэтынкІэ хъунур, и нэ зыфІэнэнумрэ и гум кІэрыпщІэнумрэ – а псори зэи щымыгъупщэу, тхыгъэр зыхуэгъэза цыкІум деж и гупсысэр зэрынихъэсын ІэмалыщІэхэр мычэму кыльыхуэу икІи Іэрыхуэу кыигъуэту мэлажьэ Заур. Абы и сабий усэхэм ящыгъщ лъэпкъ фашцэ екІу, адыгэбзэ ІэфІкІи тхашц – сабийхэм тыншу къагурыІуэу, ауэ языныкъуэ авторхэм я псэлъэкІэм «сабийфэ» кытрагъэуэн мурадкІэ Іэпэгъу ящІ фэрыщыгъэ купщІэншэм хуэ-хейуэ.

* * *

Сабийхэм я мызакъуэу, балигъхэми усэбзэкІэ захуегъазэ Нало Заур. 1959 гъэм дунейм кытехъащ абы и япэ усэ тхылъыр («Бзухэм я бзэр»).

Зэ къеджэм игъащІэкІэ щымыгъупщэжын хуэдэу усэ хьэлэмэт куэд ихуащ а тхылъым. Апхуэдэщ «ГъукІэм и Іэ», «УдзгъэкІ», «Анэ», «Бзухэм я бзэ» усэхэр, нэгъуэщІхэри. Псоми ефІэкІуэ гъуээзджэ дыдэу сэ кыысфІощІ «ГъукІэм и Іэ» усэр.

Адыгэр «гу къабзэ-щхъэ цІапІэкІэ» зэджэ цыху лІэужьыгъуэр мыпхуэдэу кыщІэкІынщ зэрегупсысэр: «гъукІэ щыхъукІэ, абы и Іэр фІейм хэлъ зэпытщ, фІамыщІыр аращ, гъущІыр аращ...» АрщхъэкІэ апхуэдэу жызыІэну псори зы сатыр закъуэкІэ ІуигъэкІуэт хуэдэщ усакІуэм:

Солъагъу сэ фІыуэ лэжьакІуэлэр!

Щыхь зыхуэфашцэхэр

Ауэ мы сатырым кылуатэр езы авторыр (лирическэ лыхъужьыр) «лэжъаклуэм» зэрыхуцыт кудейрщ. Iэр зыхуэдэр иджыри кытхуилуэта щыклэктым. «Дауи, кыкклэлтыклуэ сатырыр арауэ кыщлэктынщ а квалэныр зи пцэ кыдэхуэнур», – уогупсыс. Арщхэкклэ...

Ар пхуэмыфашцэм – умыубыд...

Узэрыгугьам, узыпэплъам фыуэ кыщхъэщокл мы сатырым кыккыр: мыр зыхуэгъэзар уэращ, усэм кеджэрщ. Зэгупсысыжыт, жилэ хуэдэщ усаклуэм, уи луэхуцлафэкклэ, уи дуней тетыкклэ уэ кэблэжъауэ плэрэ апхуэдэ щыхь – «лэжъаклуэлэ» бубыдыну («пхуэмыфашцэм» жилэ щхэкклэ, мы псалъэм мыбдежым кыщригъэккыр «ухуэмыфашцэм» жилэу аращ, апхуэдэ пцлэ кэблэжърэ – уэ езыр егупсысыж, жыхуилэу).

Иклэм-иклэжым, унос а «лэжъаклуэлэр» зыхуэдэр кэзыгъэлъагъуэ сатырым:

Фламыштым фыцлэу ирилэми...

Аращ зэрыхъури: гуклэм и Iэр фламыштым фыцлэу ирилэщ – аркудейщ мыбдеж «кыщыгъэлъэгъуар». Ауэ абы клэщлу кыкклэлтыклуэ сатырым – «Пцлэнтлэпс хьэлэлклэ ар тхьэщлащ» – щлэлъ щлагыбзэ гуаклуэм плэмыккыу укыызэтрегъэувылэ, фы дыдэу плъагъу уи ныбжэжъужьыр моуэ гуапэу, щабэу кьотлыркъа нэхъей. Мыбдеж дауэ уигу кэмыккыжынрэ Сокъур Мусэрбий и псалъафэр: «Образнэ псалъэкклэм кыккыр псалъэ куэдым кьахуэмылуатэр зы псалъэм игъэщэрыуэнырщ». Икли, плэмыккыу, кытебгъэзэжурэ а сатыриттым щлэрыщлэу укьоджэж:

10

*Фламыштым фыцлэу ирилэми,
Пцлэнтлэпс хьэлэлклэ ар тхьэщлащ.*

Апхуэдэу зы псалъэкклэ, зы сатыр закъуэкклэ куэд кэзылуэтэщ усаклуэу Налэ Заур зыкыщыгъэлъэгъуащ и япэ усэ тхылтым.

Етлуанэ тхылтыр, «Усэхэр», 1973 гэм кыдэклэщ.

Тхылтым ихуа языныкыуэ усэхэр (псалъэм щхэкклэ, «Ягуэшктым тхыдэр дэлэн лупщлэу...», «Силэщ бий куэд инатхэу...», «Сэ бзууэ си анэм сыкыльхуат...», «Адыгэ шур бий тлоцл луцлами...», «Си адэр Iэпхуамбэ плащэт...», «Сигу кээккыху сохъуапсэ...», «Щыым кытемыпсэр – ар мыдыгъэ...»), сэ сызэрплъымкклэ, ди лъэпкъ поэзиэм и курыхым хеубыдэ.

Усэр усэмэ, ар, езы Налэми зэрыжилауэ, «антеннэу дэни нос». Абы пкы хуэхъур гугъэ лъагэрщ, гупсысэ нэхурщ, псэуэ хэтри цыхум и гуцлэлъапсэм кыщызэрылэт гурыгъу-гурыщлэ пщтырхэрщ. Апхуэдэ дамыгъэ лупцл ятелыщ зи гугъу сщы усэхэм. Усаклуэм мыр щыжкелэ тхылтым ихуа тхыгъэ нэхъыфл дыдэхэм ящыщ зым:

*Сыхуейктым ещхъу цыхур къамэм,
Сыхуейщ ещхыну цыхур дамэм,*

Щыхь зыхуэфашцэхэр

*Хуредэ цыхур псыежэхым,
Ирырещь лъэмыжым
Е щхьэмыжым.*

«Усэхэр» тхылъым тебгъэзэжурэ укыщцеджэн щхьэусыгъуэу нэгъуэщцэ зыгуэри щылащ.

Куэдым къафлощцэ (е апхуэдэу защцэ) иужькцэ «застойнэ» зыфлащыжа, иджы лупщцэ зыхуащцыж зэманым къриубыдэу ди къэралышхуэм къыщыдэкцэ тхылъхэр къанэ щымылау псори пэжым хуэ-хейуэ щытауэ, тхакцэу-усакцэуэхэри пэж зэрыжааным пымылтыхауэ, закъуэтлакцэуэххэ фцэкцэ ар зыхуээфцэкцэ щымылауэ (а закъуэтлакцэуэри икцэм-икцэжым щцлэпхуэажын, я хэкур ябгынэн хуей хуауэ).

Ар луэху еплъыкцэ пхэнжщ. Дауи, кцэуэрыкцэуэм утету «зэфцлэбудын» хуэдэу луэху джэгукъым ди нэгъуэ щцлэкцэ лъэхъэнэм ди гъащцлэм «фцырэ» «лэйуэ» щызэхэлъэрыхъыхуауэ щыта псор зэпэщхьэхуэу зэхэбгъэбелджылыкыныр. Икцэ тхыдэтххэмрэ тхакцэуэхэмрэ – илцэ-сищцэ бжыгъэхэр дэкцэ нэужьы – трагъэзэжурэ, щцлэрыщцлэжу, икцэуэ тцкцэ а зэманым тетхыхъынущ. Си гугъэщ «фцы» лъыхуээми, «лэй» лъыхуээми, а тцур зэпэзыгъэшэчэфхэми абы щыгъуи жаан къагъуэ-тыну. Ауэ, дауи ирехуэи, жьыр здепщэмкцэ зи гупэр гъэзауэ нэху къекцэ, дыгъужьыгур зышха журналист гуэрхэм я луэху нэхъ тыншми, абыхэм зэралуатэм хуэдэукъым литературэм зэрызиужь хабзэр.

Ди къэбэрдей литературэр къапщтэмэ, дэ дцлэщ тхакцэуи усакцэуи пэжым хуэлажьэу, я напэр хужьу, абы емыпццыжуи тхэуэ, псэууэ, иужькцэ зыщыукцэуэжын гуэри ауэкудеи кърамытхэу... Абы и зы щапхьэу къэпхыфынущ Налэ Заур и «Усэхэр». Тцэкцэу нэхъ хэгъэзы-хуауэ жыпцэмэ, тхылъым дамыгъэ хуэхуэну согугъэ «Ягъэшкъым тхы-дэр дэлэн лупщцэу» усэм узыщрихьэлцэ мы сатырхэр:

*Уэ улцмэ, пэж яжелэ цыхум,
Зы бзаджи, зы фцли умыгъэпщцкцэу.*

* * *

Налэ Заур и прозэм къыхэтэджыкцэу цыхухэр я хьэлэлагькцэу, я псэм и къабзагькцэу удэзыхьэхщ. Зэ еплъыгъуэуэцкцэу ахэр цыхуэ къызэрыгуэцкцэу, я лэщцлагькцэуи адрей къуажэдэххэм къащхьэщыкцэурыкъым: вакцэуэлцэу, гьукцэуэщ, фащцэуэщ. Ауэ нэхъыщхьэр – а «къызэрыгуэцкцэу» я цыхуэгуэрщ, я напэрщ, абыхэм я хылмырщ, къакцэуэщ лыгъэрщ.

Тхакцэуэм хуэлэзэу хыбарыр еукцэуэдийри, и персонажхэр зы-хуэдэр лупщцэу къыщылъэгъуэн къэхуэуэщцэу хедзэ, е, езы Налэм и псалъэкцэу жыпцэмэ, абыхэм я «дыщцэ гъэпщцкцэуар дурэшым къыде-зыгъэхьыжын» щхьэусыгъуэ екцэуу къахуегупсысыф. Абы къыхэкцэуи ахэр зищцысымрэ зыхуэдэмрэ, уи пашхьэ къытым ещхуэ, уолъагъу.

Сабий хей дьэдэм ещхуэ псэуэ щабэщ икцэуи угъурлыуэ тэмакъкыхьщ Сэхьид Набдзэшхуэ, хэбгъэзыхьыми, и пцэм къыпхуишу зы псалъэ жагъуэ къыпхужьэдэмышыну («Сэхьид Набдзэшхуэ и хыбар»). Зэ-гуэрим, щцымахуэ жэщу, абы и витцэу ядыгуэуат, жи. Шэч хэлъкъым, ар нэгъуэщцэу зыгуэру щытамэ, къэгубжыныу, щцлэпхуэану, псалъэ

Шыхь зыхуэфашцэхэр

дыдж кыжьэдэклину зыри хуэуатэкьым. Ауэ Сэхьид, сэх лъэмбыр кууэ кызыэрытлар щилъагьум, жилар куэдым я флэщ мыхьунщ: «ТхьэмыщкIэ, – жери игу щлэгьуат витыр зыдыгьуам. – Ныжэбэ уае мыр кьэзытIа мыгьуэр пыщIакьэ?!»

Зауэ IэнатIэ гугьур кьрихьэлIэри, и лъакьуэ лъэныкьуэр хилъхьарэ ныкьуэдыкьуэми, и напэр ихьумауэ унэм кьигьээзэжаш адыгэлI нэс ТьытIу («ТьытIу и дыгьэ шыщIэр»). Ауэ иджыри зэкьым гьэунэхупIэ зэрыIуэр. Псом хуэмыдэжу дыджт абы и кьуэ закьуэр псым зэрыфIихьар (ар нэхьри хьэлъэ кьэзыщIи Iуэхум хэлът: псы кьашцIэуам сабиитIри, езы ТьытIу и щIалэмрэ абы и ныбжьэгьу цыкIумрэ, зэуэ кьыхихьыжыфынутэкьыми зи лъакьуэ лъэныкьуэм флэкла кьызыдэмыбз мо ныкьуэдыкьуэми, зыр ерагьыу кьыхехьыж, кIэлъытригьазэу етIуанэри кьыхихьыжын и мураду, апщIондэхункIэ псы кьиуам сабийр епхьуатэ... ар езым и кьуэрат).

ТьытIу псы кьиуам кьригьэла щIалэ цыкIум, Мэд, и адэ ХьымыщIи кьыщIокI сыт хуэдэ псээпылхьэпIэми лыгьэ иIэу кьыхэкI ТьытIу нэхьрэ мынэхь хуэмыхуу.

«Зы пщэдджыжь гуэру, ТьытIу зриудэклиу унэм здыщIэтым, «ТьытIу!» – желэри кьоджэлар. ЩIэкIмэ – Унэрым Хьымыщ, дыгьэ шыщIэм хуэдэу Мэди кьыбгьурыту! ТьытIу Iэнкуну щызэщIэувыIыкIым, Хьымыщ, и кьуэм и дамIтыр еубыдри, кьыхуегьэкIуатэ:

– Мэ!..»

12

Нартыжь пэлъытэкьэ а литыр! Зым, псым игьэгужьея сабиитыр щилъагьум, и быныр кьегьанэри, кьимылхуар япэ ирегьэщ. Андрейм, шынагьуэм кьебгьэла сабийр иджы уэращ зи быныр, жыхуилэ щыкIэу, мо тIур зэрешалэ, езыр йокIуэт...

Апхуэдэ щапхьэ гукьинэж куэд кьыхэбгьуэтэнущ Налом и прозэм.

Нало Заур и лэжьэкIэм (и тхэкIэм) хэзыщыкI вакIуэлIым мыпхуэдэу жиIэну кьыщIэкIынт: кууэ мавэ – щы шхьэфэр триупсыкI кьудей мыхьуу, щыгульым и Iэфыр кьызыэригьэдзэкIыу.

Зы бзаджи зы фIи имыгьэпщкIуу жыжьи кьыщриупщIэу итхашц Налом и новеллэхэр. Куэдрэ кьэхьуркьым ар – хэлущыIу хьурэ псоми занщIэу зы тхылъ кьыздеапхьуатэу. Ар и натIэу кьыщIэклат Заур и новеллэхэр щызэхуэхьэса «Кьру закьуэ» тхылъым (1981).

* * *

Нало Заур и бзэр-щэ!

Адыгэхэм мэкьу екIуу зэрахьэфу шытащ. И уэшкIи и хуабэкли кьызыхуэтыншэу игьуэ нэса мэкьу дыгьэлыр и мардэр фIэмыкIыу пыупщIа, тэмэму Iэнэ щта, и чэзуми зэщIэлхьэжа хьуамэ, гухэхьуэщ апхуэдэ мэкьу пыпхьуэ кьакьутэу урихьэлIэныр! Фы дыдэу хьума дыщэплл нэхьей, абы и теплэ кьудейр-щэ! Хьэмэрэ шхьэр гуапэу игьэуназэрэ псэм IэфI кьыщыхьуу абы мэ гуакIуащэу кьыхихьыр-щэ!

Абы ещхьщ Нало Заур Iурыл адыгэбзэр.

Щыхь зыхуэфашцэхэр

* * *

Нало Заур и цлэмрэ и пщлэмрэ я мыхьэнэр абы и лэ зыщлэдза тхыгьэхэм флыуэ ящхьэдэх. Зыкьым икли тлукьым и гулгытэрэ и чэнджэщкля ар дэлэпыкьуэгьу зыхуэхуар. Литературэм е щлэныгьэм гьуэгьу щыпхызышыну мурад зыщла ныбжьыщлэм Заур и чэнджэщкля кьыхих хабзэр, нэхь гугьуми, нэхь захуэщ.

Жалэ, хадэм зы дэшхуей итмэ, абы адреј жыгхэм я пашхьэ санитар кьалэн щигьэзащлэу: и сэбэп еклыу, хадэри зэрыщыту иуэщлэу. Си гугьэщ Нало Заур ди деј апхуэдэ кьалэн щигьэзащлэу.

КЪЭЖЭР Хьэмид,
филологие щлэныгьэхэм я кандидат
2008

Щлэныгьэллыр, джэгуаклуэр, лъэпкьыр

Езым итхами, нэгьуэщлэхэм я тхыгьэхэр зэхуихьэсыжами, Нало Заур тхыль щхьэхуэу зы тлощрыпщлэ и лэдакьэ кьыщлэклащ. Ар луэху цыкьлурэ инрэ нэрылъягьу кьэсщлын щхьэклэ, зы тхыль закьуэм и тхыдэм сыкьытеувылэнщ.

1971 гьэм Налом и кандидат диссертациэ пхигьэклири, кьэхутэныгьэ темэщлэу кьыщтащ лъэпкь литературэм и кьежьэклэ хьуам теухуа лэжьыгьэ. Щлэныгьэрылажьэхэм я нэхьыбэм зэрыжалэщи, зи тхыдэр илхэс пщлы бжыгьэ зыбжанэ нэхь иримыкьуа литературэхэм кьежьаплэу ялэр псынащхьитлу зэхолхадэ: зыр цыхубэ луэрылуатэрщ, адрејр зи тхыдэр ллэщлыгьуэрыбжэу зызыужьа литературэхэрщ. Абы щыгьуэми, «ллэщлыгьуэрыбжэу» щыжалэм деј япэ дьдэу ялхьытэр, дауи, урыс литературэ уардэу зи жьауэр лъэпкь цыкьлу лэджэм я щэнхабзэм тридзэрт. Ар псоми апхуэдизклэ хьэкьыу япхыкьлати, зэ кьащта хьуа пщалхэм шэч кьытезыхьэжи, ар кьэзыкьутэфын щылуэ кьэзылхьыти гьуэтыгьуафлэтэкьым. Заури а гьуэгьу дьдэм тету и лэжьыгьэр зэфлигьэклину и гугьат. Ауэ щлэныгьэллыр и флэщу луэхум еуваллэу материал зыкьом щызэпилхьытым, адыгэ литературэм и тхыдэр кьупхьэ хьэзырым имызагьуэу кьыщлокь. Япэрауэ, зи кьэралыгьуэшхуэм дыхиубыдэ лъэпкьым и литературэм нэмыщлэ, кьуэкьыплэ лъэпкьхэм я тхыгьэ хабзэми я жьыр кьытщлхуат (иужькля абы кьыпкьрыкьлащ «Бахьсэней узэщлакьлэхэм я щэнгьасэр» лэжьыгьэшхуэмрэ кьуэкьыплэ щэнхабзэм и псыщхьэр адыгэхэм я зыужьыныгьэм зэрыхушытам теухуа статья гупрэ). Етлуанэрауэ, литературэ узэщлауи пхужьымылэну, ауэ луэрылуатэми щхьэщыкьыу зы кьэхьугьэшхуэ зэрыщылар налуэ кьэхуат. Мис а етлуанэраш нэхьри кьызэклуэцлыклар: ар пасэрей жьэрылуатэ гьэпсыкьлэм тету, ауэ зыуса авторыр белджылыуэ кьекьлуэкли уэрэдыжьхэмрэ макьамэ зыщлэмыт усэхэмрэт. Литературэ усыгьэм хуэдэу тхыль имытми, абыхэм ящыщ дэтхэнэми зыусам и нэщэнэхэр хэплъягьуэрт. Апхуэдэт, псалхэм папщлэ, Таукьуэ Лъэпщыкьуэ,

Шыхь зыхуэфашцэхэр

Абазэ Къамбот, Мыжей Сэхьид, Пащлэ Бэчмырзэ, Сыжажэ Къыльшыкьюэ, Хьэхъупащлэ Амырхъан сымэ яуса уэрэдхэр, ардыдэхэм, хьэмэрэ Агънокьюэ Лашэ хуэдэхэм я лэужьу къэна усэхэр, псалгэ шэрыуэхэр. Зы мащлэм зы мащлэ къыпыувээрэ, щлэныггэллым дежклэ налуэ къэхъуаш пасэрэй джэгуаклюэжьхэм я луэхушлэфэу шытар луэрылуатэ хабзэм тет шхьэклэ, литературэ дьдэм луэхур хуэзышэ зы пкыгыуэ уардэу зэрыштыр. Абы нэмыщл, гу лбызытэ шымылээрэ еклуэклауэ нэгъуэщлэхэри къыщлош: джэгуаклюэхэм къалэнышхуэ зыхуаггээщлар литературэм и закьюэкьым, атлэ абыхэм я флыггэ хэлъщ лъэпкъым и профессионал гъуазджэм и пкыгыуэ зыбжанэ къызэрыунэхуами зэрызауэщлами. Пэжщ, джэгуаклюэхэр лъэпкъ щэнхабзэм и зы лыхъэу зэрыштыр Налом ипэжкли ящлэрт, ауэ абыхэм я творчествэм и мыхьэнэмрэ а творчествэм лъэпкъ литературэм, гъуазджэм я деж шиггээщла къалэнымрэ зыми къипшытатэкьым. Ар къэмыпшытамэ, лъэпкъым и тхьдэм шыщ зы лыхъэ нэхь дахэ зэлумыбзу къанэрт. Литературэм и тхьдэм и зы паклэ къэзыхутэну мурад зыщла Налор гъуазджэм и пкыгыуэ зыбжанэм зедделэжьын хуей мэхъу. Абы нэмыщл, джэгуаклюэхэм я лэужь холгъагъуэ гъэсэнэггэ-ущииныггэми, хабзэ-бзыпхъэ зехьэнми, щлэныггэми, гъащлэм мыхьэнэ шызилэ нэгъуэщл луэхугъуэхэми.

14

Луэхур апхуэдэу къышыщлэклым деж хэээрыхьыжыр мащлэкьым. Ауэ Налор хэээрыхьакьым, щлэгъуэжуи щилгъэфыжакьым, илгъэ зытлушым зэфлиггэклыну и гугъа лэжыггэм нэхь плалгэ клыхьклэ зикьюэдия мыхьумэ. Ар, бгыр икьутэну мурад зыщлам хуэдэу, и пщэ дилгъхьэжа лэжыггэм йоуваллэ. Псом япэу щлэныггэлл ерышым материалу игъуэтыр зэхуихьэсу щлэдзэ. Икли плалгэ клэщлым къриубыдэу теорие и лгъэныкьюэклэ нэхь шхьэпэу шылэ лэжыггэхэм зыщеггэгъуазэ. Архивхэм зэрыщлэсым нэмыщл, адыгэ шыпсэу шыналгэхэм материалхэр шызэхухьэс.

Емызэш шэрыуэ мэхъу, жыхуалэрати, ар ауэрэ шыгъуазэ мэхъу, адыгэ джэгуаклюэ пщлы бжыггэхэм я гъащлэмрэ я луэхушлэфэмрэ шхьэж и лэужьыр шыуаггэншэу зэхеггэбелджылык. Къинэмыщлауэ, Налом адыгэ джэгуаклюэхэр ирегъапщэ нэгъуэщл лъэпкъхэм яла гъуазджэрылажьэхэм. Къызэрыщлэклымклэ, адыгэ джэгуаклюэжьхэр Азием, Европэм шыпсэу лъэпкъхэм езыхэм хуэдэу ялахэм зыкъомклэ ешхьщ. Абыхэм я фэгъущ, псалгэм папщлэ, ижьрей алыджхэм яггэлгъаплэу шыта рапсодхэмрэ аэдхэмрэ, нэхь иужьылуэклэ шылахэм ящыщ нэмыцэхэм я уэрэдусрэ артистхэу шпильманхэр, британ лъэпкъхэм я скальдхэмрэ бардхэмрэ, урысхэм я скомороххэр, Кавказым ис лъэпкъ зыбжанэм яггэлгъаплэ ашугхэр, къэзахьхэм я акынхэр. Къызэрыщлэклымклэ, дунейпсо щэнхабзэм зэрызиуэщлыну гъуэгухэр къышыхахым, адыгэжьхэри хьэрэкьюаклэ дэсакьым икли ар куэдклэ зи флыщлэр пасэрэй джэгуаклюэхэрщ.

Нэгъуэщл лгъэныкьюэклэ укыщеплэмэ, Налом и лэжыггэшхуэм хуэдэ илгъэ зытлушым птхын шхьэклэ, узыхуей псори хьэзыру, материалхэр зэхэхауэ, утлысу тхыль пщлыжын флэкл къыхуэмыту шытын хуейт. Ауэ Налом псори щлэрыщлэу къиулггэпхъэщыжыну, налгэ зырызурэ зэлуищэу, къыгъуэтахэр зы жыпхьэм ириггээзггэжыну къыпэщылгт. Апхуэдиз лэжыггэр е щлэныггэлл гупым иггээзщлэн хуейщ, е лы закьюэм и пщэ дилгъхьэжамэ, и гуащли и зэмани еблэж хьунукьым.

Щыхь зыхуэфашцэхэр

Мыдэклэ, гуп ущыхэтклэ, ящлэр ядэпщлэн хуейкьэ: Заур и лэжыгьэхэм гупу флэкла пхуэмыгьээщлэн зы лэжыгьэшхуэ дьдэ кьалыкьуэклаш: ар «Адыгэ уэрэдхэмрэ пшыналгьэхэмрэ» флэщыгьэр илэу том зыбжанэ хьу тхылъ гьэхьэзырын зэрыхуейрт. Сэ фылуэ сыщыгьуазэщ а тхылъыр сыткли зэпэщу дунейм кьытехьэным Налом и гуащлэшхуэ зэрыхилгьхам.

Арати, джэгуаклуэ темэм елэжыныр аргуэру клыхлыхь мэхьу. Ауэ Налор кьиклуэтыжхэм ящыштэкьыми, и кьэхутэныгьэ планхэм хэмыт щхьэклэ кьымыгьанэу, а луэхум ерыщу йолэжь. Кьэбэрдейм, Шэрджэсым, Адыгейм джэгуаклуэу исахэм я цлэхэр кьегьуэтыж, я лэужьхэр зэхуехьэс, ахэр лэужьыгьуэклэрэ зэхегьэкл. Зэуэ тхылъышхуэ игьэхьэзырыну темыгушхуэми, и статьяхэр щлэныгьэ журналхэм кьытрырегьадзэ, щлэныгьэ конференцхэм докладхэр щещл.

Абы хэтурэ, ауэ зэклэ хунэмыгьэса щыклэу, кьэралым и лэрыджыр кьыдэзыгьээеижа «зэхьуэклыныгьэ» лгьэхэнэр кьэсщ, политикэр гьащлэм и зы лыхьэу унагьуэ кьэс щыхьэри, Налом и лэжыгьэм пэрыкыу хэку луэху зэрихуэн хуей хьуащ. Куэдым ящлэж а зэман зэхэзэрыхьам ди лгьахэр мафлэшхуэ хэмыхуамэ, абы Заур и фыщлэшхуи зэрыхэлгьыр. Итлани зэрыщлэныгьэлри, и джэгуаклуэ темэри щыгьупщакьым. А дуней зэхьуэклыгьуэ лгьэхэнэм кьриубыдэу Заур кьытрыригьэдзэщ адыгэ джэгуаклуэшхуэ Агьнокьуэ Лашэ, Пащлэ Бэчмырзэ, Сыжажэ Кьыльшыкьуэ сымэ ятеухуа тхыгьэ щыпкьэхэр. А зэман дьдэм итхэщ Кьэжэр Индрис, Щоджэнцыкыу Алий, Елбэрд Хьэсэн, Клуащ Бетлал сымэ, нэгьуэщлхэми ятеухуа статья купщлафлэхэр. Апхуэдэу дунейм кьытохьэ джэгуаклуэхэм я кьалэну щытахэр, я луэхущлафэ зыбжанэр щызэпкьрыха тхыгьэхэри.

Ауэ адэклэ-мыдэклэ щызэбгьрыдза тхыгьэ клапэлгьапэ псори шэщлауэ зы лэжыгьэу кьэлгьагьуэртэкьым, езы Заури и ныбжыыр хэкуатэрт. И гьащлэм щыщ зы лыхьэшхуэ зытригьэклуэда, лгьэпкь тхыдэм дежкли мыхьэнэшхуэ зилэ темэр нэмыщлысауэ кьызэрынэр дэри дигу кьеуэрт. Дызэдытегушхуэри, Налом джэгуаклуэ темати-кэм ехьэллауэ итха псори зэхуедгьэхьэсыжри кьедгьэгьэтлыгьащ. Арщхьэклэ, зэрыжыслащи, кьигьэтлыгьа псор зэпыбгьэувэж кьудейклэ зы кьэхутэныгьэ укьуэдия хьунутэкьым. Зыр щлэныгьэ сборникым щхьэклэ итхэщи, кьэхутэныгьэм и хабзэм тклийуэ тетщ, адреяр цыхубэм яхуэгьэза журналым тещлыхьащи, нэхь кьазэрыгурылуэным хуэгьэпсащ, ещанэри нэгьуэщл зы щхьэусыгьуэклэ итхэщи, стилистикэклэ модрей тлум языхэзми тэхуэркьым. Зыврэ зышрэ зэпэщлэпщлэм хуэдэщ. Зыр зым зыгуэрклэ кьыщхьэщыкыурэ тха кьомыр зэхуэпхьэсыж щхьэклэ, пэрэ клэрэ зилэ лэжыгьэ шэщла хьуркьым. Ахэр зэгьээзгьыжын, зы жыпхьэм игьэувэн, щлэныгьэ логикэм и хабзэклэ зэклэлгьыхьыжын хуейт. Сытми, Заурыр тогушхуэри, щлэрыщлэу луэхум йоуваллэ. Зэман дэклиу, лэрытх плащэ кьыщигьэтлыгьам щыгьуэ, езыми, абы и луэхум щыгьуазэ дэри «уэху» жытлэжами хьунут. Ауэ тхыгьэр щлэныгьэ редактурэ хуэныкьуэт – ар лэмал зымылэщ. Ари зэрымытыншыр мы зы щапхьэм кьегьэлгьагьуэ: тхылъыр псалгьащхьиблу зэхэлгьы, абы щыщ дэтхэнэми цитатэрэ архив материалу щэм щлгьу кьыщыгьэлгьэгуэжэщ, щитл кьыщыхьаи хэтщ! А кьомыр кьэпщытэн, гьэтэмэмын, дэтхэнэ зыми тетхэжа бжыгьэхэр текстым хуэхьыжын хуейтэкьэ. Зыщлым нэхьрэ еплгьыр нэхь лэзэщ, щыжаалэр я нэхь лэзэми

Шыхь зыхуэфашцэхэр

зыгуэрхэр лэцлокри арац. Мис ахэр редакторым кыыхигъэкыжын хуейш. Дауэ мыхъуми, абыи зыгуэрурэ дыпэлъэшац, езы авторри арэзы техъуэу, тхылъри нэхъыфл ихъукыу.

Илъэс плышцл ипэклэ зыхуэдэр езы Налло Заури кыыгурымыуашцэу зи ужь ихъа кьэхутэныгъэр тхылъ шхъэхуэу 2011 гъэм дунейм кыытехъаш, «Институт джегуако» флэщыгъэцлэр илэу. А тхылъыр адыгэ лъэпкъым и щэнхабзэ тхыдэм щыщ зы лыхъэшхуэ хъуаш, уригушхуэн, уи шхъэри уи адыгэцлэри ирилъаплэрэ ирилъагэу щытын хуэдэу.

ГЪУТ **Издэм,**

филологие щлэныгъэхэм я доктор

Новеллэхэр

НАЛО Заур

Дыгъэ шыр

Пщлэжрэ уэ япэ дыдэ дыгъэм ушылушлар?

Сэ пщэдджыжь гуэру ди адэм и куэщлым сису пырхъуэм сытест: сыллыжьыкыуэти, сыщлалэ гъэфлэнт, ухуеймэ ллыжь уэршэрхэми сахэс хьурт. Абдежым кыызолъагъу ди пщлэнтлэ удзышцлэм хэклутауэ къаз шыр цыкыу кьом хэпклэрапклэу хэсу – удзым пэклэ елэмэ, пхэклэ кыыгъэтлысыжу. Пщлэнтлэр шхъуантлэбзэт, къаз шырхэр лэшклэ гъуэжь цыкылухэт.

– Мор сыт, Бабэ? – Лэпэ хузоший къаз быным.

– Къаз шыр цыкылуш, – жи, – ахэр.

Абыхэм ящыщ зы дэклуеяуэ уафэ джабэм клэрысу си нэр хуозэ. Уафэр къашхуэт, къаз шыр гъуэжьыбзэм дыщэ кхъуаклэ лутци, и кхъуаклэхэр жьым зэрехъэ. Си нэр кыищышхъуклэри:

– Къаз шыр цыкылу! – жыслаш, Лэпэ хуэсшийуэ.

– Ар дыгъэщ, делэ, дыгъэ.

– Дыгъэ...

А псалъэр къаз шыр гъуэжь цыкылум апхуэдизклэ ещхьти, куэдрэ сфлызэхэгъуашцэу шытащ къаз шырымрэ дыгъэмрэ я цлэхэр. Нэхъ сыкыдэклуэтея нэужь кьэзгъуэтащ а дыгъэр зэщхь дыдэр: ди шыгъуэгу хадэм итт зы сэхуранышхъэ гъэгъаи ар и нэр кыижу дыгъэм худэплъейрт, езы дыгъэри абы гуфлэу кыыхуепсыхырт. Сэ абы сэхуран хужалэу кыыщысцлар зыкъом дэклауэщ: ар дыгъэм ещхьыркъабзэу дыщэ нэклут, и дыщэ кхъуаклэхэр жьым зэрихъэуи, «Дыгъэ шыр» флэсшац.

Апхуэдэу дызэрыцлыхуш дыгъэм дэри зэдэджэгъуэгуу зэман зыбжанэ етхьэклаш: псым сыкылуэмэ, ныздэклуэрт, мэзым сыкылуэмэ, си гъусэт, жэцкли зэгъусэу дыгъуэлъыжырт. Дыгъэр сщлыгъумэ, зэйкл сызэшыртэкъым. Пщэдджыжьым жьыуэ сыкыыщылъэтрэ:

Дыгъэ нэклупл,

Дариплэ джанэ,

Уи джанэр шыхи кыищлэкл,

Цыхь зыхуэфашцэхэр

*КбыщIэкIи кбытхэпсэ,
Псы архъуанэр гэхъуабэ,
Губгъуэ мэракIуэр гэхъу,
Хъарбыз хъуа кээгъэкI,
Ди чыцIым и натIэм кэбзей! –*

жысIэрэ сьджемэ, гуфIэжу, и Iэхэр Iэтауэ кбыщIэжырти, Пхъэш мэзыжбым и щхьэм кбытеувэрт. Апхуэдэурэ балигъ сыхъуху ськысыгышц. Куэдрэ бжыбжыу цыташ ар зэпхъуа си гур – мыхъужу, иджыри зэээмызэ кбыщыхэдзэкъыкI къохъу.

* * *

Зэрыхъуараш. Еуэри ди гъунэгъум къушцхэ хьыджэбз хьэщIэ къахуэкIуаш. Ар япэ дыдэ щыслъэгъуам цыплърэ уэгущ Iейуэ кбысщыхъуат. Хьыджэбз дахэу кбыщIэкIамэ, сьукIытэнурэ, пщыхъэщхьэщыс екIуэкIыныр щызгъэтыжынут. Мы дунейм теттэкъым сэ дахэм фIэкIа зызыпэщIэзмысэф. Ди Урыхужь я нэхъ Iейуэ кбыщциуам кбысфIэмыIуэхуу сьзэпрысыкIырт. Зэныбжыэгъу щIалэжь цыкIухэр дызээуамэ, гъуэгыу есхужьэжырт. Дызэбэнами, зыкытрезгъадзэртэкъым. Еджэным Iуэхур хуэкIуа нэужьми, сипщэкIэ зыгуэр кьэзгъэувэртэкъым. ГьукIэным сыхуежьэри – аргуэрыжыт. Ади кьуэши симыIэж пэтми, цыху зытезмыгъакIуэу унагъуэр сIыгыт. Сэ IэубыдыпIэ зыхуэзмыгъуэтыр дахэрат. СьщыцIыкIуами, балигъ сыхъуа нэужьми хьыджэбз дахэ сыхуэзэнкIэ Iэмал иIэтэкъым: си IэпкьIэпкьIэ пщыкIугыр кьызэмыдэIуэж хьурт – си IитIыр щыщIэздзкIэ схузэгурыгъаIуэртэкъым, си лъакъуэхэр зэрихъэрт, си Iупэхэм гырэ гуфIэрэ умыщIэну зызэблэшырт. Мис абы щхьэкIэ хьыджэбз дахэ слъагъу хьуртэкъым – икIи сачшынынэрт, икIи сафIэлIыкIырт. Сэ схуэмыхьыххэрат, сехъуапсэу кьафIэщIынуш жысIэрти.

Арати, хьыджэбз хьэщIэр цыплъу кбыщыщIэкIым кбысфIэмыIуэхуу секIуэкIыурэ нэIуасэ дызэхуэхъуаш.

Зэгуэрым ди танэр кIуэдри жэщ кьэтати, пщэдджыжыым кIэху кбыщыщIым ськыщалъэфри лыхъуакIуэ срагъэжъауэ Ипщэ Банэ ськыкIыжырт. Колхоз щхьэлыжыым ипщэIуэкIэ ськьэсыжауэ удз гьэгъа зэхуихъэсу хьэмбыIуу щыс хьыджэбз хьэщIэм ськыбгъэдохъэ. Емынэм ныдихуат ари пщэдджыжы нэмэзым удз цыпэ! Ськыщыбгъэдыхьэм, и щхьэ плъыжыыр кьиIэтц, кьыдэпльейри пыгуфIыкIашц: си псэр кьаскIэри Iазэ и нэкIур дыгъэм ещхъу кьэслъэгъуаш, и дыщэ кхъуакIэхэр урыху акъужыым зэрихъэу. Iазэ абы гу лъимытэуи удз гьэгъа Iэрамэр кьегъэпIий – ахэр дыгъэ цыкIуэ защIэхэт, якухэр дыщэ хьурейрэ нэбзий хужьыбзэ яIуту.

– Мыхэр дыгъэ шырщ, – жи хьыджэбз хьэщIэм.

«Ахэр дыгъэ шырмэ, уэ улыгъэ анэщ», – жи си гум: Iазэ и нитIыр кьуэлэнт, дыщэ IуэнтIа щIэлъым нэхъей, жыхапхьэм ещхъ и нэбжыщ кIыхьхэри дыгъэ кхъуакIэт.

Псом япэ си IупитIыр си унафэм щIокI – гырэ гуфIэрэ кьыпхуэмьщIэну зызэблэш, итIанэ си IитIыр, здэсхьын симыщIэжу, лей мэхъу, сьIуыжынынщ цыжысIэкIэ, си лъэр кьыздэмыбзыжу кьыщIокI. Iазэ мэгуфIэ, сэри си щхьэм сыхуимытыжу зызэфIызош...

... Пщэдджыжышхэ сьшхэри кIыщым ськIуаш.

ШЫХЬ ЗЫХУЭФАЩЭХЭР

Бригадирыр кьэкIуауэ кьыспэплъэу кьыщIэкIащ, мэкьуауэхэм я шэмэджхэр зэрауIун сыдж сигьэщIыну.

– Кьепщэ! – жысIэри гьущIыр пэрыслъхьэри сыувыжаш.

Бригадирым и дзэлыфэр тIауэ кьызоплъ:

– Уэ мэтыр зи мыхьэмэт, гьущI цIынэр сыдж хьурэ?

– ?!

– ГьущI цIынэщ, зо, а пэрыплъхьар...

Щытхэм щыщ гуэр кьопсалгэри:

– Щхьэ ущыхьа, – жи абы. – Ар езым ищIэркьэ? Пэрильхьамэ, зы бэлыхь пхуищIынуши аращ.

Сэ абы я псалгэмакьыр жыжьэ кьийукI хуэдэу фIэкIа зыхэщIэркьым. Сэ гьущIыр дыггэм ещхьу хужьу соггэплъри хэсхуу щIызодрэ – ар си уадэм зэрыхуэжыIэщIэм срогуфIэ, сэ кьысщохуж сытри слъэкIыу, сытри сщIэфу, си Iэ бланитIым я Iэмырымрэ я зэфIэкIымрэ сропагэ, си нитIым я жанагьыр соггэщIагьуэ. Мы гьущI кьыспэщIэхуари емынэ гуэр хьунщ – и пэнцIыв хьурейр дыггэм хуэдэу маблэ, кьапщIий кхьуакIэ IущIыхьыжамэ, Iазэ и дыггэ шырхэм ещхь хьунут. Ауэ упщIыIужмэ, сыт епщIэжын, фIыцIэ хьункьэ! Дыггэ фIыцIэ щыIэ? Бетэмал, ар мыупщIыIужу бггэплъ хьууэ щытамэ араггэ!

– Iа-зэ ды-ггэщ! Iа-зэ ма-зэщ! – кьреш си уадэм. Ярэби, Iэмал гуэр щымыIэу пIэрэ ар лыду кьыггэнэну? ИкIэ пхьуэмэ... е саут хэггэтысхьэмэ, дауэ хьун? Хьэуэ, ар цIууггэнэ кьудейщ, мыр дыггэм ещхьу гуащIэрэ лыду щытын хуейщ.

18

– Зау! зау! дин! зауэ-зэуэ, дин-дин-дин! – кьофэ, хетIэ си уадэм, си льякьуитIми абы зыдащI. Уа, мы дыггэ цIыкIум и кьапщIийхэр кхьуакIэм хуэдэу псыгьуэ кIыхь щIамэ мынэхь дахэу пIэрэ?

– Лей гугуэ-лэгугуэ, лэгугуэ-лэгугуэ, тригугуэ-триупIащIэ, триупIащIэ-триуштIакьуэ...

– Уа, мыр делэ хьуа си гуггэщ, сыт шейтIаныбзэ мыбы кьибжыр! – кьоцырхьэ си тхьэкIумэм зы макь гуэр, щы цIаггым кьыщIэлукI хуэдэу.

– Уэлэхьи, а иуIури а кьибжым ещхьыжмэ...

– Ей, дуррач, пщIэр сыт?..

– ыI? – сыкьыдэплъеймэ, бригадирым зешхьыхьыж, нэгьуэщI зыгуэри мэдыхьэшх.

– ПщIэр сыт, зоIэ! Гуащэ хьэпшып пщIырэ, хьэмэ я шэмэджхэр зытрауIухьын ямыIэу мо Кьубатий шытх кIэрытхэм уахуэлъащэрэ? ПщIэр сыт, делэ умышьуауэ щытмэ, ы?

Си Iэдэпэм пылгым сеплгьыжмэ – «дыггэ шырт»! Iазэ ныщэдибэ кьрича «дыггэ шырхэм» ещхь гуэрт. Мэкьуауэ сыджым и пIэкIэ удз гэггэ сощI – шынэшына... Ар дауэ зэрыхьуар? Дауэ хьуами, ещхь мэхьу. Ауэ мы кьапщIийхэр нэхь кIыхь, нэхь пIащIэу хэхуамэ нэхь дахэжкьэ?

– Кьепщэ уэ!

Ядэ-ямыдэми, махуэ ныкьуэр езггэхьри, «дыггэ шыр» сщIащ. Бригадирми зыхуейр Iэрыхьащ, «дыггэ шырри» зыхуей хуэзащ.

Абы кьыкIыну псор сэ сыткIэ сщIэнт? Пщыхьэщхьэр кьэсри «дыггэ шырыр» хуэсхьри Iазэ естащ. Iазэм ар сIихащи йоплъ, зэрэплгьым хуэдэрэ езыр плгьыж мэхьу. Ар плгьыж зэрыхьур кьыщыслъаггум, сэри си псэм сыхуимытыжу зельатэу щIедзэ, мафIэр кьысщIэнауэ сес. Дэ тIур плгьыж дызэрыхьум нащхьэлущхьэ ящIу унагьуэр кьоплъ,

Щыхь зыхуэфашцэхэр

зэкIэшIоуIуэжхэр. Iазэ нэхъапэ зыкьешцIэжри унэм щIож, сэ кьэхъуам гу щылыгьстэм, Iэнкун сохъури, щIыжысIэри зэрыжысIэри сымышцIэжу:

– Нобэ сыт махуэ? – жызоIэри сыщIоупщIэ.

– Мэремщ, – зэрыбынунагъуэу кьыщетхъри мэдыхъэшх, сэ сопщIантIэри, си щIыбхьэкхъуафэмкIэ псыхъалыгъуэр ежэхьу, хуэму-рэ сыкьыщIокIыж.

Абы иужькIэ хьыджэбз хьэщIэр мазэ псокIэ щыIэжа щхьэкIэ, секIуэкIыжыфакъым, и нэкIу сиплгэжыфакъым. СьукIытэрт. МафIэм сыпэрыхъэныр си дежкIэ нэхъ тыншт абы я бжэр Iусхьу сыщIыхъэным нэхърэ! «Мы гьукIэжь цIыкIури сытым щыщ, ди хьыджэбз хьэщIэм кьыпылтын хуэдэу!» – жаIэурэ ауан сыкьашцIу кьысфIэшцIырт, апщIондэхуи си гум зишхьыжырт: «Пэжыр жыпIэнумэ, сытым сыщыщ сэ, Iазэ сыпылтын хуэдэу? – щIалэ гъуабжэжь цIыкIу, гьукIэ фIейжь цIыкIу, и IитIыр дагъэзащIэрэ езырукIытэхьу». АфIэкI дызэлумыщIэжу Iазэ кIуэжащ.

Бжьыхъэр хъури, хьыбар кьэIуащ Iазэ лIы дэкIуауэ.

УщIэмьуупщIэ сэ ар кьызэрысщыхъуам! Дыгъэми кхъуакIэ Iутыжтэкъым, дыгъэ шырхэри гъэгъэжыртэкъым. Сэ сызукIыпэр Ди Гъунэгъум я Пхъур арат. СыхуэзэнкIэ Iэмал иIэтэкъым:

– Зэхэпхакъэ Iазэ зэрыдэкIуар? – жиIэрти сэр кьысхиIурт.

Я пщIантIэ сыдыхъами, ди унэ кьыщIыхъами, уэрамым сыщрихьэлIами фIэкIынтэкъым:

– Дауэ кьыпщыхъуа а ди Iазэ ищIар? – жиIэрти дзасэм сыпиIурт.

Сэ Iазэ кьызищIам хущIезмыгъэгъуэжауэ мы дунеишхуэм сыте-тынкъым жысIэри... седжэу щIээдзащ. Сэ профессорышхуэ сыхъумэ, Iазэ ищIам пэзгъэуджэжауэ, е усакIуэшхуэу сыкьыщIидзрэ кьэрал премие кьызатмэ, Iазэ абыкIэ згъэгъузэвэн си гугъэу седжэрт, седжэрт сыпIашцIэу, сыгубжьауэ, си нэр кьыщипхъуауэ... жэщкIэ сыжеямэ, пщIыхъэпIэу слъагъурт си усэ тхылгыр кьущхьэбзэкIэ зэрадзэкIарэ дыщэпскIэ гъэщIэрэщIэжауэ кьыдагъэкIауэ, Iазэ абы бгъэдэсрэ и нэпситIыр кьельэлъэхьу, «щхьэ мыгъуэ кьэзгъэпцIа мы лIы бэлыхьыр, щхьэ сьдэмыкIуарэт мы усакIуэшхуэм!» – жиIэурэ зэкуэфуэжу...

Iазэ сыт и лажьэт! Ар сэ нэхъ иужьыIуэкIэ кьызгурыIуэжащ, ауэ а зи гугъу яхуэсщIыж зэманым сэ Iазэ ныбжь бийуэ кьэслъытэрт, цIыхум епщIэ мыхъун бзаджагъэ кьыскIэлъызэрихъауэ кьысфIэшцIырти, зиль зыщIэж пасэрэй адыгэм ещхь, си нэр кьыщхьэрипхъуауэ седжэрт, жэщ жызмыIэу, махуэ жызмыIэу.

Курыт еджапIэм и экзаменхэр Ди Гъунэгъум я Пхъум дэстри зэгъусэу университетым дыщIэтIысхъащ. ИльэсищкIэ дзасэ гъэплгьам пыIуауэ сыкърихьэкIащ, ауэ еплIанэ курсым дыхэсу зы пщыхьэщхьэ гуэрэм кинон дыкьыкIыж пэтрэ зэрыхъуар сымышцIэу... ба хуэсщIри... абдежым си насыпым кьыгъэзащ. Ди Гъунэгъум я Пхъур хьыджэбз кьамылыфэт, кьамылыфэ пэтми, дыгъэм ещхьу гуащIэт, и кхъуакIэхэр жьым зэрихьэрт, кьилъхухэри, езым ещхьу, дыгъэ фIыцIэ цIыкIухэт.

... Нартхэм теухуауэ щIэныгъэлI зэлущIэ ирагъэкIуэкIыу еуэ-ри Орджоникидзе срагъэблэгъащ. Нэгъабэт ар. ИльэсипщI хъуауэ дызэгурыIуэнкIэ Iэмал имыIэу сызэныкьуэкъу профессорым си унэ уныщIэмыхъэмэ сылIэм и гъунэщ, жиIэри сыщIилъэфаш. НысащIэр кьэкIуэжыху жиIэу сызыщIиша кабинетым тхапIэ стIолитI щIэтт. Ар щызгъэщIагъуэм:

Шыхь зыхуэфашхэр

– УмыгъэщIагъуэ! – жиIащ. – Ар ди унэгуащэм ейщ, дохутырышхуэщ...

Абдеж си нэр тохуэри кызолъагъу си «дыгъэ шырыр», мис а бэлыхь псор кызэрыкIа гъущIыпэ емынэр. Ар пхъэхуей дакъэ цIыкIум хэукIауэ тхапIэ стIолым тетти, сыкъэуIэбжьауэ сыщеплтым:

– А-а, – жиIащ профессорым, си хьэрхуэрэгъу-си ныбжьэгъужьым, – мыр къэбэрдей IэщIагъуэ жаIэ... – «Дыгъэ шырыр» къещтэри топсэлгыыхь этнографием хыхъэжауэ.

Абы хэту унэгуащэр къыщIохъэж... Iазэ къыщIохъэж. Сэ си щхьэр тхьуат, си жьэжьейр узьырт, ревматизмэм сиукIырт, Iазэ хьыджэбз дэсым хуэдэу иджьыри щIалэт. «ЛыфI, лы зэгъ нэщIэхуа хуэдэщ мыр», – жысIэу сигу къыщыкIым ирихьэлIэу:

– ... ЗищIысри кызыхэкIари сщIэрккъым, – жи профессор насышыфIэм, – ауэ псори мыбы зэреджэр «дыгъэ шырщ». УмыщIэу пIэрэ уэ... – Iазэ кызэплъри, и нэкIущхьитIыр плъыжь хьуащ, сэри Iазэ сеплъри, цIыплъ сыкъэхьуащ. Си ныбжьэгъури къэуIэбжьауэ къыдоплъ:

– Сыт къэхьуар?

Сэри делэм хуэдэу сыкъыдоплъейри зэрыхьуар сымыщIэу:

– Нобэ сыт махуэ? – кызыжьэдолъэт, ар зэрыделагъэр кызыгуроIуэжри, сопщIантIэ, сыздэкIуэнур сымыщIэжу.

– Мэрэмщ... сыт зэрыпщIынур?

А дакъыкъэм дыгъэпс махуэшхуэм ныбжь гьуабжэ гуэр къытохъэ. Ар си щIалэгъуэм щепса дыгъэ нэбзийт... ЯщIэу пIэрэ физикхэм дыгъэ нурыр зэманьшхуэ кызэпхрыкIмэ, ныбжьым ещхьу, гьуабжэ зэрыхьур?

Сэ си дыгъэ гуащIэр нэгъуэщI кьалэ щепсырт.

20

МэракIуашхэ

1

– Тэдж, делэжь, Нотхэ я мэракIуэр яухыж! – жиIэурэ си джабэм кыкIэщIэтIыхьурэ Хьэлий сыкъыщигъэушам, дыгъэр ауи къыщIэкIатэкъым. Дыгъэр сыт – ди анэр хадапщIэ дэкIатэкъым, ди адэм шэрэ мэжаджэрэ хузэхапIытIауэ аркъудейт: мы Хьэлий зымыгъэжейуэ къыщызыхур сыт? Сэ сольэкъуауэ, сотхауэ, зызогъэкIэрахьуэ, щачы-хур си щхьэм фIызокъуэ сыкъыхуэмытэджу. – Тэдж, делэжь, укъэмытэджыным, си закъуэ сокIуэ! – жи Хьэлий, хьуагъэщагъэм хуокIуэри, арщхьэкIэ сэ фIуэ сщIэрт сыкъыгъанэу ар зыщIыпIи зэрымыкIуэнур: Фаризэт хьыршын ищIа нэужь, сэ сьдэмышхауэ яхуэшхэркъым ар жызыIэр! – Тэдж, зызоIэ, тэдж! – кыскIэщIотIыхь, кызопIэскIу, си щхьэцом кьоIэ. Щымыхьум, псы щIыIэ кьехьри си бгъэгум кьрекIэ, сэри сощтэри сыкъыщолъэт.

Тут мэракIуэр зэрыхьурэ тхьэмахуэм щIигъуауэ дьтхьэжьырт, ди Iупэхэр щIыху-фIыцIафэу, ди Iэпэхэр фIыщIэ-щIыхуфэу, ди ныбэ

Цыхь зыхуэфашэхэр

пцанэхэр фыцлэ-кьуэлэну! Жылэ цыкгур дыдэтт, хэтхэ я мэракгуэ нэхь пашцэ? Хэтхэ я мэракгуэр нэхь лэфл? – жыглэу. Мэракгуэр хьуа нэужь хьыджэбзыжь цыкгухэмрэ шлалэжь цыкгухэмрэ дызэкгужырт, зэрыкгуауэ зэбийхэр зэфл дыхьужырт. Бзухэм я гьусэу махуэ псом жыгышхьэм дист, жыгым дэмыкгуеифхэр жыг шлагьым шехьурт. Махуиш хьуауэ Нотхэ я мэракгуеижьыр кьэдгьэунэхуати, иклэ кьинамэ, шлалэжь цыкгу, хьыджэбзыжь цыкгууу зы тлошл хьун дигьашхэрт, пцэдджыжьым дыдэпщяемэ, мэракгуэр дымылгагьуж хьухунклэ дытесу, ди анэхэм дагьэшхэну кьыдэлгьэдэжамэ, дамыгьуэтыжу, дыкьагьуэтыжа нэужьи кьаугьэшхуэклэ дралгьэфэхьыжу...

– А ныбэ уз лейм имыгьэкларэхьуэн, Хьэбий, кьех мы жыгым бжеслакьэ! – жиглэу Утлэ шэджагьуэ зэрыхьурауэ тутей шлагьым кьышлэувэрт.

– Сыхуейлааам! – жиглэурэ Хьэбий и анэм дежьужу сыхьэт енклэ зэанзэкьуэр зэныкьуэкьуа иужь, Утлэ, и клэр адэклэ-мыдэклэ гуанэхэм флэнэ-кьыфлхьыжурэ, жыгым ныдэпщейрти Хьэбийр кьрилгьэфэхьыжырт.

Дэ тцлэрт Утлэ, жыг льябжьэм дауэ зыщимышхьыжьами, и кьуэм лэпэклэ зэремылусэнур. Ауэ Хьэлишэт и пцэхэр кьихарэ мажьэкьуаншэр и шхьэлхэтлыгум деж хэлгу кьакгуэрэ:

– Кьехыт, си псэр зышхын, кхьуейжьагьхэр мэупшлэууж! – жиламэ, Музэчыр цлутл жимыглэу епшыхьыжырт, зэрешыхьыжарауэ и тхьэклумэр яубыдырти яшэжырт, и пхэм хушлэуэурэ, хушлэуэ пэтми гьуэуэ ямыдэу: «... ауэ цлутл жумылэ, шьыжыплам уи псэр... ауэ зы макь кьэгьэлуи еплтыжыт!..» – жиглэурэ ишэжырт, Музэчырми льяпэпцлгийуэ зыкьытрилэтыкгуэрэ клуэжырт, и шхьэр кьуаншэ ишлэуэ.

... Хьэлий дэрэ дышынэсам Нотхэ я тутейжьым, бзуупцлэхэм флэкла, псэ зылут пыстэжьым. Дыгьуасэ пытар кьабзэу пытшыхькла шхьэклэ, ныжэбэ пыз кьэхьужат, фыцлэрэ лэпхьуальгэ хуэдиз хьухэу. Бзуупцлэхэр тхьэжырт, нэхь мэракгуэ лэфл кьапэшлэхуамэ, ирагьэ-льэтэхэр «кьыуруру!» жалэу кьыхэгуфлкьыжхэу. Хадэм бзууэ исым дамэ яшлэу, зэрыгьэклгийуэ, зэшлэфиежхэу, «клакгулыли-клакгулыли...» жалэу уэрэдышхуэр кьрашу Хьэлий дэрэ жыгыжьым дыдопщей. Ды-зэрыдэпщяерауэ дыгьэри, нэклутлэ плыжьышхуэ хьужауэ, гуфлэжу кьышлэуэфттри жэрыжэ зашлэклэ кьокгуэ. Урыхужьей мэракгуэм хон жыплэнт! Кьудамэ зырыз кьэдгьэкьэбзэну дыхунэсатэжьым Матлийжь цыкгуум итлклэ нартыхухэр зэгуйхьурэ хадэм кьышыхэклэм. Сепльмэ – и нэклур, негр нэклу нэхьей, фыцлабзэщ.

– Мыр лло, Матлий, жин фыцлэ ухьуа? – ауан сошл шлалэжь цыкгур.

Матлий ауан-щыдыхэшх жыхуэлэхэр уэим ишлэрыкьым: сыт жыплами, е мыдыхэшхыу е мыгьуу, и флэщыпэу жэуап кьрет:

– Сыхуакьым! – жи и макьыр жейм кьылэцлэмыкьла шлэклэу.

– Нтлэ нэклуклэ мэракгуэ пшхауэ ара?

– Аракьым...

– Шхьэ узэтеуфлцла-тлэ, негр нэхьей?

– Музэчырыжьым и анэм кьыхуишцыпа мэракгуэ фальэм сы-хэшхыхьу сыкьиубыдати апхуэдэу сыкьицлэлаш, – Матлий иджыри кьэс пцлэупсыклэ ишлэрыкьым: ныжэбэ шлэгьутхьауэ шьитми кьыбжилэжынуш.

Хьэлий ар цызэхихым, кьышиудри жыгым кьехуэх пэташ.

Цыых зыхуэфашцэхэр

– Уу, делэжь, себгъаукIти! – Хьэлий псоми зэреджэр «делэжьш»: гъэфIэгъыбзэуи шхыдэбзэуи иIэр а зы псалъэрщ. Зэгүэрым ди егъэджакIуэм турниккIэ «дыгъэ ищIурэ» зигъэкIэрахуэщ-зигъэкIэрахуэри кыщельэжым, ар Хьэлий игъэщIэгъуа хьунти, «уу, делэжь, сыту емынэжьу зыбгъэкIэрахуэрэ!» – кыжьэдалъэтащ. Ар егъэджакIуэм зэхимыхынкIэ Iэмал иIэт, зэхихщ аби, директорым деж ильэфри, школым кыщIадзыж пэтащ.

Матий и нэкIу кьудейратэкьым цIэлэр – и щхьэбалыджэр, и пщэ псыгъуэри кыдэкIуэу, ихъуреягъкIэ фIыцIэ-щIыхуфэт, яхущI пэтми яхукIэрымыгъэкIыжауэ!

Матий кыкIэлъыкIуэу Хьэбий кьос, и нэм шIэIуэтыхьу. Абы кыкIэлъыкIуэу Музэчыри кьос зэIурыбзаеу, алыхьым ещIэ абы ирагъэшхар! Абы и адэр завхозщи, дыгъуэрабз Iейуэ жаIэ. Музэчыр и ужьыр кIэщIкIэ иыгъыу Толэ кьос... Мыгүвэу хьыджэбзыжь цIыкIухэри кьакIуэу щIадзэ... Къулышыкьу хьуатэкьым цIыкIуу жыгым пыхуэр кыщыпытIысхьам!

Цыыху пщыкIутхум нэблагъэ пысщ тутейжьым, макъ ирагъэщIыр зэхэпхыу мэракIуэ фIыцIэшхуэхэр щIагъэмэракIуэри. Псалъэ жаIэну яхущIыхьэркьым, дихьэхауэ машхэ. Тхьэмбылей махуэм зи жьэр яхуэмыубыд, урокым щыщIэскIи яфIэпсалъэ Хьэбий зиушэхауэ машхэ. Жыгыжьым и фIыцIагъэм зэрыхэщIыр плъагъуурэ хощI: шэджагъуашхэм ирихьэлIэу тутейшхьэм плъыфитI егъуэт – жыг щхьэкIэр зэрыфIыцIэщ, и щIагъыр, фIыцIагъэ хэмытыжу, удзыфэщ. МэракIуэр дэтшхейурэ дыдэкIуейуэ арат: жыг щхьэкIэр уафэм щIэуэу дэкIеями, дэри ди щхьэбалыджэхэр уафэм еIусэху дыдэкIуейнут, дызэрыдэкIуейр дымыщIэжу.

Шэджагъуэ зэрыхьуу Хьэлий нащхьэIушхьэкIэ сыкьрешэхыж жыгым.

– Дэнэ сыздэпшэр? Мыбы нэхьэрэ нэхь мэракIуэ пIащэ пщIэрэ?

– Уу, делэжь, Унэрейхэ я тутейжьыр пщыгъупщэжа?

– Уа! – жысIэу сыкыщыхэкIиикIэ, Хьэлий нопхьуэри си жьэр еубыд:

– ЦIутI жумыIэ: мо кьомым гу кыитлътатэнурэ нэкIуэнущ.

2

Унэрейхэ лъэгум дэст, я куэбжэм укыызэрыдэкIыу ищхьэрей щхьэлыпсым ухэбэкьуэн кьудейуэ. Абы я хадэм нартыхуи иттэкьым, кIэртIофи иттэкьым, жылагъуэм я хадэм ещхьу: Унэрейхэ я хадэр зэфэзэщу бжынрэ бжыныхурэт. Хьэний и закъуэ колхозми щылажьэрт, и хадэри зэрихьэрт. Бжынымрэ бжыныхумрэ зэрыхьуарауэ кьричыжырти, благъэ дахэу иблэжхэрт; кыздрихри тхьэр игъэщIгI зыщIэм – сытми, машинэ зытIуш кьишцтэрт аби Тэрчкьалэ ишэрт, бэзэрым кытеувэрти:

– Уэиихь, слатIкий кэбэрдинский луку! СлатIкий кэбэрдинский луку! – жиIэурэ джэрт. Ар зэхэзыххэм лукур щыслатIкэкIэ, щыкэбэрдинскэжкIэ ар зы бэлыхьу кыщIэкIынщ жаIэрти кьежэрт. Хьэний зы тхьэмахуэ зэхуакум бжынри бжыныхури ищэрти хьэхэрэщIыхэу кьэкIуэжырт.

Ауэ Унэрейхэ я унэр дэ кыызэрытцIыхужыр бжыын хьэсэхэра-

Шыхь зыхуэфашцэхэр

тэктым, Хъаний илI тхьэмышцIэжырат. Абы зы уз емынэ пкърытти, жэцми игъэжейртэктым, махуэми игъэзагъэртэктым. Зы хьэмкIутIей башыжь иIэти, абы зытригъашцIэурэ, ерагъмыгъуейкIэ куэбжэм нэс къакIуэрт Нахъуи, кIарц шIагъым шIэст гъуэлъыжыгъуэ хъуху, Нало Аслъэнджэрий псыхъуэм къыхудиха мывэжъым тесу, бэуэным и пIэкIэ фийуэ, шыпсалъэкIи шIэфиежу. Абы лыикI кIэртIофикI яхуиш-хыркъым жалэ, мэжаджэ Iыхьэрэ къуэнтхъурейрэ фIэкIа. Ара хъунт тхьэмышцIэр апхуэдизу шIэуэдыр – пхьэ гуахъуэ пхуапэмэ сыт хуэдэ хъун – апхуэдэт.

Лъэгум дыщыдыхьам Нахъуэ мыгъуэр, а зэрихабзэу, куэбжэпэм деж щыст, бжэндэхъум ещхъу фийуэ.

– Сыт ухуэдэ, дадэ?

– Дыхъарзынэщ-щий, тхьэм фигъэпсэу-фийи!..

– Фи мэракIуейм дыпышхыхьыну арат...

– Сыту фIыт-фийи, тхьэм псапэу къывитыж-жийи, фыкIуэ, тIу-фийи, сэри тIэкIу-фийи, къысхупыфч-фийи!

– Ахъай къыпхупытчын! – жытIэри пшIантIэм дыдэлъэдащ. – Иджыпсту къыпхуэтхьынщ!

Дэ ди зэранын, ди гушыIэн къыщикIхэм деж гушыIапIэ нэхъыбэу тшIыр а тхьэмышцIэрат. Ущысабийм деж гушцIэгъурэ гуэныхьрэ пшIэрэ! Ди нэ укIытэншэхэр къыцIышхьукIыу, ди Iупэхэр зэкIэцIашауэ дыкъыбгъэдыхьэрт аби, мор фииху дэри дыкъыпэфийижрэ дыщыдыхьэш-хыжу дыщытт, езы мыгъуэр губжыртэктым, бгэртэктым, тхьэусыхэртэктым, и пащIэкIэм къышцIэгуфIыкIыу къыдэплъу щыст. Нахъуэ бын зэримыIэм шхьэкIэ, сабийм я нэхъ гъуамэри, я нэхъ бзаджэри угъурлыуэ тхьэ иIуэрт. Апхуэдизу зэрыцIыхуфIым шхьэкIэ, я нэхъ гуащIэу дыщыбзаджэнаджэхэм дежи ар зыгуэркIэ къыдэлъэIуамэ, цIытхьытхъ жиIэу, дильырти хуэдгъэзащIэрт. Езыми ар къытенэртэктым: иIэбэрти сагъыз гъэнышцIугъуэ къыдитырт.

Арати, пшIантIэм дыдэлъэдауэ хадэ ихьэпIэмкIэ дыздэжэм, бжэIупэм Iугъухыжа хьэ гъуэжыжыбыр, и ныбжыкIэ деур лъыс пэтми, къотэджри сэлам къыдех, и шхьэ фIэсысыхьыр къешийри:

– Хьэб, хьэб, хьэб – Хьид, Муд, Забит! – жиIуэрэ.

Хьэ гъуэжыбыр зэрытIысыжу Хъаний къышцIож бэлагъыр игъэдалъэу. Ар физ гъур кIыхыжыт, дэкIейщ, дэкIейщ, дэкIейри и шхьэкIэр къыигъэшыжауэ. Мо физ нащхъуэ къетхъухыжам и шхьэц бапхъэр зэридзэу мэдальэ-мэхъушцIэ:

– А, ажалым ихьынхэ! Зи хьэдэ сытеплъэнхэ! Шыблэшэр зи кIуэцIыкIышцIэм щыджэрэзынхэ!..

Хьэлий дэрэ дыкъызэщцIэувыIыкIыжауэ дыщытц, Хъаний Iэнкуну доплъри – тшIэнтури тшIэркъым, ди лажьэр къыдгурыIуэркъым, езым, дзахьэ хъужауэ, и дзэ гъуэжэ псыгъуэ кIыхьхэр къыIуигъэплъурэ мабгэ, мэкIий, зешхыхыж:

– Хьэуэрэ хьэ зэрахуэм къильхуагъитIыр, унэ фиIэмэ, шхьэ фимысрэ! Дзасэм фышауIу! Псывэр фIураугъэлыгъадэ! Жыхьэнмэбгум фыщаугъэлыгъуи, жыхьэнмэкум фыщаугъэвэж!

Сэри ди анэр зэгуэзгъэпурэ Iэджэрэ згъэбгат, гъунэгъу физхэри бгэуэ Iэджэрэ зэхэсхат, ауэ мыбы и бгэкIэм хуэдэ хьэлэмэт пшIыхьэпIэуи слъэгъуатэктым. Хъаний апхуэдизкIэ Iээу бгэрти ар гыбзэм нэхьрэ хьуэхъум нэхъ ещхъг:

– Фи пыIэжь тIэкIухэр хъуным яхъуауэ, фи цейбдзхэр Iушэрэ баш

Шыхь зыхуэфашцэхэр

гуанэ фыупсу, пхъэупсахуэ фIэкIа гэсын фимыIау, фи Iур гьушIарэ зэрывгэщIытэн фымыгьуэту, кьэвгьуэтаIамэ фелэбыхуу кьэвмышцтэ-фу...

– Уарэ, ей, мыр дахэ Iейуэ зэрыбгэ! – жи Хьэлий, и жьэр Iурыхуауэ едаIуэу.

– ... удзым и пэбжыр фи узрэ вагьуэм и бжыгьэр фи гуныкьуэ-гьуэу, вакъэ зэвым фи льэр икьузрэ фи гьащIэ кIыхьыр дэгъэзеигьуэу, кьэвдыгьуIамэ, фи Iыхьэрэ зыгуэр кьыфIэрыхьамэ, фагьэтIысу!.. Сэ си хьэсэкум гьакьуапIау кьивнам нэхъ гурыфIыгьуэ фимыIэрэ...

Хьаний кьышциджьэхэлъам щыгьуэ ди псэр хэкIауэ щытамэ, иджы дигухэр кьызэрыгьуэтыжати, дехьуапсэу доплъ-додалуэ:

– Сэ дьапэкIэ мы щIапIэм фыкьыхьауэ фыкьышцыслэгьуам фыкьэ-зубыдынщи, джэд гэвар зэрызэпкьрахым хуэдэу, физэпкьрысхын-щи фи кьупщхьэ цIынэ цIыкIухэм сыщIэфыжынщ! Зевгьэхь иджы, армышьумэ, тхьэр си биякьым, сынывэуэнщи фи кIэтIий зэрыхьахэр мо уафэ джабэм кIэрезмыгьапхьэм!.. Мы гьуэгу фызытетыр тIэкIу сфIэкьуаншэщ, армышьуамэ кьэвмыгьазэу азалыхьым и пащхьэм фис-хужынт!.. – Дыкьыдэжыжу мыдэ сивоскIэ гэсыпIэм дыкьышцысыжа-ми Хьаний и гьызэ телъыджэр зэпимыгьэуауэ кьэлурт.

СивоскIэ гэсыпIэм деж Музэчыр кьытпоплъэри щытщ, и Iупэхэр зэкIэщIишурэ:

– Фыхуэза? – жи. – Фи гугьатэкъэ Унэрейхэ я мэракIуэр ткIэщIэфшхыкIыну! Мохьщ ар! – КьытхуегьэпIий и Iапхуамбэшхуэр.

КьызэрыщIэкIамкIэ, Хьэлий дэрэ Нотхэ я хадэм дыкьыщи-кIуэсыкIыжым гу кьытлтытэщ Музэчыр щэхужьми, джэду кIуэкIэ зищIри, ди лъэужьыр кьихури кьэкIуати, Хьаний и гьызэм кьыгьэувыIэжауэ арат.

24

3

– Шо-тIэ иджы тщIэнур?

– Мывэжьым дывгьакIуэ!

Мывэжь жыхуэтIэр унэ нэхьрэ нэхь инт. Амщыкьуэ жиIэраш, ар ильэс мин и пэкIэ щхьибл зыфIэт иныжьым кьидзауэ. Нарт Сосры-кьуэ иныжьым и пхьэдзакIэр кьрихьэжьауэ кьыздыхьым, иныжьым и зы щхьэр кьэушри кьильэгьуащ, абы адрей щхьыхыр кьыгьэушыжщ, кьыгьэгубжьри кьышигьэлъэтащ. Сосрыкьуэ Урыху Iуфэ мэзым хэту кьажэрти иныжьыр кьаплъэ пэтми кьильэгьуакьым. Кьышцимы-лъагьум, кьуршыщхьэм дэлъейщ аби, Iэдакъэ жьауэкIэ кьэплъащ. Нарт Сосрыкьуэ Кьалэжьым кьэсыжа кьудейуэ кьильагьуш аби, иныжьыр пхьуэм – кьуршым щыщ кьыр кIанэ кьыгуичым, кьауэурэ Урыху псыхьуэ кьыдидзащ, жи, мо мывэжьхэр. Иджы ди псы дыхьэпIэм хуэзанщIэ мывэжьырат дыздэкIуэри абдежым архуанэшхуэт шу зэтес кьышцимыгьэщу. Ар ауэ сытми архуанэт езыр! Абы кууагькIэ кьы-пеуэн Урыху и кIыхьагькIэ иIэтэкьым Кьуэгьулькьуей жьэгьужьым фIэкIа! Урыху псо, зы щхьэлыпс тIэкIу гуэмыжу, а мывэжьым и джабэм еуэурэ ильэс мин лъандэрэ кьритхьурт абдежыр. Хьэлий тхьэ иIуэрт а архуанэжьым лъащIэ щIэмытрэ и кууагьыр Тихий океаным нэс кIуауэ!

– Уэи, гьушцэу пцIым! – идэркьым ар Музэчыр.

– Уэлей, мышцI, делэжь! – зехьунщIэ Хьэлий.

Щыхь зыхуэфашцэхэр

- Ар сыткІэ кьэпщІа? – Ар кьиубыдыну хуожьэ Музэчыр.
- Псым мывэшхуэ хэбдзакъэ уэ зэикІ? – икІуэтыркъым Хьэлий.
- Хэздзащ.
- НтІэ ар псы льящІэ мывэм зэрытехуэр зэхэпхыркъэ?
- Псыр куумэ, зэхэпхыркъым!
- Уэлей, зэхохым-тІэ!
- Дауэ зэрызэхэпхыр?
- Мывэр кьыщыхадзэм деж зыщІэгъауи едаІуэт!

Хьэлийрэ Музэчыррэ баз зэпохьэ – Хьэлий текІуэмэ, Музэчыр и нэрышлэр кьритыну; Музэчыр текІуэмэ, Хьэлий щІанабзэу я деж кІуэжыну! Іэ ижьхэм я ІэпхьуамбэжьбакІэхэр зэрагъэубыдри тхьэ зэхуаІуэ, сэ ар зэпызоудыжри докІуэ Мывэжьым. Хьэлий Мывэжьым докІуейри кьытоувэ, Музэчыр псым хохьэ: Хьэлий мывэр кьыщыхидзэкІэ Музэчыр зыщІегъауэри дакьикьитІ хуэдизкІэ щІолъ, арщхьэкІэ мывэр псы льящІэм зэрентІэуар зэхихыркъым. ЩымыхьукІэ, Музэчыр дэрэ зэкІэлъхьэужьу зыщІыдогъауэ: сэ дакьикьитІкІэ сыщІэлъа иужь, Музэчыр зыныщІегъауэри зэрыщІэлъыф хуэдизкІэ щІолъ, арщхьэкІэ зыри зэхэтхыркъым.

– ЖысІагэкъэ, – жи Хьэлий, мывэжьым тету дэльейурэ. – Кьэгъэдэвай мыдэ уи нэрышлэр: сэ абы куэд щІауэ сохьуапсэ!

– Уэи, нэзмыгъэдэваину-тІэ, – зехъунщІэ Музэчырым. – Хэт уэ апхуэдэ гъэпщІагъэкІэ нэрышлэ кьозытынур? Кьэбгъуэтаи делэ!

– Сыт щхьэкІэ, баз укьыспихьакъэ!

– ЛІо-тІэ сыппихьамэ? Дэ псы щІагъым дызэрыщІэлъыфыр дакьикьиплІ кьудейщ. Сэ сыткІэ щІлэрэ ар дакьикъэ етхуанэм е епщІанэм деж льящІэм нэсмэ!

– Ара жыпІэнур?

– Аращ жысІэнур!

– ДакьикьипщІкІи нэмысмэ-щэ?

Музэчыр зеІуантІэ-зешантІэри и жагъуэ дыдэу:

– ИтІанэ сфІэпхьауэ тщІынщ! – жи.

Хьэлий и Іэпхьуамбэшхуэмрэ Іэпхьуамбапщэмрэ жьэдельхьэри, Щафтур физхэр кьыгъащтэу мэфий, Іэ ещІыжри щІалэжь цІыкІу гуп зэхуешэс.

– ЩыхуипщІ фохьу, – жи, – иджы. Дакьикъэ тІурытІ псы щІагъым фыщІэлъмэ, ар дакьикъэ тІоцІ жыхуаІэращ! – жеІэри Хьэлий кьиша гупым ягурегъаІуэ Іуэхур зыІутымрэ ящІэн хуеймрэ.

– Дэвай! – жьдоІэри экспериментым щІыдодзэ: пщІыри псым дыхохьэри чэзу-чэзукІэ зэрызыщІэдгъэуэну хуэдэу зэкІэлъыкІуэу доув, Хьэлий кьызэрыхуэІэтым хуэдизкІэ мывэ фІыцІэжь дрехьейри: «зы, тІу, щы!» – жеІэ аби кьыхедзэ; цІыхуипщІми чэзукІэрэ зыщІыдогъэмбрыуэри додаІуэ – итІани зыми зэхихакъым мывэр архуанэ льящІэм ентІэуу! Белджылыт абдежым льящІэ зэрымІэр!

– Кьэсхьакъэ иджы уи нэрышлэ дахэ цІыкІур! – Хьэлий гуфІэурэ долъей.

Музэчыр цІутІ жиІэркъым. Хьэлий Мывэжьым кьопкІэжри кьыт-хохьэж:

– ЛІо, делэжь, уи бзэр иубыда: кьэсхьакъэ?

Музэчыр псалъэ жиІэркъым. Хьэлий мэгубжь, мапхьуэри абы и жьэпкьыпэр еубыдри и щхьэр кьелэт. Музэчырым и напІэр кьыхуиІэтыркъым. Иджы а тІур зэмызэуэнкІэ Іэмал иІэкъым.

ШҮҮХЬ ЗҮХҮЭФАЩЭХЭР

– Япэ емынэпкыным и нэпкыщхьэр кыйтибагэ! – кыхокИиикI зы.

Музэчыррэ Хьэлийрэ, адакьэщIэ зэзауэ нэхьей, я пщэхэр хашарэ я жьэпкыпэхэр шияуэ зэпоув.

– Япэ зэмынэпкынрэ!

Зодыркь-кызодыркыж. Дэри, кино дагьэлыагьуну нэхьей, дигу-хэр кыльэту дапоплэ. Хьэлий мауэри Музэчыр и нэшкIулым тохуэ. Музэчыр кьоуэжри Хьэлий и пэм лыы кьреху. Зызэрадзри зэрофыщI, кыызэрохьэкI. Дэри гупитI дызэрогьэхьури зыр Хьэлий дыдощI, адреир Музэчыр дощI. Зэдоушт, зэтыдогьэгүшхуэ. Езы тIури зэроубыд. Апхуэ-дэурэ псым дызэрыIукIуэтыр дымьщIэжурэ архуанэм дыкыIуокIри банэм гьунэгьу дыхуохьу. Хьэлий Музэчырыр иреудри хьэ кьукIэу екьу. Музэчыр Iэмал зэригьуэту кыщолгьэтыжри IэштIым хуэдиз мывэ кьепхьуатэ, и нэм кыщхьэрипхьуарэ ищIэр кыгурымыIуэжу едзри, Хьэлий и щхьэ щIыбым трегьахуэ. Си ныбжьэгьур кыызэфIошIэ, кыызэфIолIэри и нэ кьуэлэнитIыр щIильафэу ар кьоукIурий... Гупыр дызэрызохьэ дыгужьеяуэ, хэт жьэкIэ псы кыхьурэ кытрекIэ, хэт лгьэ-гуажьэмыщхьэу щхьэщыту йопщэ, хэти гьушI пьудахуэ кыгьуэтауэ кьетхьыхь. Музэчыри гузэвэгьуэр телгьу Iуфэр кьежыхь.

Хьэлий и нэр кызэрызэтрихьужу сэ сольри Музэчырыр хьэ кьукIэу сокьу, изоудри и пэр щIым хущызохуэ. Ар кьоогь. ЩIалэ цIыкIу зауэм и хабзэмкIэ, уи бийр гьамэ, утекIуауэ аращ. Гьыуэ щылгьу кызогьанэри си ныбжьэгьум сыкыбогьэдохьэж. Хьэлий и щхьэ щIыбым кытетIысхьа шыкырышхуэм дгьэщIагьуэу доплэ, доIусэ, дытопсэ-лгьыхь, езы Хьэлии, щхьибл кыфIэкIа хуэдэ, зегьэщIагьуэ... А дакы-кьэм си ныбжьэгьум и фэр покIри кьокIэзыз, и нэр тедияуэ Музэчыр дежкIэ малгьэ. Дэри дыкьеплгьэкIмэ – дыкьощтэри ди жьэр кыIуороху: банэм кыхэпщауэ зы блэ фIыщIэжь и шэрэз дыкьуакьуэр кьидзауэ Му-зэчыр кьопщылIэ. Хьэлий тIэщIолгьри малгьэ. Музэчыр ар имылыагьуу магьри щылгь. Зы дакыкьэ, дакыкьэ ныкьуэ дэкIамэ, упыкIат Му-зэчырым – ар блэм и гьуэм телгьу кыщIэкIащ! – арщхьэкIэ Хьэлийм уафэхьуэпскIыу зедзри, ищIэр имыщIэжу, блэ фIыщIэжьым и пщэр еубыд. Блэми зедзри Хьэлий и Iэблэм зрешэкI. Хьэлий кыIэшIэшIар кыгууроIуэжри, уащхьуэ кIийм еджэу щIопхьуэ. Дэри абы дыкIийуэ дыкIэлгьожэ, блэр иутIыпщыжынущи – мэшынэ Хьэлийр, иIыгьынущи – нэхь Iеижу щомэхьашэ. Делэ хьуным нэсауэ кьежыхь. Зы зэман зэ Хьэлий мэлгьэпэрапэри, мэджалэр аби, блэр кыIэшIохуж. Дынэсмэ – блэ фIыщIэжьыр лIат, и пщэр икьузурэ Хьэлий итхьэлат.

Блэр зэрымыпсэужыр щильагьум ар кьэтэджыжри, Музэчыр кIэзызу щытти бгьэдыхьащ. ТIури кIэзырэ я нэпсхэр кьежэхьу зы-кьомрэ щот зэлгьури, итIанэ зызэрадзри IэплIэ зэхуащI.

ЕтIуанэ махуэм Хьэлий, Музэчырым и нэрыплгьэр пщIэхэлгьу, езым и бгьэр кьригьэкIарэ и пэр узгум етауэ уэрамым кыдоува.

Сэ зыми зыри жесIакьым, Хьэлии псалгьэ кыжьэдэкIакьым. Му-зэчыр яхимыхьэжамэ, сщIэркьым, Унэрейхэ я мэракIуэ зэрыдамы-гьэшхар хэт иIуэтэжами. Хьэний и кьыдэбгыкIар я гьунэгьухэм зэха-хьу, хьыбарыр абдеж кыщцежьагьэнкIи мэхьу. Сытми арати, Унэрейхэ

Щыхь зыхуэфашцэхэр

я мэраклуэр ирамыгэшхыу Хьэлийрэ Блутлэрэ кыдахужаш – жаЛэри жылэм шахэлүэм, зы цыху мэраклуашхэ емыклуэклыж хьуащ абыхэ я деж.

– Дыдыдыд мыгьуэ, сабийм мэраклуэ пэбубыдыныр гуэныхыш-хуэщ! – жиЛэрт Утлэ, Мэшыкьуэхэ я шатэтех машинэм здэклуам.

– Азалыхь, зи мэраклуэ цыхум езымыгэшхыу пызыгьэклуэдэжым и гуэныхыыр Уелклэ ээджэ жыхьэнмэжыым щипшыныжынуклэ! – Тхьэ щилуэжырт Хьэлишэт, Борэжьхэ я шэщлэху машинэм клуауэ.

Шатэтех машинэм щацла унафэри тхьэм жиЛа псалгэри кьаруклэ зэхуэдэт.

Хьаний кыЛэщлэщлар кыщцыхьэжауэ хэлът зиггэсымаджэшхуэу. Нахьуэ тхьэмыщкЛэми и напэр мэсыр – куэбжэпэм кьэтлысыжыркыым. Апхуэдэурэ махуэ маклуэ, тлу маклуэ, тхьэмахуэ блокл. Унэрейхэ я тугейжыым бзу кудей пымыглысхьэжу ягьэхыбар. Жэщ клыфлхэм мэраклуеищхьэм дыгьурыгьуу кыщоджэ: «Ну-ну! Ну-ну!» – жиЛэурэ.

... Хьэлий дэрэ хьыршынын щлэдгэмэраклуэу дыздэщысым, Фаризэт кыщцолгьэдэж:

– Псынщлэу! – жи. – Нахьуэ кьэклуауэ мэфийри куэбжэм деж щытц, кысхуеблаггьаркыым: фэращ абы кылгыхьуэри гугьу евыгьэхь, фыклуэ, фыщлэкл!

Дыщлэклмэ, сыт – Нахьуэр и хьэмклутилей башыжыым тегьэщлауэ щытц бжэндэхьум ещхьу мэфийри.

– А си щлалэхэ-фийи, щхьэ дывбгына-жийи? – Ерагьклэ кыдрешей тхьэмыщкЛэм.

– Уэи, тхущлэмыхьэу арам, дадэ! – Пэжыр жыдымылэфу тхьэр догьэщл.

– А щхьэ мыгьуэжыыр-жийи, ищлам щлэщтэжауэ-уийи, узым дрехейри-фийи щылыщ-щийи.

Дигу щлогьу Нахьуэ тхьэмыщкЛэм: зы псалгэ жиЛэн щхьэкЛэ апхуэдиз хьэзаб зышэчым дауэ кызэпичыфа километрым нэблаггэ гьуэгур! Еууей! Хьэлий дэрэ лы зыклам хуэдэу дыхущлогьуэж Унэрейхэ я жыгьжыыр зэрыдбгынам.

– Алыхьри фи адэ-анэхэри-рийи фызоггьэлгьлу-фийи: ди мэраклуэр-фийи пывмыгьэклуэдэжу-жийи фынаклуи фшхы-хийи! Ди напэр мэссийи! Гуэныхылы дохьу-хьуу...

Фаризэт и хьыршынынхэм дахуемыплгьэклыжу дыкьольри Унэрейхэ я пщлэнтлэм дыкьыдолгьадэ. Хьэ гьуэжыжыыр ерагьклэ кыщопщри сэлам кыдет:

– Хьэб! Хьэб! Хьэб! Хьид, Муд, Забит! – жеЛэри.

Абы иужьклэ Хьаний клыхь и макьыр кьэлун хуей тфлэщлри дызэщцолувылыкл. АрщхьэкЛэ унэм и клыхьагьклэ бадзэ щыдымыркыым, адакгэ плыжыжыжыым и лгьэдакьэбжьэхэр пийуэ пырхьуэм тетц лгьэбакьуэхьуу кьеклухьри; джэд щлэкЛэщлар, дунейр икьутэжу, мэкьакгэ. Абы иужьклэ шына хэмылгу хадэм дохьэ: пу, алаурсын, щхьэнтэ лгьэгэу зэщлэдза бжыныху хьэсиблым я кум хуээу лгьакьуапллитл, аргуэру лгьакьуапллитл гуэр кыклуэщцрокл! Мис ара мыгьуэт зымахуэ дэ Хьаний апхуэдизу кыщцытклуэщцлгьар! Пу, алаурсын, апхуэдэ дауэ пщлэ хьун?

Дэ дыхуэсакьыпэурэ, хьэсэбэкухэмклэ дыдокл аби, тутей щлагьым дыщцохьэ. Субхьон алыхь, абдеж дэ дызрихьэллар зыхуэдэр псалгьэкЛэ пхуэлүэтэнкыым: мэраклуэжьхэр жыг щлагьым, щына флыщлэ щлэпхьа нэхьей, плащэ хьужауэ щлэлыщ. Мо цыхуи былыми куэд щлауэ

Шыхь зыхуэфашцэхэр

здэмыкгуам тхэрыкбуэф хуреишхуэхэр Iэнэ ухуауэ шытци, жыгым кыпыхур абыхэм тохуэри кьабзэу телыщ. Узэгуэудамэ ар зэрыхуам хуэдэу пхуэщIынтэкьым, сщIынщ жыпIэрэ яужь уихьами! Хьэлий дэрэ дызоплъыж, дыкыпогуфIыкI аби, тхэрыкбуэф Iэнэ зырыз дыубыду-рэ жыг щIагьыр догьэкьабзэ. Уэ нэхьрэ нэхь еIуящIэрэ нэхь мыгыасэ-рэ мы дунеишхуэм темьтми а тхэрыкбуэф Iэнэхэм уельэпауэу жыгым удэпщейфьнтэкьым!

МэракIуэ тхэжыгыуэ зымыльэгьуам сыт ильэгьуа, сыти гурыбгьэIуэн? Ар мэз укьикIыжауэ, уи ныбэр уи щIыбым кIэрып-щIэжауэ Iэнэ ущыпэрытIысхьэракьым зэщхьыр. Ар зэщхьыр игьашцIэм зэхуумыха таурыхь телыджэ кыщыбжаIэм деж уиIэ тхэжыгыуэраш. Е, псалгэм щхьэкIэ, гьуэгу уздырикIуэм умыщIэххэу зы лIыжь угьурлы ухуэзэрэ нэбгьэф псыгыуэ дахэ кыуитмэ, дауэ кыпщыхьун? Мис апхуэдэщ! Е хадапщIэ укьикIыжауэ Урыхужь зыщIэбгьэмбрыуэным дауэ уеплэрэ? Мис апхуэдэщ! Мис апхуэдэ гуэрт зэщхьыр дэ а махуэм насыпрэ гуфIэгьуэу диIар.

Тхэрыкбуэф Iэнэхэр ухьуэнщIын доухри ди щхьэхэр кьыдоIэт: аб-дежым дэ тльэгьуар зымыльэгьуам ар сыткIэ и фIэщ пхуэщIын? Жы-гышхьэр зэрыщыту фIыщIэт, мэракIуэ хьуам игьэуфIыцIауэ! КьуанщIэ фIыщIэм ящтащ жыпIэнт а тутейжыыр!

Хьэлий дэрэ нэхь мэракIуэ шхырей, ди кьуажэр и кIыхьагькIэ иуп-щыхамэ, умыгыуэтыным хуэдэт. Хьэлий базкIэ тут мэракIуэ пэгун иш-хауэ сощIэж, зы мэскьал кьримыщIэу ари! Сэри абы сыкызыэрыкIэрыху щыIэтэкьым. ИтIани жэщ хьуху кьудамэ цIыкIу зырыз кьытхуэгьэ-кьэбза кьудейщ.

28

Дыгьэр кьухьауэ жыгым дыкьольэж... Хьэлэмэтыракьэ, тутей щIагьым, шэнт цIыкIум тету, лэкьум тепщэчышхуэ щIэтт. ЗанщIэу кьыдгурыIуащ Хьаний гьэфIэж зэрытхуищIар. Ауэ дэ дымыльагьуу ар дауэ кьихьу тутей щIагьым кьызэрыщигьэувар?..

... ЕтIуанэ махуэм пщэдджыжьым зэныбжьэгьуитIыр Унэрейхэ я мэракIуейм дыкыщыкIуам, абы цIыкIур пызу пыст, кьуанщIэм хуэ-дэу ежауэ. Хьаний – мо физ угьурлыжыыр – хьэсэбэкьум дэту гуфIэжу кьоплэ, бжьын зэрипщIэ и IэмкIэ нэпсхэр щIильэщIыкIыу. На-хьуи шыгыуэгубжэмкIэ кьыщIэкIауэ мэгуфIэ: «Алыхьым и шыкурщ! Алыхьгалэм и шыкурщ!» – жиIурэ и бэльтоку гьуабжэшхуэмкIэ нэпс кьекIуар игьэгьущу. ЦIыкIу кьомым ар щальагьукIэ зэрогьэкIийхэри Iэгу йоуэ.

Дыгьэри, МатIий ещхьу нэкIутIэ-нэкIупль хьужауэ, Унэрейхэ я уэнжакьым кьытетIысхьауэ дыхьэшхыу тесщ кьоплэри. Охо-хо, ди мэракIуашхэщ!..

Шыхь зыхуэфашцэхэр

*Еджагъэшхуэ Къумахуэ Мухьэдин къызэралъхурэ
илъэс 85-рэ ирокъу*

ТфIэкIуэдар къыщыдгурыIуэжыр...

29

Псэужамэ, мы гъэм и июль мазэм илъэс 85-рэ ирикъунут кавказ бзэщIэныгъэм елэжьахэм я нэхъ цIэрыIуэ дыдэхэм ящыщ Къумахуэ Мухьэдин Iэбубэчыр и къуэр. Ар 1928 гъэм июлым и 29-м Лэскэн районым хыхьэ Лэскэн ЕтIуанэ къуажэм къыщальхуащ. Курыт еджапIэ нэужьым Тбилиси дэт къэрал университетым кавказыбзэхэмкIэ и къудамэм щIэтIысхьащ. 1952 гъэм ар фIы дыдэу къиухри, СССР-м ЩIэныгъэхэмкIэ и Академием БзэщIэныгъэмкIэ и институтым и аспирант хьуащ. Еджэныр зэфIигъэкIа нэужь, а институт дыдэм кавказыбзэхэмкIэ и къудамэм и щIэныгъэ лэжьакIуэу ягъэуващ икIи адэкIэ Къумахуэм зэпича щIэныгъэ гъуэгуанэр зэрыщыту а институтым епхауэ екIуэкIащ. Абы япэщIыкIэ кандидат диссертациэр, иужькIэ доктор диссертациэр ехьулIэныгъэкIэ щыпхигъэкIащ.

ЛэщIыгъуэ ныкъуэм къриубыдэу Къумахуэ Мухьэдин адыгэбзэхэм я фонетикэм, грамматикэм, стилистикэм теухуа щIэныгъэ лэжьыгъуэ 200-м щIигъу, абыхэм монографиеу 14 яхэту, игъэхьэзыращ. IуэрыIуатэм и бзэр джыным теухуауэ щIэныгъэлIым иригъэкIуэкIа къэхутэныгъэхэр ди хэкум и филологие щIэныгъэм лингвофольклористикэ цIэр щызыгъуэта унэтIыныгъэм лъабжьэ хуэхьуащ. Къумахуэ Мухьэдин хэхауэ иджащ кавказыбзэхэр тхыдэм къызэрыщыздэгъуэгурыкIуар. Абы и лэжьыгъэхэм дуней псом пщIэ къызэрыщыхуащIам и щыхьэтщ Европэм щынэхьыжь икIи щынэхъ цIэрыIуэ дыдэхэм ящыщ Лунд университетым (Швеция) и доктор цIэ лъапIэр къызэрыфIащар. Ар Урысейм Естественнэ щIэныгъэхэмкIэ и академием, Грузием ЩIэныгъэхэмкIэ

Щыых зыхуэфашцэхэр

и академием, ЩэныгэхэмкIэ Дунейпсо Адыгэ академием я действительнэ члент. Къумахуэ Мухьэдин и монографие зыбжанэ, статья куэд Швецием, Великобританием, Германием щытрадзащ.

Щэныгэалым фыщIэ ин бгъэдэлъщ томитI хьу «Къэбэрдей-шэрджэсыбээр», адыгэхэм я япэ лъэпкь щIэнгуазэр дунейм кызыэрытэхамкIэ. Аращ а тхыльхэм я проектхэр зи Iэдакьэ кыщIэкIар, я редактор нэхьыщхьэу, щIэныгэ и лъэныкьуэкIэ унафэщIу щытар.

Къэхутэныгэ лэжыггэм, щIэныггэм ехьэлIа кызыэгъэпэщыныггэ Iуэхухэм къадэкIуэу ар егъэджэныггэми егугъуащ. Къумахуэ Мухьэдин и унафэм щIэту кавказыбзэхэр джыным пыщIа Iуэхухэм ятеухуа доктор, кандидат диссертациу 30-м щIигъу ятхаш икIи пхагъэкIащ. Абы кызыэригъэпэщаш щIэныггэм и IэнатIэм пщIэшхуэ щызыгъуэта филологии къэхутэныггэм и унэтIыныггэ хэха. Къумахуэ Мухьэдин зэи и нэIэ тригъэкIакъым Адыгейм, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым папщIэ кадрхэр гъэхъэзырыным, а республикэхэм я щIэныггэлIхэм быдэу япыщIауэ, ядэлэпыкьуу, ядэлажъэу екIуэкIащ.

Филологии щIэныггэм зегъэужынымыкIэ иIэ фыщIэхэм папщIэ Къумахуэ Мухьэдин Iэбубэчыр и къуэм Урысейм ЩэныггэхэмкIэ и Академием и щыых тхыльхэр къратащ, «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм щIэныггэмкIэ щыых зиIэ и лэжыакIуэ» цIэ лъапIэр кыфIащаш.

Адыгэбзэм теухуауэ Мухьэдин и Iэдакьэ кыщIэкIахэр гупитIу бгуэш хьунуш: япэр бзэм и нобэррей щытыкIэр щызэпкърыхахэрщ, етIуанэр – бзэм и блэкIар зэфIэзыгъэувэжхэрщ.

30

Бзэм грамматикэ хуитхыну япэу яужь ихьауэ щыта Нэгумэ Шорэ сыт ищIауэ щытар? Абы адыгэбзэр япэщIыкIэ ириггэпщаш урысыбзэм. Псалъэм папщIэ, урысыбзэм а зэманым кыыхагъэкIыу щыта падежиблыр ди бзэми кыыхигъуэтэн и гугъэу икьукIэ елIэлIауэ щытащ. ИтIанэ адрей бзэ зыщыгъуазэмкIэ – хьэрыпыбзэмкIэ – зигъазери, абы и къупхьэми ириггэзэгъэну пылъащ. Шорэ абыкIэ емькIу хуэпщI хьуну-къым: япэрауэ, абы «щIыпIэ нэщIым» кыщциргъэжэн хуейт, адыгэбзэм теухуауэ зэи зыми къэхутэныггэ ириггэкIуэкIатэкъым, етIуанэрауэ, езыми апхуэдизу щIэныггэ куу бгъэдэлътэкъым. Ауэ иужькIи адыгэбзэм елэжбахэри, мащIэми куэдми, а гъуэгу дыдэм ирикIуащ – щхьэж езыр нэхь зыщыгъуазэ бзэм и мардэхэмкIэ адыгэбзэр яджыну яужь итахэщ. Ауэ нэрылъагъут абхъаз-адыгэ бзэ гуп жыхуаIэр зэбггэпщэни зэбггэщхьыни дунейм зэрытемытыр, абы кыыхэкIкIи мыбыхэм езым я бгъэдыхьэкIэ къахуэгъуэтыжын хуейт. Ар икIэм нэсу зыхульэкIар Къумахуэ Мухьэдинщ. Абы илъэныкьуэкIэ щIэныггэалым хузэфIэкIам тхыль псо тептхыхыфынуш, ауэ мыбдеж зы щапхьэ закьуэ нэхь мыхьуми къэтхынщ. ФIэщыггэцIэ дыдэ мыхьуами, бзэщIэныггэлIхэм зэпадзыжу къаггэсэбэп «Къумахуэм и дэкIуеипIэ» («Кумаховская лестница») жыхуиIэ гурыIуэгъуэр. Ар кыытекIащ Мухьэдин и лэжыггэхэм ящыщ зым кыщцихьауэ щыта мы щапхьэм:

шэ
е-шэ-ж
з-ггэ-шэ-жы-ф
е-з-ггэ-шэ-жы-ф-а-щ
д-е-з-ггэ-шэ-жы-ф-а-т
кыы-д-е-з-ггэ-шэ-жы-ф-а-тэ-къым
у-кыы-д-е-з-ггэ-шэ-жы-ф-а-тэ-къым-и

Цыхь зыхуэфашцэхэр

Пэж дыдэу, и бгыуитымыкIэ теувапIэхэр зиIэ дэкуеипIэм ещхькэ? Зы пычыгыуэ фIэкIа мыхьу «шэ» глагол льябжьэм и пэмкIи и кIэмкIи аффикс зэмылIэужьыгыуэхэр пыувэкIэрэ апхуэдэу зеубгыуф, апхуэдиз псалъэщIи кыгтохьукI. Ар абхъаз-адыгэ бзэ гупым я зы нэщэнэщ. Ауэ нэхъ гьэщIэгъуэныжыр адэкIэщ. КызыэрыщIэкIымыкIэ, а аффиксхэм я дэтхэнэ зыми увыпIэ хэха иIэщ, н. ж. адыгэ Iэнэм щытIыскIэ нэхъыжь-нэхъыщIэ елыгтакIэ кызыэретIысэкIым ещхьыркъабзэу, префиксхэмрэ суффиксхэмрэ зэкIэлъыкIуэкIэ пыухыкIам тегу псалъэ льябжьэм поувэ. Абы гу лызытэу а зэкIэлъыкIуэкIэм и хабзэхэр зыубзыхуар Къумахуэрщ.

Иджы адыгэбзэм и тхыдэм дыIэбэнщи, абы езыкур закьуэтIа-кьуэххэт, яужь уихьэкIи кыкIыпIауэ я фIэщ зэрымышьум кыхэкIыу. Мыри зи кьару кыхьар Мухьэдинщ.

Бзэм и тхыдэр нэхъ зэфIэгъэувэжыгыуафIэщ, абы лIэщIыгыуэ бжыгыэкIэ тхыгъэ иIэу кьэгъуэгурыкIуамэ, е, индоевропейбзэхэм ещхьу, зIыхьлы бзэ Iэрамэшхуэ хьурэ абыхэм ящыщ зым фIэкIуэдар дрей-хэм я деж кыщыпхуэгъуэтыжмэ. Адыгэбзэм а лъэныкьуитIымыкIи «и насып кыкIакъым»: ди бзэмкIэ тхэн зэрырагъажьэрэ лIэщIыгыуэрэ ныкьуэм фIэкIакъым, мыдэкIэ нэхъ Iыхьлы гьунэгъу дыдэу диIэ бзищымрэ – абазэбзэ, абхъазыбзэ, убыхыбзэ – дэрэ апхуэдизкIэ дызэпэщIэкIащи, ахэр тегъэщIапIэ щыпщIыфыр зэзэмызэххэщ. Кьэнэжа Iэмал закьуэр – езы бзэм и щIыпIэ псалъэкIэ щхьэхуэхэр (диалект, говор жыхуэтIэхэр) арати, мис ахэр IэкIуэлъакIуэу зэригъапщэкIэрэ пасэрей адыгэбзэм и фонетикэри, морфологиери, синтаксисри ди пащхэ кьрилъхьэжашц Мухьэдин.

Ауэ Къумахуэм зэфIигъэувэжар ди бзэм и тхыдэм и закьуэкъым. Бзэм кьыдит IэмалхэмкIэ абы игъэнэIуашц IуэрыIуатэми, лъэпкъ тхыдэми, щэнхабзэми я проблемэ зыбжанэ. Аргуэру зы щапхэ закьуэкIэ дыкьызэтеувыIэнщ. 1970 гьэхэм Мухьэдин итхауэ щытащ нарт Сосрыкьуэ и цIэр этимологии и лъэныкьуэкIэ зэпкьрыхыным теухуа тхыгъэ мыин дыдэр. Ар инагькIэ кызыэрыгуэкIми, мыхьэнэуэ иIэмкIэ зэи зи пщIэр емыхуэхын лэжыгъэ щыпкьэщ, сыту жыпIэмэ, бзэщIэныгъэм и хабзэ ткIийм темыкIыу абы кыщыгыэльтэгъуашц нарт цIэрыIуэм и цIэр шэч лъэпкъ кытумыхьэжыну зэрыадыгэбзэр. ЗэрытщIэщи, нобэми нарт эпосыр зралъэфэлIэну нэгъуэщI лъэпкъхэм ящыщ Iэджи кыхузэпощэ. Абдежым эпосым и лыхьужь курыхым и цIэр зыщыщ бзэр гьэнэхуэным мыхьэнэшхуэ иIашц.

Ильэс бжыгъэ я зэхуакуу Къумахуэ Мухьэдинрэ абы и щхьэгъусэ пэж икIи и IуэхущIэгъуэ IэкIуэлъакIуэ Зарэрэ зэдатхашц IуэрыIуатэм и бзэмрэ гьащIэмрэ я зэпыщIэныгъэм теухуа тхылыщ. Авторхэм а тхылыщымкIэ щIэныгъэрылажьэ псоми хьэкъ щащIашц нарт эпосым и лыхьужь нэхъыщхьэ зыбжанэмрэ абыхэм ехьэлIа сюжетхэмрэ кыгуэпх мыхьуну адыгэбзэм, адыгэ тхыдэм, адыгэ щэнхабзэм епхауэ кызыэрыгыуэгурыкIуэр. Абы щыгыуэми, ар зытххэм нэгъуэщI лъэпкъ гуэри ягъэпудыркъым, зыми и Iыхьэ кытрахын гуращэ яIэкъым, атIэ дэтхэнэми я пщIэр зэрахьумэным пылъщ.

УблэкIынкIэ Iэмал иIэкъым лыкIи, хабзэкIи, бзэкIи ди Iыхьлы дыдэ убыххэм ятеухуауэ Къумахуэм хузэфIэкIам. Аращ СССР-м щыщ щIэныгъэлIхэм ящыщ XX лIэщIыгыуэм и 80 гьэхэм убыхыбзэм ирипсалъэу дунейм кытенэжауэ щыта цIыху закьуэм – Теффик Эсенч деж кIуэфауэ щытар, иужькIэ а лыжыыр кьезыгъэблагъэу и адэжь хэкур

Щыхь зыхуэфашцэхэр

езыгьалгагужари Мухьэдинц. Теффик дэлажьэурэ, итIанэ хамэ кьэралхэм щыщ цIэныгьэлIхэм я лэжьыгьэхэр, убыхыбзэкIэ щыIэ тхыгьэхэр кууэ зэпкьрихыурэ Кьумахуэм япэщIыкIэ убыхыбзэм теухуа очерк япэ дыдэу ди кьэралым кыщыдигьэкIауэ щытащ, иужькIэ а унэтIыныгьэм зригьэубгьуурэ, зэпымыуэ елэжьурэ убыххэм ятеухуа тхыль псо итхаш. Абырэ Адыгэ щIэнгьуазэм (энциклопедием) убыххэм ятеухуауэ ит Iыхьэмрэ (ари Мухьэдинц зи IэдакьэщIэкIыр) убых льэпкьым я энциклопедие пэлыгьтэ хьуаш, ахэр дунейм текIуэдькIыжа льэпкьым я фэепль игьашIэкIэ мыкIуэдыжынщ.

Апхуэдэкьабзэу адыгэбзэм теухуа энциклопедиещ, а бзэм теухуауэ лэжьа хьуа псори кызыэщIэзыкьуэж тхыльщ псом япэу Мухьэдин и фIыщIэкIэ дунейм кытехьа, ищхэмкIэ зи цIэ кыщитIуа «Кьэбэрдей-шэрджэсыбзэ» томитIыр. Аращи, зи энциклопедиекIэкьым Кьумахуэр кызыыхэкIа и льэпкьым зэрыхуэупсар...

АдэкIэ дауэ кыыхуумыгьэщынрэ иджырей адыгэ литературэбзитIыгрэ абыхэм я тхыбзэмрэ зэгьунэгьу, зэщхь щIыжыным теухуауэ Кьумахуэм зэхильхьа проектыр?! Зэхильхьам кыщимыгьанэу, абы теухуа зэлущIэ зэхишэри адыгэ республикищми я бзэщIэныгьэлI псори кыигьэдэлүэфауэ щытащ ар зэдэарэзыуэ кьаштэну. Дызытепсэлъыхь проектым хэткьым, языныкьуэхэм зэрыжалэм ещхьу, адыгэ псори зи тхэкIэм дытехьэн, е ди алыфбейри пэжырытхэри зэрыщыту зетекьутауэ псори щIэрыщIауэ зэхэлъхьэжын хуейуэ кьэзыгьэуэ Iуэху еплъыкIэхэр. Жыжьэ плъэф дэтхэнэ зым дежкIи гурыIуэгьуэщ апхуэдэу ухэлъадэмэ, ар мыхьумыщIэм хуэкIуэнкIэ зэрыхьунур.

32

Проектыр зытеухуамрэ и мурадымрэ кIэщIу кьэпIуатэмэ, ар зыхуэунэтIар иджыпсту зэтеувауэ щыIэ литературэ бзитIым (адыгеибзэмрэ кьэбэрдей-шэрджэсыбзэмрэ) зэщхьу кыщапсэлъхэм я тхыкIэр зэщхь щIынырщ.

Зи гугьу тцIы проектымкIэ щIэныгьэрылажьэхэр арэзы зэрыздэхьурэ зэманьфI дэкIаш. А лээхьэнэм кьриубыдэу сыт зэфIэкIа атIэ, жышIэмэ, кьэбэрдей-шэрджэсыбзэм и лээныкьуэкIэ кыыхуагьэувам ипкь иткIэ кьэрал унафэ КьБР-м и Парламентым кьищтащ. АдэкIэ унафэр тэрэзу лэжьэн папщIэ, апхуэдэ лээбакьуэ ичын хуейщ адрей лээныкьуэми – Адыгейми. А республикэм власть хьуэжым и зэранкIэ Iуэхур кIыхьлIыхь щыхьуами, дэ дызэрыщыгьуазэмкIэ, иджылагьэ ар кыщалэтыжащ Адыгейм и кьэрал хасэм икIи гугьапIэ щыIэщ мы Iуэхум мыгувэу унафэ тэмэм тращIыхьынымкIэ...

Иджы илгьэситхукIэ дызэлэбэкIыжынщи дигу кьэдгьэкIыжынщ Кьумахуэ Мухьэдин и гьашIэм и иужьрей илгьэсыр – 2008 гьэр.

Дэ зыдгьэхьэзырырт Мухьэдин и юбилейр дгьэлгьэпIэну, дегупсысырт ар нэхь екIуу зэредгьэкIуэкIыным. Езыри ерагьыу кытедгьэхьат и гьашIэм щыпэ дыдэу кыщальхуа махуэр утыку кьэтцIыну. Илгьэс 80-м кьриубыдэу зэи кьрахьэжьбатэкьым абы ехьэлIауэ апхуэдэ Iуэху. Кьимылэжьауэ арат? Кьилэжьа кьудейт?! Хуэмыфашцэрэт? Ауэ сытми хуэфашцэт! Илгьэс 50 щыхьуами ар щIэныгьэлI цIэрыIуэт, адэкIэ 60-р, 70-р, 75-р... АрщхьэкIэ и унагьуэм исхэмрэ абыхэм я Iыхьлы, ныбжьэгьу гьунэгьу дыдэхэмрэ фIэкIа нэгьуэщIхэм гу лъатакьым а махуэхэм. Иджыри зихьунцIат. Дауэ мыхьуми, кьэдгьэдэлүат – абы нэхьыбэу хуейр адыгэ бзэщIэныгьэрщ, адыгэ льэпкьырщ жытIаурэ. АрщхьэкIэ зыми димыгугьа кьэхьуаш – псэужакьым абы нэсыху.

Дапщэщи адыгэм ди деж кыщыхьу хабзэр кьэхьуаш – цIыхушхуэ

Цыхь зыхуэфашцэхэр

кытхэкIамэ, псэухукIэ абы гулбытэ шIагъуэ игъуэтыркъым. Мухьэдин цIыхушхуэт, мы ди лъэхъэнэм нэхъ дызэрыгушхуэну диIэ ди лъэпкъэгъу нэхъ пажэ дыдэхэм ящыщт. Ар, шэч хэмылзу, наIуэ щыхъуаш Къумахуэм и илъэс 80-м ирихьэлIэу ди телевиденэм кыргъэлыгъуа, иужькIи зыбжанэрэ кызытрагъээжа нэтыным еплъа дэтхэнэми. Токъумахъ Светэ – а нэтыныр зыгъэхъэзырам – хузэфIэкIаш Мухьэдин дунейм зэрытета дыдэм хуэдэу ди пащхъэ кыргъэувэжын. Ауэ щыхъукIэ, Токъумахъым илъэжам и мыхъэнэмрэ кыилэжь фIыщIэмрэ пхуэмыIуэтэным хуэдищ. Мыдрейхэм псоми Мухьэдин и цIыхуэ ттедьщи, ар зэрытшыныжа хъунум девгъэгупсыс.

Сэ сызэрыгугъэмкIэ, псом нэхърэ нэхъыбэу абы и псэр зыщыгугъыкIынуур ди лъэпкъым и къэкIуэнум дыхуэлажьэмэщ, ди бзэр, ди щэнхабзэр хэдмыгъэкIуэдэжу адэкIэ дгъэкIуатэмэщ. Дауи, а Iуэхум Къумахуэм хилъхьам хуэди зыхуэфIэкIынуур закъуэтIакъуэххэщ. Ауэ дэтхэнэми хуэщIэнур мыщхъэхъу ищIэмэщ, лъэпкъыр нобэ зэрыт шыгъыкIэ гугъум дыщыкIыфынуур – аращ дерс нэхъыщхъэу зи гугъу сщIа нэтыным кыыхэкIыр. Мухьэдин и лъэпкъым зыхуегъазэ: маржэ, дывмыгъэбэлэрыгъ, арыншамэ убыхым я махуэр кытхуэкIуэнущ. Шысхьыншэу лъэпкъ мащIэхэр шIэзылгъафэ глобализацэм и лъэхъэнэм пэвдгъэгъуэв ди акъыларэ ди зэфIэкIрэ; а IуэхумкIэ дызэкъуэвгъуэвэ адыгэу дэнэ шыIэри.

Лъэпкъым емызэшыжу хуэлэжъа цIыхум хулъэкIынуум и инагъымкIэ шапхъэ нэсщ езы Мухьэдин. Нобэрэй дунейпсо шIэныгъэм адыгэхэр нэхъ кызырэыщакIыхур адыгэбзэхэм Къумахуэм ятригъэпсыхъа къэхутэныгъэхэрщ. Пэжщ, адыгэбзэхэм нэгъуэщI Iэджи елэжьащ, ауэ Мухьэдин и Iэзагъым, абы зыздиIэтыфа лъагапIэм нэгъуэщI зыри мызэкIэ нэсыфакъым. БзэщIэныгъэм хуищIа хэлъхъэныгъэм ебгъапщэ хъунуш абы и фIыщIэкIэ дунейм кытехъа япэ адыгэ лъэпкъ шIэнгъуазэри (энциклопедииери). Мыбыи цIыху мащIэ елэжьакъым, ауэ жэрдэмщIакIуэу къэувари, гъуэгугъэлыгъуэу щытари, лэжьыгъэ псори зыунэтIари Къумахуэрщ. Лъэпкъыр зэрыгушхуэ а тхылы щхъэпэр ди тхыдэм, дыщэм хуэдэу, кыыхэлыдыкIыу, къэнащ. ИкIи дяпэкIэ ар уафэ джабэм ис вагъуэм хуэдэу лъэпкъым кыыхуэблэнущ. Ар къэблэнущ нобэ «уей-уей» жезыгъэIэ лIыхъуэ Iэджэм я цIэхэр шыкIуэдыжышамы, ахэр кызыыхэкIа лъэпкъ инхэмрэ иджырей ди дунейр кызыгъээджыздж къэрал нэхъ лъэщхэмрэ шыщымыIэжыххэм шыгъуи. Адыгэ шIэнгъуазэр лэжьыгъэшхуэ дыдэщ, хуэдэ зэи зыми къемыхъулIауэ, нэгъуэщI лъэпкъхъуэ зи тхыдэр илъэс минрыбжэхэми яхузэмыгъэпэщэуэ. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, абыкIи бгъэдэлъ фIыщIэр лъамыгъэсыж шIыкIэ дунейм ехыжаш ар. ШIэнгъуазэр кызырэдыкIрэ зэман хъарзынэ дэкIа пэтрэ, адыгэ республикищми абы зы IуэхушIафи ирашIылIакъым, а лэжьыгъэм и мыхъэнэр нэгъэсауэ къэзыгъэлыгъуэу зы тхыгъи кыттрадзакъым иджыри. Абы шыгъуэми, зи гугъу тщIы лэжьыгъэм пщIэшхуэ кышыщыуащIащ Урысейм ШIэныгъэхэмкIэ и академием. Абы тхыдэфилологие шIэныгъэхэмкIэ и къудамэм Къумахуэр ирагъэблагъэри ШIэнгъуазэм теухуауэ доклад шрагъэщIащ икIи къалыгъащ ар Урысей шIэныгъэм и хэлъхъэныгъэ нэхъ инхэм ящыщу икIи а лэжьыгъэм къэрал саугъэт къратыну хуэфашцэу. Дэ, ШIэнгъуазэр зыхуатха лъэпкъыр, зыри къэмыхъуа хуэдэу дызэхэсщ. Сэ сыщыгъуазэщ Мухьэдин ар игу къеуэу зэрыщытам: яубми идэнут, ауэ абы и Iуэху зезыхуэн хуейхэм заущэхуауэ зэрызэхэсым игъэпIейтейрт. Сыт абы и щхъэусыгъуэр? Хэт

ШҮҮХЬ ЗҮХҮЭФАЩЭХЭР

кыгурыгуэркыым, хэт кыфлэгуэхукыым, хэт мэфыгуэ...

Гугуш си дежкэ нобэр кыздэсам зэтеубыдауэ Кьумахуэ Мухьэдин сытепсэлгыхыну – иджыри сызэцлэгыгэщ гуауэм – си егьэджакгуэр, си ушыякгуэр, цыху телыджэр зэрыхэкыжам. Мухьэдин дунейм зэрехыжар куэдым ягу кьеуащ – абы и цыхьэтц шыгьуэ пэклум кьекгуэлла цыхухэм я куэдагыри, абы кышыпсэлгыа хэм жаахэри, газетхэм кытрадзахэри. Кьримыхьэллэфа куэдым кьэхуар гушцыхьэ зэрашыгуар иту, Мухьэдин Гуэхушцафэу игьэхьам и мыхьэнэм и инагьым тепсэлгыхы телеграммэхэр кьрагыэхьауэ шытащ. Мис абыхэм ящыщ зытгуш, гьэклэщлауэ нэхь мыхьуми, мыбдеж кышыцыхыпхьэу кызолгытэ: Урысейм Шцэныгьэхэмкэ и академик Бзэцлэныгьэмкэ и институтым и директор, академик Виноградов Виктор: «Адыгьэбзэхэм, адыгь этнологиём, Гуэрыгуатэм, льяпкь тхыдэм теухуа абы и лэжыгыэ купшцафлэхэр дунейпсо шцэныгьэм и кьулеягыэшхуэщ»; Вамлинг Каринэ, Мальмё (Швецие) университетым и профессор: «Кьумахуэм и лэжыгыэхэр кьагыэсэбэп кавказыбзэхэр зы-джу дуней псом шыпсэу еджагыэшхуэхэм... Шцэблэм шапхьэ яхуэхьун льяужь кьызынэкла шцэныгьэлым и фэеплыр мыкгуэдыжынш»; Шенгелие Важэ, Бзэцлэныгьэ институтым, Чикобавэ А. С. и цлэр зезыхьэм, и кьудамэм и унафэщл, Тбилиси кьэрал университетым и профессор: «Кьумахуэ Мухьэдин адыгь шцэныгьэмрэ шцэнхабзэмрэ хуишца хэльхьэныгьэр кышхуэмылгытэнш. Абы и шцэныгьэ лэжыгыэхэр дуней псом шыцлэрыгуэщ. Мухьэдин и цлэр тхыдэм хэмыгуэщэжыну кыхьэнаш».

34

Езыр тхэмыгыжми, Мухьэдин и юбилей гьэм гулгытэ хэха хуэтшцыпхьэщ еджагыэшхуэм и цлэр гьэлъэпэным. Абы и льяныкьуэкэ, сэ сыхуитамэ, схузэфлэкэамэ, мыпхуэдэ Гуэхугьуэхэр кьесхьэжэнт.

Япэрауэ, иклэм-иклэжым, зэ яужь ихьауэ, Адыгь шцэныгьэзэм теухуа зэгушцэ (симпозиум) лэауэ, ехьэжьауэ егьэкгуэкын хуейш, дэнэкли шылэ адыгьэхэми я лыкгуэхэр кьрихьэллэу. А зэгушцлэр апхуэдэу увынт абы и кызыгьэлэщакгуэр – Кьумахуэ Мухьэдин шагыэлыаплэ махуэу.

Егуанэрауэ, Мухьэдин зышылэжыа Гуманитар кьэхутэныгьэхэмкэ Кьэбэрдей-Балкькэр институтым КьБР-м и Президентым зыхуигьэзауэ шытащ Кьумахуэм ди республикэм и дамыгыэ нэхь льяплэ дыдэр кьратыну шцэлъэгуу. Ар мыпсэужхэми хуагыэфашэ, ауэ шыхьуклэ а льялур иджыри льялур кьонэж. Фы дыдэт Шцэныгьэзэм теухуа зэгушцэм ирихьэллэу абыкыи унафэ шыламэ.

Ещанэрауэ, Мухьэдин и лэдакьэ кышцлэкла лэжыгыэхэр зэгьэугуауэ лэмал имыгуэ кьыдэгьэкыжын хуейш том зыбжанэу.

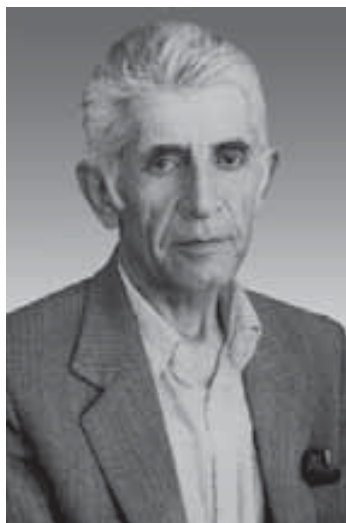
Мыхэр адэкэ едмыгьэтлылэкыу мы гьэм зэфлэбгьэкэ хьунухэрш. Абыхэм нэмышл, шэч хэлькыым, Кьумахуэм и цлэр Налшыкрэ езыр кышцалхуа Лэскэн Егуанэмрэ я уэрам зырызым, апхуэдэу шцэныгьэ, шцэнхабзэ Гуэхушцаплэхэм яфлэтшыну зэрыхуэфашэм, еджагыэшхуэм и цлэкэ стипендиэ республикишци я студент-филолог нэхьыфлэхэм шхьэкэ бгьэуэв зэрыхьунум.

БИШЦО Борис,

*Урысейм Шцэныгьэхэмкэ и академиком
и Кьэбэрдей-Балкькэр шцэныгьэ центрным
Гуманитар кьэхутэныгьэхэмкэ и институтым
адыгьэбзэмкэ и кьудамэм и унафэщл,
филологии шцэныгьэхэм я доктор*

Цыхь зыхуэфашцэхэр

Усакгуэ АфIэунэ Лиуан кызыэралъхурэ ильэс 75-рэ ирокъу

ЦыкIухэр зыгъэгүфIэ

35

Ильэс зыбжанэ ипэклэ кыдэкIын шIэыздза «Нур» журналым наIуэ кыишIащ ди сабий литературэр япэклэ зыгъэкIуэтэфын гупыфI зэрыщыIэр.

ЦыкIухэр ди IуэрыIуатэм, литературэм, я анэдэлъхубзэм и IэфIыр зыхащIэу кыэтэджмэ, езыхэм я дежкIи кызыыхэкIа лъэпкъым и дежкIи нэхыфIш. ЗэрынэхыфIым утепсэлъыхынуи емыкIу хуэдэу мэхъу – хэт ар зымыщIэр – кыбжаIэфынуш. АрщхэкIэ зымыщIэ дэнэ кыэна, зыщIэну хуэмейхэми уарохъэлIэ.

Кыыргыыз тхакIуэшхуэ Чингиз Айтматовым «Буранный полустанок» зыфIиша и романым мыпхуэдэ миф хэтш. Жуанжуанхэр Курыт Азием щыпсэу лъэпкъ цыкIу гуэрым кыытоуэри хэкур яхъуншIэ. ЗауэфI шыIэкъым. Жуанжуанхэм лейуэ зэрахъэм я нэхъ Iей дыдэу цыхум я гум мыпхуэдэ шIэпхъаджагъэр кыонэ: зэрыпхуакIуэхэм зытекIуа лъэпкъым нэхъ шIалэ Iэчлгъэчхэр кыыхашт, ахэр Iэпхлгъэпх ящIырти кыумым кыранэрт. Абыхэм я щхъэр зэрыфIэпхыкIа махышафэ цынэр кыурэу зэпрыгъукIырт. Махуэ зытхух дэкIа нэужь, жуанжуанхэм кыагъээжырти – лIар – лIащ, псэуэу кыэнам я щхъэр хуатIэтэжырт. Ахэр псэ яIуту кыызэтена щхэкIэ, езыхэр зыщыщи, кызыыхэкIаи ящIэжыртэкъым, я ади я ани кыахуэцIыхужынүтэкъым. Апхуэдэ лей зылыса, кыэзыльхуаи кыыдалгъуаи зымыщIэж шIалэхэм романыр зэреджэр «манкуртш».

Бзаджагъэр, цыхугъэншагъэр, тхъэмыщкIагъэр зыр зым кыильхуж шхъэусыгъуэу щызэпхашц Айтматовым и романым хэт миф гэщIэгъуэным. Мифыр – таурыхъщ. Манкурт дыдэ шыIакъым икIи бгъуэтынукъым. АрщхэкIэ мы мифым зи гугъу ищI манкуртым и «Iыхълы» гыащIэм дышримыхъэлIэу щытамэ, езы мифри апхуэдэу

ШҮҮХЬ ЗҮХУЭФАЩЭХЭР

шдэшгыуэ, гьэщдэгьуэн кьытшымыхьункИи хьунт.

Манкурт щэнц укьыщальхуа хэкум, укьызыхэкIа льэпкьым и тхыдэм, и культурэм, и бзэм псэкIэ ухуэхамэу дунейм утетыныр. Кьытщдэхьуэ щдэблэр мис абыхэм хуэхамэ мыхьуныр ди сабий литературэм и кьалэн нэхьыщхьэхэм ящыщ зыщ, дауи.

Дэ сабий Iуэрыуатэ кьулей диIэщ – уэрэдхэр, усэхэр, таурыхьхэр, кьебжэкIхэр, кьуажэхьхэр, псынщдэрыпсалхьхэр. Ауэ ди нобэрей сабий литературэр хуэкьулейуэ жыпIэныр пасэщ, цIыкIунитIэхэмрэ тхыль-еджэ цIыкIухэмрэ нэхь зыхуеину тхыльу дунейм кьытехьэм гульытэ нэхьыбэ хуэтщдын щдыхуейри икьукIэ гурыIуэгьуэщ.

1983 гьэм АфIэунэ Лиуан кьыдигьэкIа «Дадэ и сурэт» тхыльым ущытхьукIэ емькIу кьэпхьынукуьым. Лиуан цIыкIухэм усэбзэкIэ зэ-репсалхьэн талантышхуэ зыбгьэдэлхь усакуэщ: сэ абы шэч кьытесхьэр-кьым. АфIэунэм и усэ нэхьыфIхэр уащдэуекIытыхьын ябгьэдэмыльу хуэхьэзырщ зи школ щдэтIысхьэгуэ нэмыса цIыкIухэми пэщдэдзэ классхэм щеджэхэми гукIэ зребгьэгьэщдэну.

Поэзер зищдэсым утепсалхьыныну гугьуш, ауэ поэзие щыщыIэкIэ – ар зыхьэщыдэи щыIэщ. Псом япэрауэ, поэзием и хэкIыпIэу игьащдэ льяндэрэ кьалытэр гушдэгьумрэ цIыхугьэмрэщ. Ныбэизыгьэм-рэ акьылыншагьэмрэ кьагьэщдэ поэзие, усыгьэ дахэ тхыльхэм иту дрихьэлIакьым.

Кьэбэрдей тхакIуэхэм цIыкIухэм папщдэ зыгуэр зымытха е итхы-ну зимымурад кьытхэткьым, ауэ АфIэунэм хуэдэу сабийхэм епсалхьэфа, мы дунейр зэрытелыдхэр, сабийгуэр таурыхьым и хьэуакIэ зэры-бауэр, псэушхьэхэми псэ зэраIутыр, абы я псэм хуэсакьын зэрыхуейр цIыкIухэм яжезыIэфа усакуэ дэ диIэу сыщыгьуазэкьым.

Псом япэу гу зыльыптэр мыраш: Лиуан и усэхэм я нэхьыбэр са-бийм зыкьыпхуигьэзауэ усэкIэ кьопсалхьэ хуэдэу тхаш. АпхуэдизкIэ «тыншу» тхаци, хэлышхуэ щымыIэ хуэдэуи кьыпщыхьунуш зэ еджэгьуэкIэ. АрщхьэкIэ сабий ухьужынуи тынш? Гугьуш апхуэдэ усэ птхыфу зебгьэсэнуй. Сабийм и гум и хуабэр, и дуней епльыкIэр, и псалхьэкIэр хуэхьумэу цIыху балигьхэм кьахэнэр дапщэ? Сабийм я Iуэху епльыкIэр, дунейр зэрызыхашдэ щдыкIэр гукьинэжу, гьэхуауэ кьызэриIуэтэн анэдэлхьубзэ зыIурыльри куэд хьурэ?

Лиуан и усэхэм хэт сабийм мыпхуэдэу захуегьазэ псэушхьэхэм:

Бзум:

*Току зэрыкIуэ кIапсэм,
КхьыIэ, фьтемыс.
Си шэнт льахьшэ цIыкIум,
ИIэт, фыкьэтIыс.*

ТхьэкIумэкIыхьым:

*Зэ кьэувыIэ,
Нэхь хуэм зыщдэ.
УмэжалIэм умьбзыщдэ.
Умышына, умьукIытэ,
Ди хьэ мыщи
Ублэшыныц.*

Щыхь зыхуэфашцэхэр

*ЗыбгээнццЫхукIэ
Пхьы, кьэбьыстэ
Ди деж кьакIуи
Уэзгээшхынцц.*

Тхьэрыкьуэм:

*СиггэщцIьнуцц нани Iэмэ,
Сэ кьабзабзэу зыстхьэщцIьни,
Уэри кьакIуи кьэтIыс Iэнэм,
Дэ ди гьусэу Iэмэ нццIьни.*

ШкIашцIэм:

*КIьшиэ, кIьшиэ,
Си кIэбышиэ,
Си лэбьыцэ
Быцэ ццIыкIу,
УщцIэбур сьт апхуэдизрэ,
Си нэIуцэ,
Iуцэ ццIыкIу...*

Усэм хэт сабийр шкIэм зэрепсалгьэ щцIыкIэм ущыщцIэдэIукIэ, сабийр кьыдалгьауа гуэр дэуэршэру, абы и гур фIы хуищцIыныр езым дежкIэ на-сыпу кьилгытэу зыхыбощцIэ.

Мы усэхэми, нэгьуэщцI шапхьэ куэдми гу щылгыботэ: IуэрыIуатэм и акьужь кьабзэм иробауэ Лиуан и поэтиер. Европейскэ усэ зэхэлгьэкIэм (нобэр кьыздэсым ди усакIуэ куэдым кьатехьэлгьэм) и нэщэнэ узэщцIахэми лэарызехьэ ящцI АфIэунэм и усэхэр. НэгьуэщцIу жыпIэмэ, Лиуан ижымыкIэ мэлэбэри Iэмал кьегьуэт, сэмэгумкIэ мэлэбэри а Iэмалыр ирегьэфIакIуэ, усэр сабийм и псэм дыхьэн хуэдэу ипсыхьын папщцIэ. ИкIи ар гьуэзэдэжэу хуэщцIокI.

МыкIуэщцIыж гуапагьэкIэ, хуабагьэкIэ, гущцIэгьукIэ гьэнщцIаш АфIэунэм и усэхэр. Санэмрэ жызумеймрэ зопсалгьэри, жызумей пагэм санэр еуший нэхь лгьагэу дэкIеину.

Санэм и жэуапыр мыращ:

*«Хьэуэ, хьэуэ, жызумей,
Сабий ццIыкIуэхэр зэзгээхьуапсэу
Ин сьхьуну сьхуэмей».*

Сабийм ябггэдэзмылгьхьэн инагь, беагь сыту щцIын сэ, жыхуиIэш санэм.

Уегупсысыпэмэ – хэт апхуэдэу жызыIэфьунур? Санэра? Анэра? Адэ-ра? Щхьэхуешагьэр зэрымыфIым теухуауэ усэуи, рассказыуи, статьяуи сьт хуэдиз ухуейми бгьуэтынуцц. АрщхьэкIэ АфIэунэм хуэдэу кIэщцIу икIи дахэу ццIыкIухэм ар яжезыIэфьыр зырызыххэщ. Мис «Шыльэгу» зыфIища усэ ццIыкIур:

*Зым и уни ар щцIэмыхьэ,
КьэкIухьынкIи лэарымыхьыц.*

ШҮҮХЬ ЗҮХУЭФАЩЭХЭР

*Зы псэуицхыи ящІэмыхъэ,
Зыми хъурккыи фІэгуэныхъ.*

Жыжьэ дыдэ умыІэбэжуи ди литературэм усэ куэд кыыхэбгъуэ-тэфынуц я сатырхэр плакатым кыитратхыкІам хуэдэу «занщІабзэу», итІани гум емыхуэбылІэу. «Умыщхъэх, уемышу лажъэ, япэкІэ бакъуэ, щІалэфІу дунейм тет» жыхуиІэ ущие гъуцэхэмкІэ зэщІэузэдауэ. Ущие гъуцэр кызытекІуа сабий усэм поэзие, дахагъэ ущІыщылгъыхъуэжын щыІэкъым. АрщхъэкІэ поэзием и къэуат зылгъэІэса ущиери псэм щІэщыгъуэу пІэпихыу кыищІокІ мис мы усэм хуэдэу:

Бабыщ шыр

*Щимэ, щимэ,
Лъабэ щимэ,
Щимэ, щимэ –
Лъэпхъуамбищ.
ЗыгъэпскІакІуэ докІуэ
Псыхъуэм,
Уэри накІуэ,
Дятэ нищ.*

*– Хъэуэ, хъэуэ,
Сыт а жыфІэр?
Сыздэфшэну фыхэмыт.
Бабыщ «мамэ» симыгъусэу
СынэкІуэну сыхуимыт.*

38

Лиуан и усэхэм хэль ущиер Іэдэб, сакъ, Іэ щабэ-Іу щабэ зыщІыр а ущием и щІыбагъ кыдэт гущІэгъур, поэзиер къэзыгъэщІ цІыхугъэ да-хэр аращ. Мис абы и щапхъэ усэ гъуээджэ:

Аргъуей

*Лъабэ псыгъуэщ,
Ар нэ кІыхъщ.
Жэщ зэрыхъуу кълъэтыхъ.
КъыстотІысхъэ,
Къызодзакъэ,
Сигъэжейрккыи,
Къысщымысхъ.
Ауэ щІэрккыи,
Сэ итІани,
Ар итІани
СфІэгуэныхъщ.*

Аргъуей нэхрэ нэхъ угъурсызрэ нэхъ уфІэмыгуэныхъынрэ сыт щыІэ! ИтІани аргъуейри фІэгуэныхъщ мы усэр къэзыІуатэ цІыкІум. «Аргъуейр бзаджэщ, и зы дзажэпкъ кыыхэын хуейщ», – жалэ адыгэм ауаныщІу. Мы ауаным гущІэгъу тІэкІуи хэлъу кыищІэкІынуц. Лиуан и усэм а гущІэгъур сэтей къещІри кыибжеІэпэ: пэжщ, бзаджэщ аргъуейр, ауэ абыи псэ Іутщ, псэм гущІэгъу хуэфашэщ.

Сабийр нэхъ псэ щабэ, нэхъ гущІэгъулы хъунуккыи, аргъуейр укІ,

Цыхь зыхуэфашцэхэр

хьэндыврабгъуэу кышлэрыхьэр фыщI – жыпIэкIэ. ЦыкIур гушIэгъум, цыхугъэм хуэушиинри, и анэдэлъхубзэр фIыуэ егъэцIэнри – а мурад дахэхэр зэщыщхъуу щызэхэтц «Аргъуей» усэми, нэгъуэщI усэфI куэд-ми. Сабийр зоопаркым кIуауэ къапльэным бгъэдэтци йоуцие:

*Укьэплэнкъэ уэ инышхуэр,
Сытыт нетIэ ушIэгъар?
Дэ кыджеIэт мьдэ псынщIэу,
Хэт уи жагъуэ къэзыщIар?
– Зыми, цIыкIухэ,
СлъэмыкIыжу
ГуащIэмащIэ –
Жьы сыхъуащ.
Сабийгъуэр сигу къэкIыжри,
Фыщыслъагъум тIэкIу сыгъащ.*

Мыпхуэдэ усэхэм куэдрэ утепсэлъыхь нэхьрэ куэдрэ уеджэну нэхь гуапэщ. ФэрыщIагъи, хыилагъи, бзэмыIугъи хэлъкъым мыбыхэм. Цыхур дэнэ къэна, псэ зыIут дэтхэнэ зыми дащысхьын хуейщ, ахэр дэ къэдгъэщIакъым – кыджалэ хуэдэщ Лиуан и усэ куэдым.

ХьэкIэкхъуэкIэм, псэушхьэхэм ятеухуа усэхэм яхэлъ хуабагъэм нэхьрэ мынэхь мащIэ щызыхыбошцIэ гъэм и зэманьгъуэхэм теухуа, пейзажнэкIэ узэджэ хьуну усэхэми.

Япэ уэс

*Япэ уэсым щыгуфIыкIыу
Къуаргъэхэм къалъэтыхь.
Iэжъэ цIыкIухэм щIэкIуэрыкIыу
ДэнкIи къыщажыхь.*

*Си щхьэм щIыIэ хэмыхьэну
ПыIэр къескъухащ,
Гуэщи уни зы къэмынэу
Я щхьэр къетхъухащ.*

*Ди мамыжъри жьэгъуащхэжу,
Мес, гъуащанIэм щIэси.
Хужь защIыну я гугъэжу,
Къуаргъэхэр уэсым хэси.*

Псори наIуэщ, гурыIуэгъуэщ – теплъэгъуэ дахэр адыгэбзэ къабзэу зэхэлъщ. Псом нэхьрэ нэхь гъэщIэгъуэнщ мы сатыритIыр:

*Хужь защIыну я гугъэжу,
Къуаргъэхэр уэсым хэси.*

Къуаргъэхэм нэхь къабзэ защIыну я мураду ара? Я фIыцIагъэр адреи псэ зыIутхэм зэрафIэмыфIыщэр зыхащIэу ара? НэгъуэщIу жыпIэмэ, къуаргъ нэгъунэ къабзагъэм хуеIэу яжреIэ Лиуан цIыкIухэм. Дахэуи яжреIэ.

«Дадэ и сурэт» тхылъым ихуа усэхэм ящыщу: «ХьумпIэцIэдж»,

Шыхь зыхуэфашцэхэр

«Жынду», «ТхьэкIумэкIыхь», «ФыкьэтIыс», «Удз дэжей», «Гьэма-хуэ», «Джэш дэжей», «Дзыгьуэнэф», «Япэ уэс», «Си кIэбышэ», «Санэмрэ жызумеймрэ», «Гуащэ», «Тхьэрыкьуэ», «Лэу-лэу», «Джэдкьурт», «Шыльэгү», «Гьуэгү махуэ», «Анэш нанэ», «Бабыщ шыр», «Тумэ-тумэ» усэхэри, нэгьуэщI куэди ди сабий литературэм и тхыгьэ нэхьыфI дыдэхэм зэращыщым шэч кьытесхьэркьым.

Апхуэдэ тыгьэ хьэлэмэт льяпкьым и сабийхэм яхуэзыщIар литературэм хуемыджа щIалэщ. АрщхьэкIэ Лиуан и усэхэмрэ абы и лэжьэкIэмрэ шапхьэ яхуэхьупхьэщ литературэрэ зи IэщIагьэ куэдым. Лиуан и псэм и хуабэр, и гум игьэвар адыгьэбзэ кьабзэкIэ тха усэ зэщIэжьыгуэ инхэми цIыкIухэми ди пащхьэ кьрилтхьауэ аращи, дыпэплээнщ а усэ телъыджэхэр ди буквархэмрэ анэдэлтхубзэмкIэ тхыльхэмрэ щынэсынум. Апхуэдэ тхыльхэр зэхэзыгьэуэвэ щIэныгьэлIхэм а усэхэм нэхь пасэIуэу щыгьуазэ зыхуащIыну дащыгугьынщ.

БЕШТОКЪУЭ Хьэбас
1987

Арат кьызыхуигьэщIар

Зи IэщIагьэм хуэIэижьым, зи лэжьыгьэм гукIи псэки бгьэдэтым, ар адреихэм ефIэкIыу зыгьэзащIэм хужалэ: «КьызыхуигьэщIар аращ». АфIэунэ Лиуан кьызыхуигьэщIар сабийм усэ яхуитхынырт...

40 Жанр псоми ехьулIэныгьэ хьарзынэхэр щызыгьуэта ди адыгэ литературэм сабий усыгьэр увышIэншэу кьыщымынамэ, ар зи фIыщIэхэм ящыщ хэхауэ цIыкIухэм яхуэтха Лиуани. Зыхуэтхэм и нэкIэ гьащIэм хэплэфа, ныбжьыщIэм и гупсысэкIэр кьэзыубыдыфа, кьильэгьуамрэ кьиубыдамрэ гурыIуэгьуэу кьэзыIуэтэжыфа усакIуэщ АфIэунэр. Абы щыхьэт тохьуэ «Кьэрабэ», «Дадэ и сурэт», «НэшIэпкIэ», «Псынэ цIыкIу», «Хэмышьуэ МыхьуратI» тхыльхэр, нэгьуэщIхэри. ЖиIэр зыжриIэм тыншу кьыгурыIуэу, кьыгурыIуэм имызакьуэу, абы дерс кьыхыху, гукьинэж гьэщIэгьуэнхэр кьыхигьуатэу зэрыщытырщ Лиуан и усэхэр щIэщыгьуэ зыщIыр, цIыкIухэм я гумрэ я псэмрэ щIыхэпщIэр.

ГьащIэм иджыри куэд хымыщIыкIми, дуней псом кьабзагьэмрэ дахагьэмрэ щытепщэу фIэкI кьызыгурымыIуэ сабийм езыми кьабзэу, пэжу ухущымыту хьунукьым. Хьунукьым абы пщIы хуэбупс. Хуэбупсми, зыхищIэнуш. Аращ цIыкIухэм яхуэтхэм и гур зэIухауэ, и мурадыр кьабзэу щытын щIыхуейри. Лиуан и гур зэIухат, и мурадыр кьабзэт.

УсакIуэхэр куэдрэ зытетхыхьа, «ягьэукьуеижа» жыхуэтIэ Iуэху кьыщиIэтым дежи Лиуан иджыри кьыздэсым нэгьуэщIхэм гу зылгьа-мытэфа гур кьигьуэтырти, абыкIэ и тхыгьэхэр телъыджэ ищIырт. УсакIуэм и лыхьужьхэм ягьэщIагьуэ «нанэ шей кьыщигьэкьуалтэкIэ шейнычыщхьэр ину зэрыпсалтэр», «цIыхуи Iэщи, мэзи кьурши, уафи тафи, гьуэгүи хьупIи, уни хади, жыги удзи» пщэдджыжьым дыгьэм щIыгьуу кьызэрызэщIэушэр, «дыгьэпс щыгьэ япщIэхэлтэу» кьызэрызэщIэгаджэр. Ахэр хуейщ «адакьэм и сьджыр дэзыбзыкIар» кьащIэну.

I адыгьэбзэр зэрылантIэм, зэрыкупщIафIэм, ар дахэу, кьезэгьыу зэригьэджэгүфам кьыхокI АфIэунэм и гупсысэр тыншу тхыльбеджэм деж зэрынэсыр. Ар зыхуээфIэкIыну усакIуэ нэсырщ.

ЩЫХЪ ЗЫХУЭФАЩЭХЭР

Ильэс 75-рэ ирикьунут АфIэунэр псэужамэ. Щалъхуа Къуль-къужын Ипщэ къуажэжьым и сабиигъуэм щыгъуэ щызыхищIа гурыщIэхэм, я псы цIыкIум и ушэ макъымрэ джабэ нэкIу задэхэм, мэз Iув щхуантIэхэм, хъупIэ кIырхэм щызэпэджэж къуалэбзухэм я пшы-нальэмрэ гуапагъэр зи псэм хэшпысыхъа усакIуэм а IэфIыгъэ псори и усэхэм джэлэс яхуищIати, аращ щIэблэ кытщIэхъуэри а гуапагъэм щIыхуиушиифар.

УЭРЭЗЕЙ Афлик

АФIЭУНЭ Лиуан

ГЪЭМАХУЭ

Уафэм и IэпIохуэм
ПлIаплIэу дыгъэр исщ.
Хадэми имыхуэу
ХадэхэкIыр изщ.
ФIэхуэр фIэлъщ ди санэм,
Пызщ ди щхъырыбейм.
Си къуэш цIыкIу Хъэсанэ
Абы долэбей.
Ди Iущхъэ щхъэ мати
Плъыжьу къэгъэгъащ.
ДиIэщ дэ мамкъути.
Ди балийри хъуащ.

ЧЫЦI ЦЫКIУИТИ

Ажэ-ажэгъуэмэм,
Щыр къызэпхатхъащ.
Ди бжэн тхэкIумабгъуи
Хъу цIыкIуитI кыильхуащ!
ТIури зэщхыркъабзэщ,
Зыр зым къыпачащ.
Уа-рэ, къамылъху щIыкIэ
ЖъакIи къатекIащ!

ХЪЭНДЫРКЪУАКЪУЭ

Сэ сыхъэндыркъуакъуэщ,
Си щхъэщыгур дыкъуакъуэщ.

Щыхь зыхуэфашцэхэр

Мылым хуэдэу сыщылэщ,
Удзым ещхьу сыщхьуантлэщ.
Уакъ! Уакъ! Уакъ!
Псы гущылур си тафэц,
Кьольэт си гур, мэуфафэ.
Сопклэ, солъэ, сыфпожъэ,
Кхьуафэжьейуи сызожэ.
Уакъ! Уакъ! Уакъ!
Псым и тепщэр сэракъэ,
Шопэ-шопэ фыхуейкъэ?
Фэзгьэщынклэ си тобэщ
Зэ гьэмахуэр кьэвгьэс!
Уа-уа-уа-уакъ!

ГУБГЪУЭ

Соплъ-кьызоплъ гуфлэжу
Дыгъэ кьыщлэклар.
Губгъуэм шылэхъару
Тельщ сэхуран гьэгъар.
Уэгу-уэгунэ бзухэр
Уэгум ныхосыхь.
Удзхэр дыгъэ бзийклэ
Я нэм щлолуэтыхь.
Мэкъуплэм бзэрабзэу
Бзухэр кьыхолъэт...
Сщлакъэ ещхьыркъабзэу,
Губгъуэм и сурэт!

БЖЪЭ

Тинэ, тинэ,
Бжъэ пэттинэ,
Тинэ, тинэ —
Лэжьэрей.
Уи фоульэм
Кьыщлти пинэ,
Щихуащ дадэ
Фо куэдлей.
Тинэ, тинэ,
Сэ фо сшхымэ,

Шыхь зыхуэфашцэхэр

Нэхь узыншәу
Сыкьэхьунц.
Удхэр гьужрә
ШыИә хьумә,
Фошыгьу сәри
Уэзгьәшхынц.

ГУРЭ

Гурә и кләр жьауэу
Кьызәлуипхьуэтац.
Хьәфә топ гьәпщауэ,
Бгьэр кьригьәпщац.
Гурә кьәфәлъякьуэц.
И щхьэр кьефыхьыж.
Сыфият зә закьуи,
Кьызәшхьидәц фьлуи,
Хьуац ар нэхь иныж!

ЗООПАРКЫМ

БАЖЭ

Бажэжь цьыкьлуу нә клатхьә.
Бажэжь цьыкьлуу кләбапхьә.
Щабәрыкьлуу хьәгьапхьә.
Гужәжәныр зи щапхьә.
Ди адакьэр зыхьауэ
Бажэжь цьыкьлуу дьгьуакьлуэ,
Зоопаркым, бзаджащә,
Дауэ хьууэ укьакьлуэ?!

НОМИН

И клә кьыхьым
Ироджәгур
Тхьәкьлүмәшхуэ,
Шыкьлүжьей.
Зитхьәщякьым
Нышәдибә,
Ауэ сытми
Напә фьей!

Щыхь зыхуэфашцэхэр

ШЫ ЦЫКІУ

Мо шы цыкІур
Сыту дэгъуэ,
Ар жэр дыдэу
КъыщІэкІынщ.
ЗыщІэт шэщыр
И зэ пкІэгъуэщ,
Шагъдий нэси
КъыхэкІынщ!
Шхуэ пщІэхэлъу
Телъам уанэ,
Зынездзынти
СрикІуэжынт.
Иджы дауэ
Ар къэзгъанэу,
Сэ ди унэ
СыкІуэжын?!

МАХЪШЭ

Махъшэ, махъшэ,
УитІ, пэджыдэ,
ПщІакъэ
Шэджагъуашхэ?
Уэ инышхуэр
УмыукІытэу,
Сыт ущІэжъэгъуашхэр?
Ущымыту
КъэтІыс мыдэ,
Мэ, пыченэ,
Вафлэ.
Уи щІыбыкум
Илъ хъуржыным
Илъыр сыт? —
Дигъаплэ!

Льягъуныгъэм и бзэ

Повестъ

Лыжьхэр иджыри бжьэм хэту пЛэрэ жысЛэрэ, сыкыщЛэплэмэ, – ар щхьэусыгъуэт: слъагъуну сызыхуейр Назифэт... Зифэт... (Сэри гьэфЛэныцЛэ фЛэсцауэ ара-тЛэ? Ауан зызощЛыж). Си нэм занщЛэу кыфЛэнэр дадэшхуэщ. Абы ушцЛэ пыЛэ хужь щхьэрыгът. УшцЛэ пыЛэм кытекъуат уЛэгъапхым кыхэхщЛыкЛэу Лэгъуапэшхуэ гуэр. Ар ажэ жьакЛэм хуэдэу и жьэпкыпэм кыпылэлт. Зи нэкЛу Луауэ бжьэм яхэт Мэжид цЛыкЛу кьемыуэр уэ уи льягагъым нэс кыдэлъэтейуэ сыту уаукЛрэт а хьарыр зылуумылъхьами, – сигукЛэ дадэшхуэ сыщодыхьэшх. Хьэмэрэ уэ узинаягъыр мо лЫ цЛыкЛум нэхрэрэ унэхъ шынкъэрабгъэ?.. Инрэ надэу, цЛыкЛурэ быдэу жыхуаЛэм ещхьу пЛэрэ? Мэжид щымышынэкъэрабгъэкЛэ Назифи лЫгъэ хэлъу кыщцЛэкЛынщ. Уэй, дауи, лЫгъэншэу щытамэ, сэ сызыгъэдыкъ пэта мо къуршыпс щыЛэм хэту зимыгъэпскЛыфынт. Абы, дауи, и щыпэ зыгъэпскЛкыым. Псы щыЛэм щыщымышынэкЛэ, узыншэщ. Зи насып! Сэ ауэ сызэрыхэхуа къудейм щхьэкЛэ, тхьэмбыл узым сихьын си гугъэри, си псэр хьэршым кЛуэжат... УэИ, мес езыри! Хьэкъущыкъур итхьэщЛыжауэ пхьэлъантхьуэм фЛедзэ. Нэрыплъэр зылуздзауэ щхьэгъубжэ цЛыкЛумкЛэ сыдоплъ. Ауэ фЛыуэ слъагъуркыым – абджым хуиту сызэпхрыплъыфыркыым. Щымыхъужым, сыкыщцЛокЛэ аби, си пЛэтепхъуэр сутхыпщцЛ хуэдэурэ ищхьэрэкЛэ соплъых. Назифи кыдоплъей – си Лэуэлыауэр зэхихауэ кьоплгъэ, – жызоЛэ, зэгуакЛуэр кызыгъэкЛэ пшынауэжъым нэхъей. ПЛэтепхъуэр согъэуфафэри сыщытщ, си нэр мобыкЛэ щыЛэщ. Си жьэр Лурыхуауэ сызэреплъым гу лытагъэнщи, кьеплгъэкЛыурэ щцЛохъэж хьыджэбзыр. Сэри – аращ.

Сыт сцЛэми, сытым сеЛусэми дахэ-дахэу си Лэ-си лгъэ зыми хэмыхьэурэ махуэ псом си унэр зэлъылуосхашц. КЛуэаракъэ, нысащцЛэ зыщцЛашэнэу лэгъунэм ещхьу згъэщцЛэрэщцЛашц. Си гъуэлыпЛэр блын нэщцЛэныкыуэмкЛэ щызгъэуващ. Щхьэгъубжэр зыхэлъыр си гъунэгъухэм яхуэгъэза блынырати, абдеж стЛол хуэдэу тЛууэ зэтет зы бжьэ ашычышхуэ кЛэрызгъэувэри, шэнт папщцЛэу нэгъуэщцЛэ зы ашыч лъахыши бгъэдэгъэувэжашц. Псом япэраци, щхьэгъубжэм сьдэплгъэмэ, лгъэгум кыщцЛэт ашыч кьомыр хуиту солъагъу. Нэхьыщхьэжыраци, абыхэм сашхьэпрыплгъэмэ, Назифэ дэнэкЛэ зы лгъэбакъуэ ичми зрыслъагъунум сыщогоуфЛыкЛэ. Си стЛолым кытызолгъхьэ тхылъу кыздэсхьауэ хьуар. Усэ тхылгъхэр щхьэхуэу согъэтЛыль. Назифэ кыщцЛыхьэмэ, – мынобэми мыпщэдейми, ар мыбы кызырэщцЛыхьэнум шэч лгъэпкъ кытесхьэркыым, – псалгъэмакыым и кьэжьапЛэ сщцЛынур усэхэращ. Усэ фЛыуэ

зымылгагъу, атІэми, Назифэ хуэдэу дахэу, щІалэу дэнэ кыипхын? Сэ Есениным, Блок, Пушкиным, Лермонтовым, Алим, Къайсын, Расул сымэ, нэгъуэщІ ІэджемИ я лъагъуныгъэ усэхэр гукІэ сощІэ. Абыхэми гукІэ сыкыыхуеджэнщ, ауэ щыщІэкІыжкІэ, уи гур ептын? Тхыльхэм щыщ кыищтэурэ кырыреджэ. Сэри усэ, рассказ хуэдэхэр зэрыстхыр зыкыезгъэщІэн-зыкыезмыгъэщІэн? Делпынкъэ кызыерщІидзым. Ауэ узыщытхъуж, зыбгъэщІагъуэ нэхъей, япэ уилъадэу занщІэу ущІэпхъуэ хъунукъым. ИгъащІэм укызымыльгъуа хыджэбз цыкІум игу кыищыкІынкІэ зэрыхъунур пщІэнукъым. ЗызышыІэ и Іэ и мурад тохуэ, жи... Сыту пІэрэ сэ апхуэдизу мураду сиІэр? Хыджэбз дахэр кыдэхъэхыну селІалІэ нэхъей... Уэлэхъэ, кыдэхъэхми, – кыпхухдэхъэх закъуэм! – а сэ слъагъум ухущІегъуэжыну кыищІэмыкІын. Ауэ Ахъмэт и фо изщ жыхуалэм ещхъщ ар. Уигу ирихъамэ, еплъи зыблегъэх, щІалэ. Мо Мэжид цыкІу ар зыхуигъэтІыгъуэ насыпыфІэр Тхъэм ещІэ. Зигурэ зи щхъэрэ зэбгъэжа ди усакІуэ гуэрми зэритхауэ «... насыпыр тынщу зыІэрыхъэр зыфІэмыІуэхурщ насып кыльыхъуэн», – жыхуиІэу хъункІи зыхуэІуа щыІэкъым. Абы щыгъуи сыт пщІэн? Насыпыр Іыхъэ мыгуэщщ, жыІи ежъэж. Хъэуэ, тІасэ! Зи гуращэм щІэбэн дрей усакІуэм жиІар-щэ? «Насып щІэкъуныр арщ насыпыр»... Хъэзыру зыри уафэм къехуэхыркъым. Къехуэхышауи дощІри, ар насып пхуэхъунукъым...

Апхуэдэу си щхъэм сыхуэшхыдэжым, сызэдэуэжурэ зэльыІусха си унэм уегуакІуэм хъаныпхъур кыищІэшэ иджы. Пэжщ, а унэ цыкІум нэхъыбэу ущыхуеинур уэшх кыищешхым дежщ. Армыхъу жэщкІэ бжъэр пхъумэну унэ ущІыщІэлъын щыІэкъым – ныжэбэ зэрысщІам ещхъу, щІакІуэр зауфэкІ, мэкъум хэгъуэльхъэжи зэфІэкІащ. Ауэ унэри уимыІэу хъунукъым. Уэшхми дыгъэ гуащІэми защыхъумэн хуейтэкъэ? АтІэми, сэ абы тІэкІуи сыщылэжьбэн мурад сиІэт... АтІэ пщІэнур Тхъэм уигъащІэ! Мис, хъэзыр хъуащ.

Си хъэкъущыкър, – нэхъ захуэр жыпІэмэ, ди адэм и хъэкъущыкър, – губгъуэ гъуэмылэр (гъуэгу гъуэмылэ хъэзырыр нышэдибэ есхэхакІэт) кыизэщІызокъуэри си гъунэгъухэм я дежкІэ изогъэзых. СыщІэпІащІэр дадитІыр бжъэм хэтыхукІэ сэ Назифэ зыкыезгъэщІыхуну, нэгъуэщІ мыхъуми, псалтытІ-щыкІэ зыкыепезгъэхыу и шыфэлІыфэм сыкъеплъыну арат. Мобдей апхуэдэ хыджэбз щысу, уэ уи жъэ хъэкърт щыжъэдэмылькІэ, хъэмэрэ илъэсищэ ущымыныбжъкІэ, щихъ ущымыхъуакІэ, емыкІутэкъэ ар зумыгъэщІыхуныр? Жэщри махуэри зэхэплъхъэжмэ, зы махуэ псом щІигъуащ сыкызыеркІуэри си жъэ хуэзгъазэу сэлам къудей есхакъым. Уафэм ис вагъуэр зыбжу щысым нэхъей, жыжъэу сыкІэльюплъри нэкІэ согъэхъу... Мис аращ къуэгъэнапІэ фочауэкІэ зэджэр. Уэли, делафэ кызиплъу кыищІэкІыным езы Назифи. Мы къэкІуар цыху хъэмэрэ былым? Бгъэдыхъэу бзыльхугъэм сэлам зэрырихын хуейр ищІэркъэ? Хъэмэрэ и гугъэу пІэрэ, хыджэбзыжъ цыкІу нэхъей, сэ сыщыгуфІыкІыу сыбгъэдэлъадэу зыкыезгъэщІыхуну, кысхужийэми, схуэфашэщ... Зыгуэрхэр щхъэусыгъуэ сщІынщ, сыкъуаншэщ, дрейщ-мыдрейщ жысІэнщи...

А псор зэзгъэзэхуэхукІэ дадитІым я деж сынос.

– Мыр лІо, Мэз и къуэ, уІэпхъуэжрэ? – Мэжид цыкІу кысхудопплъей.

– Си мылькур ныфхэслъхъэну кызохъ, – сыкъыпогуфІыкІ сэ.

– ЛІо, кІэмунизмэ жыхуалэм дынэсауэ ара? Абы псори щызэхэпкъыну, щызэхуэдэну жаІэ. Уэ, уеджащи, нэхъ пщІэнущ, пэж ар, ди ныб-

жбэгужбым и кбуэ?

– Хбэдрыхэ кбуэуэ кбэкбуэжауэ ар зыхуэдэр зыбуэтэжа урихбэлла? Атла, абы ещбхц клэмунизмэри. Ар зищбсырэ абы цбыхур зэрыщбпсэунумрэ кббжезылафын... – кбопсалтэ Темыркбан дадэ.

– Гау, Мэлыхбуэ и кбуэ, уэ умыщблэ, сэ сымыщблэ щхбэкблэ, ар зищбсыр зыщблэ гуэри щыблэ хбунщ. Армыхбумэ, Истамбыл губгбуфэ езыпблам нэхбей, буэхум афбкблэ хамыщбкблэ апхуэдизрэ клэмунизмэ гугбу ящблнтэкбым. Ар дуней жэнэту жабэри, дэ дымблыгабуми, мис мы цбкбулхэм Тхбэм яригбблыгабу. Пбщблнукбым ар. Жабэр кбосри, хасэр кбокбл, жи. Пбжкбэ, Мэзан? – Мбжид цбкбу кбысщбгбуфбкбуурэ си хбуржыныр слехри сянэ йоувэ. Сэ кбэп ныкбуэфбур сбгыбу дадитбым я ужь ситщ.

Аргуэру си мурадар кбызэхбулакбым: Назифэ сыхуагбазэу епсэлапблэ кбызатыркбым. Мбжид езым и хбщблпэмкблэ щунэтбым, псоми абыкблэ догбазэ. Дадэм хбуржыныр егбэтбиль. Си кбэп ныкбуэри абы бгбурызолхбэ.

– Мыхэр мо унэмкблэ щбслхбэнт, – щыжысблэм:

– Абы щхбэкблэ умыгузавэу тбис, тбасэ. Модэ езы Чыщблбкбуэ щбхбэнкбэ иджыпсту, – дадэм и щхбэр унэмкблэ ещбл. «Тхбэр зыгбэпщбжын, утхбэгурымагбуэ мыр!» – жызолэ сигукблэ, и адэшхуэм и псалгэр зэхиху кбыщблэжа фбкблэ умыщблэну, Назифэ асыхбэтыпщблэм кбыщыбулбадэм.

– Мохэр модэ щблэхбэ, тбасэ, – и бэр ещбл дадэм кбыфблэмыбуэху-кбыфблэмыбуэхуу. Ахэр сэ дыщблэхбэну сыкбыщылбэта щхбэкблэ, хбыд-жббзым кбэпыр бэ ижкблэ, адрейр бэ сэмэгукблэ кбепхуатэри, сэ лей сохбуж. Нышбдибэ дыщигбэшхам щыгба клэ фбщблэмрэ бостеипблэ хужбмрэтэкбым иджыпсту абы щыгбыр – чэсыргей бостейр моуэ хуэин-хуэину щблати, и бэпкблбэпкбыр хуиту зэрыбауэр белджылыт. Якбэрылб псор кбэзыгбблбэгбуэну зи мураду кбэбзыхбкблэпауэ щыгбыныр зезыхбэхэми ящыщкбым – аргуэру щытхуупсыр кбызогбэжэх Назифэ... Псэм фблблфбур нэм фблбдахбщ жыхуаблэм ещхь сыхбуауэ пбэрэ-тбэ? Мыбы, сыщблщытхбун фбкблэ, сигу щблбгбэну зыгуэр сыту дэзымблыгабурэ? – си щхбэ сыщодыхбэшхыжри асыхбэтуи щблзогбуж: – Сыт тбщблэнуми, зы псалтэ жетбашэрэт, е, кбыжбэдэкблныр дыщбэми тбщблэркбыми, езым зыгуэр жибэу зэхэтхашэрэт...

– Атбэ, ди ныбжбэгужбым и кбуэ, япэ махуэр дауэ кбыпщыхбуа? Укбызэрыкбуам ухущблбгбуэжа? Уигу дрихба-дримыхба? – бэлыхь сызыхбэтым сыкбыхешыж Мбжид цбкбу. Абы жэуап естынум сынимыгбэсу, Темыркбанышхуэ кбодыхбэшх:

– Сысымаджбщ жибэри Хбуэжэ гбуэлбати, «Сыт, тхбэмыщкблэ, кбозыр?» – жабэу щепщблэм: «Гау, кбызэузыр дэнэ щысщблэн? Сыгбуэлбэ кбудейщ», – жи. Абы нэхбей, щблбгбуэжынуми, игу дрихбынуми, дримыхбынуми, сыткблэ ищблэн? Кбэса кбудейщ.

– Ари пбжщ, ауэ...

– Уэли, сыщблэмыгбуэжа. Сыщблбгбуэжар щыгбэтауэ, хуабжбу сыщогубфбкбуым сыкбызэрыкбуам. бэджэ щблауэ хэт щыбэжат мыбыхэм? Сигу кбэкблати...

– Кбэкблэни хуейщ, тбасэ. Хбэм хэсми, ныбгбуэм и гур хумкблэ гбэзаш, жи. Дэнэ ущыбэми, – ар Мэскуува дыдэуи ирехбуи! – уи гур, уи псэр уи хэкужкблэ, уи лбахэжкблэ гбэзауэ дунейм утетын хуейщ. Кбуалббзурэ пэткблэ, плбгабуркбэ, дунейр зэрыбуичыжу я псэр ди

Прозэ

щЫпІэжЫм кЪахЫж, арыншэуи хЪурэ? ХЪуркЪым. ГЪуэжЪкуий щхЪэ-
рыуа ущымыхЪуакІэ, дэнэ деж ущыфийми уи зэхуэдэу дунейм утеты-
ныр икІагЪэщ. Джэд нэхЪрэ джэдыкІэ нэхЪ Іущц, жи. Сыщыуэрэ, тІасэ?

– Уэли, ущыуэу си мыгугЪэ, – си гум тхЪу кЪыщызыхуа дадэм и
псалЪэр дызоІыгЪ.

– А псор кЪыщІезгЪэкІуэкІар ущІегЪуэжауэ пІэрэ жысІэри аращ.
УщЫщІегЪуэжыни щыІэкЪым, тІасэ. ІугЪу уедгЪэхынкЪым. Уэ зу-
мыгЪээш закЪуэ. БжЪэм кІэлЪыплЪыныр, зыхуей хуэгЪэээныр, фо
щІэхугЪуэр кЪэсмэ, ари...

– Іау, апщІондэху езы КЪасботи хЪужынщи кЪыдэкІыжыни, –
Іуэхум кЪыхопсэлЪыхЪ ТемыркЪанышхуи.

– АтІэ, атІэ, зиунагЪуэрэ! Ауэ псалЪэм кЪыдэкІуэу жысІэу аращ.
Уэ иджыри ущІалэщ. БжЪэ гЪэхЪун Іуэху мысыхЪэткІэ ухыхЪэну
кЪыщІэкІынкЪым. Ар щІыжысІэращи, шкІахЪуэ пщыІэрэ пэт нэхЪыжЪ
яІэщ. НэхЪыжЪ здэщымыІэм Іуэхур тэмэм щыхЪуркЪым...

– Уэ бригадиру ухыдох, дадэ, – сыкЪыпогуфІыкІ сэ.

– УэлэхЪэ, сэ езым зыхэсхыжакІэм бригадиру. НтІэ, зэрыжысІащи,
МэлыхЪуэ и кЪуэмрэ сэрэ бжЪэр ди пщэ дыдолЪхЪэ. Дэ бжЪэм дыщыхэ-
тым деж уэ пхЪэ гЪэсын, пхЪэ кЪутэн жоІэ. ПхЪэр мес – псым узэпрыкІмэ,
мэщц. ПхЪэ куэди дыхуей дэ? ЧыщІлЪакЪуэ зэрытхуэщэфІэн тІэкІу
диІэмэ зэфІокІ. Ар тхуопщафІэ, ди щыгЪын кІэлЪоплЪ. ПщыІэм ди
Іуэху щызэфІэкІа – лыхЪэр дытокІри колхозыр зыхунэмыс, кЪрихы-
нышхуи зэрымылЪ дурэшплІэрэшхэм, мэз хуейхэм дыщофыщІэ, Іэнэ
хЪумэ, мэкЪур е кЪэпкІэ, е зэкІуэщІыпхауэрэ кЪыдохЪыжри кІэпІинэу,
Іэтэу зэтыдолЪхЪэж...

– Ар кЪытхуадэну? – сыщІоупщІэ сэ.

– КЪытхуадэнущ. АбыкІэ дызэгурыІуащ. УегуакІуэмэ, тхуашэжы-
ну дыкЪагЪэгугЪащ... Ахэращ... Трудодену кЪэдлэжЪыр лІыжыищми ди
зэхуэдэщ.

– ЩІалэгЪуалэм я лажЪэр сыт? ХЪэ кЪарэ кЪайдзэкЪауэ ара? – кЪоп-
сэлЪыхЪ ТемыркЪанышхуэ.

– Сэ ди адэм и пІэкІэ сыкЪэкІуауэ аращи, сшхыр си ІыхЪэщ. Ауэ
Назифэ...

– Бригадир дыщІыхуейр мис аращ: псори унафэщІмэ, унафэр уна-
фэ хЪунукЪым. Хэт мышыущ жиІэнщ, хэти шыугЪэу тхЪэ щіІуэжынщ.
Ауэ щыхЪукІэ...

– Мырамысэпсери шыгЪури уи ІэмыщІэ илЪыци...

– Сызэрыхуейуэ сщІынщ. СщІар фигу иримыхЪрэ – сытефхуж, –
ТемыркЪанышхуэ и псалЪэр Іэпеудри, Мэжид цЫкІу адэкІэ пещэ. Абы
упэрыуэу кЪызэрыпхуимыдэнур кЪызгурыІуауэ, сэри зызоушэхуж. Ауэ
трудоденыр зыхуатхынур, зи цІэкІэ ятхынур сэрауэ щытамэ, си ІыхЪэм
ди пщафІэри зэрыхэзмынынур хЪэкЪт.

– Аращи, ди сэбранэр духащ. Иджы си ЧыщІлЪакЪуэ тІэкІу
зыдигЪэтхЪэщІыжрэ дигЪэшхамэ, зэрану кЪыщІэкІынтэкЪым...

– Уэли, абы сухуэдамэ, зызымыгЪэхЪеинт. ЛэжЪапщІэр щым ягуэшу,
лэжЪакІуэр плЫ хЪууэ...

– Ліо, вакЪэ лЪэмбыІум кЪильхуа, фи бригадирым и унафэмкІэ
умыарэзыуэ ара? Умыарэзымэ, ищхЪэкІэ ущытхЪэусыхЪэжыну
ухуитщ. Ауэ абы кЪикІынуІакЪым, – дыхЪэшхыурэ гЪуэлЪыпІэм кЪо-
увэх Мэжид цЫкІу. Ауэ а зэрыщысам нэхЪрэ нэхЪ щхЪэпэлЪагэ хЪур-
кЪым. ТемыркЪанышхуэ зегЪэщЪри, лЪэныкЪуэ пщыІэм кЪыщІоувыкІ.

ГьэщIэгьуэныракъэ, зы цIыху емыджауэ мынэгьуэщIу Назифэ къос. И Iэблэм напэлэлъэщI еупцIэкIащ, а Iэ дьдэмкIэ сабынылгэ иIыгьщ, Iэ ижбымкIэ – къубгьан. Нэхъыжьыр ныбжькIи, – иджы къулыкьукIи, – Мэжид цIыкIу пэтми, хьыджэбзым, и адэшхуэм япэ ирегьэщри, Те-мыркьан зрегьэтхьэщI, зрегьэлъэщIыж. АдэкIэ ищIэнур имыщIэу къоIэнкун – хэт иджы зи чэзур? Сэ, сыщIалэми, сынэхъ хьэщIэщ, сыхамэщ, ауэ шыхьукIэ, сынэхъ гурыщхьуэщIщ. Мор, нэхъыжьми, и адэшхуэщ. ИтIанэ, тIэкIу къызэрыIэнкунауэ щытам щхьэкIэ зыщодыхьэшхьжри, си дежкIэ зыкъегъазэ.

– Упсэу, си хьыджэбз! ХьэщIэ щIалэ щыIэкьым, жи. Ди ныбжьэгьужьым и къуэр нобэризэм дгьэхьэщIэнщи, пщэдей псори зэхуэдэ дыхьужащ, – и пхьурылгьхум шогуфIыкI. Ауэ, аргуэрыжьщи, модрейр зэрыщымщ. «Тхьэр зыгьэпэжыным, бзагуэ щымыхьуакIэ, тIэкIу ирегьэлей мыбы. И жьэ зэщIихыу псалгэ жиIэ хьунукъэ? Хьэмэ псалгэм пщIэ щIат и гугъэ? – сигукIэ сыхуошхьдэ Назифэ. – Я физхэм я жьэм щIихуэу жызыIэу тхьэусыхэ си ныбжьэгьухэм я пыIэкур къызудатэкъэ, мыр... мыпхуэдэ зы физ сиIамэ, – сигу къэкIа гупсысэр занщIэу къызоIуэнтIэкIыж. Асыхьэтуи сызыщодыхьэшхьж: – Лю, лыхьужь! Сыту Iейуэ укьэшынажу укьыкIуэтыжа! Уэли, а слъагьур, – сэ зыгуэр къызгурыIуэххэу щытмэ, – физи зэрыпхуэхьуным шэч хэмылгэ», – си гур къызэрыгьуэтыжауэ соплгэ Назифэ зыщIыхьэжа унэ цIыкIумкIэ.

ДызэрытIысарауэ, Iэнэлъакьуищыр ди пащхьэм къохутэ. Си джэд гьэварауэ къыщIэкIынт, плыжьбу тхьукIэ гьэжьэжарэ ар дахэу зэIыхауэ тепщэч IэгуIэщIышхуэм илгьу, абы и хьурегькIэ бжьын, бжьыныху цIынэ, къуэнтхьурей къегьэтIыльэкIауэ, мазэ балыджэри кхьуей цIынэ упщIэтари тепщэч зырызкIэ тегу, нышэдибэ къинэжа абдж ныкъуэмрэ зы бжьэ псорэ зэбгьурыту... КIуэаракъэ, езы урыс пащтыхь дьдэр къэтэджыжу къыпхуеблэгьами, утеукIытыхьынтэкьым апхуэдэ Iэнэ. «Тхьэр зымыгьэпцIыжын ЧьщIлъакьуэ цIыкIу, – къызыхьэхар сымыщIэу сэри Мэжид и гьэфIэгьыбзэмкIэ соджэ Назифэ, – псори пщIэуэ, псоми ухуэлэзэу дэнэ укьыкIат?» – жысIэу Iэнэр зпызоплгьыхь. Iэнэм зыгуэр къыхуэту щытамэ, ар щхьэусыгьуэ сщIыуэ хьыджэбзым сепсэлгэну, къызэзгьэпсэлгэжыну арат. Ауэ ари хэкIыпIэ схуэхьуакьым. Сыт жепIэнуми, мобы зы дакъыкъэ Iэнэм деж зыщIэжьбэркъым. Кьытхэплэрт, къыпыгуфIыкIырти: фыхэлэбэ, фи хьэлэлщ, – жыхуиIэу лъэныкъуэ зригьэзыжырт. ДадитIыр зэбгьурысу жьантIэмкIэ къыдэтIысхьэрт, сэ а тIум си гупэ яхуэгьэзауэ сытIысын хуей хьурти, си щIыбагьымкIэ зээмызэ къыдэхутэ хьыджэбзым сыхуеплгьэкIын сыукIытэрт. Назифэ зыщIэс унэ цIыкIумкIэ гьэзат Мэжид дадэ и пщыIэ гупэр. Ауэ шыхьукIэ, си щIыбри зыхуэгьэзар а унэ цIыкIурт. КIэщIу жыпIэмэ, мобы IуплъапIэ згьуэтыртэкьым. Щхьэусыгьуэ уимыIэу укьыщыльэту хьыджэбз унэм ужэныр къемызэгьт, шы лIа хьэ енэцI нэхьей, зэбгьээкIыурэ абыкIэ уеплгьэкIыу ущысынри къысхуегьэкIуртэкьым: «Уи щхьэ щыIэ абыкIэ?» – къыбжаIэмэ, къыбжамыIэуи сощри, ар ягу къыпхуэкIмэ, уи напэр текIакъэ? Зэ укьытريمыч, Мэз и къуэ! ЗыхуэмышыIэ пщтыграфэ умыхьу. Уэ зы махуэкьым икIи махуитIкьым мыбы узэрыщыIэнур. ЛыжьытIыр мэкьуауэ дэкIмэ, сэ мэз сыкIуэрэ сыкьэкIуэжмэ, пхьэ щыскьутэкIэ, дэнэ кIуэн, сепсэлгэнкъэ... Сепсэлгэу сыту пIэрэт мыбы жесIэнур? Iагь, цIыхум жепIэн мащIэ: уи цIэр хэт, сыт уи IэщIагьэ, сыт уи щIэныгьэ? Сытым удихьэхэрэ? Уеджэрэ? Уеджа?.. АтIэми, мыр цIыху псом яхуэдэ?.. АтIэ сыт зыхуэдэр? Хьыджэбз хьарзынэщ! Хьыджэбз

Прозэ

хъарзынэ куэд щыIэщ! Уэли, мыр щыIэ псом ящыщ хуэмыдэ... Апхуэдэрэ сытегупсысыкIауэ ерыскъы бэгъуам содзэпыIури сыщысщ.

– Лю, Мэзан, сыту жъажьэ-жъажьэурэ ушхэ хуэдэ. Хъэмэрэ си ЧыщIльакъуэ и пщэфIэкIэр уигу иримыхьрэ?

– Хъэуэ, тхэ, хуабжъу ерыскъы бэлыхьщ. СфIэIэфI дыдэу сошхэ.

– Уэлэхьэ, шхэкIэ къысхуэмыхъу ар. ЛЫр лЫ хуэдэуи шхэуэ, лЫ хуэдэуи лажьэу щытын хуейщ. Уэ уи щIалэгъуэщ, уи шхэгъуэщ. Мывэри вагъуэри пшхыну ухъэзыру упсэун хуейщ. Армыхъу бзум ил и лэпсщ, жи. А мышхэфым кыпхуищIэфыни щыIэкъым. Пэжкъэ, Мэлыхъуэ и къуэ? – и ныбжьэгъум худопльей Мэжид цIыкIу. Мыдрейми, зэрыарэзыр кыкIыу, и щхьэр ещI, армыхъу псалъэркъым – и жьэр гъэнцIащ.

– АтIэ ерыскъым и щIопщыр фадэращ, жи. Зы бжьэ едгъэфамэ... – жиIэу кьопсалгэ зи жьэр хуит хъужа Темыркъанышхуэ...

– Уэлэхьэ, сефэнц жиIэми, хуитмэ, ауэ сэ а джаурымкIэ цIыху хэз-мыгъэзыхьыфыну.

– Уа, ди бригадир цIыкIу, ухъэщIэмыгъашхэщ уэ. Iау, зиунагъуэрэ, сефэнущи къысхуивгъахъуэ жиIэн-тIэ ди ныбжьэгъужьым и къуэм? Ар зэрэщIыр пщIэркъэ: «IыIы» жиIэурэ IэщIагуэ.

– Хъэуэ, хъэуэ, Темыркъан, сыхуейкъым. Арыншэми, сошхэри. Си Iыхьэ...

– Аращ, тIасэ: уи Iыхьы пшхыфу, уи Iыхьы къэблэжьыжыфу дунейм утетын хуейщ. Дэ пщэдджыжь жьыуэ дыкъэтэджу мэкъуауэ дытекIын хуейщ...

– ЩырикIи? – Мэжид и псалъэр Iэпызоуд. Сэ сызэригугъам хуэдэу хъуртэкъым си Iуэхур. Ауэ мэкъуауэнынр кызэхьэлъэкI хуэдэу къащыз-мыгъэхъун папщIэ, адэкIэ щIызогъу: – Си шэмэджыр згъэхъэзыракъы-ми аращ щIыжысIэр.

– Уэ, Iэнэ хъуа диIэщи, Iэнэ пщтэнц. ЗэкIуискIэм дыкъытехьэ-жыху. ИтIанэ уи шэмэджри зэфIэтлхьэнщи икIи щIэдудукIыжынщ. ИджыштукIэ си ЧыщIльакъуэ зэрытхуэпщэфIэн пхэ диIэщ. Фыарэзы абыкIэ си бригадэм хэтхэр?

– Уэ пщIыр ди унафэщ. КIэмэндирри бригадирри уэращ, – кышпогуфIыкI Темыркъан. – Пэжкъэ, Мэзан?

– Захуэщ, – жызоIэ сэ, унафэр сигу иримыхь пэтми.

– Захуэмэ, захуэщ. Студентхэм фи псэукIэр тщIэркъым, ауэ дэ жьыуэ дыгъуэлъыжрэ жьыуэ дыкъэтэджу десащ, – жери шхэн зэрыду-хьы бригадирыр сэ кызоплъ.

– Дэри – аращ, – жызоIэри пщIы соупс, сыту жыпIэмэ гувауэ мы-гъуэлъыж студентрэ гувауэ къэмытэджрэ къэгъуэтыгъуейщ.

Арати, а махуэ гуэрми сепсэлъэфакъым Назифэ. Темыркъан езым дежкIэ иригъэзыхьжащ. Сэ зислэфыхъу тIэкIурэ сыщытащ. Ауэ уи пхъурылхум зыхуэзгъазэу семыпсалгэу хъунукъым жыпIэу Хъуэжэ и бэщмакъыу зыкьибгъэнэнт? ПщыIэм дыкъыбгъэдэкIуэтри лъэныкъуэкIэ дыщызэтеувыIауэ дыщытти:

– СыбдэIэпыкъунщ, Назифэ, – жысIэу сыщыгуом:

– Хъэуэ, тIасэ, езым Iуихыжынщ. НэхулъэфI укыкI. Зыгъэ-псэху, – жеIэри дадэм IуегъэзыкIыж. Умыбылыммэ, кыбгурыIуэн хуейтэкъэ абы кыкIыр: си Iуэху зыхэмылтым си бэлагъ хэзмыIуу, си щхэ фIэлэлудызогъэзеиж.

Хъунукъым кыхуаIэу кыппаубыдам нэхъри хуэнэхъуеиншэ ухъу хабзэщ. Ар дыдэращ сэри кысщыщIар. Назифэ фIэкI нэкуи-напIи

Прозэ

сими́эжу а жэщым сыщлэхуар хыджэбзым махуэ псом епсэ́льаплэ зэрызмыгьуэ́тарауэ кыщлэкынт. Лло иджы сщлэнур? Нэхульэфл укыккI жери лыжкым сэлам кызыхыжаш. Абы кыккIыр мобыккIэ щысщлэн щымы́лэу аращ ныжэбэрей луэху. Зыгуэр щхьэусыгьуэ сщлыуэ сыккIуэн? Жэщыбгым сыт щхьэусыгьуэ пщлынури? Псалгэм папщлэ, псы сефэнуш. Уэфэ́нумэ, мес, – щы́лэмыл хьужауэ йожэх. Гуданэ-мастэ... Си щыгын кIэлъы́лэбэн... СыккыдэккIа кьудейщ. Атлэми, нэху щыжы-нуккэ? Ауэ сытми псэ́льакуэ, щысаккIуэ... Мохэр жьыуэ мэгуэ́льыжри жьыуи кьотэдж. Сэри апхуэдэу сымыщлэмэ... Мобыхэм ящлэ унафэмккIэ сымыарэзыуэ кьоккI... Сщлэнур лло-тIэ? Шэми шхуми сес.

Си уэздыгьэр щлэзгьанэщ, тхыль гуэри кызыэгьуэсхри сытлысаш. Ауэ си щхьэм кыххэ щы́лэккым. Уэздыгьэр изошэхыпэ – нэхум сыхэсу сыплэккIэ ищхьэрэккIэ щашлэри щызеккIуэри сльагьурккым. Щымыхьужым, щлаккIуэр кызошчтэри сыккыщлэккI. Ныжэбэ кIуам сызыхэ́льауэ зэхуэслэ́эфэсыжа мэкьур кызоккьухьыжри зызогьэщлэ. Си нэр кыхуу ищхьэрэккIэ соплых. Гэуэ́льауэ зэхэсх мыхьумэ, сльагьу щы́лэккым. Сльагьур уэздыгьэ щлэгьэнам и нур унэм кыщлидзым зээмызэ кыххэ́льадэ-хэжыж Назифэщ. Ари ныбжь кьудейуэ. Нышэдибэ сэ псым щыслэ́гьуам и ужьккIэ ныбжьыр сытым щыщт? Пэжщ, тхьэхужы́лэу жыпIэмэ, иджы, нышэдибэ зэрысщлэм ешхьу, щэхуу сытлысу сэ абы сеплэккIуэжыфыну си флэщ хьужыртэккым – ар си напэм схутегьэхуэжыну хьунтэккым. Нышэдибэ – нышэдибэт: сльагьур зищлысымрэ сщлэр зищлысымрэ сымыщлэ́жу зы кьару лэщ гуэрым ситхьэкьури сыщыуат. ЕмыккIу злэжьат. НтIэ, иджыри емыккIу зыпыль дауэ блэжынт? Ауэ щыхьуккIи, Назифэ зищлысыр сощлэ: Мэжид цыккIу и пхьурылхуш. Ди пщафлэщ. Ара кьудей? И дахагь, и щэныфлагь жыпIэнуши – хуэдэ бзылху́гьэ кьабзэрэ щэныфлэрэ уигьэ́льыхьуэнщ. АдэккIэ-щэ? АдэккIэ... Аращ си щлэныгьэр зыхурикьур... Зы псалгэ жеслаккым, зы псалгы кызыжи́лэжаккым. ЖелэпIи згьуэтырккым. Мохэр пщэдджыжь теклэмэ, жысIэри абы сыщыгугьати... Сэри сыздытраш... Уа, укыщлытричыр сыт? Пщэдеи махуэщ, кьэунэхури мазэщ... Ар щхьэхынэм, лыгьэ́ншэм и дуней тетькIэщ. НтIэ, сэ сынэхь щлагьуэ? Суткэ псо нэсауэ сытесщ мыбыи, зы псалгэ схужелаккым. Удэгуу, убзагуэу щытми, Iэпэ тэрмэшккIэ уепсалгэ хьунт апхуэдэ хыджэбз... Тхьэр зыгьэ́пщлыжын Мэжид цыккIуи... – вым лэ́мылэсыр гуфэм йоуэ жыхуа́лэу, лажьэ зимы́лэ лыжы́р щлэ́бгьэ́льгьэ́лынумэ, кьэблагьэ мис иджы... Дауэ лажьэ зэри-мы́лэр? Iэнэ кыщыхьыну-щыхьыжынухэм деж флэккIа кыщли-гьэккIырккым и пхьурылхур. И жьэ зэщлыхьу псалгэ жригьэ́лэрккым. Пасэрей зэманьж хьуа мыр нобэ апхуэдизу уткIиину?.. Нобэрей хыджэбзыжь цыккIу щхьэзыфлэфлэхэм уахуэмыткIи еплъыт. Хыджэбзыжь цыккIу псоми я деж щхьэ унэсрэ? Мес, Мадинэ кьащтэ. Уи шыпхьу нэхьыжы́р кьыдэбнэу удэдгьэккIуэнуккым кыжра́лэнуми ищлэрккым, ар щызэхэккIыну́р пщэдэщ. Щцимыщлэр, мурад ищлар зэрищлэнум, ар кызыэ́рыхуадэнум шэч кьытримыхьэ́жу щхьэзыфлэфлэ́щи аращ... Уа, уэ уи лыгьэ́ншагьэм щхьэккIэ укьэгубжьамэ, Мадини и ягьэр сыт? Абы дежи унэсауэ ари щхьэ умыгьэ́псэурэ? ЗалымыгьэккIэ кыздоккIуэ жыпIэнщ мыр... Кьыуамыгы́ххэнуми, пщлэрккыми. Ауэ а сэ сльагьур... Сыт а уэ пльагьур?.. Апхуэдэурэ сы́лурех. Ауэ, гьэщлэгьуэ́ныраккэ, – пэжыр жыпIэмэ, гьэщлэгьуэ́нышхуи хэль хьунтэккым абы: дыгьуасэ льяндэрэ афлэккIуэ́ху ущымы́лэккIэ... – нэху щыху сызэ́пщлыхьар Назифэщ. Абы сызэремы́пщлыхьа лэ́ужыгьуэри уккIуэдыжт.

Прозэ

ДадитЫм хуэмыхуфэ зрезгэплЫнкЫым, абыхэм нэхэрэ сызэрымынэхэ жейнэдыр я нэгү щІэзгэкІынщ жысІэри жыуэ кьэтэджын мурад сиІэу сыгьуэлЫыжат дыгьуэпшыхь. Ауэ угьуэлЫыжакІэ сыт и пэрмэн? Си жеин кьэмыкІуэу, жейм семызэгьуу Іэджэрэ сыхэлъат. ПцІыр сыткІэ щхьэпэ, апхуэдэ жэщ тельдыджэр ІэщІыб пщІыуэ жейм зебгьэтхьэкьуныр гуэныхьт. Хьэуар апхуэдизкІэ кьабзэт, гуакІуэти льягьуныгьэ гуащІэм и ІэфІыплэ дыдэм ещхьу псэр плэпихьрт. Мо щІылгэ даушыншэм кьыщхьэщыт гьэмахуэ жыыбгьэ зэщыщхьум шабэу игьэщхьыщхь удз щхьэкІэхэм кьаших макьамэ зэмылІэужыгьуэхэм зыгуэркІэ укьыхагьэщтыныр щыгьэтауэ, ахэр мыхьуамэ, дунейр дэгү сагьроуэ кьыпщыхьунт. А зэгьэпщэныгьэ мыбелджылым си гур щІыхуэжар сщІэркьым, ауэ ауэрэ сыздыхэлЫым кьысцохьу: сылІауэ чыристэн члисэм ику дыдэм деж силъу. Бах и органнэ музыкэр кьызэрыстегуІэри зэхэсх хуэдэщи, абы лІэныгьэри ІэфІ кьысщищІ нэхьейщ. Вагьуалгьэ уафэми зыкьыщІригьэлгьэхьшэхар иджыпсту сэ сызэдалуэ макьамэм гьунэгьу зыкьыхуищІауэ арагьэнщ... Мы иджыпсту си псэм кьепщІэкІар – иджыпсту и закьуэ? Нышэдибэ лъандэри зы насып гуэрым сыкьрехьэкІ сэ, – фІыгьуэ псоми сыхэкІыжатэкьэ дыгьуэпшыхь мыбы сыкьыдэмыкІамэ? Мыбы сыкьэзыхьа ухыгьэ, сыти пхузифІыщІэ, сыти пхузищІасэ?! Мы сэ иджыпсту зэхэсхьмрэ зыхэсщІэмрэ ушымыщІэу игьащІэ псокІэ ущІэлгь хьуни мыпхуэдэ члисэ... Уэри нэхульэфІ укьикІ, Назифэ! Пщэдей зэхудипІалгьэщ... А гупсысэм ущІэжеикІауэ абы уемыпщІыхьуи дэнэ кІуэнт?

Сыт хуэдизкІэ жыуэ сыкьэтэджыну сигу илЪами, а гупсысэм и кьуэпс пщІыхьэпІэр ескьутэкІт дадэ цІыкІурэ дадэшхуэрэ сыкьышагьэушам.

52

– Іау, ди ныбжьэгьужыым и кьуэр жыуэ укьэтэджу утежауэ Іэнэ пщтэ ди гугьати, – щыжаІэм, сыхьэзырщ жыхуэсІэу, сыкьыщолъэт. Пэж дыдэу, сыхьэзырт: сызэрыхуэпауэ сыхэлъат.

– Мы хуэмыху ІэщІагьэр Іуэху хьунукьым, Мэз и кьуэ, – дыгьуэпшыхь кьелгьэхьшэхуэу щыта уафэм зимыІэтыжамэ, абы щІэуэнт жыпІэну кьопсэлгьэх Темыркьан. – Зи гугьу сщІыр ухуэпауэ узэрыхэлъырщ. ЗытІэщІауэ Іэпкьльэпкьым бэуапІэ етын хуейщ, тІасэ. Ар тыншыгьуэми щыщщи кьабзагьэми щыщщ.

– Бригадир кьуэдзэм жиІэр захуэщ, ди учетчик цІыкІу, – Мэжид чэзууэрэ тІуми кьыдоплъ.

– Уэ убригадирмэ, Темыркьан дадэ уи кьуэдзэмэ, сэ сыучетчикмэ, ди лэжыакІуэр, дгьэлэжьэнур хэт? – ЛыжыитІыр схуэфашцэу кьызэрызэгьяр щхьэжэ кьызэрысщымыхьуар кьэзгьэлгьэгьуэн хьисэп сиІэу согушыІэ.

– Сыт щхьэкІэ, Мэжид и ЧыщІльякьуэ цІыкІур-щэ? Абы тхуэпщэфІэн, дызэрихьэн нэхэ кьулыкьу иІэкьым, – кьыпогуфІыкІ дадэшхуэ.

– Назифэ трудодень хуэмыфашцэу жиІакьэ бригадирым. Фыхуеймэ, фи жагьуэ, фыхуеймэ, фи гуапэ фщІы, сфІэунафэ захуэкьым ар. ИщхьэкІэ тхьэусыхэн хуей хьуну кьыщІэкІынщ, – жызоІэ зыстхьэщІауэ зыздэслгьэщІыжым.

– Уи анэм молэр кьыхуэлгьэмэ, хэт ухуэтхьэусыхэн, жи...

– Сыт щхьэкІэ, ефэнды щыІэкьэ? – сыхудоплъей Темыркьан.

– Ефэндыми жиІэр пщІэркьэ: сэ сщІэр умыщІэу сэ жысІэр щІэ, жи. Щыху цІыкІум я щхьэкІэ щыІэхэр езыхэр зэрощІэ, Мэз и кьуэ. Ахэр

Проза

пэщлэщлэгъу пщлЫкЛэ фЫ щлэпхынукуым. Ауэ щыхьукЛэ, ди бригадир цЫкЛум дыпэрымыуэныр, кьытхуищл ди унафэу едгьэкЛуэкЛыныр нэхьыфлщ, – апхуэдэу дыгушылэурэ кьуакЛэ гуэрым дихьащ.

– Мис мы тлэкЛур лэнэ щтэ. МодэкЛэ уныдэкЛми, нэгъуэщл мыпхуэдэ тлэкЛуи щылыщ. АдэлукЛи аращ... дэ апхуэдэу кхьуейхьэлыпэурэщ мэкьу дызэреуэр. Аращ ди лыхьэр. лэнэ пщтэн флэкЛ, клэпЛинэ сыт жыплэурэ уемылаллэ, тлэсэ. Мыбдеж идгьэлъынукуым ар – пщыхьэщхьэ жьауэ хьумэ, етхьэхьыжынууш, – жаЛэри лЫжьытЛыр адэкЛэ докл.

– лэнэ щтэн суخمэ... Фэ дэнэкЛэ физдэкЛуэнур? – сыщлоупщлэ. Жэуапу сызыхуейр зыт: бухмэ, ехьж жезгьэлэну арат. Си луэхут, сэ итлэнэ Назифэ семыпсалъэми.

– Бухмэ, дэ укьыдэмыжьбэу, техьэжи зыгьэпсэху, – жеЛэ Темыркъан.

– Хьэуэ жыплэрэ, мо шытхым ныхьи адэкЛэ кьуэ шыхь цЫкЛум дитынууши, шэмэдж хьэхукЛэ уи лэпкьлэпкьым зебгьэукуэдиинщ, – кьысклэщлэдзэж Мэжид цЫкЛу. Фэ цынэр кьызиупщлат абы. Дэтхэнэра иджы а тлум узэдэлэуэнур? Сэ нэхь кьасщтэр гурылуэгъуэщ. Ауэ лэзэу зи хьыр кьэзыдза дэдэ цЫкЛум дауэ узэрыфлэкЛынуур? «Хьэуэ, жыплэрэ», – жи. лейуэ жызоЛэ: «хьэуэ». Уи шэмэдж хьэху щхьэкЛи, уи лэпкьлэпкь зегьэукуэдий щхьэкЛи сыллэ мыгьуэрэт сэ иджыпсту? Уи пхьурылху дахэм и зы псалъэр нэхь кьэсщтэнти игьащлэкЛэ дызэуэнуну мэкьум нэхьрэ... Сыту лейуэ укьысхурикьут, бригадир цЫкЛу!.. Ауэ зыщлэбгьэхьыфэ зребгьэпльынууи емыкЛуш.

– Хьунщ. Кьевмыгьэзыхьыжурэ суخمэ, сынэкЛуэнщ, – жызоЛэри лэнэ щтэным щлызодзэ. Ауэ псынщлэу сухьыну сызэригугьауэ си лэпкьлэпкьыр щлэкЛыркьым – сыщлэплэщлэн щымылэу кьызольтэ. Пэжщ, жьажьафэ дыди дауэ зытебгьэуэн? лэнэ пщтэну дэгъуэщ: ныжэбэ мо жэщ щлЫлэтылэм игьэтЛыса мэкьур жылэщлэщ, яудэу ягьэхулэжа цым хуэдэщ пэм ипкуну цабэ мэкьу хьэлэмэтыр. КьыщызэбгьэдзэкЛлэ абы зы мэ кьыхехри, уи щхьэр егьэуназэ. Кьупщхьэ гуахьуэбжьэ жанитЛыр кьызыпылыдыкл си пхьэ гуахьуэр (ди адэм ейр) зэуэ лэрыхуэши, езым псэ хэту мэкьур зэрихьэ, уэ абы и ужь уиту кьыклэлыпкьлухь кьыпфлэщл. Улэжьэнуэмэ, уигьэлэжьэну махуэм и флЫгьуэ дыдэщ: щлЫлэтыр кьабзэщ, уафэр бзыгьэщ, дыгьэмрэ мазэмрэ я зэблэкЛыгьуэ дахэши, а тлум иджыпсту зэлэпах дунейм нэри пэри ехь.

СеплээкЛыу сыкьеплээкЛыжыхукЛэ ныбгьуэ дамэшхуэр ишхаш жыхуилэу, лэнэ тлэкЛу абдеж илым псынщлэ дыдэу клэ естащ. Мыбыклэ сыкьыдэкЛэ нэхьрэ нэхьыфлэкьэ модэкЛэ сехьыжамэ, жыслэу си гур си щлЫбагьклэ щылэурэ соклуэ. Дауи, Назифи кьэтэджащ иджы. Псы лүфэм лүту плэрэ, дыгьуасэ ещхь? Аргуэру си нэгу кьыщлызогьэхьэ ар дыгьуасэ псы лүфэм зэрылутар. Ауэ, гьэщлэгьуэныракьэ, иджы абы сриукЛытэжыркьым. Мы сльагьу, зыхэсщлэ псоми я дахагьымрэ мо дыгьуасэ сызытхьэкьуауэ щытамрэ апхуэдизклэ зэкЛупсщ, зэхэшыпсыхьыжаши, ямылейуэ зыр зым кьыхэщу, кьыхэщхьэхукЛыу си гугьэжкьым. Дахэмрэ леймрэ зэбгьэуэвллэ нэужьщ дахэм укьыщигьэуэбжьу нэджэлуджэр щыпфлэгушыкЛыгьуэр. Иджы Назифэрэ мы ляхэмрэ сызэхуоплэри, зыр бзылхугьэ кьабзэщ, адреЙр абы екЛупс фащэщ. Ауэ щыхьукЛэ, лэпопщхьэно кьыхуэхьуфу аитЛур зэпэлэщлэ зыщлЫфын блын щылэкьым... Пщэдджыжь кьэс апхуэдэу зитхьэщлү плэрэ абы? Уэли, лЫгьэ илэм итлэнэ. Ар мыгузыншэми си лүэхуш. Сэри, нобэ дытехьэжмэ, щлызодзэри хуэм-хуэмурэ зызогьасэ. ЕмыкЛукьэ ар: бзылхугьэм щайуэ кьримыдзэу зыщигьэпскл, – зигьэпскл хуэдэкьэ абы и

зыгхьэщыклар? – псы щылаэм уэ ушышынау. Зыкъомрэ сыщыла, дызэса нэужь, наклуэ зэгъусэу зыдгъэпсклынщ, дыгъэ зытедгъэпсэнщ, жи́лэмэ, лло сщланур? Сыт сщлауи апхуэдэу щыжи́лэн махуэ сыхуашэ-рэт! Ауэ – хьэллэмэ ухуеятэкъэ? Сэ сыщыту зи жьэр зэщлэзыхуу псалтэ жызымы́лэм си гъусэу зигъэпсклыну, дыгъэ зытригъэпсэнү... Атлэми, и адэшхуэрмыбдеж тесу... Лло-тлэ?! Мытхьэрзыгъэпэжыныр бгъуэнщлагъ шапла? Хьэмэрэ пасэрей фызыжъ хьуа? Зыщыплэ щеджэ, е щеджа-гъэнщ. Щыху хыхьэу-хэклыжу кыбщлэклынщ... Уа, сыт ищлэнуми, уи жьэ хуэбгъазэу уепсэлыа? Уэ уллыгъэншэмэ, узэфлэгъэклыншэмэ, Назифэ и лажьэр сыт? Хьэмэрэ, уэ уллэмэ, сэ сыщц жи́лэу, кыызэбгъэжэллэну арат узыхуейр? Апхуэдэу кьэхьу хабзэкъым, ныбжьэгъу. Абы ущы-мыгугъыу, пщлану́ламэ-щлэ. Умыщлэну́мэ, хьэм нэшл щхьэ́луо уще-мыуэ... А-а, сщланур кьэсщлэжащ: нобэ епсэлыаплэ сымыгъуэтмэ, соуэри хузотх: «Назифэ, сыпхуэзэну, сынопсэлыэну сыхуейт». «Укыис-хуэзэну ухуеймэ, дызэхуэзэркьэ? Укыизэпсэлыэну ухуеймэ, ухуит-кьэ? Хьэмэрэ псэлыапщлэ пхуэсщын хуейуэ ара? Узынысэу, апхуэдэ хабзэ пклэлызесхьэн хуейуэ сщлакъым» – жи́лэмэ, лло пщлэжыну́р? «Нысэ»?.. «Уфызщ», – жи́лэу аракьэ абы кыиклыр? Икли пхуэфашэпщ!

Си лэхэм ящлэ́мрэ си щхьэм илэжы́мрэ зэтемыхуэуэ́рэ, апхуэдэу кьулышыкыу нэсащ. лэнэ хьуауэ сызрихьэллэу хьуар зэщлэ́кыуэуэ́рэ мэ́кыу еуэ ллыжы́тлым я деж сынэсащ. Арщхьэклэ Штепселрэ (сфлэнэхьыщхьэр япэ изгъэщү аращ) Тарапунькэрэ зыхэтэ лэнатлэ́р луахати, адэклэ ущлэ́дэклын щымы́лэу, техьэжыгъуэ́ нэсауэ жа́лэ. Апхуэ-дэу щыхьум, сэри тлэклу́ зыкызогъэлри:

54

– Щхьэ дывгъэпашлэ́рэ? Си мэ́кыу еуэклэ́ри фэзгъэлыагъунти, си лы́эгуми фыщлэ́згъэплъынтэкъэ... – адрейти-мыдрейти жызо́лэ. Икли согузав: «Пщлэ́нур уэдгъэщлэ́нщ-тлэ, щлалэ́жъ цы́клу», жа́лэрэ шэ-мэдж нэхъ жьабгъуэ́луэ́р кысщлэ́щлэхьэмэ, «сагъызыр ебзы́м хэхуащ», жыхуа́лэу хьуащ си луэхур. Асыхьэтуи ллитлым я шэмэджым сызэхуопль. Бригадир кьуэдзем ейр флыуэ́ нэхъ инт: сажнэ иклэ́ кыихуэнкьым. Мис ар кыызату щытмэ, лэманту кыызэрызыгъэбжыну́р гурылуэгъуэщ. Дызэ-рытехьэжа́ нэхъ ппалтэ́ имы́лэу ди адэм и шэмэджыр зэфлэ́льхьэжауэ́ щлэ́лу́кыжын хуейщ...

– Хьэуэ, тласэ. Дынэпсеинкьыми нэхьыфлщ. Пэ́жкьэ, Мэ́лыхуэ́ и кьуэ? – жи́лэу Мэ́жид цы́клу́ и ныбжьэгъум хуопльэкл. Сэ, апхуэдизклэ́ сыгуфлэ́щати, сигуклэ́ жысщлэ́ну си мурада «уи лажьэ́ уклуэд» псалгы-щыр занщлэ́у кыызжьэдэлъэт пэ́тащ. Ауэ, Тхьэм и шыкурклэ́, си напэр теклакъым.

– Бригадирым и унафэр унафэщ! – жызо́лэ, Мэ́жид цы́клу́ зыхуэзгъэ́лужажэу.

Мохэри си унэмклэ́ блэклыжыну́ти:

– Зумыгъэгувэу нех, тласэ. Чыщлэ́кыуэ́ кьытхуигъэхьэзырар ущлэ́лу́жынщ, – жи́ Мэ́жид цы́клу́. «Хьунщ» кьызгъэклы́у, си щхьэр сщлы́рэ сыщлэ́хьэжмэ, сыным хуэдэу си плэм сожыхь. Дыгъуасэ псы-хэлыафэ́ сщлы́уэ́ иужьклэ́ зжыщлэ́жа́ си щыгъыным ету тедзэ́жарэ дахэу зэ́клуэ́щлэ́льхьэжауэ́ гьуэлъыплэм илыщ. Щыгъыным я щы́лу тельщ си жы́ным илыауэ́ щыта бэ́лытокури. Ар Мадинэ́ кызытат. Бэ́лытокур си ужькы́и яжыщлэ́жу етуклэ́ зэрагъэгъуыщы́жар белджы-лыщ: ар чэсе́уэ хужьыпсщ икы́и иджыри тлэклу́ хуэпсылэ́щ. А псом я щы́лу́жым телъа тхылы́ымплэ́ тлэклу́р кыызэ́клуэ́щысхмэ: «Ди дадэ́ кыызжи́лэри уи щыгъыным ету тедзэ́жауэ́ аращ. Зыгуэ́рклэ́ уигу ири-

мыхьмэ, уи щхьэгьусэм (а псалытЫр щІэтхьат) зэрытридзэм хуэдэу схуэмыщІамэ, емыкІу сыкьыумыщІ... Уи тхыль кьомым сехьуэпсащ. Ауэ, уи Изыныншэу кьэсцтэнІа сфІэемыкІу хьури, зыми сеІусакьым». Еуэ сыкьоджэ, еуэ сыкьоджэ а псалъэхэм. Си хьэм бажэ кьиубыда нэхьейци, си пІэм сизэгьэжыркьым, си Іупэри зэтэхьэжыркьым. Абы и ужькІэ сылщ жыІэ уэри, Мэз и кьуэ! Уэ, и бжьэщхьэІу уебэкуэ-ныр кьэгьани, зы псалъэ пхужемыІурэ, езыр уи унэм кьыщІыхьащ. КьыщІыхьа кьудей?! Уи стІолым бгьэдэсащ... Апхуэдэу щІыжысІэм щхьэусыгьуэ иІэт: щыгьыным ету зэрытридзам ехьэлІауэ езым и деж щитха псалъэхэм я ужькІэ хьэрф «Н»-р (дауи, абы «Назифэ» жиІэу арат кьикІыр) игьэувыжауэ щытати, си тхыльхэм я гугьур иужькІэ си деж щыщитхэжауэ арат. Ауэ псом нэхьрэ нэхь сигу ирихьыпар «уи щхьэгьусэм» псалытЫрт. НэхьыфІыжыр сыт жыпІэмэ, а псалытЫр зэрыщІэтхьарат. ЗыІурамыльхьэжыжь, уэ уи жьэ пхузэщІэмых щхьэкІэ, мыр езыр кьыбдогушыІэ. Пльагьуркьэ: уи щхьэгьусэм ущышына мыгьуэу арагьэнщ ущІэмыпсалъэр, жи. Сыт кьыпхужаІэми сыт кьыуапэсми, пхуэфашэщ!.. Нэсри кьэсыжауэ уфызыпхьэщ! Суткэм щІигьукІэ зы бжьахьуэ пщыІэм уздытеса тхьэІухудым икІэрауэ зы псалъэ жеІэпІэ умыгьуэтауэ зи фІэщ пщІыну хэт? Мисри, кьыгьуэтаи езым Іэмал. Хуейти кьыгьуэтащ... Хуейти, жыпІа? Уи щхьэ темыль тумыльхьэжу пІэрэ, Мэз и кьуэ?

Уи щыгьыным ету зэрытездзар уигу иримыхьмэ, емыкІу сыкьыумыщІ зэрыжиІэм уэ сыптолэ жиІэу кьипхыну ущІыпыльыр сыт? Уэли, апхуэмыдэ хьыджэбз ар!.. Ар зыхуэдэм уэ хууІуэху щыІэкьым. Іуэхутхьэбзэ кьыпхуэзыщІам фІыщІэ хуэщІын хуейщ... СотІысри ручкэрэ тхыльымпІэрэ кьызоцтэ. «Си псэм хуэдэ...» Ар нэхь «си псэм хуэдэти!» Псы икІыпІэм унэмыс щІыкІэ уи кІэр щІэпІэтыр сыт, ныбжьэгьу? «Назифэ дахэ...» Ауан щІыуэ кьыщыхьумэ-щэ? Уэли, пэжыр жыпІэным ауани гукьани хэмыльг, ауэ... «Зифэ...» Уи Зифэ кІуэда уэ? И цІэмкІэ уеджэу псалъэ зыжумыІам гьэфІэгьыбзэ фІэпщыну емыкІукьэ?

Арати, фІыщІэ псалъэр кьызэрезгьэжьэнур сымыщІэу бэлыхь сыхэтщ. Щымыхужым, псалъэ тэрэфарэхэм сыкьыхэкІри стхащ: «Тхьэ-разэ кьыпхухьу, Назифэ! Мыпхуэдэу фІыуэ игьащІэм си зы щхьэгьусэ (езым псалытІ щІитхьауэ щытамэ, сэ псалыщ щІызотхьэж. Пльэгьуа лыхьужь?!) ету схутридакьым. Сыт щхьэкІэ жыпІэмэ щхьэгьусэ сиІэкьым. Ауэ сиІэн хуеят... Си тхыльхэм щыщу узыхуейр кьэпщтэн хуеят. КьыщумыщтакІэ, мис мыбы кьеджи (укьемыджамэ), кьызэрыпщыхьуам иужькІэ дытепсэлгыыхьыжынщ», – сІыгь псоми кьа-хэсхар Куприн и повестхэмрэ рассказхэмрэ щызэхуэхьэса тхыльырт. Сэ абы мызэ-мытІэу сыкьеджат, ауэ зэпымыуэ сыщІэджыкІыу сыт щыгьуи кьыздесхьэкІырт. ГьэщІэгьуэныракьэ, езы Назифэ зэрищІа дыдэм ещхь хьуащ си Іуэхури: хьэрф «М»-р згьэувыжа нэужь, аргуэру адэкІэ пызотхэж: «... псоми укьемыджэфми, «Олеся» повестым кьеджэт, кхьыІэ».

ТхыльымпІэр тхыльым дызольхьэ. А повестым нэхь щІытезгьащІэми щхьэусыгьуэ иІэт: дыгьуасэ лъандэм си щхьэм щызепща жьым, – уегуакІуэмэ, борэным! – мызэ-мытІэу жьыбгьэ гуакІуэу кьыхэпшэхьуат Куприн и Олесэ дахэм теухуа льягьуныгьэ хьыбар гузыр. Я дахагькІэ, я бжьыфІагькІэ зэбгьэщхьмэ сцІэркьым, армыхьу щыпсэуа зэманкІи я псэукІэкІи зыкІи зэмыкІуалІэ а бзылхугьытЫр зэзгьэпщэн хуей щІэхьуар сцІэркьым. Пэжщ, Олеси и анэшхуэм и гьу-

сэу мэзым щлэсат. Назифи и адэшхуэм щлыгыуу Къушчхэххуу щылэш. Ауэ Олесэ и анэшхуэ Мануйлихэ насыпыншэмрэ Назифэ и адэшхуэ Мэжидрэ шурэ льэсрэ зэрэзэхуакури гурылуэгъуэщ. Сыту пЛэрэ-тЛэ Назифэ и бэлыхь сызыуклым мо повестыр кыыхыхэнклэ щлэхуар? А-а!.. Сэ сы-Ивану, Назифэ Олесэу кызыщызгэхъуауэ, ди зэхуээзкЛэри мохэр зэрызэхуэзауэ щытам езгэхъхъауэ арагэнщ. Мэжид цыкЛу Мануйлихэ нанэм хуэдэу силамэ, гугъу льэпкъ сыдемыхуу и пхурыльху дахэр клэшлэзгэкЛуэсыкЛри сежьэжати... Ауэ абы щхэкЛэ... Олесэ Иван фЛыуэ кыльгъуауэ зэрыщытам хуэдэу, сэри Назифэ сыкыльбагъун хуейщ... Уи дзэр къэкЛай! Сызыщодыхэшхыж. Тхылгыр кызоштрэри сыкыщлэкЛыну сыкъожьэ. Ауэ си гур зыгуэр щхэкЛэ мэгузавэ. Сыту пЛэрэ кысшыгъушчэр?.. Гъуджэр кызоштрэри сопльэ. Кысхуэт щылэ хуэдэкъым жыхуэслэу, си дамащхытЛыр дызогъуей. Ари делагъэщ, армыхуу, кысхуэтыпЛэуи соцЛри, ар гъуджэм кыищынут? АрщхэкЛэ гъуджэр сэбэп кысхуэхъуауэ кышцЛокЛ: ар гъуэлгыпЛэм щиздзэжым си гур щлэгузэвар, ар зыхуеяр кызошлэж – Назифэ ету зытридзэу кысхуи-хыжжа щыгыныр щыстлэгъэн хуейуэ арат. Сэ кызыэрысфлэшцЛымклэ, абы кыкЛын хуейр мырат: ету зэрытебдзар хуабжыу сигу ирихъащ. Уи флэш мыхъурэ – къепль, зызгэхъагъуэу ар щыстлэгъэри, хыджэбзаплъэ кЛуэм ещхуу, уи пащхъэ сыкыхыащ.

Арати, асыхъэтыпцЛэу си щыгыныр зэблызохъу. Тхылгыр кызоштрэжри сыкъожьэ. Ауэ аргуэру гъуджэм сипльэну зыщызгэгъушчэркъым. Мис иджыщ зыри кышчысхуэмыт хуэдэр, си гур нэхъ мэзагъэ. Кысхуэтыр сыт жыпЛэмэ, а бэлыхь псом сыщлыхъэтыр зэрызэгъээ-хуэн акылырт схуримыкъур... Ау-уей, ущлалэху уделэри, уделэху уотхъэж, жи. АбыкЛэ сигу согъэфЛыжри сыкышцЛокЛ.

– Уа, ди ныбжьэгъужьым и къуэ, зэпымыуэ зыкыкЛэригъэхуурэ мыдрейхэр зэзыгъажьэу щытауэ зи гугъу ящлыж лыщхъэм ещхъ уэри ущымыхъуакЛэ, абы ежьэу щыта адреи лыщхъэхэри дыщыармыракЛэ, мыпхуэдизрэ дышпумыгъаплъэ, – кышыгуфЛыкЛыурэ щлагыбзэкЛэ кыыздогушылэ Темыркъан дадэ.

– Тхъэм щхэкЛэ, емыкЛу кысхуэвмыщл. Тхыль гуэр сылгыхъуэуэрэ... Мыр Назифэ еджэну кыхуэсхъауэ арат.

– Тхылгыри хъарзынэщ. Ауэ ерыскыыр мэушцЛылууж... Сыт хуэдэ тхыль ар? Зауэ хыбар? Хэт зытхар? – дадэшхуэ и лэр кышчыишым сыкъоштрэ: тхылгыри тхыльщ, мыбы дэль письмори сыт жиЛэмэ...

– Хъэуэ! Зауэ хыбаркъым. Зытхари фэ фцлэжынукъым. Куэд щлащ ар зэрылЛэрэ. Сэ сыкыальхуа къудейт абы щыгъуэ...

– А, вакъэ лъэмбылум кыльхуауэ къэзыльхуари зымыщлэж, уэ укышцальхуар дэ щлэдмыщлэжынуар сыт? – Мэжид дадэ и нэ цыкЛухэр егъэджэгу. – Уэлэхъэ, си Чыщлгъакъуи зы тхыль къом кыыздихъакЛэ, ауэ апхуэдэ хэлыми сщлэркъым.

– Гау! А цыкЛури къеджэфрэ? – кыжьэдолъэт дадэшхуэ.

– Ауэ сытми къеджэфрэ? Уэлэхъэ, хугур къэзыщып джэджэуейуэ кърешчыпкЛэмэ, – жи Мэжид. Езы тхэмыщкЛэ мыгъуэхэм бзэрэ тхылгырэ зэрамышцЛэм щхэкЛэ... жыслэу сызыыхъа гупсысэм сыкыхешыж дадэ цыкЛу? – Мо тхылгыр Мэзан кыпхуихыащ, тЛасэ, – си щлыбагъымклэ кыдыхъа и пхурыльхум йоплгыри, Мэжид си дежкЛэ къопльэж. Сэри сыкышцолъэтри:

– Мэ, Назифэ, еджэ! – жызоЛэ. ИкЛи согузавэ: тхылгыр кызэттрихы-ну хуежьэрэ мобыхэм яльагъуу тхыльымпЛэр кыдэхумэ... АрщхэкЛэ,

Прозэ

фЫщІэ кысхуищІу кысшогуфЫкІри, хъыджэбзыр занщІэу Іуожыж. Ауэ зэрыпсалъэншэщ. «Е гъуэгу махуэ ежьэжыхэн, уи жьэм ущымысхьмэ, «упсэу!» – пхужыІэртэкъэ?» – сигукІэ зысшхыхыжыу сыхуежъа къудейуэ:

– ИІэт-тІэ, фыхэІэбэт, – жери дадэ цЫкІу шхэуэ щІедзэ. АрщхькІэ сшхыр здэкІуэр сщІэркъым. Шхын си Іуэхуж сэ? ЗызгъэщІагъуэу зэрызысхуэпари, – езым ету зытридзар зэрыщыстІэгъари, – тхылыыр кызырэыхуэсхъари – псори псыхэкІуадэ хъуащ: зы дакыкыи кызытэувыІакъым, зы псалъи кыжьбэдэкІакъым. КъызгурыІуэркъым мыр зищІысыр; ягъафІуэрэ ягъэфІэІуа гуэрщи, фу цЫхумэ жиІэушц кызырэызэплъыр, е зы шхьэпс гуэрщи, темпышІэу кьежыхь. Армыхъумэ апхуэдэ хабзэ шыІэ, зиунагъуэрэ?! Уи жьэ зэщІэпхыу цЫху уемыпсалъэу, къопсалъами зы жэуап иумытыжу. Уэли, мыр си гугъэм щыщымыІэу, сыщыуэу кыщІэкІыным. Тхьэ имыІуамэ, тхылыыр кыыщызитыжкІэ и псалъэ зэхыдигъэхынкъэ?.. АпщІондэху кызыэмып... дызэмыпсалъэнуи? – сыкыхэкІиикІ пэтащ... «ЩІакІуэ кІапэ» повесть закъуэм махуэ псокІэ сыкъеджауэ щытащ сэ. Хьэлэмэткъым ар! Сыкъеджэм-сыгъмэ, сыгъмэ-къытезгъээзжурэ, дапщэрэ сыкъеджат абы? Сэр хъуа уфІэщІрэ Назифэ?.. НтІэ, ар нэхъ гу быдэу жыпІэну ара узыхэтыр? Мис аракъэ зызыщІэж щыІамэ, зызылэжи щыІэнт щІыжалэжар? Дэтхэнэ зыми и гугъэжу кыщІэкІынщ езым нэхърэ нэхъ гу мыгъуэ зиІэрэ нэхъ гумашІэрэ щымыІэу. Ауэ, ди жагъуэ зэрыхъуши, дызыхуэээ псори гу мыгъуэ зиІэ, гумашІэ защІэкъым...

– Уа, Мэзхэ я къуэ, ипэкІэ лЫщІэ кызыэрашцгэ щІыкІэу щытам ушыгъуазэу пІэрэ уэ? – си гупсысэм кыхопыджэ дадэшхуэ.

– УзыщІэупщІэр?..

– СызыщІэупщІэраши, насып уиІэти, пасэу укъальхуакъым уэ. Армыхъу зыми лЫщІэу иумыщтэу...

– СылЫщІэнтэкъыми зэфІэкІатэкъэ?

– Пшхын умыгъуэтмэ, прунж лыбжьэ шхы жызыІа делэм ещхькъэ иджы ар? УмылЫщІэмэ, ущылэжьэн бгъуэтынутэкъым. Умылажьэмэ... Ноби аращ: пшхын бгъуэтынукъым. Дэ лЫжьэ дзахъитІым шхэн духащ. Уэ...

– Уэли, сэри сошхэм.

– Уошхэ уэ! ХьэлІамэр бгъукІэ зышхыну пылтам нэхъей... Лы хуэдэу ушхэу, лЫ хуэдэуи улэжьэн зэрыхуейр бжетІатэкъэ?

– Уэли, зызгъэнщІам! – мобыхэм шхэн зэраухар солъагъури, сэри щызогъэтыж.

– ЗыбгъэнщІамэ, мащІэ пшхами, уи хьэлэлщ-тІэ. Дэ бжьэмкІэ дахыхьэнщ. Уэ... Уэ зыгъэпсэху, тхыль еджэ. Ичынды хъууэ дыгъэр нэхъ къэкІэщхьэху ущхьэхуитщ, – жеІэри дадэ цЫкІу зыкъелэтыж. Дэри – аращ. Сэ, мылым налыншэу кыитена шыхъужьу, соуджыхьри си пІэм ситщ. СыздэкІуэну сызыхуеймкІэ си лъэм сахьыркъым, абыхэм сыздахыжынумкІэ си гур схуэкІуэжыркъым. Апхуэдэу си пІэм тІэу-щэ сиджэрэзыхьа нэужь, сыт щІэнт, зызочыж. Мы махуитІ иримыкъум гу зэрылбыстати, дэ абдеж дыщыту Іэнэр Іуихыжыну Назифэ кыІухьэнутэкъым. АтІэми, иджыпсту, Тхьэм ещІэ, си запискэм и ужькІэ Олесэ тхьэмыщІэу лъагъуныгъэм къыдэщІэрэщІэжам и насып гъум кІэщІым теухуа хьыбар гуузым тепыхьэу щыс (арат сэ кыысщыщІауэ щытар. Іэджэрэ сызэныкъуэкъужа нэужь, Назифи си фэгъуу, ар зигу мыгъуэхэм ящыщу кыысщыхьэу щІэдзат). Жагъын зиІэу яхуемыкъу

шым ещху, сыкъеплъэкӀыурэ си щхър дызохъеиж. НетӀэ мыбдежкӀэ сыкъызэрежэхамрэ иджы ерагыу сызэрыдэпщейжымрэ зэгъапщэт. НетӀэ, жэнэтыбжэр зэхуащӀыжу сыкъыкӀэрыхункӀэ сыгузавэ нэхъей, сыкъежэхат. Иджы, зислъэфыхуэрэ жыхъэнэмэбжэр зэхуезгъэщӀыжу зыкъыкӀэрызгъэхуну сыпылъ нэхъей, лъабэдий сощӀри сытетщ.

СызэрыщӀыхъэжу сытӀысу бжыбжыжу Назифэ зы письмоужыкӀэ хуэстхыну мурад сощӀ. Ар щӀопщ схуохури, бланэ жэр сохъуж. АрщхъэкӀэ бжэщхъэӀум сызэребакъуэу, сытӀысу письмо стхыным и пӀэкӀэ, нэрыплъэр къызоштэри, хуиту солъагыу лъэгумкӀэ шызекӀуэри шызежэри. Ауэ сэ сызыхуейр моуэ къызбгъэдэтым хуэдэу сеплъыну аращ. Армыхъу, Тхъэм и шыкуркӀэ, си нэр бгъэнэм хуэдэщи, мы къедзари а къедзам я щӀыб къыдэт ди къурш щхъэхухэм дэнэ деж зы ӀэпапӀэ ятельми сеӀусэу уэзгъэлъагыуфыным хуэдэщ. Ауэ лъэбакъуищэ мыхъункӀэ фӀэкӀ спэмыжыжъэ хъыджэбзыр нэ къудейкӀэ дахэ-дахэу къысхуэмылъагыу къысцохури, жыжьэрыплъэ нэрыплъэр къызогъэсэбэп. АрщхъэкӀэ, гъэщӀэгъуэныракъэ, Ӏэнэр Ӏуихыжыну къыщӀэжыркъым Назифэ. Апхуэдэ хабзэ хэлъакъым абы: ди щӀыб къызэрыдгъазэу Ӏэнэр зэщӀикъуэжырти хъэкъущыкъур зэхитхъэщӀэжырт. Нобэ щхъэ зигъэгувэрэ-тӀэ? А-а, Олесэ бгъэдэсу, псалъэмакъ ирагъэжар ямыухауэ арагъэнщ... Хъэмэрэ сыту пӀэрэ?.. Си нэр къызгъэжу абдж хъуреитӀым соплъ... Сыту фӀыуэ къагупсыса Ӏэмэпсымэт мы нэрыплъэр! Армыхъу, минрэ сынэ жанми, иджыпсту унэм къыщӀэкӀауэ Ӏэнэм хуэкӀуэ мо Назифэ и нэкӀуцхытӀым иӀэ кумбыгъэ цӀыкӀуитӀым ит нэпсыр дауэт зэрыслъагъунур? Сыту пӀэрэ ар къыщӀэгухар? ГуфӀэгъуэ нэпс (си письмом игъэгуфӀауэ) хъэмэрэ нэщхъеягъуэм (тхылъым къеджэн щӀидзауэ) къыхэкӀа? Сигу къэкӀа ӀуэхуитӀри зэрыщыуагъэр занщӀэу къызгуроуэж: си письмом (абы письмомкӀи уеджэ хъунт?) узыгъагыныр шыгъэтауэ, укъыпызыгъэгуфӀыкӀын къудей иткъым. Пэжщ, щхъэгъусэ сызэрымӀэмрэ сиӀэн зэрыхуеймрэ теухауэ стхам папщӀэ укъысщыдыхъэшх хъунт: уимӀэмэ, узыӀыгъыр хэт? Къаш... Мыдрейуэ, асыхъэту къеджэфа ар повестым? Уэли, къеджам-тӀэ! Къемыджамэ, месри, щӀэх-щӀэхуэрэ си дежкӀэ къыдоплъейри. Сыту пӀэрэ иджыпсту абы и гум илъыр? Мы дуней фӀыгъуэм нэхърэ нэхъ къэсщтэнт ар къэсщӀэну! Ауэ, неӀэмал. Мес, хъэкъущыкъур шыщӀихъэжми, и нэр мыбыкӀэ шыӀащ, иджыри, зыфӀимыгъэӀуэхуу къапльэурэ, Ӏэнэр здэщытар епхъэнкӀыж. ПхъэнкӀиймрэ жыхапхъэмрэ иӀыгыу здэкӀуэми – къоплъэ. Сэри абы и дэтхэнэ зы лъэбакъуэри нэкӀэ согъэхъу. Назифэ сфӀэгъуэныхъ хъуэу хуожъэ: лажъэ зимыӀэ хъыджэбз нэжэгужэ цӀыкӀум и гуцхъэр щхъэ скъута? Аракъэ щхъэхуещэкӀэ зэджэр? Сэ си мурадыр къызэхъулӀэмэ, уэ улӀэми содэ, жиӀэу аракъэ щхъэхуещэм и дуней тетыкӀэр? Сэри, мес, укъызэмыпсалъэми сызумыгъэпсалъэми, – аргуэру тхъэр уогъэщӀ, щӀыр уоупс! Уепсалъэну упылъауэ уи псалъэ къельэпэуа?.. – нэгъуэщӀым и псалъэкӀэ ухэзгъэщӀэнщ жыслэри... Щхъэхуещэгъэщ, къуэгъэнапӀэ фочауэщ ар, Мэз и къуэ. ЛӀыгъэ уиӀэмэ, кӀуэи хъыджэбзым игу фӀы хуэщӀыж: абы щхъэкӀэ уигу хыумыгъэщӀ, Назифэ. Ар нобэ къэхъуа Ӏуэхукъым... ЖиӀэ гуэрыр сыт?! Лъагъуныгъэм дыгъуасэ, нобэ, пщэдей иӀэ? Лъагъуныгъэр дыгъэщ. Лъагъуныгъэр мазэщ. Лъагъуныгъэр гъащӀэщ. Ар къыгурымыӀуэ уфӀэщӀрэ езы Назифэ? КъыгурымыӀуамэ, месри, илъэс Ӏэджэ ипэкӀэ Полесъем шыпсеуа Олесэ тхъэмыщкӀэ и насыпыншагъэм игъэгуӀэжаи нобэрей адыгэ хъыджэбз насыпыфӀэ цӀыкӀур. Тхылъыр къэпхъыжрэ иджыпсту си

Прозэ

деж укъякIуа мыгъуэмэ, уи адэр сукIат?.. Пльагъуркъя аргуэру?! Уэ пхуэмыщIэр нэгъуэщIым, – атIэми, хъыджэбз цIыкIум, – ебгъэщIэну упылъщ. Уэ зыбогъэдждухъэжыри, мо лIыжытIым уащыукIытэ зыпщIауэ, зыри пщIэркъым. Хъыджэбзыр абыхэм къаблэбгъэкIынурэ уи деж къэбгъэкIуэнут. Ухуеятэкъя?! АтIэми, Назифэ хуэдэ-къым апхуэдэу зыщIыфыр. А-а, щIэнур къэсщIэжаш: хъэкъуыщыкIур тхъэщIын щихакIэ, ар иджыпсту псым дыхъэну къыщIэкIынщ. Соуэри, – абы япэ зызогъэщри, – псым сокIуэ. Абдеж сыкъыщыпоплъя. КъимыдэкIэ, Назифэ ещхъу, псы щIыIэкIэ зызгъэпскIыфу зезгъэсэнэ жысIакъя? ЖыпIамэ, еуэ-тIэ. Мес псыр, уэри умис. УэзгъащIэIаркъым... СыщIэкIыну сожъя. Сигу щIыIэ-щIыIэу къыщIэкIар щIэркъым – сыкъызэщIоувыIыкIыжри сотх: «Назифэ! КхъыIэ, къомыхъэлтэкIыу псымкIэ ныдыхъэ. ЗыгуэркIэ сынолъэIунут. М».

Куэдрэ сытесащ пхъэ закъуэ лъэмыжым. СылъапщIэщ. Си гъуэншэдэ лъапэр си лъэгъуажъэм нэс къыдэзгъэджэрэзэящ. Мыдэ кIыщ жъэгум къыпэрахыжа гъуэщI гъэплъар лъэпсылъэм хаIуа щIыкIэу, си лъакъуитIыр псым хызощIэ. ИкIи къысцохъу гъуэщIыр зыхаIуа псыр къэкъуалъэу къыдрихуеяуэ – мо псы щIыIэр пIанкIыу къыдреутхей. Си лъакъуитIри занщIэу къыхызопхуэтыж. Аргуэру хуэмурэ хызощIэ. Апхуэдэурэ си щхъэ тызогъэужри сыщысщ. Пэжщ, ар Iуэхуншэ Iуэхуу къэслъытэркъым – сэри псы щIыIэм сыщымышыну зезгъасэу аращ... Тхылъыр нысхуихъыжрэ си унэ цIыкIум щIыхъэмэ, абы си запискэр зэрилъагъунум шэчи шубыхъэи къытесхъэркъым – лIыжытIми къеджэкIэ, тхэкIэ жыхуэпIэр бжэгъукIэ къраудми зэрамышIэм сыщыгъуазэти, псалъытI-щы фIэкI зэрымыт тхылъымпIэ напэшхуэр нэхъ IуплъапIэ дыдэм деж згъэтIылытат. Иджы си псэр абыкIэ щыIэу сыщысщ. ИныкъуэкIи къысцохъу делэ гугъэкIэ сиIэу. Ауэ... гугъэр адэ щIэиныфIщ жиIакъя?..

Апхуэдэурэ си лъэдий куцIым щIыIэ ихъэху сыщысащ. ИтIанэ сыкъэтэджщ, Назифэ и зыгъэпскIыпIэм, – апхуэдэу фIэсцакIэт а жыггуэрэн цIыкIум, – сыблэкIри адэкIэ къыщыт екIэпщIэхэм я къуагъым зыщыстIэщIащ. Сыкъаплъэмэ, хуиту слъагъунуц Назифэ къыдыхъарэ къыдэмыхъарэ, ауэ езым занщIэу гу къыслъытэнукъым. НтIэ, си анэ сыкъызэрилъхуауэ зыстIэщIын? Си трусикыр псыхэлъафэ щIымэ, зыгуэр къысIэщIэщIа нэхъей, си гъуэншэдэ пхалъэм псыр къижу сыдэкIыжыну емыкIукъя? НтIэ, пщIанэу укъялъагъуныр нэхъ екIуу къэплъытэмэ... ЗызыгъэпскIыу псым хэсхэм якIэлъыплъу псори уэ уэщхъ хъуа уи гугъэ? Сэ лIо сызэщхъыр?.. Уэзэщхъыр пщIэжыркъя?! Уа, си цIэр сэмызэгъыжу щхъэ сыкъэна? Си трусик щыгъэхуи си псы хы-хы зы щIымэ, гъэщIэгъуэныракъя, аркъудеи къызэщIыIэкIкъым къуршыпс сызыхэгъуэлъхъар, – ар, уэрми, куутэкъым, мывальэт, ухыхъэу ухэгъуэлъхъэн фIэкI, хъыджэбз укыигъэгубжъами, зыхэбдзэ хъунутэ-къым. Зыгуэрым уиуIамэ, узыр занщIэу зыхэпщIэркъым, ущыгужейр уIэгъэм лъы къижу плъэгъуа нэужыщ. Сэри абы ещхъ сыхъуат: псым сыщыхэгъуэлъхъам Назифэ лIыгъэшхуэ Iей зэрихъэу къысщымыхъуа-ми, иджы щIыIэр къыспкърыхъэу, сызэщIэдиу хуежъат. Сызэмыш-хъым зезгъэщхъурэ щхъэр згъэузынуц, жызоIэри сыкIэкуакуэу псым сыкъыхопщыж. Си дзэр зэтеуэу напэлъгъэщIыр къызощтэ, зи шын-дэбзийр къыпхуэгъэза номиным уIуплъэ фIэкI умыщIэну, си щIыфэр маскIэплъу соIуэт – апхуэдэ щIыкIэкIэ зыкъызэщIэзгъэплъэжыну аращ си гугъэр. ЗанщIэу зызохуэпэжри: уи ней къысщыхуэ иджы жыхуэсIэу,

Прозэ

сытегушхуауэ си Іэхэр хызотхьэщІэж, армэти еджэнти жыпІэми, Іэджэ щІауэ сызыщыужа к'уршыпсым.

Си напэІэльэщІыр унэ бжыхьэкІапэм ездэрэ сыщІыхьэжмэ, си Іэпэм содзэкъэж – Назифэ си тхылтыр к'ыхыжат. Запискэм к'еджа дэнэ к'эна, мышхуэдэуи к'ысхуитхат: «Упсэу, М! Мыбы ит псоми сык'ызыреджэрэ зык'ом щІат. Ауэ Олесэ и насыпыншаг'ээр л'яагыныг'эм т'уащІэ ищІауэ зэрыщытар аргуэру щысл'яаг'ум нобэ гуэрым сиг'эг'ащ. Ди насыпыншаг'экІэ абырэ сэрэ зык'омкІэ дызэщхьщ... – мыр сыт мыбы жиІэхэр? Хьэмэрэ си гуг'эм щыщымыІэрэ мыр? – запискэм к'ызджыкІхэм к'ыхошхьэрыуэ гупсысэ х'ярпшэрхэр... – Хьэрф зак'уэкІэ мых'уу, уи цІэ дыдэр птхы х'урк'э? СщІэрк'ыым зыщІыпІэ ущысл'яэг'уа хуэдэу к'ыщІысфІэщІыр... – БылымкІэ эджэр сэ схуэдэк'э?! Си цІэр сэ жезмыІамэ, абыкІэ и адэшхуэм еупщІыну укІытэмэ... Еу-уей! – аргуэру хьэм зызог'эхьыж. – Мыдрейуэ. Сынопсэл'энут, жоІэ. Си жаг'уэ зэрых'ууци, уэрэ сэрэ дызэгурыІуэнук'ыым – ди бзэ зэтехуэнук'ыым... – мыбы жиІэ гуэрырель! Дауэ, зиунаг'уэрэ, ди бзэ зэрызэтемыхуэнур? Ди бзэ зэтемыхуэмэ, ди бзэкІэ дызэхуотхэри. Уи адэшхуэр к'ызыэропсал'э бзэр сэ зэхэсхьирк'э?.. Мыбы сык'ызыэрыщых'ур сыту пІэрэ? Хьэмэрэ щІаг'ыбзэкІэ к'ызыэпсал'эу ара? Уэли, армыра! Арамэ: – Уи тхылг'хэм щыщ гуэр к'эсщтэнщ жысл'ати... Сэри усэхэр фІыІейуэ сол'яаг'у. Зэгуэр урих'эл'ауэ щымытамэ, к'еджэт мыбы. Ауэ к'ызыэтыж», – мыбдеж зэрыщамытхар ІупщІу (тхыл'ымпІэ напэр упл'энщІащ икІи куэдрэ зэрызэрах'бар нэрыл'яаг'ууц) мы усэ цІэншэри тельщ:

60

*В пыльной шинели пришла я домой,
Только и дома не так, как было:
Ива под окнами стала немой,
А ведь когда-то она говорила.
Помню, слыхала я даже во сне,
Как моя ива трепещет и дышит...
Ива шумит, как тогда, по весне,
Только хозяйка... совсем не слышит.
Мне бы прислушаться к звукам земли,
Чтобы запомнить на годы, навеки
Все: как гудят пароходы вдали
И как вскрываются с грохотом реки.
Как перед бурей замшелая ель
Стонет в лесу, одичало и гулко;
Как синеглазый улыбчивый Лель
Учит любви голубую Снегурочку.
Мне бы запомнить все звуки в лесу,
Дождик, клюющий железную крышу...
Сердце мое, я в тебе несу
Все, что не слышу – совсем не слышу.
В ночи бессонные, в сонные дни,
В дни, когда нету тебе покоя,
Ты эти звуки в себе храни,
Мудрое, сильное сердце людское.*

– Дауэ к'ыпщых'уа? Ук'еджат япэм? – Усэм к'еджэн су-

ыху кыспэплэу шыса нэхей, занщэу кызэупщырт Назифэ? Зэгуэр сыкъеджэныр шыгэтауэ, абы шыгэуэ ар зытхар щцлэртэкым. Сымыщлэххэу пызыхыжар а усэр (иужькIэ кызэрысщIамкIэ, ар зытхар усакIуэ Нинэ Новосельновэрат) зыхуэсхынурат. Езы Назифэ зыгуэр кыитхыу пIэрэ абы теухуауэ? Запискэм адэкIэ сыкъоджэ: – ТхэмыщкIэкэ ар зытхар? Аращ-тIэ... ЕмыкIу сыкыуумыщI, нэгъуэщI зыгуэр щхьэкIи сыноупщIынут: сыщыкIуу зыгэ газетым тету зы расказ гуэр («Бзэркыым нэхыщхьэр – псэрщ») сыкъеджауэ шытащ. Уи нэгу кыщцIэмыхуауэ пIэрэт ар? Аращи... – Н» – аргуэру кызоупщI мор, сэ си щхьэфэцым зыкыIэт: «си нэгу кыщцIэхуар» шыгэтауэ ильэс зыхыбл ипэкIэ шоферу сыщылажэм шыгэуэ ар зытхар сэрат. Ху-дожественнэ и лъэныкыуэкIэ и гугуэ щцIынкыыми, си псэ гузэсэжым, сигу кыгубжым я гыбзэт, я кIий макыт ар. Зытепсалыхыыр ди гунэгуэ бзылхугэ тхэмыщкIэ гуэрт – КIулэт. Ар дэгут, бзагуэт. Ауэ дэгуюу бзагуэуи кыалхуатэкым. Апхуэдэу шыхуар ди кыуажэм фашистхэр бомбэкIэ кыщцеуа 1942 гэм и октябрь махуэрт.

КIулэ и адэр зауэм шыIэт. А махуэр тхэмахуэ махуэти, и анэр бэзэрым кIуат. Зи ныбжыыр ильэс пщыкIути-пщыкIуцым ит хыдждэбзтанэ цIыкIум и дэлху нэхыщцIэ цIыкIуиплIыр кыбгьэдэнат. Я адэр нэгъабэ зауэм шыдэкIым ныбэ илгу кэна нэхыщцIэ дыдэ цIыкIур ильэс ирикыуатэкым. Абы нэхрэ нэхыжьми ильэситI и ныбжыми арат. ГуцитIым яку дэс хыдждэбз цIыкIум сабиитIыр Iэ зырызкIэ щцIеупскIэри шыщ. Абы хэту, уафэр кыехуэхым ещхуэ, дунейр кыэкыуэжэу хуожэ. КIулэ кIийуэ кыщолъэт. Унэ лъэгум джэгуу ис и дэлху цIыкIуитIри кыгьэщтащи, унащхьэр трачу макIий. Хьэблэм дэс псоми хуэдэу, КIыкыуэхи (апхуэдэ унэцIэ яIэу расказым кыщыцызгьэ-лъэгъуат ди гунэгыухэр) щцIыунэ кыатIат. КIулэ и анэр бэзэрым кIуэну шыдэкIым, и пхьум и тхьэкIумэр минрэ кыхуиIуэнтIат: «ар Алыхьым имыухкIэ, ауэ, хэт ищIэрэ, тIасэ, зыгуэр кыэхумэ, сабииплIыр занщэу щцIыунэм гьэлэпхуэ»... Арати, гур зэрыгум дыгур ирожэ жыхуалэу, кыэхуну псом я щхьэр кыэхуат: бомбэкIэ кыдэуэу щIадзат. КIулэ сабиитIри зэуэ хуэхьынутэкыыми, нэхыщцIэ цIыкIур кыхепхуэт. «Сэ кыэзгьэзэжыху мыбы бгьэдэс!» – желэри езым кыкIэлтыкIуэ и дэлхур адрей сабийм кыбгьэдэнэ. Зыр и IэплIэм ису, зым и Iэпэр иIыгыуу унэм щIож. А тIур щцIыунэм иригьэзэгъауэ шыгъуэгум кыщыжыжым, унэм кыщцIина и дэлхур гыэгыу кыажэрт – шынэри кыщцIэжауэ арат. Ари щцIыунэм иредзэри езыр щIопхуэ. Абдеж кыехуэха бомбэр КIыкыуэхэ я унэм кытохуэри...»

Абдеж кыэхуам ущIэмыупщIэ. Гуцэм хэлъа сабийр мафIэм хисхьащ. А гуауэм игьэгужьея хыдждэбз цIыкIум и бзэр абдеж щцIуыбыдащ. Дэгу сагъроуи кэнащ.

Зи анэр махуэ псом губгъуэм ит хыдждэбз ныкыуэдыкыуэ цIыкIур сабишым ящхьэщыубгъуауэ и гыщцIэр кырихьэкIащ. Ауэрэ КIулэ и дэлхуищыр балигъ хуащ. Фыз кыэзышар яхэкIыурэ, бынунэу тIысыжахэщ. Сымаджэ хуа и анэр дунейм ехыжыху зезыхьари КIулэщ. Мо хыдждэбз ныкыуэдыкыуэ закыуэр унэ нэщIым кызэрыщцIэнам, ар кызыщцIэна унэмрэ лъапсэмкIэ зи фызым кыгьэIула и зы дэлху ныкыуэкыуэгыу кызэрыхуэхуэарт, зи бзэр псалъэхэм зи псэр кыабзэр цIыхугьэкIэ зэратекIуарт, кIэщцIу кыэпIуэтэжмэ, си расказыр зытеухуар.

Иджы еплъ, сэ сщыгъупщэжа а тхыгэр сигу кыэзгьэкIыжын хуей

Прозэ

зэрыхуа щыкIэм. КъызэрыщIэкIымкIэ, сэ сщыгъупщэжами, сэр нэхъ-рэ нэхъ цIыхуфIхэм ящIэж а хыбар гуузыр. Ауэ щыхъукIэ, Назифи сэр нэхърэ нэхъ цIыхуфIхэм, гуцIэгъу нэхъ зыхэлъхэм ящыщ. Упсэуи, хъыджэбз дахэ! Нобэ си пси си зыгъэпскIи кIуэдат? Унэм щхъэ сыщIэмьсарэт? СыщIыщIэмьсар пщIэркъэ? Мор псымкIэ ныдыхъэн, жысIэри арати... АрщхъэкIэ, сызэрыщIэмьсыр къыщищIэм, тхыльтри къыхъыжщ, си унэри зэлыгуихщ, ипхъэнкIри щIэкIыжщ. Аращ – бзур зыIэщIэлъэтыжа бажэж цIыкIум и махуэр къысхуэкIуащ.

Зы бажэж цIыкIу бзу цIыкIу къиубыдат, жи. Бажэм и дзэпкытI зэхуакум дэлъу яхъ бзу цIыкIур, и псэм къегъэгузавэри, бзаджагъэм хуокIуэ. «Нобэ сыт махуэ, бажэж цIыкIу?» – щIоупщIэ ар. Псори къэзыгъапщIэу еса бажэж цIыкIум игу къэкIакъым езыри къагъэпщIэфыну. «Бэрэжьейщ», – жери и жьэр зэтрех. Бзу цIыкIур зыхуеиххэр арати – тр-р-р. Мэлъэтэжри, бгъуэтмэ къащтэ. Хуэфашэр къызыщыщIа бажэж цIыкIур бзу лъэтэжам кIэлъопльтри: «Абы сыхуэмеямэ, быр-р-жьей щхъэ жызмыIарэт», – жери и дзапэIанэхэр зэтрекъузэри, и щхъэм еуэжу щысщ. Пэжщ, си бзу цIыкIур жыжъэ лъэтэжакъым – мес, мобдеж щIэсщи, зы щхъэусыгъуэ гуэр щIыи... Псалъэм папщIэ, аргуэру тхыль хуэхъ. Тхыль хуэхъу сыккыIуыжкIэ зэфIэкIыну? Зыгуэр жесIэн, къызжиIэжын хуейкъэ? КъызжиIэнIауэ, къызэпсэлъэну и нэ къикIыу щытамэ, хуэстхатэкъэ псымкIэ ныдыхъэну. АрщхъэкIэ... Ди бзэ зэтэхуэркъым, жи. Сытыбзэу пIэрэ-тIэ мыр зэрыпсалъэр? АдыгэбзэкIэ запискэр къысхуитхамэ, урысыбзэкIэ тха усэр къысхуигъэнамэ... Мыр езым итхауэ пIэрэ? Хъэуэ мыр зытхар зауэми хэта, тхъэмыщкIагъэ гуэри къызылгыса хуэдэщ. Зэгуэр псалъэу щыта дзэлыгъуэр бзагуэ хъуащ, жи. Зэхэсхыу щытауэ иджы зэхэзмыхъж псори си гум илъу къызохъэкI, жи. Си кIулэ тхъэмыщкIэм и махуэр къызыхуэкIуа насыпынщэ гуэрщ мы усэ-гъыбзэр зи псэм къыбгъэдэкIар. Апхуэдэу Назифэ итхынкIэ Тхъэм имыху. Ауэ Назифэ цIыхуфIыщэщ, гу мыгъуэ иIэу къыщIэкIынщ, тхъэмыщкIэхэм ятеухуа псори, – ар усэуи рассказауи ирехъу, – щыгъупщэжыркъым. Плъагъуркъэ, сэ си пщIыхъэпIэм къыхэмыхуэжми, зэгуэр къызэджауэ щыта рассказри щыгъупщэжакъым езым. Iуэхур ар сэ зэрыстхаркъым – ар зытеухуа цIыхубз тхъэмыщкIэм игу зэрыщIэгъурщ. ГуцIэгъу зыхэлъ цIыхум укыигъэпэжынуу... А рассказыр сэ стхауэ зэрыщытар жесIэн-тIэ? Сыт хузиIуэхур? Щхъэщытхъуфэ зрезгъэплъу... ЗыщIыпIэ ущыслъэгъуа хуэдэу къысIоущI, жи. Рассказым щIыгъуу газетым тета си сурэтыр илгъэгъуащи аращ. Е гъуэгу махуэрэ, илгъэсибл ипэкIэ илгъэгъуар зэрыщымыгъупщэжа! Сэ схуэдэу гунэфу щытамэ... Мис аращ гу жыхуаIэр!.. Ящэну бэзэрым яхуауэ тхъупсыр къызрагъэжэх Iэщым ещхъу, сызэрыщымытхъу лъэныкъуэ къэзмыганэу, дыщэкIэ зэщIызобгъэ хъыджэбзыр. Ауэ сызэрыхуэмыарэзыр, зыхуэсхынур сымыщIэр зыщ: дызэгурьIуэнукъым, ди бзэ зэтэхуэркъым жыхуиIэрщ. А щIагъыбзэм зы щэху гуэр хэлъщ. Ауэ сыту пIэрэ? СыщIыху псынщIэу фэ къызищIэу жысIэнууи, гуэныхъ стрихынщ – хуэмыфашэ езгъэлгъэгъуакъым. НтIэ, дызэхуэгъази дызэгъэпсалъэт зэрыжысIам зыгуэр кърихауэ пIэрэ? КъипхынIауи сыт абы хэлъыр?.. Тхъэр зыгъэпщIыжын, укIуэрэ уеупщIэмэ, уашхын хъэмэрэ уи кIэр пачын уфIэщIрэ? Щхъэгъубжэ цIыкIум сыдоплъ. Назифэ къысIэщIэлъагъуэркъым. ДадитIыр бжъэм яхэтщ. Зыхэтри ди бжъэращ. Уи бжъэм кIэлъыплъхэм уаблэкIыуэ уэршэракIуэ укIуэну къысхуегъэзэгъыркъым. АтIэми, шэджа-

гъуэ нэсащ. Мыгвуэу шэджагъуашхэм дыщызэрихьэлIэнущ. Ауэ абдеж зэпсэлъапIэ щыдгъуэтыну? Янэр зышхыжыным пхъэ гъэсыныр щIэх иухыну пIэрэ Назифэ? Мохэр мэкъуауэ дэкрэ сэ мэз ськIуэн хуей хьумэ, мис итIанэ сигу пэщыху сепсэлъэнт. АпщIондэху мобы и щIагъыбзэм кыкIыр зэмыгъащIэу сыщысынуи?.. НтIэ, мыхъур щыхъужыр, дыкыдэзыхыжыр тхылъымIэращи, деуэнщ аргуэру запискэм.

СотIысэхри сотх: «Назифэ! Си гуапэ хъуащ сэ зыми хэзмылхьэ тхакIуэр уэри фIыуэ зэрыплъагъур, абы и тхыгъэхэм укъеджауэ зэрыщытар. Мыдрейуэ. Усэхэми узэрыдахьэхри дэгъуэщ. Сэри си хьэрэмкыым ахэр. Рассказ узыщIэупщIэми сыщыгъуазэщ. Мы усэ кысхуэбгъэнари Iей хуэдэкъым. Ауэ а зи гугъу пщIы рассказыр зытеухуа KIулэ тхьэмьщкIэмрэ мы усэр зытхамрэ я насыпыншагъэмкIэ зэщхь хуэдэу кысцохъу: тIури зауэм и зэранкIэ дэгү, бзагуэ хъуауэ аракъэ?.. Сыт пщIэн-тIэ, Назифэ? Куэд игъэгүIащ, куэдри насыпыншэ ищIащ зауэм. Абыхэми Тхьэм гуцIэгъу къахуищI.

Назифэ, ухьыджэбзыфI дыдэу си гугъати... Пэжыр бжесIэмэ, уэли, иджыри си гугъэм. ПсымкIэ уныдыхьамэ хьуртэкъэ, зиунагъуэрэ? Си унэм укызыэрыщIыхьэнур (сэ сыщIэмысу щытмэ) си псэм ищIэрти арат запискэр щIыпхуэстхари, плъагъуркъэ, абдеж сыщыуатэкъым – укыщIыхьат. Ауэ ськыжьэу сызэрыщысамкIэ сыщыуауэ кыщIэкIащ...

Назифэ, ахэр псори зыгуэр хъунщ. Ауэ «дызэгурьIуэнукъым – ди бзэ зэтехуэркыым» жыхуэпIэм кыибгъэкIыр сыт? Ар щIагъыбзэ гуэру ара? Хьэмэрэ уэрэ сэрэ ди хьэл-щэнкIэ апхуэдизу дызэщхьэщыкIыу, дызэгурьIуэну кыибгъэкIыу ара? Армырауэ щытмэ... А псор письмокIэ къэпIуэтэну тыншкыым. Мэжид дадэ кызыэропсалтэ адыгэбзэмрэ мы усэ кысхуэбгъэнар зэрытха бзэмрэкIэ сигу иль пхуэслуэтэфынущ. Уэри а бзитIыр зэрыпщIэм, – пэжщ, упсалтэу зэхэбгъэхакъым мыбы ськызыэрыкIуэрэ, – шэч кытесхьэркыым. Хьэмэрэ псэлъапщIэ зыхуэбгъэщIыну ара? Уэри узэрыщыгъуазэщи, псэлъапщIэ зыхуащI хабзэр нысащIэращ. НысащIэ ухьумэ... Ей-ей, си гушыIэр куу мэхъу ауэрэ. Ауэ, пщIыр сыткIэ щхьэпэ, сыныщопсалтэкIэ жэуап кызыэрызумытыжыр си жагъуэщ. Уи зы псалтэ зэрызэхэсхыу дуней фIыгъуэр кысхэхъуэнуми, сэр нэхь насыпыфIэ щымыIэу сыхъунуми, пщIэркыым. ЩыхуфIыфэ дыдэ зэсплэ уэ хьыджэбз дахэкIейм а тIуми щхьэ сыхэбгъэкIыжрэ?

НэгъуэщI мыхъуми, а Iэнэм деж тIэкIу зыщыIэжъэ, кхьыIэ. Iэнэр кьогъэуэв, уIуокIыжри дэ дызэбгрыкIыжыху уи унэ цIыкIум укыщIэкIыркыым. Сэ мо лыжытIыр кызыэплъу абы сыныщIыхьэн соукIытэри... Аращи, нопсэлъапIэ згъуэтыркыым. Уэри узэрыунэн, насыпыфIэ дыдэ узэрыхъун бжесIэнуми пщIэркыыми, зиунагъуэрэ. Алыхьри узогъэлъэу, сэри сынолгъэу, дыбгъэшха нэужь, нобэ псым ныдыхьэ. Зы дакыкыгъэ закъуэ, псалгытI-щы бжесIэху фIэкI узгъэгувэнкыым. Ауэ а псалгытI-щыр бжесмыIэу хъунукъым...» – сызэрымыгугъауэ си письмор кIыхь сфIэхъуащ. Уеблэмэ лъэныкыуэкIэ кыкыуэзгъэплъри Iуэхум лъагъуныгъэ кIапэлъапэ гуэрхэри щхьэтемычу кыхэзгъэщыщ. Си цIэр щIэздзыжыну сыхуежъа щхьэкIэ, занщIэу сыщIогъуэж: зи гугъу ищIа рассказыр сэ зэрыстхар кыищIэмэ... Хьэрф «М»-р сотхри, усэр естыжын зэрыхуейр сигу кьокIыж. Арати, аргуэру псалгытI-щы пызотхэж: «Уи усэри узотыж. Мыр зытхами зи гугъу пщIа рассказыр зытеухуами кьалгыса насыпыншагъэм хуэдэм пэлэщIэ тхьэм дищI. Аргуэрэу

бжызоІэ: псым деж сыкышщожьэнуш. М.»

Си письмоушхуэри езым кыызита усэри зыдэль тхылгыр сІыгыгу шэджагыуашхэ сыщехым, сэ кыиспэплгэу кыкыуэплгэу шыта нэхьей, Назифэ Іэнэр кышщІехри дадэ цІыкІу и пщыІэм щІегьэуэ. Сэ сыщы-нэс дыдэм ирихьэлІэу ІуигьэзыкІыжырти:

– Назифэ, мы тхылгыр уэраш кызыхуэсхьыр, – жызоІэ. Хьыджэб-зыр кьеплгэкІати, тхыль шийар кьелгагыри кьегэкІэрахуэ. – Укье-джэмэ, кызыэрыпщыхуар кыызжеІэж, – дадитІым сызэхахын хуэдэу, ину сопсальэ. Назифэ, нэщхьей-нэщхьейуэ кысщогуфІыкІри, и щхьэр ещІ. Ауэ зы псалгэ дэнэ кышщызжиІэнт – и жьэр зэщІихыркыым. Абы срязгуэпу Іэнэм сотІысри дошхэ. Слгагыу хуэдэщ иджыпсту Назифэ си письмом кьеджэу зэрыщысыр. Иджыри ныдэмыхьэну пІэрэ ар псым? Уэлэхьы, итІанэ... лІо итІанэ? Ныдыхьэр шыгьэтауэ, иджыпсту кышщІэжрэ: «Дадэ, мы щІалэжыым ищІэр плгагыуркьэ? Лгагыуныгьэ письмо кысхуэтх, кыспылгыну и ужь итщІ!» – жиІэу кьэуврэ уи льянкІампІэщыр уигьэбжыжмэ сыкьэпщІэнщ. Хьэуэ, зиунагыуэрэ, уэлэхьэ, апхуэдэу делафэ темыт абы. ХуэстхамкІэ мыарэзымэ: «Си хьэсэм хэкІ. МэкьупІэмкІэ ушыгуаш», – кызжиІэнщи зэфІэкІакьэ? Назифэ и деж щызэфІэкІауэ дощІ. Ауэ си деж-щэ? МафІэ цІыкІур мафІэшхуэ сфІэмыхуу пІэрэ? Си лгакьуэм хуэмыхьун вакьэ зыльыскьуэну сыхуежыауэ кышщІэкІмэ-щэ?.. Деплгынкьэ... Дызэрышхэу псымкІэ зрызогьэхьэхри... Езы Назифэ нэмыкІуэмэ, дауэ хьуну? Іау, напэ иІэкьэ? Мыр, щІалэжь цІыкІу нэхьей, сыдэдэжэгу и гугьэ? Уэли, и гугьэми – щоуэм...

64

– Дунейр кызыІыхьэныфэщ, си лэжыакІуитІ. Мэзан Іэнэ ишта мэкьум Іэмбатэу уэшх кыхэшхэмэ... – си гупсысэ ныкьуэухым кысхопсэлгыхь Мэжид цІыкІу.

– Уэлэхьэ, а фэр тетым – си кІэпкыым зыкызыгьащІэу щІидзаш, – дадэшхуи и псалгэ кыхелгьхэ.

– АтІэ, дыгьэр тІысыным дыпэмыплгэу, занщІэу ди Іуэху я ужь дихьэмэ нэхьыфІу пІэрэ?

– НэхьыфІш. Армыхуэ Іэтэр Іэмбатэ щхьэкІэ зыгьэфыжам ещхь дыхьункІэ зыхуэІуа шыІэкьым.

– Кьэп зырыз кыдошщтэри дытокІ-тІэ.

– ДытокІ.

– Сэр-щэ?! Сэ дауэ сыхьуну?! – жысІэу сыкыыхэкІиикІ пэташ. Ауэ, насып сиІэти, си бзэгур кІэрэхуакыым.

Нышэдибэ Іэнэ сшта мэкьур кьетхьэхыхукІэ сэ сызэгупсысамрэ зэзгьэээхуамрэ ущІэмыупщІэ. Дапщэрэ дыкытехьэжамэ, Назифэ си нэгу зыкышщІигьэхуакыым. Уеблэмэ псы кытхушщІихакыым. Кьущхьэ жэмым ущытхьумэ, шэ пэгуным ухокІыж жыхуаІэу кышщІэкІа сфІошщІ мы си Назифэр... Си Назифэр!!! Ар уи Назифэ щыхуари дапщэщ? ИумыгьэлейІуэу пІэрэ? И жьэ кышхуэзыгьазэу псалгэ кыбжиІэну зи щхьэ езымыпэсыр уи Назифэу... НтІэ, си письмом жэуап кьритыжауэ пІэрэ? Ар сигу кызыэрыкІыу, си анэ лІар кьэтэджыжауэ кыспэплгэу шыс нэхьей, сыщІопхуэри си унэм сыщІолгэдэж. Ауэ си анэ лІар кьэтэджыжауэ кызыэрыспэмыплгэм ещхьыркьабзэу, письмо льянкьы щІэзгьуэтакыым си унэ цІыкІум. Си лгэр щІошщІэри, занщІэу сохуэх. Сыт иджы сщІэнур? Сыт абы епщІэ хьунур? А нэхь сыщыхуэмей дыдэм деж нобэ дунейри кызыэрызэІыхьа плгагыуркьэ? Апхуэдэу мыхьуамэ, Назифэ сэрэ псы Іуфэм дыщызэхуээу дызэпсэлгэну кышщІэкІынт.

Иджы псы Іуфэми упыкІащ. СыщыщІэмысым кыбыщысхуимытхакІэ, иджы узыщыгугыны ущІэгугыэни щыІэкъым. Аращ: Алыхъым кыбуимытмэ, бегъымбарым кытепхын? Уэли, сэ уэ пхуэфІ сыхъуным, Назифэ! Аращ уэ пхуэфашэр!.. ХуэфІ сызэрыхъуну, зэрызгъэгузэвэну си гугъэр сыт жыІэт? Пщыхъэщхъэшхэ семыхыну мурад соцІ. Уэлбанэр щхъэусыгыуэ хъарзынэш.

Дуней и плалъэ зыщІэ дадэ губзыгытІыр (пэжщ, нобэрей си Іуэхур кызырэзыпаудам щхъэкІэ, – мэкъу къехъэхыжыным апхуэдэу жьыуэ дыхамыгъэхьамэ, шэч кыитесхъэртэкъым нобэ хуэстха письмом и ужькІэ Назифэ псы Іуфэм кыбыщысхуэмызэну) цыуатэкъым: ди кІэпІинэр тщІыуэ зэщІэдбгъэжыхукІэ кыитпэлъэу ар зэрыдыхуы зыкыызэкъуиха нэхъей, Іуэхутхъэбзэшхуэ кыитхуэзыщІа уэшхым, афІэкІ хуэмыІыгыжу уафэщІэр кыщІэхуами ярейуэ, занщІэу зыкыриублэрэкІэхаш. Сэ зыкыыздищІ щІыкІэу, мы дуней псор кыызэщІэуфІыцІащ. Мо уэшх Іув хъэлъэр зытеуэндагыуэ удзхэм, удыным хигъащІэри, щІым зыхаІубаш. Ар кыызэфІигъэувэжыну Іуфэлыафэр къэзыжыхъ жьым ижъ зещІри хъуркыым, сэмэгу зещІри хъуркыым – къэзыльхуа я анэм и ІэплІэм игъуэлъхъэжа къэкІыгъэхэм я щхъэр къаІэтыну дзыхъ ящІыркыым. Уэшхым мыхъыр зригъэхъыр хэт жыІэт. Къызыщхъэщыжыны щхъэ егъэзыпІи зимыІэ бжъэ матэхэрщ. Ашычыщхъэхэм телуІа пхъэбгыр зи унэ лъэгу уэшхым зы ислъэмей ещІри, абы и лъэгум кыыщІиутхыкІыр, мафІэ хъуаскІэу фІэкІ, псы ткІуэпсу пщІэнкыым. Джэд щыкъун и пщІыхъэгъуш, жи. Сэ си гугъэращ – сыфІэтхъэмыщІкІэу къегъых си щхъэгубжэ абдж нэпс нэІуми сыпхыплъу шейтІан джэгужыыр зыщІ уэшхми сызэпхрыплъу Назифэ къэслъагыну. Делэ гугъэкІэш ар. Армыхъу ирамыху унэ щимыкІ мы дунейкыутэж пщыхъэщхъэм апхуэдэ уэшхым хэтыт кыыхэбгъэхъэнур? Пэжщ, мы къешхыр мывэ уэшх хъуауэ щытми, сэ сыхэлъэдэнт абы, иджыпсту Назифэ псым дыхъуэ слъэгъуамэ... Хэт имылыгъгунрэт ар иджыпсту мы гъэмахуэ уэшх къабзэм хэту! И щхъэц фІыцІэ псыфышхуэр щІакІуэу кведзыхауэ, и нэкІушхытІым, гуфІэгъуэ нэпсым ещхъу, уэшхыпс зэщІэпщІыпщІэр кыитрикІутауэ, ину щыдыхъэшхкІэ уэшхыпс къабзэр жъэдэлъадэу... Лыгъэ уиІэмэ, уэри кыыхыхъэфыт мы уэшхым! – жиІэурэ и Іэр си дежкІэ кыищІурэ псыр кызыэриуам еплъыну дэлъадэу... Ахэр псори си хъуэпсапІэ кыудейуэ арат. А псоми пэжу хэлыыр мэз лыапэр пызыхъукІ кыуршыпсыр кызыэриуарт. Абы и мывэдзэхэр цызэригъэшхкІэ си пхъэбгы унэ цІыкІур кІэзызырт. Псым кыыщхъэщыт мэзышхуэр жьым зэрихуэ тенджызу фІэкІ пщІэнтэкъым: жьым и Іэпэм зыкыдзэгыгъазэ хы толъкъун кыуэлэнхэм ещхъу, жыг щхъэкІэхэм зэм зыкыауфІыцІ, зэми зыкыагъэджэбэху. ИтІанэ, псори зэхозэрыхъыжри, адэкІэ йогъуэлъыкІ, мыдэкІэ кыогъуэлъыкІыж. КІуэаракъэ, алгы емылыдж епхам зыкыкІэриуду кыилыныу зиукІыж хуэдэш... Ари пхурикъункъэ природэмрэ цІыхумрэ я псэ кыуэпс зэтауэ зэрыщытыр уи фІэш ирихъуну? Природэмрэ сэрэ иджыпсту дызэрыщІэу, псэкІэ дызэпэджэжу аращ... Апхуэдэ философии мышыум хузошэ сэ дунейм сытетми сытемытми зымыщІэ природэм и къэхъукъащІэхэр.

Ауэрэ кыос, псэмрэ тхъэкІумэмрэ фІэкІ, нэм зэфІэкІ щамыІэж зэманыр – уэлбанэр Іуэхум хущІэроІэри, ныщхъэбэ нэхъ пасэу пшапэр зэхоуэ. Уэшхыр тІэкІу нэхъ кІащхъэ хъуами, си мурадым сызэрытетщи, сэ унэм сыкыщІэкІыркыым – Назифэ згъэгузэвэн папщІэ шхакІуэ сыкІуэркыым. Ар зэрыгузэвэнум шэч кыыщІытезмышхъэри сщІэркыым.

Хьэуэ. Сошлэ: и пшынэм зэгуаклуэр кызыгыэкI пшынауэжыым сращху арац. Псалгэм папшлэ, Назифэ и плэм сэ ситарэ апхуэдэу кызащIамэ, сыгузэвэнутэкъэ? Ауэ сытми сыгузэвэнт!.. Тхылти семыджэф, зыми сигу хэмыхэ пэтми, си уэздыгъэри згъэункIыфIыжыркъым. Къап-лъэмэ – кырырелгагъу: сыгъуэлъыжауэ, сыжейжауэ аракъым шхаклуэ сыщIамыклуэр – езым зыхузогъэгусэ, сыхузэгупри арац. Ирегупсыс-тIэ: зыкыпхуэзыгъэгусэнкIэ, кыпхузэгупынкIэ хъунур зи псэ лъап-сэм ущызыхъумэ, зи гу щIагъыр егъэзыплэ пхуэзыщI, уэри апхуэдэкIэ кыпшыгугъ цIыхурщ. Акъыл иIэмэ, – абы акъыл зэриIэми шэч хэлъ-къым, – кыгурылуэнщ арац...

Пщэдджыжьым сыкъэушмэ, сызэрыхуэпауэ нэху сыкъекIат. Ды-гъуэпшыхъ си унэм зыгуэр кызэрыщIыхъари, –Тхьэм ещIэ, сашэу сагъэшхэну дадитIым яз кыдэкIамэ, мо IэфIу сыжейр сыкъагъэушы-жыну яфIэгунэхъ сыхъуагъэнт, – белджылыт: си уэздыгъэр пыгъэнауэ сыIурихати, ари гъэункIыфIыжат, сэри ди адэм и щIаклуэр кыстепIат. Ахэр си IэщIагъэтэкъым. Ауэрэ сызыхэлъым сигу къокIыж ныжэбэ слъэгъуа пщIыхъэпIэр: ди гъунэгъу KIулэ тхьэмыщкIэ унажэ кысхуэ-жа хуэдэт. «Хэтыт уэ къолъэлуэр сэ укысщхъэщыжыну? ЕмылъэIу щIыхъэху ухъуу, си дэлъхум и напэр щхъэ тепха? Ар унэкIэ, лъапсэкIэ кыызэдауэу хэт уэ кыбжезыIар? МафIэм зыщIезгъэсыж пэта си дэлъхухэм щхъэкIэ сызэблэжынур сыт сэ зэрызбгъэщIынур? Сыщы-уат, KIулэ и дэлъхуищым хуэдэ дунейм теткъым. Ахэр псэууэ абы-хэм я шыпхъур тхьэмыщкIи насыпынши хъункъым жыпIэу кIэзетым умытхыжмэ, си дэлъхум и напэр умытхъэщIыжмэ, сытхъэусыхэнущ. Си адэ-анэр хьэдрыхэгъу кысхуэпщIыну ара, си дэлъхум пщIы щIытеплъхъар? Сыт напэр сиIэу салуплэжыну сэ абыхэм? Сызэры-дэгум, сызэрыбзагуэм щхъэкIэ тегушхуэгъуафIэ зозгъэщIын уи гугъэ? Дэгури бзагуэри цIыхуш. ЦIыхум лей епхыну ущыхуит зэманкъым иджы! Ар кыызгуролуэ сэри! Араци, фIы щIэпхынкъым, Къэбэрдей псом я пащхэм щыбгъэпуда си дэлъхум и напэр умытхъэщIыжауэ!» – псалъапIэ кызымыту, бзаджэм сыхелъхъэ-сыкъыхехыж KIулэ. Абы и бээр зэм къеутIыпщыжри кыстримытхъуэ щыIэкъым, зэми бзагуэ мэхъужри, мыувыIэу хъей, гъымшым мыхъумэ, гурылуэгъуэу и жьэм кыжжэдэкIыжIакъым. «ЗыфIэгунэхъ ухъуу уэ кыпщхъэщыжа сэращ лажьэ зиIэр, армыхъу уэ сыт уи лажьэ? Ер зи унэм ихъа мы насыпыншэр пэшэгъу щхъэ сщIа мыгъуэт? СыткIэ сыгурылуэну иджы мы цIыхубз бзагуэм-дэгум?» – сигукIэ сызыхуошхыдэж. Жылэр кысщIэплъу уафэм сабэр дрепхъей зи бзагуэбзэ сымыщIэ цIыхубзым. Мывэ ухъу-пами, укынгъэчэнкъэ иджы мыбы? «ДэкI си пщIантIэм, Тхьэм и ней зыщыхуа!» – зысхуэмыбыдыжу сыкъотэмакъкIэщIри, зэрыслъэкIкIэ сокIий. Абы кыдэщта цIыхубзым и бээр къеутIыпщыж. Сэри а кIий макъым сыкъыдоуш.

Илъэс зыхыбл ипэкIэ стха рассказым сызэрэпщIыхыжар зы-хуэсхъынур сымыщIэурэ зыкъомрэ сыхолъри, плэм сыкъоувэх. СыкыщIамыкI щIыкIэ, щхъэгъубжэ цIыкIумкIэ сыкъыдэплъмэ, гуэ-гуш псыфым хуэдэу зызыгъэшу зэхэт бжэ матэхэм фIэкI, си нэгу кыпщIэхуэIакъым, псым и Iэуэлъауэ дэгум нэмыщIи, зыри зэхэсхыр-къым. Дунейр уэтIпсытIщ, ящIэн щыIэкъыми, къэмыхъеяхэу арац, жызоIэ, напэлэлъэщI, сабын сытхэр кызоштэри сызэрылгъапщIэу сыкыщIокI.

Ауэ иджыри къэс хэлъыну апхуэдэ псэ загъэ яIэнти си дадэ цIыкIурэ

Прозэ

дадэшхуэрэ! Ныжэбэрей псы кьиуам кьрихьэха псыхьэлъахуэр пщыцэ папцэ цыкцэуэрэ псы цуфэм щызэраупсеякцэт. Иджы псым зэхикьута псы кьигьэхуапцэ зэрагьэпэщыжырт. Гьэщцэгуэн дыдэ кьысщыхуэр Назифи зэрыжырытэджырщ. Ари адитцым ядэлэпыкьуу щыгтти, сэ сызэрыцухьарауэ пэгуныр кьищцэри псынццэ дыдэу зыкьыцуригьэхыжащ. Пэжщ, мащцэу тцэку кьысхуццэпцэащ. Уэли, удым и удыгьэр япэ кьрегьэщ жыхуацэу, сэ зыхузогьэгуэсэ жысцэуэрэ, езым зыкьысхуигьэгуэсэу си гугьэм мыбы... Ари содэ. Абы щыгьуэ... Мо хьыджэбз льякьуэ льягэм и бгыр зыкци имыухуэу, пэгунитцэри зэрицыгыр зыкци кьыфцэмыцэуэху хуэдэу, и льякьуэ пццанэ дахитцэуэр уэшхыпс кьабзэм хитхьэщцэу бгым докцэж. Абы ськцэлъыпцэу сыщытыфынут сэ. Ауэ... Ебгьэлей хьунутэкьыми, си гьуэншэдж льяпитцэуэр дызогьэджэрэзейри лажьэхэм сахохьэ.

– Си Чыццэлякьуэ пццэдджыжышхэр тхуищцэ хьунци, фынакцэу. Етцуанэ-ещанэ дыхэмыту дышхэнци, щхьэж и унэ бжэн льякьуэу, дызэбгьрыкцэжынщ, – жэцэ псым дыкьыздыдэкцэжым дадэ цыкцэу. – Нобэ мэкьуи-бжэжыуи дызэрыхэтыным дыпыкцэащ. Сэ пщыцэм ццэу чыццэку тцэку сицэци, бжэжэмагэ щцэынщ. Уэ сыт хуэдэ пкцэлъей, си кьуэдзэ, нобэрей махуэ кцэжым ебдзынур?

– Уэлэхьэ, сэри си итцэ зэтэдзауэ сыщымысыну. Си шыхьуэ ццэцэлэм и уанэ ныкьуэщцэу, нобэ-пццэдей нэзгьэсыжынщ жысцэуэрэ, сьхунэ-сыртэкьыми... Хэт ищцэуэрэ, зыгуэрхэр кьытхуихуэ ццэцэуэрэ кьэжэхынцэу мэхьу. И уанэр сухауэ кьэрезгьэхьэцэцэи...

– Ари захуэщ. Уэр-щэ, ди ныбжэжыжыкьым и кьуэ? Фэ фьцэуэчэи, сыт щыгьуи фщцэу вгьуэтынуц: тхыль кьафщцэуэрэ фыбгьэдэцэсхьэмэ, жэци махуи фькцэрысыфынуц. Си Чыццэлякьуэ дыгьуаси кьэхьей ицэжым, ныжэбэ жэщ псоми жэя си гугьэкьым. И уээдыгьэр нэху щыху блащ... – дадэ цыкцэу адэцэу жицэуэр зэхэхыжакьым: сыту пцэуэрэ Назифэ ищцэуэр? Апхуэдэу пьсьмоушхуэ кьысхуитхамэ... Цуэхур сызыхуейм хузохь аргуэрэ. Сыту пцэуэрэ апхуэдицу кьысхуитхар? Си унэм ихьауэ ццэуэрэ пцэуэрэ хьэмэрэ тхыльым дэлуэ кьызитыжыну ицэжы? Ди шхэныр зэ зэфцэуэрэ. Сыпцэуэрэ соплэу Назифэ и унэмцэу. Асыхьэтуи кьыщцэуэрэ иэнэ льякьуищыр зыцэжы хьыджэбзыр.

– Хьэщцэуэрэ хьэзыр щхьэжэ бысым хьэзыркьым ццэуэрэ щыщкьым мы ди Назифэ цыкцэуэр. Сыт щыгьуи и иэнэр зэтэтц, – нэщхьыфцэу хьыджэбзым йоплэ дадэшхуэ. Назифи абы кьыщцэуэрэ фькцэу, ар си дежкци кьэпцэуэрэ, сэри кьысщыгьуэрэ фькцэуэрэ кьысщцэуэрэ. Ауэ сэ абыкцэуэрэ зэзгьэхьэхуну си мурадкьым – зыхузогьэгуэсэ.

Зэрихэбзэу, хьыджэбзым занщцэуэрэ цэжыкцэуэрэ. Дышхэу дыздэщысым, зыфцэуэрэ цэжыкцэуэрэ хуэдэуэрэ, соплэжэ: дыгьуасэ льяндэрэ кьысхуитха пьсьмоушхуэр дэлуэ си тхыльыр кьыщцэуэрэ пцэуэрэ? Арщхьэжэ шхэни духащ, ди тэджыжыгьуи хьуащ. Пьсьмои тхыльи мэхь-мэхь! Зислэфьхьурэ, ськьотэджыжри дызогьэзеиж.

Гурэ гурэ зэрэщцэуэрэ жыхуацэуэрэ зэрыпэжыр хьэжыщ! Сыщыуатэкьым. Назифэ и льяэр кьыхуат си унэ цыкцэуэр. Абы и цэуэрэ зэлуэсэр нэгьуэщцэуэрэ зыгуэр хьурти, ар занщцэуэрэ кьыуыщцэуэрэ дуней цэуэрэ и цэуэрэжыкцэуэрэ: нышэдибэ нэщцэуэрэ сызыщцэуэрэ унэм псэщцэуэрэ гуэрэ кьыыхьэ хуэдэт. А псэр зыхэту кьысфцэуэрэ си гьуэлъыпцэуэрэ дыдэм иль тетрадъшхуэм и закьуэтэжыкцэуэрэ – зэщымылтын деж зы щумылъагьуэрэ, унэр екцэуэрэ зэлуэцэуэрэ. Пэж дыдэу, уд цэуэрэжыкцэуэрэ хухэмыту пцэуэрэ мы тхьэцэуэрэ? Зэлуэсэм псэ

кыыгуегьаклэ жыхуалэр мыракъэ? Сыпашцлэ-сытхьытхьыу тетрадыр кызопхьуатэри зэтызох. Абы дэлъ тхылгымплэ напэр – письмор кыдызох.

«Си гьунэгьуфл, си ныбжьэгьуцлэ М. (нэгьуэщлү сызэрыноджэнур сцлэркьым, уи цлэр пщыкьуэцлэу щлүбзыщлыр сыту плэрэ?) Адыгэ письмо тхыклэу кьезгьажьэу си псалгэм япэр сэламщи, сэламу щылэм я нэхъ гуапэр узох, уи узыншагьэми сыныщлоупщлэ, сэ укьысцлэупщлэмэ, лажьэ силэкьым жыслэнути, апхуэдэуи хьунукьым: щлүгупсу сыкьыщлэклынущ, си гьунэгьуфл. Уи флэщ хьуми мыхьуми, сэ бжеслэр пэжщ: уэрэ сэрэ дызегурыгуэнукьым – ди бзэ зэтехуэнукьым... – аргуэру укьэгубжьынумэ – кьеблагьэ. Убегьымбару щытми, а псалгэхэм укьамыгьачэмэ, уэр нэхъ лгьфл щлэжкьым... «Дызегурыгуэнукьым!»... «Ди бзэ зэтехуэнукьым!» Мыр зыхуейр сыт хуэдэбзэу плэрэ?! Мы укьызэрытхэ бзэр пщлэркьэ, тхьэр зыгьэпэжыжын? Щхьэ сыбгьэбамплэрэ? – «Кхьылэ, мыр зы щхьэпс гуэрщ, акьылыншэ гуэрщ жыплэу, фэ гуэр кьызумыплъ – гуэныхь стумых. Апхуэдэу щлэжыслэр уи иужьрей письмом тлэклү... Пцлэ щхьэ упсын хуей? Тлэклү мыхьуу, икьуклэ хуабжыу сызэрыхигьэплэрщ. Уэ сэ слгьагьур ущыгуэу узытемылгьэдапхьэ мыл утельэдэнклэ хьунущ. Абыкли узгьэ-кьуаншэркьым. Щлалэ щыхьуклэ, хьыджэбз гуэрми егуэклүэнклэ мэхьури, хьыджэбз щыхьукли... А псом сэ ухуезгьэджэжыну сыпылгу аракьым – гуэхур зэрыщытым ущыгуэазэмэ сфлэфлү аращ... Арыншамэ, сэ напэншафэ, пцлэупсыфэ кьызуплгыжынклэ хьунт иужьклэ...»

Ар хьыбар клыхьщ, си гьунэгьуфл. Нэдым и щхьэр кьэптлатэмэ, кьэпщлэнкьэ абы илгьыр хьэрэ хурэ...

68

Иджы зы лгьлү пхузилэт: апхуэдиз тхыль кьыщыздепхьэклэ, уэ литературэм зыгуэр хэпщлгьлгьу кьыщлэклынщ. Си ныбжьэгьу гуэрым кьефьсхауэ щыта мы тетрадым кьеджи кьызэрыпщыхьуар кьызжелэж, кхьылэ. Хьун?.. И зо?».. – кьызбгьэдэсу, тлэклүи зыкьысхуигьафлэу кьызэльгьлү хуэдэт ди бзэ зэрымыщлэу жызылэ Назифэ.

Ар кьыщлгьэлгьлүу сэ сымыщлэн щылэт? Тетрадыр кьызопцтэри сотгьыс.

Тыгьэ лгьаплэ

Бахьсэн бжьэпэ гүс Еклэпщлэжкьуэ адыгэ кьуажэшхуэм щыпсэу дэтхэнэ си ныбжьэгьу цыкльуми хуэдэу, насыпфлэ дыдэу зыкьэслгытэжырт сэри. Уеблэмэ си ныбжьэгьу цыкльухэр кьызэхьуапсэрти: «Уи адэ-анэр зэрыегьэджаклүэм щхьэклэ зыбогьэщлгьуэ», – жалэурэ пасэу еджэклэ, тхэклэ зэрысцлар кьызафыгьуллэрт. Ауэ сэ зыщлэзгьэщлгьуэр еджэклэрэ тхэклэрэ зэрысцлэрэатэжкьым. Си мамэ нэхъ дахэ мы дуней псом анэу тетым зэрахьумылгьэгуэнур сцлэрт. Ар махуэ кьэси слгьагьурт, сеплгькли зыщызгьэнщлгьыртэжкьым. Жьы узэрыбауэр уи тхьэмбылым из хьууэ бэуэн щыбгьэтыжын, ди Бахьсэн аузым кьыщхьэщыт мэз щхьэ баринэхэм, кьурш щхьэ тхьуахэм уеплгьклэ бужэгьун? Апхуэдэт сэрклэ мамэ. Си мамэ хуэдэу псэ лэфл зилэрэ гумашлэрэ зэрыщымылэри сцлэрт. Си школ клүэгьуэ хьуным лэджэ илэу шлэздзауэ, щынэ лэрыплым ещхьу, мамэ и гьусэу школым сыкльуэрэ классым сыдыщлэсти, сэ слгьагьуртэжкьэ ар еджаклүэ цыкльухэм зэрахуэбзэлэфлгьыр, ахэр флгьуэ зэрилгьагьур? Мамэ сабийхэм я егьэджаклүэ кьудейтэжкьым – я анэми хуэдэт. Уроку гуэху щыхэмытми, абы сабийхэр сытым дежи иригьаджэрт, иу-

Прозэ

щийрт. Цыхуггэм, адыгаггэм, напэм, лыхъужьыггэм ехэлгауэ абы цыкгухэр зыщиггэдэгур сыт хуэдизыт! Апхуэдэ анэрэ еггэджакгуэрэ узэриэнт!

Си папэ цыкгу-щэ?! Мамэ еджакгуэхэм яжриэ псори ди папэ кыфидыггэу си гуггэт. Кыххэпх пэтми зыххэмыщI псынэ кьабзашхэм ещхыт си папэ. Абы зэрыриггэджэр историерати, ар зыщымыггэуазэ мы дунейшхуэм тетауи тетуи си фIэщ хьуртэккыым. Ди унэ блынхэр тхыдэм щыщ лыхъужьхэм я сурэтхэмкIэ щиггэнати, зы сурэт заккыуэм и гуггэу кышхуищIу жэщ псокIэ щысыфынут. Пэжщ, сэ жэщ псом сыщысыфыртэккыым. Ауэ жейр кыстеуэу си наплэхэр зэклэрышщIэхукIэ седагуэрт. Си адэм кызжиIар жэщкIэрэ пщIыххэплэу слыаггужьрти, зэ сызэдэгуа хыбарыр, тIэу зэхэсха хуэдэу хьурти, сщымыггэушщэжу си гум кынэжт...

Си адэ гупсэмэ, си анэ псэумэ, лIот-тIэ сэ зыщIэзмыггэщIэггэуэнур? Абы и заккыуэт?! Ди нанэшхуи жиIауэ, сэ схуэдэу зи сабииггэуэр Алыххым насыпкIэ кыибгга дэнэ кыпххынт? АдэшхуитIрэ анэшхуитIри силати, я Iум силъми срамыхыну, сыдрахьеймэ – сыггэушщIэрт, сыкьраххэмэ – сыщыггэрт. Ди унэм сыщыIэмэ – сышатэпс теудт, си анэшымкIэ зггэзаккэ – зэрыжаIэу, щыхь куцIымрэ фо цIынэмрэ си псыххэлыггэуэт. Арати, унаггэуитIми сыщаггэуфIэрт, ауэ си щххэ темыль щххэ телсххэн хуей – сыщаггэуадафэртэккыым. Саггэуадафэр щыггэ-тауэ, чыным хуэдэу сыкьрахуэкIт. УнаггэуитIми Iэпыдзльэпыдзу яIэр сэрат. Си анэшхуитIым нэхъ жумарт, нэхъ ххэлэл уафэмрэ щIыльэмрэ яку дэт хьунтэккыыми, мэл дэнэ кьэна, зы джэд якуIарэ абы ггунэггэу Iыххэ хамыггэкIамэ, яшхыр я дзажэ дыххэнутэккыым. Ар кьезыххэкIын хуейр сэрат. Ггунэггэу Iыххэ кьеххэкIыным сыщиукIыпэр анэш дадэ цыкгу (а псалъищыр сыт хуэдизкIэ итххыкIыжами, тхыльымпIэ напэм сыщIэплъ-сыккыыщIэплъыжурэ ераггэу кысхри «дадэшхуэ» псалъэ жиIэу ищххэм тетхжауэ щытам и пIэкIэ стхыжащ иужькIэ – М.М.) фор щIихуу Кьущххэхьу кьришэхьжа нэужьт. Фо зыщэ жылэ дадэм ещхьу, зы Iэпэтэз бээрэм яшэу зэрамыщхэм, абы и кьеххэкIыным сызэриукIым щххэкIэ сызэггэушщырт.

Абы и заккыуэт сэ саггэушщIэр? ШкIэ кьэхужын, джэдккэз ггэшхэн хуей хьуми, нартыху, джэш щыхасэкIи – сытым щыггэуи зэджэр сэрат. Ари IуэхутххэбзашщIэ саггэуаккэ – жэрыггэу защIэт, Iуэху саггэушщIэрккэ – жьы сщIэтын хуейт, армыхьу «ххэпIащIэкIэ кыпх нэххей, упэщэ-щэхмэ, ужьяжхэмэ, уккыдонэж, цыхум щIэнэкIалъэ уащI», – жаIэрти тепыIэггэу кызатыртэккыым. Си щххэ сыщытххужынщи, IуэхушщIэным цыху зэрымггалIэр пасэу кызгурыIуат. АбыкIэ сызэдэплъеин силэт.

Си школ кIуэггэуэр ккэмысыпэу занщIэу етIуанэ классым сыщIэтIысххаш. Сыту жыпIэмэ, зэрыжысIащи, еджэки тхэки сыщIыкIу дыдэу зэзггэушщIат. Мамэ и уроккхэм сыщIэсу зэрышщIэздзэрэ Iэджэ шIат. Ауэ иджы школакIуэхэм сыхабжэпат. Уи адэ-анэр еггэджакгуэу, уэ Iейуэ уеджэну, Iейуэ дэнэ кьэна, фIы дыдэу уемыджэну емыкIутэккэ? ЗытезггэуакIуэ ди классым щIэмысу седжэурэ, етIуанэр ккэзухаш...

Си насыпыншаггэр кыщыслъыса а ггэу уггурсызым щыггэуэ илъэс пщыкIуэз сыхьуауэ арат. Зэи си заккыуэ ккэскIухь си мыхабзэми, а махуэм си щххэр Iейуэ узу хуежхэри зыккэзггэушщIыпщыжауэ школным сыккыкIыжьрт. СыккыыздэкIуэжым, Долыккыуэхэ сыккэсыжауэ абыхэ я щххэггэубжэм Iуггэушхуэ ккыдихуу солыаггэу. СыплъэIуэмэ, Iуггэуэм пкIэунэри зэщIишщIат. Сызэджэн ггэр слыаггэуны пIэрэ жысIэри зысп-

Прозэ

лтыхъаш – псэ зыгут шылэкъым. Занщлэу пщлантлэм сыдолгадэ. Бжэр Лузудурэ сыщлэлгадэмэ, сабий мэжейри хэлъщ. Ар кызыопхуатэри сыкыщлэожыж. Сабий жейбащхуэр къэщтауэ магъ. Адэклэ сщлэнур сымыщлэу, сыщлэпхуэнущи, си лъэр схущлэмыкыу, сыкыиинущи, си жьэр зэщлэнауэ зытлэклурэ сыщытащ. Итланэ, си лэпэм ину седзэкъэжри, сыкыыхэкыииклащ, сабийри къэкыиыщ. Сабийр къэспхуэтауэ зыгүэрхэм седжану зыщисчым, мор кьогъынанэ:

– Нусэ... ес-с.

– Хэт и Нусэ? – си псэр Гуокл.

– Ди Нусэ мыгыуэ... ес-с, – сабийр кыщиудауэ унэмклэ маплгэ. Сэ сщлэрт Долыкыуэхэ Жанусэклэ еджэу нэгъуэщлэ зы хыджэбз цыкылуи зэралэр. Ауэ ар унэм кыщлэнауэ сытклэ сщлэнт? Сыгужьейуэ сымылгэгуауэ плэрэ-тлэ?

– Пэжу Жанусэ кыщлэна мыбы? – си нэр кыихуу сопль ерагыуу схуэлыгъ сабийм. Илъэс зытхух и ныбжьынт абы. Ауэ, кызыыхэсхыжа шынагуэм стрихыжынклэ сышына нэхъей, згъэувын дзыхъ сымыщлэу слыгъ.

– Нтлэ мыгыуэ-а... – зэпеш хыджэбз цыкылум.

– Ятлэм хэмынэныжъ цыкылу, «нтлэмэ» дэ мыбдей щхъэ дыщыт?! – сабийр изодзыхри, унэмклэ сожэ. Иджы щхъэгубжэм кыдыхур Гугуэкъым – мафлэ бзий зызыгуантлэ-зызышантлэхэращ. Щхъэгубжэ блыпкъхэри щхъэгубжэлуплэхэри дрельпщлэей. Нетлэ Гухауэ къээгъэна бжэмклэ кыщлэху Гугуэм нэр игъапльэртэкъым. Дауэ сщлэну?! Сыт сщлэнур?! Сыщлэлгэдэн сошынэ. Сыщлэмылгэдэши... Ущлэмылгэдэу хурэ? Сабийр мафлэм ебгъэсыну-тлэ?! – жалэу си мами, си папи, си анэшхуитлэри, си адэшхуитлэри кызэплъ хуэдэу кысцохуэ. Къуацэ щхъэклэм ещхуэ Гугуэр зэбгрыстхуэн си гугуэу, си лэхэр сщлэгурэ унэм сыщлэолгадэ. Пщлыпщлэ макъ, кьехуэх-нехуэх лэуэлыауэ, мафлэ бзий, Гугуэ – аращ слбаггүри зэхэсхри. «Жанусэ!.. Нусэ!..» – жыслэурэ си тхъэ кызыэрехыклэ сокыи. Пэшым кыуэцыбжитлэ хэлъщи, пэш ищхъэрэр мафлэм, пэш ипщэр Гугуэм зэщлэащтащ. Псэр лэфкыэ? Нэхъ шынагуэншэ пэшым сыщлэолгадэри, аргуэру сыкыиуэ щлэызодзэ, гуэуэлыплэ щлэагъхэм сыщлэолгэ, шкафым сыдоплгэ. Сабий жейбащхуэ гужъеям и шыпхуэ цыкылу мафлэм ису кыфлэщлэагъэнщ. Унэм щлэмысым сылгы-хуэурэ, мафлэм сыхисхъэмэ... Аргуэру си нэгү кыщлэохъэ си мами, си папи, си анэшхуитлэри, си адэшхуитлэри. Пэш ипщэм сыкыщлэожыжри аргуэру сокыи. Пэш ищхъэрэм сыщлэыхъэн дзыхъ сщлэыркыым... Сабийр зыщлэсыр арауэ кыщлэклэмэ-щэ? Ар щлэисхъэмэ-щэ?.. Аргуэру кысцохуэ си мами, си папи, си анэшхуитлэри, си адэшхуитлэри кызэплгэу... Зызогъэщхэри сыщлэолгадэ пэш ищхъэрэм. Сокыи, солэбэрабэри сыщлээтщ. Сабий гужъеям жилам седэгуауэ мафлэм зызогъэсыж... Си псэр Гуклауэ пэш ищхъэрэм си щхъэр кыщлэызох. Си шыгъынми мафлэр кыыхидзати, сыгъуэгыу сыкыщыщлэжыж дыздэм мо сыкызы-хэжыжа мафлэсым сабий кыи макъ кыхогукл. «Жан-у-уса-а!..» жыслэу сызэрыкыиари пэш ищхъэрэм сыщлэолгадэу мафлэм ис теплэнщлэлыныр зэрылгэ гуэуэлыплэ щлэагъым сабий ныкыуэллэр кызыэрэщлэслэфари сощлэж. Ауэ адэклэ...

Долыкыуэхэ япхуэ нэхъыщлэмрэ сэрэ зэгъусэу дыздаша район сымаджэщым зыкыщысщлэжащ. Сыкъаплгэмэ, си мами, си папи, си анэшхуитлэри, си адэшхуитлэри кысщхъэщытт. Ахэр зэрыгыр слбаггүт, ауэ я гы макъ зэхэсхыртэкъым. Абыхэм я нэпсыр кыщлэжүу шыслгэ-

Прозэ

гьум, си нэпсми кьызэпижыхьащ. Ауэ, гьэщIэгьуэныракъэ, е зы цIыху кьызэдэхащIэртэкьым, е зы цIыху кьызэшхыдэртэкьым. Ар дауэ? Кьы-зэубзэрабзэ зэпыту зи дунейр зыхьу щыгахэм, уи мыIуэху зепхуэри мафIэм зегьэсыж пэтащ жаIэу, зыкьысхуагьэгусэу ара-тIэ? Си мыIуэху зесхуа сэ? Сабийр дауэ щыту пIэрэ? – сигу кьокI. Ауэ, си щхьэр си жа-гьуэщи, сыпсэлъэн сощхьэх. Мохэри щыму магь. Зыкьысхуагьэгусамэ, яфIэгьуэныхь сохьури, месри, магьри. Мисри, анэш нанэ ба кьысхуищIу и Iупэ щабэ цIыкIур кьысхехуэри. Ауэ щIэмыпсалъэр сыту пIэрэ? Сы-маджэ хьэлъэ щIэлъу пIэрэ си пэшым? Зысплгыхьыну сыхуожэ. Псо-ми зэрызагьэхьеяр солъагьу. Ауэ зыми зы Iэуэлъауэ иригьэщIыркьым. Зыми зы псалъэ жиIэркьым. Зыгуэр жамыIэмэ, телевизоркIэ иныкьуэ-хэм деж кьагьэлъагьуэ кино бзагуэхэм ещхьу, я жьэр ягьэхьейри-тIэ. Си щхьэр зэрызэщIэпхам щхьэкIэ зэхэзмыхьу арагьэнщ. Апхуэдизу си тхьэкIумэр Iуапха? Iуамыпхамэ, зэхэсхынтэкъэ?

Абыхэм сегупсысу сыздыхэлъым си адэ-анэхэм кьахыхьа дохуты-рыр солъагьу. Ауэ ар кьыщыщIыхьэми зы Iэуэлъауэ, е бжэIух макьыу, е лъэ макьыу зэхэсхакьым. Мы дунейр псор дэгьу, бзагуэ зэрыхьуам сегьэ-гужьейри, угьыномэ – кьеблагьэ. Ауэ си гьы макь дыдэри зэхэсхыжыр-кьым. Сэ кьыстегужьейкIа кьыщIэкIынщи, мобыхьэми зэрызалIэжыр солъагьу. ИкIэм-икIэжым дохутырым псори щIегьэкIыж. Ауэ си мамэ асыхьэтыпщIэм кьыщIохьэж. КIэщIу абы и ужь иту дохутырми кьегьэ-зэж. Си мамэ мэтIысри зыгуэр етх. ТхьылымпIэ напэр кьишияуэ сегьэ-лъагьу: «Ущтэу уи бзэри уи тхьэкIумэри иубыдауэ аращ, тIасэ, дохутыр-хэм жаIэр, – сыгьыну кьезгьэжьати, мамэ пIащIэу адэкIэ тхам тоуIуэ, IэпэкIэ сегьэлъагьу. – ...Ауэ мыгувэу ухьужыну жаIэ».

Абыи сигу фIы кьысхуищIакьыми, си гьыныр щызгьэтыркьым. Мами магь, сэри согь. Мами магь, сэри согь. Куэдрэ дыгьа, мащIэрэ дыгьа? Сэ сошри сыIурех. Сыкьыщыплъэжам, си мамэрэ папэрэ сабы-рыбзэу щыст. Мамэ и нэкIуцхьитIым нэпсыр псыхьэлыгьуэу кьэжэб-зэхт. Папэ гьыми мыгьми сщIэртэкьым – и щхьэр ехьэхауэ еплъэу щыст. Сыкьызэрыушар кьезмыгьэщIэн папщIэ, сэри зызмыгьэхьейуэ, си нэр суфIыщIыжауэ сыщылт. Ауэ, си напIэхэм кьыщIивыкI нэп-сыр кьылъэгьуауэ кьыщIэкIынщи, мамэ кьысщхьэщыгуауэ си нэкIур бэлътокукIэ зепелъэщIыхь. Езым и жьэпкьым кьыпыткIу нэпсыр си напэм кьыщытеткIуэм сыкьощтэри сыкьоплъэ. СоIэбэри мамэ и на-пэм си Iэр щызохуэ. И Iэпкьылэпкьыр зэрыутхытхэмкIэ кьызощIэ ар зэрызэщыджэр. Папи кьотэджри япэщIыкIэ тIуми кьыдоплъ, итIанэ и щIыбыр кьэгьэзауэ щхьэгьубжэм кIэроувэ. Абы и дамащхьэхэр зэ-рыдэлъейр, и блэгьукIэхэр кьызэрыхэлъэтыр солъагьу. Мамэрэ папэ-рэ сфIэгьуэныхь мэхьури, ерагьыу зызэтызоIыгьэж. Папэ кьысхуеджэт жыхуэсIэу, мамэ нащхьэ хузощI. Зауэ Iэджэм хэта лIыхьужь Iэджэм я хьыбар Iэджэ кьызжезыIэу щыта си папэ апхуэдизу зэрылIыгьэншэр, зэрыдзыхэр согьэщIагьуэ. СфIэгьуэныхь мэхьу. Зыкьегьэзыхыт кьызгьэкIыу, IэпэтэртэмшкIэ сопсалъэ. Лъахьшэ кьищIа и щхьэр соубыд-ри кьызошэх, зэдэхащIэ сабийм ещхьу, и напэм ба хузощI. Ауэ сабий гьым уедэхэщIамэ, нэхьри гумахэ хьу хабзэкъэ? Папэ зыкьыстриуб-гьуащи, еуэ зэщоджэ, еуэ зэщоджэ... Абы мамэ зэредэхащIэр солъагьу. ГьэщIэгьуэныракъэ, сэ сыгьыжыркьым. Мохэр зэрызгьэувыIэным сы-пылъщ. Зыри щымыхьум, бзаджагьэм сыхуокIуэ: мамэ гурызогьаIуэ тетрадрэ кьэрэндащрэ кьызитыну. Тетрадыр кьызэгьузохри изотхэ: «Апхуэдэу сымыщIамэ... Сабийр мафIэм хисхьамэ, нэхь кьэфщтэнт?»

Прозэ

Абы кьоджэри, я нэр кьихуу, тьури кьызэплъу зытлэкьурэ шот. Ауэ я жьэр зэрызэщамыхри солъагьу. Сэ сыкъэуЛэбжьу щьызодзэ. Итланэ, зэгурыуа нэхьей, тьуми я щхьэр зэуэ ягьэкьлэрахьуэ. Апхуэдэ мамэрэ апхуэдэ папэрэ зэрызимыЛэр сщлэртэкьэ сэ? Апхуэдэу сымыщлэмэ, сыунэхьуатэкьэ? Сытыфэт абыхэм игьащлэ псокьлэ кьызаплъынуур? Атлэ, фымыгь жыхуэслэу, си лупэр зэтож. Тетрадымрэ кьэрэндащымрэ кьалызохьжри сотх: «Сабийр псэу?» Псэущ! Зэкьлэбгьэплэщлэу я щхьэр ящл. Сэ сыкъыхошэтыкьл. Папэрэ мамэрэ тьысыну «яжызоЛэ». Сэ гупсысэм сызэщлаубыдэ: дауэ сыхьуну? Мыпхуэдэу сыкъанэмэ, сыунэхьуакьэ? Си мамэ гьуэгьу, нани дади игьагьыурэ зы рассказ гурэ кьахуеджауэ щытати, абы хэта цьыхубз бзагуэ-дэгур сфлэгуэныхь хьури, сэри сыгьат. Унэр бомбэм зэпкьримыхамэ, мо хьыджэбз цьыкьур хэлгэдэнутэкьэ сабийр зыхисхьэ мафлэм? Нтлэ, сэ... Ауэ Алыхьым имьухкьлэ, сэ абы ещхьу сыкъэнэнэ... Сыт сыкъыщлэнэнур? Сэ мами, папи, анэшхуэхэри, адэшхуэхэри сиЛэщ. Мамэ кьызэджа рассказыр зытеухуа цьыхубз тхьэмыщкьлэм кьэзыльхуахэм щыщу зыри илэж мыгьуэтэкьым... Лло абы и дэльхухэр уилэки-уимылэки?.. Си гур здынэмыс щылэтэкьым. Ауэ хэт сиЛэми – ахэр игьащлэклэ симылэн жыхуэплэр си пщыхьэплэ кьыхэхуэртэкьым, – си луэхур зэрыхэплэгьуэр кьызгурылуэрт. Сигу зэрызгьэфьыр зыт: си бзэри си тхьэкьумэхэри кьиутлэщыжыну жалэ дохутырхэм. Тетрадымрэ кьэрэндащымрэ кьызоштэ: «Дохутырхэм жалэр – сыхьужыныр пэжу плэрэ?» Мамэ и псэфылгэм йопхьуэжри, и щхьэр ещл – тхьэрылуэм дыщынэсам деж уи псэ-си псэклэт дэ тхьэ зэрызэхуэтлуэр. Абы и ужькьлэ зыми шэч кьыщлэтетхьэжын щылэтэкьым. Абы щыгьуи мамэ пцлэ иупса мыгьуэтэкьым: дохутырхэм кьыжраларат и псэмкьлэ тхьэ зытрилухьар. Ауэ, си насыпыншагьэти, е дохутырхэм пцлэ яупсауэ, нэгьуэщлэ мыхьуми, зэкьлэ псоми дигу фьы ящлэну, – е ахэр щыуауэ кьыщлэклэ: мазэм щлэгьукьлэ сызыщлэла кьымаджэщым сыкъыщлэшыж си бзи си тхьэкьуми кьимьутлэщыжауэ. Пэжщ, сымафлэсахуэжтэкьым. Дыркьуэ лъэпкь кьыстемьнэу сагьэхьужат.

72

Мамэрэ папэрэ дохутыркьлэ, си анэшхуэхэмрэ си адэшхуэхэмрэ лэзэ-гьуазэкьлэ лъэклэ кьамыгьанэу кьалэ лэджи кьуажэ лэджи сыкъыщрашэкьлэщ. Арщхьэкьлэ си бзи, си тхьэкьуми кьиутлэщакьым. Алыхьым иухатэкьым сэ апхуэдэ насып, гьуфлэгуэ слъагьужыну, ди дежхэм я псэм телъ хьэзабымрэ бэлыхьымрэ ялуэтэжыну. Цьыхум и фэм куэд дегьэхуэф, армышьу мы нобэ сыкъызэрынам хуэдэу сыкъэнэнэу сщлэмэ, япэ дыдэ сызыщлэла кьымаджэщым и щхьэгьубжэм зыкьыдэздыжынти... Апхуэдэ зыгуэрхэм егупсысауэ арагьэнт дохутырхэми пцлэ щлаупсар. Армышьу а сэ кьысщыщлэм хуэдэ кьызыщыщлэхэм хьужу щэм зы кьахэкьлэми зэрыарам теухуауэ тхьыль куэд сыкъеджаш иужькьлэ. Ауэ, гугьэр фьыщ, жи. А щэм щыщ зыр сэрауэ кьыщлэклэмэ хьунукьэ? Кьимьдэклэ, наукэм, медицинэм махуэ кьэс жыхуалэу заузь. Сэ схуэдэхэр зэрагьэхьуж кьагупсысынуми хэт зыщлэр?

А гугьэр дамэу стемьтмэ, нобэ сыкъэсынтэкьыми. Сыкъэсыпауи дощлэри, зыгуэр зэсщлэжынти, нэджэлуджэу сыкъэнэнти. Ауэ, фьыгьуэр Тхьэм кьахуищлэ – цьыхуфьыщэ куэдым я сэбэп кьызэкьлэщ сэ: сигурэ си щхьэрэ зрамыгьэбгьэжын, сытрагьэун, си ныкьуэдыкьуагьэр слэщлэгьэхун папщлэ кьысхуамыщлэрэ кьысхуамылэжьрэ щылэтэкьым. Арщхьэкьлэ мыгьуэр зи мыгьуэр анэракьэ? А мыгьуагьэр кьызэрыслысырэ сэ псалгьэу схужымылам хуэдиз нэпс щлэгьэклауэ

кыыщІэкІынщ си мамэ дыщэ цІыкІу. Пэжщ, сэ зыкызымыгьэлъагыуу гынуу пылът ар. Ауэ, зым хуэмыфІ хьэдрыхэ ягьакІуэркыым жыхуиІуэ, си тхьэкІумэр циубыдым, си Іапкыльгьапкь псомкІи «сыдаІуэу» сыхуожьэ, си тхьэкІумэм кымыІуэр нэкІэ, пэкІэ, псэкІэ «зэхэсхыу» сохьу. Псалъэм папщІэ, фэ, зи бзэ псалъэхэм, зи тхьэкІумэ сэкьатыншэхэм, фщІэуэ кыыщІэкІынкыым нэпсым мэ зэриІэр. Ар фи фІэщ мыхьункІи хьунщ, ауэ ди мамэ гыуэ зэрыхуежьэу абы и нэпсымэр кыыщІэхьэрт сэ. Ди мамэ зэщыджэу щІидзарэ папэ абы щхьэкІэ шхыдэу кьригьэжьамэ, ари кьасщІэрт – абыхэм я пэшыбжэм хэль абджым кьепхьуха чэсейфэху хужыбзэм и зджыздж макьыр нэкІэ «зэхэсхырт». Зыхуэмыубыдыжу гыи мамэ и Іапкыльгьапкь зэщІэсысэмрэ папэ и кІий макыимрэ жьыр яутхыпщІырт, жьыми Іупхьуэ пІашІэ тІэкІур игьэхьейуэ щІидзэрт. КьысфІэщІу пІэрэ жысІэурэ, Іэджэрэ згьэунэхуащ ар – ауэ кьысфІэмыщІу, а «зэхэсхырт» пэжу кыыщІэкІырт. Сыщатэрти, мобыхэм закьезмыгьащІэу, стІолым сыбгьэдэтІысхьэжырт.

Си еджэныр зэпызгьэуакыым. Литературэ, историе, географие, нэмыщэбзэ жыхуаІэхэмкІэ си Іуэху хьарзынэт – мамэрэ папэрэ кыызыхуигьэщІар ахэрати, езыхэм ящІэм нэхьрэ нэхьыбэ сэ сагьэщІэнуу пылът. Математикэ, физикэ, химие хуэдэхэмкІэ си классэгьуу цІыкІухэр кыыздэІашыкьурт. Ди егьэджакІуэхэм щыщ гуэр папэ е мамэ я гьусэу ди деж зэ кыыщІэмыхьэу зы махуэ дэкІыртэкьым. Сэ школым сыкІуэртэкьым. СыкІуэуи сыт щысщІэнт? Жалэр уэ щызэхьумыхкІэ, уэ «жыпІэр» кьащыгурымыІуэкІэ... «ЖыпІэр» щІыжысІэм щхьэусыгьуэ иІэщ: дэгүхэмрэ бзагуэхэмрэ иризэпсалъэу апхуэдиз тхыль щыІэу кыызжаІакІэ си фІэщ хьунтэкьым. Ари срихулІэри... Сэ етІуанэбзэ схуэхьуар, псом нэхьрэ нэхь псынщІэу икІи нэхь тыншу сэзыгьэщІар си папэщ. Мамэ тхыгьэкІэ кыызэпсалъэнуу, сызригьэпсалъэжынуу нэхь кьищтэрт. Ауэ цІыхум кьипсалъэ жыхуэпІэм щІэ зэрыщІэмытыр тхыгьэкІэ «дызэпсалъэу» зэрыхуежьэу кьыдгурыІуащ. ЦІыхум кьипсалъэм хуэдиз зыхуэтхын щыІэу си фІэщ хьуркыым. ИтІанэ ар зэрыпсалъэм хуэдэу псынщІэу тхэфыни щыІэу кыыщІэкІынкыым. Арати, си анэдэльхубзэм и пІэкІэ, си мами зригьэщІэн хуей мэхьу си насыпыншэбзэр. Аргуэру жызоІэри, ар Алыхьым имыгүхкІэ, ауэ си гьусэу езыми и бзэр иубыда нэхьей, си папэрэ сэрэт тыншІейуэ зэгурыІуэр. Сэ нэгьуэщІ кьэралыбзэкІэ жысІэхэр мыбы адреїхэм анэдэльхубзэкІэ яхуэридзэкІыж хуэдэ, папэ сытым дежи си тэрмэшт. Хэбгьэзыхьмэ, си мамэ дыдэ сэрэ ди тэрмэшт ар. Іуэхуншэу зы сыхьэт сыщигьэстэкьым. Уи тхьэмыщкІагьэм уегупсысу ущысмэ, уи щхьэ мыгьуагьэ зэрыхуэпхьыжынуу, нэхьри щхьэлажьэ узэрыхьунуу ищІэрти, си дерсхэр (си классэгьухэм ящІэм тІэкІуи ебэкІуу) зэрызухыу художественнэ литературэм сыбгьэдэтІысхьэн хуейт. Абы махуэ лэжыгьэу си пщэ кьыдилъхьэр сэ схуэдэ... сэ схуэмыдэ си ныбжьэгьуитІым ящІэфми арат. Гьэмахуэмэ – бжэлупэр, пщІантІэр, куэбжэпэр кьэпхьэнкІын, щІымахуэмэ – уэсыр тхьун. Гьатхэм щыщІэдзауэ бжьыхьэ хьухукІэ кьолъэлъэхьыжу пщІэн хадэм ибгьуэтэнут. Зы Іуэхуи щыщымыІэм дежи, езымрэ сэрэ тщІэн кьигьуэтырт си папэ. Ди шыгьуэгу хадэм турник щигьэуващ, жыгышхуэм и кьудамэм кІапсэ лэрыгьуу кІыхь кІэрищІат, штангэ хуэдэу гульэмыж зыфІэт гуэрхэри зэригьэпэщат, пут тІурытІ я хьэлыагыуу гыритІи кьищэхуат... КІэщІу жыпІэмэ, спортзалым хуэдэу иузэдат ди шыгьуэгур. Арат ди махуэ лэжыгьэр кыызэрыщІэддээр. А псом я ужькІэ ди хадапхэм щежэх псым, мыл щытемылъым деж, кьа-

зым хуэдэу дыхэст. А псори зыфІэмыдахэ си нанэшхуэ си папэ кы-
зэрыщыхьэр, кызырытекІиер слыагьурт: сабийм и фэр ибох. Си хы-
дзэбзыр лЫ пщІыну иужь ущІихьар сыт? Ауэ си папэ, дыхьэшхыурэ
зыхуейр дигьащІэрт. Тхьэм ещІэ, си хьыджэбзым и Іапкыльэпкыяр
щІэхуауэ щысмэ, кьуийм и щІыІу гуэрэф жыхуиІэу, нэгьуэщІ узыфа-
хэри кыкІэрыпщІэнкІэ мэхьу, жиІэу кысхуэсакыу арагьэнт. Сыт-
ми, Алыхьырщ, Алыхьым нэужьым, си папэщ зэманми узыфэми я
мэлухуу сиІар. Псалъэм папщІэ, дэн-бзэн, хэдыкІ жыхуаІэхэр цІыхубз
ІэщІагьэкьэ? Ауэ ари япэ зигу кьэкІар си мамэкьым – си папэщ.

Махуэ гуэрэм ди пошт ашычым кысха газетхэмрэ журналхэмрэ
(абыхэм яхэлът хэхауэ сэ схуэдэхэм папщІэ кыдагьэкІхэри) кьахокІ
фашэ екІухэм, хэдыкІ дахэхэм я сурэтхэр гьунэжу зэрыт зы журна-
ли. Поштзехьэр щыуэу ди деж кьридагьээнщ жызоІэри щІызохьэ.
Ар зэрилыагьуу, си папэ гуфІэу кыщолъэт: «Мыри зэ кьэса сыт-
ми! Ди нанэ лЫ усщІыну сыпылгу жиІэурэ кызошхыдэри, мис мыр
цІыхубз ІэщІагьэкьэ? ЛЫм ящІэфри пщІэфу, цІыхубз ІэщІагьэми
узэрыхуэІэпщІэлъапщІэр кьэбгьэлъэгьуэнкьэ дяпэкІэ?!» – ду-
ней гуфІэгьуэр иІэщ си папэ. Сэ бзэ схуэхьуар си папэ сэр нэхьрэ
нэхьыфІу имыщІэу си фІэщ хьуртэкьым. КьыІурылгьэлъу, и жьэри, и
Іэхэри и нэхэри мыувыІэу щыпсалъэкІэ, абырэ сэрэ апхуэдизу тыншу
дызэгурыІуэрти, си папэ дэрэ дыщизакьуэм деж, сэ зыгуэр си лажьэу,
дунейм тет адреј псоми сахуэмыдэу сигу кьэкІыххэртэкьым. Си мамэ
анэти, и гум щыщІэр и фэм кыфІиІуатэрт. Си папэ лЫти, и гум и мы-
гьуагьэр и фэм дигьэхуэфырт. Арат сэри зэпымыуэ абы сыщІы-
кІэрыІуар. Адрейхэм, вы лІа сэ халу жыхуаІэу, яфІэгуэныхь сыхьуу,
гьыуэ, бжэуэ щІадзэрти, си насыпншагьэр си нэм кыщІаІужырт. Сэ
абы зыкІи сыхуейтэкьым. Сызыхуейр сызэрыщымыту, жылэм сарещ-
хьу зыкьысщызыгьэхьуж си папэщ. Езыми нэкууи напІэуи иІэр сэрати,
школымрэ сэрэ фІэкІ Іуэху иІэтэкьым. Унэр унэти, абы и Іуэхур щхьэ-
хуэт, ауэ кино, театр, концерт щыІэу клубым щыкІуэкІи, хьэгьуэлІы-
гьуэ кІуэми – сэ сыздымышэу зыщІыпІэ лъэбакьуэ ичынутэкьым.
Зы цІыхум зэран хуэмышьуу, сэр фІэкІ«зэхэзых» щымыІэу псори
кызыжиІэжт абы... Апхуэдэ папи!.. Си мыгьуагьэр Тхьэм кыпхуигьэ-
фэщэну щихуаи, апхуэдэ адэкІэ уи насып кызыэрырихьэкІыжынт...
«Бжыын хьэсэм ухалъхуа нэхьей, усыру хьэмэрэ уи нэпсыр кыщІэжу
дунейм утет нэхьрэ, фо хьэкІуэ джанэ пщыгьыу укьалъхуа щІыкІэу,
убзэ ІэфІу, унэщхьыфІэу цІыхум уахэтыфмэ, уи насыпщ. Зи бзэ ІэфІ
щынэр мэлитІ ящІоф, си хьыджэбз цІыкІу», – жиІэурэ, си тхьэкІумэр
схуиІуантІэ зэпытт си папэ.

КІэухьыр кыкІэлъыкІуэнууц

УЭРЭЗЕЙ Афлик

Усэхэр

* * *

Уафэр щымыджэмыпцлэу ццылэр щызэпцлагъащлэм
Къыщегъэжъауэ къалыхъуэ заццлэщ дунейм и ццэхур...
Ауэ зымаццлэкIи а ццэхум и лъаццлэм
Нэплъысыфакъым нобэкIи ццыхур.

Къытхуегъэлабгъуэри
Гъащлэм гъуэгу лэджэ,
Дызэрыхуейуэ дыхегъэдэжыр.
Дыкъищыжынуци а гъуэгум гъуджэу,
Лъэбакъуэ къэскIэ дыхуосакъыжыр.

Зэмыфэгъу лэджэ хъууэ лъэужьхэр
Хошыпсыхыжхэр клэншэу хъэрш ццлэншэм.
АрццхъэкIэ зыми, иувэу и ужьым,
Къыщлэфакъым дэ ахэм дыздашэр.

Шэрашэу псынэр къыщцлэж бгы жьэгъум,
Сыхъэ къыхихыр иткIухъу уи Iум,
Къаульэпхъэщыжыр псоми я лъагъуэ,
Къызэребакъуэу я жьэгу бжэщхъэлум.

Дэтхэнэ зыми илэж къалэныр
Игъэзэщлэнырщ и гъащлэ фарзыр.
Мы дунейшхуэм и ццэху къииным
Хесхъэж ди гугъэр бжъыхъэ хъэуазэу.

Уахътыншэу мауэ лэужьыр бжъиблкIэ,
Къымыгъэнэну зы лъэужьыншэу.
Гъуэгуанэм гугъэр къытхурегъэблыр,
Ди гъащлэ мащлэм хуэнэхъуеиншэу.

УСЫГЪЭ

Сыхуейуэ пэрэ кьэсцлэну щэхум —
Кьэсцлэпэу щытми, ар сыту сцлын?
Дыпсэхунклэ кьыттехуэр щыхуэу
Щытпшыныжыну зэман дихуэн?

АДЭЖЬ ХЬЭСЭ

Гугъэм щыгъуу адэ щлэиныфлу
Кьыслъысащи тыгъэ псом я лей,
Жэщи махуи клэхыншэу згъафлэу,
Сыщропэгэжыр мы дунейм.

Адэжь лъахэм хуагъэувкъым уасэ,
Гъащлэм илэ уасэр кьыпхуэбжын?
Улуплэхуклэ си адыгэ хьэсэм,
Уи адэжь щлэин кьэплъагъужынщ.

Ди адэжьхэр зэрытыгъа губгъуэм
Ноби щокл нэхъыжьхэм щыхасар.
Кьурш щыбагъхэм лупщлу щызолъагъур
Я ныбжь уахътыншэу дыгъэм кьихьэсар.

Хамэ хьэсэм зи мэш щызыгъэклым
Ящымыщ лъэпкъыжьыр мэгухэщл.
Лэгу лэрыгъуу есам пхъэлэщэклым
Джатэр кьыщтэм, губгъуэр мэхъур нэщл.

Хамэ жылэм яхуемысэ хьэсэр
Бий шырыкъум ищлу хэутэн,
Ягъэгъущлэу, мафлэм ирагъэсу,
Зыхэта бэлыхьыр пхуэлэутэн?!

Щым зы ептым, бэклэ кьотэжынущ —
А хабзэр щызеклуэфыр адэжь губгъуэрщ,
Хьэсэ гъушларе псым игъэнщлыжынущ,
Лъэпкъыжь пхъэлэщэм хишмэ псы лъагъуэр.

Адыгэ хьэсэм и пхъэлэщэр
Дадзэжыфактым вагъэмбэктым,

УСЫГЪЭ

Иджыри уэшхыр мэлущацэ,
Иджыри кьещлыр лэгъупыкьур.

ХЫТЫГУ ЖЫЖЬЭ

Къыхыхьэу куэдрэ си псысэм,
Къыщлыхьэу лэджэрэ си нэгу,
Гъунэншэ хым и курыкупсэм
Къыхонэлуклыр зы хытыгу.

Хытыгум ухуэзышэ лъагъуэр
Къэзыгъуэтыфыр зым и пэбжщ:
Ар тельщи псым нэрымылъагъуу,
Зи гур хьэлэлым къыподжэж.

Къыппэджэжамэ джэрпэджэжу,
Пхуэхъунуш лъагъуэр насып гъуэгу,
Хытыгум зэлухьынуш куэбжэр,
Гауагъэ кьищмэ уи нэгу.

Абы щалыхукъым фыгъуэ-ижэр,
Луажэм ар яхуэхъукъым гъуэгу,
Цыху гъащлэр щижкъым вагъуэижу,
Дунейм щимыгъэнцлауэ игу.

Псым тетщ цэнауэу кхъуафэжьейхэр,
Уэрэд хур пщащэхэм къраш.
Уэрэдым псым къыхиш бдзэжьейхэм
Псы щхъуантлэ щылым удж щыхаш.

Щызэшкъым цыху мыбы, щезэшкъым,
Щымыщтэ зыми къуалэбзур.
Дыжьын жьгъей макъым и тхьэгъушкъым
Нэхуш пшыналэр зыгъэзур:

Къуэкълплэ пшэплъым и лъэ макъыр
Хуэщабэрыклуэу зи дауш
Уэрэд нэщхьыфлэм и макъамэм
Пщэдджыжь уэрамыр къыдоуш...

УСЫГЪЭ

А хытлыгу жыжьэм и щлыгулым
Пшастэмэ лэфыр хобэукI.
Гъатхэпэм гъунэ гъэм хуралъэу,
Я вагъэбдзумэр щогъуэлъыкI...

А хытлыгу жыжьэр хэтщ си псысэм:
Зэгуэр хы Флыцлэм адыгэпсэу
Зылэщилъхьахэр а хытлыгум
Щызэхуэсыжри, щлэрыпсу
Щаухуэжащ адыгэ жьэгур.

КХЪУХЪ КЪУТАХУЭХЭР

Хы тхэрыкъуэ къытетлысхьащ си бжьыхьэкIапэм,
Апхуэдэ сщлэжыркъым къэхъуауэ сэ нэхъапэм.
Хы тхэрыкъуэр хуэму мэгурымыр,
Солъагъу, егъэгузавэ ар зыгуэрым.

Сыщлоплэр хы тхэрыкъуэм и нэджыджым,
Абы толкъун флыцлафэхэр щоуджыр.
Къысщохъур а толкъунхэм сэ сраджэу,
«Къытехьэ, — жалэу, — хы къиуам и ныджэм».

Толкъунхэм ныджэм къытрадзэ кхъухъ къутахуэхэр,
А кхъухъ къутахуэхэр къауфэрэзыхъ тхэрыкъуэ пщэхухэм.
Си пщэдейм и гъуэгур зыгъэнэху
Кхъухъ къутахуэхэм къэсщIам арат я щэху.

Щэху куэд яхъумэу жалэр кхъухъ къутахуэхэм,
Исащ а кхъухьхэм тенджыз зеклуэлI хахуэхэр.
Къысхуэлъагъужыркъым зеклуэлIхэм я лъэужьхэр,
ЗысплыхьыхункIэ слъагъур зауэм и Iэужьхэрщ.

Си бжьыхьэкIапэм къыщыгурым
Си хы тхэрыкъуэ,
Уэ дауэ укъела а зэрызекъуэм?! —
Жьуджалэ папщIэу укъыхъума Алыхьым,
Тщумыгъэгъушщэу зэ щыIа бэлыхьыр,
Уахуэхэшэну хы щIагъым щлэзэшыхъ псэхэм?!
ЩыпхуэмыIыгъри ара уи нэпсхэр?!

Усыгъэ

Мыувылэжыххэу тенджызым и псы тклүэпсхэр
Псы лүфэ пшахъуэ ныджэм треутхэ.
Псы тклүэпсхэм пшахъуэм сурэт куэд тратхэ:
Месыр, клэбдзклэ альпым щыры къретхър.
Шым и лъэужьхэр есейжыр пшахъуэм.
Зыгуэрхэм тралъхъэжыр абы пшагъуэр...
Хы лүфэ ныджэм
Лэджэм сыкыщоджэ.
Хы лүфэ ныджэм
Клэншэу срегъаджэ
Си лъэпкыжь тхыдэу ямытхыжа тхылъым.
Хы щлагъым тхылъ мытхауэ дащэ щлэлыр?!
Ятхаш а тхылъхэр, сощлэ, адыгэлъклэ.

Толкъунхэр кытолъадэ тенджыз ныджэм,
Толкъунхэр кытолъадэри тожыж.
А псори кызыжилащ тхэрыкъуэм и нэджыджым,
Толкъун фыцлафэр хуэмурэ шыуджым.
Тхэрыкъуэм и гурымыр мэувылэж...
Тхэрыкъуэм хьэлъэу бауэу зелэтыж.
Нэщхъейуэ кьоплъэкыж — кыызэджэ сфлэщлри,
Сежьаш, сыкыуэну тенджыз лүфэ ныджэм.
Си гъуэгугъэлыагъуэу хы тхэрыкъуэ пщэхур,
Къэзгъуэтыжынущ лэджи кхъухъ къутахуэу.

79

АПОКАЛИПСИС

Унэ зэвым халъхъакъым щхъэгъубжэ,
И гъущлыбжэм лунклыбзэ етащ.
Мы пэш кыфлым и блынхэри гъуабжэщ,
Пшагъуэр сэхуу блын гъуабжэм етащ.

Пщлантлэ кыуэцлыр щылакъуэу щхъэжагъуэщ,
Шыгъуэгу хадэм шыушэркъым бзу.
Къыпфлэщлыну зыгуэрым хуэщыгъуэ,
Уэсэпс щыла кыпоткы нартыху бзийм.

Зеиншафэу шия жыг къудамэм
Илъэгъуауэ пщлэжынкъым гъэгъа, —
Зигъэщлагъуэу зэгуэрым мы жыгым
Пхъэщхъэмыщхъэ бэгъуа пытыгъа?

УСЫГЪЭ

Ар ищлэжыркъым хадэм. Шыгъуэгум
Сэх быдаплэм дэплъыну лъэмыкI.
Зыми зыри къэкIыжыркъым и гум,
Зы гъуэгу гуэри мы хадэм имыкI.

КъыщIоплъыкIыр мы пэшым зэшыгъуэр,
Закъуэныгъэр мыбы щыбэгъуащ.
КъыщIэплъыну лъэмыкIыу лэщIыгъуэр,
Сыт кIыфIыгъэ мы щIым теубгъуар?!

ФIэкIуэдауэ къуэкIыпIэр, къухъэпIэр,
Имылэжу и гупэ, щIыбагъ,
Лъагъуэ зэвым уимышэ зыщIыпIи,
Лъагъуэ бгъузэм уэлбанэр щокъугъ.

ХЪЭТIОХЪУЩОКЪУЭМ И ХАДЭМ

ДрикIуэнщ Къэбэрдей уэрамым,
ХъэтIохъущокъуэм и хадэм дихъэнщ,
Ди нэхъыжъхэу мы хадэм зэгуэрым
Итыгъахэр ди нэгү къыщIыхъэнщ.

ЩIэкIыжынущ ди нэгү блэкIа жыжъэр,
Зэман хъыжъэ нэпкъыжъэ зытель
Жыгеижъ зи кур гъуанэм и лъабжъэм
Тхыдэ кIапэ иджыри кIэщIэлъщ.

Дыкъеджэнщ дыхуэсакъыу а тхыдэм,
Дэдмыгъэхуу зы псалъэ, зы хъэрф.
Ди блэкIахэр дгъэфIэжу зымыдэ
Жагъуэгъу псалъэ купщIэншэр гунэфщ.

Жыгеижъ зи кумылэр курыхым
Гуауи гуапи куэд дыдэ ещIэж.
Лъэужьыншэу кIуэдынкIи мыдзыхэ —
Жыгей лъабжъэм жыгыщIэ къыщIож.

ЖыгеищIэр докIей, лъэдий лантIэм
ЗигъэнщIыхукIэ ирифу уэсэпс,
Къритхари ещIэжыр и натIэм —
Мы хадэшхуэм хуэхъунущ ар къуэпс.

Усыгъэ

Іэ дыдолъэ жыгейм, Іэ дыдолъэ —
Ар иджыри тетынущ дунейм,
Зи бзэр ІәфІ жәнэтбзум и пшыналъэм
Щэдәлуноуц иджыри жыгейр.

ЖӘЩ ГУПСЫСЭ

Щымахуэ махуэу
Гъащләр кӀәщӀц.
Щымахуэ жәщу кӀыхьщ гукъеуэр.
Содалуэр гугъэр зыгъэжәщІ
Сыхъэтыр кӀәншәу
Къызэреуэм.

Уэрамыр дәгуц,
Уэрамыр щәхуц.
Игъуэщыхъащ жыг хадәм жьыбгъэр.
Жыг щхъәкӀәр жьым еӀуцәщәху,
Жыг къуәпсыр гъащӀәкӀә мәгугъэр.

Мәжей бжәлупәр,
Унәр щымщ.
Хъэ закъуэрщ
Плъырыр, жей имыӀәу.
Сакъ дьдәу пәшыр зыгъэдым
Сыхъэтырщ къеуэр къэмыувывӀәу.

Гупсысэм
Жәщыр хуэмыхъыж,
Къытехъәлъащ
Гупсысәр жәщым.
Мы жәщым зэхошыпсыхъыж
Уахътыншә хъуари
Гъуәбжәгъуәщри.

* * *

Мы гъащӀәм сыпәмылӀәщыжу,
Къәслъыхъуән хъум къысщхъәщыжын,
Абы шәч лӀәпкӀә къытезыхъәжу,
Сыдыхъәжынуц Къулькъужын.

УСЫГЪЭ

Пцэдджыжыым жьыуэ сыкъэушым,
Зыхэстхьэщлэнууц уафэ тхьэхум,
Сеплынууц, игьэдалъэу башыр,
Іэхъуэм Іэхъушэр зэрыдихум.

Сабгъэдыхьэнууц псыхъуэ бжьэпэм
Уэршэру щызэхэт лы гупым,
Къыщысщлэжыну хэлъ насыпыр
Къуажэгъухэм къуах я сэлам гуапэм.

Илъэс блэкІахэм сахэплъэжу,
Зыщысплтыхьынууц Апсэм я къуэ.
Абдеж дей чышыр и Іэдэжу,
Си сабиигъуэр цоцхьэукъуэ.

Дыгъэ пэазэм зригъэууэ,
МэкъупІэм кІыхъу илъщ аргынэр,
Иджыри къэс ямыщтэу Іэнэ,
Къысцохъур сэ къызагъэжъауэ.

82

Арами содэр, гуахъуэ жьыщыр
Къэсцтэнци, сыхыхьэнц Іэнацтэ,
Жьым къызипхтыхми мэкъуцІэщыр,
Іэнацтэм хузигъэцІкъым гуцтэ.

Махуэ къэсыху и зы Іэмбатэу
Зэхуэсхьэсыжмэ щІалэгъуэр,
Гугъэ ерыщхэм сагъэятэу,
Сихутэжынууц зэманыгъуэ.

Губгъуэ щІыгульым хищІа къуэпсырщ
Махуэ къэсыхукІэ псэр щыбауэр,
Жыг тхьэмпэм фІэлъ пцэдджыжь уэсэпсым
ЗигъэнцІыхункІэ еІубауэ.

* * *

Уащхъуэдэмыщхъуэрэ хуэигъуэу
Къыщиудауэ къошхри уэшх,

Усыгъэ

Пыл къэгубжъауэ, зэщлэгъуагъуэу,
Хъуэпскыжу уафэр мэдыхъэшх.

Къулькъужыныпсым зегъэщлагъуэ,
Къулькъужыныпсым зыкърех, —
Уэшхыпсклэ уэру игъэбагъуэ
Толькъун щлэщыгъуэр ирехъэх.

Мыпхуэдэ махуэр флэтелъыджэщ,
Мыпхуэдэ махуэм и зэфлэкл
И флэщ мэхъужри, толькъун сыджым
Бгъуэфлэшхуэу псыхъуэ пхрещыкл...

Увылэжаклэщ уафэгъуагъуэр,
Зитхэщыжаклэщ уафэм бзыгъуэ.
Къулькъужын цыклум, и псы лъагъуэм
Дэувэжами, игу мызагъэ...

Дэклэщ зэман, къэкыжри и гум
Зэгуэр жэр дьдэ зэрыхъуар,
Псы щлагъым щлэль и мывэ лъэгум
Гукъэкыж лэфклэ щлэтлэхъуащ.

* * *

Къысхуимыгъэтласэу си къэухъым
Мы дунейм къыщыхъу-къыщыщлэу хъуар,
Пщлэншэрыклэу махуэ къэс къэсклухъу
Къысфлэщыжу куэдрэ къэхъуащ.

Зэщлэутхъуэрт зэуэ жэщ мазэгъуэр,
Къысхуэмышщлэу пшагъуэр къыздиклар.
Пшагъуэр тесхужыну лэмалыгъуэ
Хуэзмыгъуэту си фэм сыт иклар!..

Клэншэу махуэм къыклэльоклэу жэщыр,
Махуэм клэншэу жэщыр зэрехъуэкл.
Тлуми си ильэсхэр схуагъэжэщри,
Щалэкъым я гъуэгум теплэкъукл.

УСЫГЪЭ

Махуэ кьэс щлэ гуэрхэр кьызагъащлэ.
Махуэ кьэс щлэ гуэрхэр кьэсщлэхун,
Кьысхуэмыщлэм хохъуэри — я лъащлэм
А щэху куэдым хэт нэплъысыфын?!

Жыгыр мэкI, имыкIыу зэи и шлэм,
ЗэщIогъагъэ, тхьэмпэр полъэльыж.
Зэм тхьэмпэфлэу, зэми уэ лэпаплэу
Жыгми жыг гъащлэ кьыльосыж.

Кьыльосыж и гъащлэ Iыхьэ кьуанщлэм,
Си жыг щхьэкIэм абгъуэ щызыщIа
Кьуаргъым жалэр илъэс куэд кьыгъащлэу,
Сыт а гъащлэ кIыхьым кьыщищIар?

Ар кьытщибзыщIыну псэхункIэ,
Ара кьуаргъым и бзэр щIиубыдар?
«Къуагъ» фIэкIа и макъым кьимыкIыну,
Щхьэ абы Алыхьым пиубыда?

84

Жыгыр мэкI, жыг кьуэпсхэр щIым хишыгIэу, —
Гъащлэ дапщэ жыгым кьепщIэкIар?
Сытыт ахэм яхуэхъунур натIэ,
Дыгъэр махуэ кьэс кьыщIэмыкIам?!

Щхьэм икIэрэхъухьурэ гупсысэм
Кьыщежыхьыр уафэ нэз хъурейм.
Дунеишхуэр Мэлычыпхъу и чысэщ, —
Хэт зыгъэнщIыфынур гу нэпсей?..

Ахэм сегупсысурэ, си псысэм
КьыздикIар сымыщIэу кьыхыхьа
Пщэщэм жыг кьудамэр игъэсысри,
Мылэрысэ мыхъу кьыслэщIилъхьащ.

Юсеф ас-Сибай

ФитІнэ лъапсэ

Романым щыщ пычыгъуэхэр

Хуцхъуэр лъыжым кыкІэщІэз-дыгъукІын мурад сщІащ: псым хэскІутэнщи, мы дунейри цІыхури нэгъуэщІ сщІынщ. Хуцхъуэр зыхэскІута псыр яІухуэмэ, кърабгъэр хахуэ, нэпсейр хълэл, фэрыщІыр гукъабзэ хъунуц. Сэ зыращ зэкІэ хърэмыгъэншэри цІыхугъэ зыхэлъри, адрейхэр псори дыгъуэгъуакІуэщ, ахьмакъщ, щхъэхуещщ. Куэд сагъэкІун, сэ зым фІэкІ сахэмыткІэ? СагъэкІункъым, сызыІурагълъэдэнщ, адрейхэри сэ схуэдэ сымыщІмэ. Ар сигу ислъхъащ: тыкуэнтетым кысхуидэнукуым – ар сощІэ, кысхуимыдэмэ, хуцхъуэр кыкІэщІэзгъэкІуэсыкІынщи, псым хэскІутэнщ.

(1917-1978)

Пшапэр зэхэуащ. Лъыжым уэздыгъэ пигъэнащ, кърэп нэщІ кыищтэри унэ лъэгум ириубгъуащ:

– Сэри зыщІэздзын гуэр кърэзгъуэтынщ, уэ мыбдей зыщегъэщІи, жей.

Си жеин кърэуэртэкъым, итІани лъыжым сьпэрыуакъым: жейм нэхъ щІэх хилъафэмэ, сэркІэ нэхьыфІщ, хуцхъуэр кыкІэщІэзгъэкІуэсыкІын мурад щысщІакІэ.

Лъыжым сьбгъурогъуальхъэри жей нэщІ зызощІ. Лъыжыр мэхуцхъэри кызоупщІ, и жеин кърэуэ хъунтэкъыми:

– Мы кърэным илъ хуцхъуэр псым хэпкІутэмэ, цІыхум сыт кърэщыщІынкІэ хъунур? Дунейм фэрыщІыгъэмрэ щхъэхуещагъэмрэ текІуэдыкІмэ, дауэ кърэзырэхэнэнур цІыхур?

Си гум кърэишхыдыкІащ лъыжыр! Хъэмэрэ сыкыиумысын мурад ищІауэ ара?

– Дэнэ щыщІэн, – жызоІэ, – цІыхум кърэщыщІынкІэ хъунур? Хэт игъэунэхуа?..

– Делъащэрэт щыжысІи щыІэщ.

– Сыт-тІэ кърэщІэбгъанэр? – Сьбзаджэкъэ сэри! Лъыжым игу ирилъхъар кърэсщІэнырщ сэри сызыпылгыр. АлейкІи кърэзеупщІ уи гугъэ: сытми, зыгуэр игу ирилъхъащ!

– КърэщІэзгъанэри? ЦІыхум сигу ящІогъури аращ кърэщІэзгъанэр. НапитІыгъэр зыханмэ, зэрыхъунур пщІэрэ? ЗалІэжынкІэ мэхъу, зэрыгъэгужьеижу. НапитІ уиІэным нэхъ тынш щыІэкъым: гъащІэр кърэптехълъэркъым, гуауи гугъуехъи зыхэпщІэркъым. ЦІыхум напитІ кърэщІритыр сыт уи гугъэ? Емрэ фІымрэ пфІызэхэмызэрыхъын, уи щыуагъэр зыхыумыщІэжын, узэрыхърэмыр щІэпхъумэфын щхъэкІэщ. ЦІыхум я нэр кърэгаплъэт: зэрышхыжынуц, зыр зым щІигълъэдэнуц. Сьзахуэкъэ?

Адыгэ хэхэс литературэ

– Узахуэ си гугъэкъым. Укъэплъэнэф къысфлющI, унабгъэщ, плъагъури къыбгурылуэри мащIэщ. НапитI уилэмэ, гъащIэр къыптехьэлъэркъым, аращ цIыхур щIэнапитIыр – ар сфIэзахуэкъым сэ! Ем нэхь пэльэщыгъуафIэ, напитокI уилэкIэ? Хьэмэрэ гу къабзэр нэхь пэльэщрэ ем? Гу къабзэ уилэкIи укыигъэнэнукъым!

– Ущоуэ, – жиIащ лыжыым. Игу илгыр къэстIэщIын мурад сиIэти:

– Сыщыуэркъым. Насыным щыгугъыурэ, цIыхум и щхьэр къегъэщIэж. Ер дунейм тетми едэ абы, и щхьэм къыльэмыIэмэ. Минрэ къэгъащIэ цIыхур – зыуи къыщыхьунукъым, къызэрыбгъэщIар имыщIэмэ. Аращ щыжысIэр: емрэ икIагъэмрэ дунейм текIуэдыкIынри ахэр зыхыумыщIэнри тIури зыщ.

– Хьэуэ, хьэуэ! Узахуэкъым!

– ИкIагъэмрэ фIеягъэмрэ ебэнын хуейщ, уапэльэщынущ. ЦIыхум кIуапIэ къезымыгыр икIагъэмрэ фIеягъэмрэщ – ар къыгурылуэн хуейщ цIыхум. Къыгурылуэмэ, зэрызыхиныным щIэкъунущ. ГъащIэм и пэжыпIэр илъагъумэ, цIыхум зилIэжынкIэ уошынэ уэ. Уи фIэщ щIы: зымылIэжынкIэ! Пэжым щыщтэнущ цIыхур – абыкIэ узахуэщ, ауэ зилIэжынкъым! Мардэ зымылэ щыIэкъым. Еми, икIагъэми, фIеягъэми мардэ гуэр ялэщ, арыншамэ цIыхур ялэщIэкIуэдэжынт алъандэм! Зы хьыбар уезгэдэлуэнщ. ЗэлIзэфыз гъуэгу тетт. Я сабийри я гъусэт. Жэщти, выгур кIэнауэм дэхуэри лIымрэ сабиймрэ псым итхьэлащ. Уи щхьэгъусэрэуи бынрэ нэхь IэфI щыIэ! Сигу хэщIащ, а хьыбарыр щызэхэсхым, цIыхубз тхьэмыщкIэм сигу щIэгъуащ. Къелын си гугъакъым фызыр, зилIэжын къысфIэщIащ, делэ имыхьукIэмэ. КъызэрыщIидзыжами еплъыт: мазэ дэкIатэкъым цIыхубзыр лIы щыдэкIуэжам! ЗилIэжакъым, дели хьуакъым – лIы дэкIуэжащ! Сэ ар згъэкъуаншэркъым, хьыбарым ущIезгъэдэлуари гуауэмрэ гухэщIымрэ мардэ гуэр зэралэр бжесIэн щхьэкIэщ. Бынищ щIэзылхьэжми игу хощI, зы бын щIэзылхьэжми игу хощI – зэрагъэхь щыIэкъым. Апхуэдабзэкъэ фунт мин къэзылэжыри фунтищ фIэкI къызыхэмыхьуэри: хуэдищIкIэ нэхь гуфIэрэ фунт мин къэзылэжыр? Нэхь гуфIэркъым! ЦIыхум и нэр къызэтрихрэ ем, къуаншагъэм, икIагъэм Iуплэмэ, зилIэжынкъым. А псор зэрызыхиныным пылбын фIэкI! Ебэнурэ пэлэщIэ ищIынщи, езыр хьэлэл, гу къабзэ, гумашIэ хьунщ!

Си тхьэкIумэр згъэкIащ: си псалгэр дауэ къыщыхьуауэ пIэрэ лIыжыым? Зыри къыпидзыжакъым: е си псалгэм игъэгупсыса, е жейм хильэфа? ЗызгъэпсчэуIуащ. Жейтэкъым лIыжыр: къэтэджри къэпыр плIанэпэм къыдыхащ, ар зригъэтIылгылIэри и пIэ изэгъэжащ. И фIэщ сщIащ жыпIэркъэ-тIэ лIыжыым: дунейр щхьэхуэщагъэмрэ напитокIыгъэмрэ пэлэщIэ сщIымэ, фIыгъуэ къызэрыдэкIуэнур зэхезгъэщIыкIащ! Ауэ зыгуэр щхьэ къыспимыдзыжрэ – зэрыщымщ. «Жея хьунщ», – жысIащ сигукIэ.

Заул дэкIри, лIыжыым и жейбащхьуэ макъ къэлуащ:

– Уи псалгэм пэж куэд хэлъщ, си щIалэ. ИтIани, Iуэху шынагъуэ си гугъэщ зи ужь уихьар. Уи акъыл уитыжкъыми, ари зэхэщIыхьынкIэ мэхьу уэ. Абы кърикIуэнкIэ хьунур пщIэрэ? Алыхьыращ ар зыщIэр! Уаубыдмэ, уэри сэри ди щхьэр хьыдагъэлхьакъэ!

– Сыт узыщышынэр? СыткIэ дызэрагъэкъуэншэфынуэр?

– Дызэрагъэкъуэншэфынури? «Апхуэдэ хуцхьуэкIэ сату щхьэ пщIырэ? Афиян щхьэ пщэрэ», – жалэнщи, сэ сагъэкъуэншэнщ. Афиян уефа хуэдэкъэ, гукъабзэ-щхьэкъабзэ ухьуамэ? Хуэдэщ! Аращ цIыхум

Адыгэ хэхэс литературэ

иджы къазэрыщыхунур. Лы дуклауэ жаІэнкІи мэху, си хуцхуэм узыфэ бзаджэ къыдежьэнкІэ ябжу. ХеящІэм и пащхэ драшэнщи, даггэ-къуэншэнщ, лгэхуэщым драдзэнщ.

– Дигу хэрэмыггэ зэримылгыр къагурыІуэнкгэ хеящІэм!

– Щыщ къыбгурыІуакъым! ХеящІэракгэ псом япэ дызыггэкгуэншэнур! ХеящІэм нэхь щхгэхуещэрэ нэхь напІІрэ дунейм тет – теткъым! Нэхь гущІэггуншэрэ нэхь тхгэггэпІІрэ! Нэхь къанлы! Нэхь хэрэмышх! Ди пщэггурыгыр тхузэраудынщ – къапІыи къэдаІуэ! Ди пІэ диггэсыжи нэхьфІщ.

Лыжьым уедаукІэ къыпыпхын щыІэтэкъым. Акъылэггу сьдэхуауэ фэ зытезггэуащ. Щызытезггэуар жейм хезггэлгэфэн щхгэкІэт, си мурадым сыхущІеггэуэжауэ аратэкъым. «НэхульэфІ укыкІ-сыкъыкІ!» – жытІэри, ди щыб зэхуэдггэзащ, куэд мыщІэуи лыжьым и пырхъ макъ зэхэсхаш.

«Ыхы, хуащ иджы!» – жысІащ, пщІэнуІамэ, щІэ, иггуэщ. ИтІани, шэч сщыжащ. Зы лгэныкгуэкІэ уегупсысмэ, цІыху цІыкІум апхуэдэ фыггуэ зыми хуилэгжатэкъым иджыри къэс: дунейм и тхыдэм нэггуэщІ ггэзапІэ иггуэтынкІэ хгунут си сэбэпкІэ. НэггуэщІуи согупсысыжри, нэхьей хгумэ-щэ? Лыжьыр жейм хилгэфаш, жеяуэ уедыггуэнри цІыхуггэншаггэщ. Хуцхуэ зэрыль къэпыр и щхгэм щІидзащ – къызэрыкІэщІэггэкІуэсыкІынури дауэ? Абы сегупсысурэ, жейм сызэрыхилгэфар сщІэгжыркъым. Си нэр къыщызэтесхыжам, нэху щат. Іушащэ макъ зэхэсхаш. Си щхгэр изосэри солггаггу лыжьым пщэдджыжь нэмэз зэрищІыр. Кгэпыр спэгжыжьэкъым, си Іэр сшіймэ, сылггэІэсынущ. Хуэм-хуэмурэ зызолггэфалІэ кгэпыр. Лыжьым гу къыслытэркъым. КгызэхгұлІа хуэдэщ: тыкуэным сыщІэггэфтрэ кгэпым иль хуцхуэр псым хэскІутэмэ, зэфІэкІащ – дунейм зиублэрэкІынущ! Псым сынэгжэс закгуэмэ! Кгэпыр зэслггэфалІэри, сыкъызэфІэтІысхаш, лгэпэпщІий зысщІри, кгэпыр си блэгущІэм щІэгггэггэуэ, тыкуэным сыкъыщІэггэфаш.

СыкъызэплггэкІын сошынэ, уэрамым сьдэлггэдащи. СылггапІэггэ, сщыггри цІыхубз джанэ быхурщ. Жыбггэ хуэдэ сьздэгжэм, си щІыбаггкІэ лгэ макъ щызэхэсхаш. СыкъызэплггэкІащ: лыжьым си ужыыр нихурт. Нэхгри зисчаш, зыщІэгггэхгакъым лыжьыр.

Псым сынэсаш, сытми. Кгэп щхгэпсыр зэрылггэдащи, солІалІэ. Абы селІэлІэху, лыжьыр кгэсри, зыкъызидзащи, дызонькгуэкгу. Лыжь лгэрызехгэт!

– Делэггэ умыщІэ! Дытеунэхгэунущ, уанэ мыггуэр тезылггхэн! – зелІэг лыжьым, кгэпыр зэпэдубыдащи. Зыкъомрэ дызэрызекгуауэ, кгэпыр тІэгггэфтри псым хэхуащ.

Кгэпым зыкІэлггидзащ лыжьым. ЗыкІэлггидза щхгэкІэ, кгыхуэу-быдыжакъым: кгэпыр псым ихаш.

– Емынэр ди унэм кгыхгаш! Мы зэхэпщІыггар сыт? Сэ лажгэ сиІэкъым, уэращ псори зи лажгэр! Аращ хеящІэм яжесІэнур!

Лыжьым и фэр пыкІащ, и нэр къыщыпкІын хгэзырщ. Сигу щІэггэуащ лыжьым.

– Умыгузавэ. Псори си пщэ дызолггхгэж. Уи гуггу зыми кгыщІынукъым: хуцхуэр псым хгэыздар сэращ. НакІуэ, тыкуэным дыггэкІуэж. Алыхым иухар хгунщ.

Лыжьым и Іэблэр субыдри, псы Іуфэм дыкгыІукІыжащ. Дыггэр къыщІэмыкІами, нэху хуат. Тыкуэным кгэдггэггэжри, лыжьыр

Адыгэ хэхэс литературэ

планэпэм дэтгысхьащ, и шхьэр кыфлэхуауэ: игу флы шыщлэнт? Гунькыуэгъуэ естащ, лажьэ зимылэм лажьэ естащ.

– Зумыкыж, – жеслащ лыжыым. – Уэшхыр блэклащ, щлакгуэ клэлгыпщтэжккэ, сыт и мыхьэнэ?

– Дыбгъэунэхуащ...

– Алыхьым и гушлэгъур инщ... Уэ тыкуэным ушлэмыккэ. Сэ уэрамым сыдыхьэнщи, цыхум хушхуэр зыхащларэ зыхамыщларэ зезгъэщлэнщ.

– Сыт тыкуэным щлэзбгъэщлэхьынур? – жилащ лыжыым нэщхьейуэ. – Сэри сынэкуэнуш: сеплынщ дунейр зэрыхуам, напитокгыгъэмрэ бзитлщхьитгыгъэмрэ, флеягъэмрэ хьэрэмыгъэмрэ зыхэзына цыхухэр слъэгъуащэрэт жызори си нэ кьоккэ. Уэри уэ! Имансыз!

– Тыкуэныр хуэпщл хуэрэ! Хушхуэм щлэупщлэ илэнуш, цыхур кызырыхьынуш тыкуэным! Жэщи махуи! Зи лъэ вакъэ изылхьэжыфыр кыдэнэнукыым кьалэм: псым хэддза хушхуэмккэ загъэнщлэнукыым – псоми яхурикьун уи гугъэ! Си пащлэр уэзгъэупсынщ, цыхур кызыремыхьэжьэмэ! Уи хушхуэр лъапсей хьунуш! Тыкуэныр шызэхуащлыр нобэ хуэдэ махуэ!

– Наплэзыплэм зыхащлэн уи гугъэ хушхуэр? Зэман хуейщ. Кьинэмыщлауи, хушхуэр зэран зыхуэхьун кьахэккыныри хэльщ: цыху псор зэхуэдэкыым. Зым бзитлщхьитгыгъэр зыхинмэ, утыкум кьинэнккэ мэхьу, гужьеауэ; тынщ уфлэщлэрэ, игъащлэм убзитлщхьитлауэ наплэзыплэм гу кьабзэ уилэ хьунур? Тыншкыым. Щхьэхуещэми кьэхьэлгьэккынуш: хушхуэр лухуэмэ, цыху шыпккэ хьунурэ зыкьомрэ гугъу ехьынуш, кышыщлар кыыхуэмыщлэу. Кьэрабгъэр хахуэ хьумэщэ? Ежэжьэнщи, лей кьезыхауэ хьуар зэтриухуээнщлэнщ. Ар кыыхуадэн: яубыдынщи, тхьэмыщккэ хьэпсым ирадзэнщ. Хьэпсым ирадзэмэ, и вагъуэр ижаккэ: «Си тхьэмыщккэплэ щхьэ симысыжарэ, сызезыхуар сыт?» – мащлэрэ кьригъэгъыхын уфлэщлэрэ? Ахьмакьри губзыгъэ, лущ хьуауэ добж. «Сэ нэхь лущ шылэккыым, кьулыккыу кызызэфт!» – жиэнщи, кьэралым яцыхьэнщ, абы кьулыккыу лэщлалхьэмэ, теунэхьуаккэ кьэралри цыхури? Хьэуэ, хушхуэр сщэнуккыым зэккэ. Псым хэддза хушхуэм и ккэм дигъаплъэ: цыхум ярищлэр тлъагъумэ, тцэнрэ дымышьэнрэ деплынщ итланэ. Тыкуэныбжэр згъэбыдэнурэ, уи гьусэу сынежьэнущ. Флыр ем теклауэ тлъагъумэ, кьэдгъэзэжынщи, тыкуэныбжэр лутхьынщ. Ауэ ер флым теклауэмэ, уэрэ сэрэ кыдащлэнур зыщлэр Алыхьэ закьуэрщ.

Тыкуэныбжэр игъэбыдэрэ пэт, дзыгъуэр игу кьэккыжаш лыжыым:

– Лей етхьирти: и закьуэу кыщлэднэ хуэрэ тхьэмыщккэ. Дзыгъуэри здетхьэжьэнщ.

Бжэр луихри, дзыгъуэм еджащ:

– Шулахь! Си псэр зышхын!

Дзыгъуэр тыкуэным кыщлэжащ, и ккэр ирисауэ.

– Уи хэгъарей делэм хушхуэр псым хиклащ, Шулахь. Умыгузэвэж: псори уэ уэщхь хьунуш иджы. Уигу кьеуэни кьощэни урихьэллэжынуккыым. – Дзыгъуэр лыжыым и жыным иригъэтгысхьэри уэрамым дыдыхьащ.

Уэрамым дыдыхьа нэужыщ цыхубз джанэ быхьур зэрысшыуам гу шылыстэжар. Сэ гу зылыстэжаккэ ягъэ ккынтэккыым, цыхум зауьжрэ уэрамым кыдыхьэмэ, гу кыслъатэнуши, ар нэхь луэхуш.

– Унэм сихьэжынщи, зысхуэпэнщ, – жыслащ. – Мыр фащэ схуэхьунккыым.

Адыгэ хэхэс литературэ

Унэм исхэр къэтэджа щыкIэтэкъым. Хьарзынэкъэ: си пэшым лъапэщIийуэ сыщIыхьэжащ, зысхуапэри ахышэ тIэкIуи къэсцтащ, дэдзыхауэ сиIэти. СыкъащIакъым: пырхьынкIэ ирикьуатэкъым си щхьэгъусэ щыкIейри си щыкьу анэ жьэхъури. «НэхульфI фыкьикI!» – жысIэри бжэр хуэсщIыжащ, лыжьым и Iэблэр субыдри уэрамым дыдыхьэжащ.

ДомэжалIэ тIури, ди гур щIех. ШхапIэжь цIыкIу гуэр дыщрихьэ-лIэм, дыщIыхьэри Iэнэм дыпэрытIысхьащ.

– Сыт фи гум нэхь фIэпихыгур? – къыдбгъэдыхьащ зы щIалэ цIыкIу.

– Джэш лыбжьэрэ къэхьэуэрэ къытхуэхь, – жысIащ. – Хьэмэ нэгъуэщI гуэри пIэпихыну уи гум? – сеупщIащ лыжьым.

– Псы щIыIэ фалгъэрэ щIакхьуэ Iыхьэрэ фIэкI сыхуейкъым, – жиIащ лыжьым. – ШхынкIэ сыерыщкъым сэ. НыбэхуэфIым сытеплгъэ хьуркъым. Уи ныбэм ухуэмысакъмэ, уи щхьэм и зэранщ. Си чэнджэщыращ: шхынкIэ иумыгъэлей – ухущIегъуэжынщ! Уи щхьэр зэрыбгъэтыншынми ухэмьт: щхьэгъэтыншыр щIэх жьы мэхьу, имычэзууэ йохыж дунейм. Уэрамым удэтурэ уешамэ, трамвайм зызэрибдзэнум ухуэмыпIащIэ: уи лъакьуэр есэнщи, узэрамышьэж хьунщ. МащIэкIэ зигъэнщIын хуейщ цIыхум. МащIэм есэмэ, Тхьэр куэдкIэ зэтам ехьуэпсэнукъым: фыгъуэнэд хьунукъым жыхуэсIэщ. ЦIыхум езым еймрэ хамэм еймрэ зэрегъапщэри, аращ и гуныкьуэгъуэ псор къызыхэкIыр: фыгъуэным фIым ухуишэркъым. Джэш лыбжьэмрэ къэхьэуэмрэ уесамэ, щIакхьуэ гьущэмрэ псы щIыIэмрэ я IэфIыр зыхэпщIэнукъым...

Лыжьым губзыгъагъэ зыхэлъ жиIауэ къысщыхьуащ. Сигу къэкIыжащ: цIыхур дэплъейуэ есащ, аращ и лъабжьэ щIэтым и гум щыщIэр цIызыхимыщIэр.

Дедзакъэри дежьэжащ. Газет зыщэ дрохьэлIэ. «Ал-Ахьрам» къызоцэхури нэкIэ срожэ, дыздэкIуэм. Дунейм ехыжахэм я хьыбархэм соджэ. Си нэIуасэ гуэр къыхэзгъуэтащ хьэдрыхэ кIуахэм: Ибрэхым Абдел Мутаал. Зи унафэ сыщIэтаращ! Хьэмэ нэгъуэщIымы хэзгъэгъуэща? Си фIэщ хьуркъымы, си нэм сыщIоIуэтыхьри иджыри зэ сыкъоджэ. Хьэуэ, хэзгъэгъуэщакъым. Си гуапэу сигу къызогъэкIыж лэжьапIэм сыкъыщыIуигъэкIыжым щыгъуэ сызэрешар: «къэрабгъэри», «шыдри», «къыдырри» къыхуэзгъэнакъым! Сешама, цIыху икIэ дыдэтэкъым Ибрэхым Абдел Мутаал, мыщыхьми. Пэжщ, фадэм пищI щыIэтэкъым, узынши хуэдэт, и ныбжьы хэкIуэтатэкъым – имычэзууэ лIащ. Фадэм ихьагъэнщ, и хьэдрыхэ нэху ухьу! АпхуэдизкIэ сигу щIыхьати, си нэпсым къызэпижыхьащ, газетым сызеджэм. Лыжьыр къызэупщIащ:

– Сыт къыпщыщIар?

Си нэIуасэ зэрылIар жесIащ, сахуэгузавэмэ сызэримыжагъуэр гурызгъэIуащ: хьэдагъэм дахыхьэрэ дыуэ тщIыкIэ сыт къэхьун?

– Сэри сыныбдэкIуэ хьун? – къызоупщI лыжьыр.

– Сыт щIэмыхьунур? – жызолэ. – Я гуапэ хьунщ, ар хабзэщ, дыдыхьэнщи, дахуэгузэвэнщ. Дауэ дыблэкIын?

Мэрем махуэт. Пщэдджыжьыр сыхьэтибгъум нэсащ. Дунейм ехыжа тхьэмыщкIэр ал-Мунирэ хьэблэм дэсащ, зы сыхьэт хуэдэкIэ дынэсынущ. Трамвайм дитIысхьауэ, цIыхум дакIэлъоплъ, дакIэщIодэIухь. Сымаджэм мастэ хэзыIуа дохутырым дрещхьт тыкуэнтет лыжьымрэ сэрэ: узыр щыувыIэнум дыпоплгъэ, хуцхьуэ етхьэлIауэ.

АрщхьэкIэ гу зылыгытта щыIэкъым. Псори зэрыщытащ. Кондук-

Адыгэ хэхэс литературэ

торри зэрыкондукторащ: зэрышхыдэбэлущ, зэрыкIуэцIрыкIуэжыщ. Трамвайм ис цIыхухэри зэрыщытащ: хэт щэныншэщ, хэт хьэлыншэщ, хэт щIыкIейщ, хэт щхьэгъавэщ, хэт жьэмейщ. Трамвайзехуэми зыхуэ-жакъым: зэрыхьэрэмыжыщ, цIыхур щетIысэхынум пэплгэркъым, трам-вайм зрырегъэчри, цIыхур зыр зым ирегулI, кыщигъэувыIэкIи аращ, «жыкI!» жиIэу кыигъэувыIэнщи, трамвайм исри итри эттоджалэ, езы жьэхужьыр кIахокIие, бзаджэ кIатретхуэ. ЖыпиIэбэр зыхуейр аракъэ: узэплгэкIыу укыизэплгэкIыжыху, уи бохьшэр ягъэкIуэсэнущ. КIэщIу жысIэмэ, зым и хьэли зыхинакъым. ПсыхэкIуадэ хьуауэ пIэрэ ди хущхуэр? ЛIыжым сохъуацэ:

– Хущхуэр сэбэп хьуауэ гу лыстэркъым.

– Укыытримыч! Къэпыр зыхэбдза псыр бжамийкIэ къалэм къэсын хуейщ. Къэса хьункъым иджыри, псыр яIухуакъым. ЯIухуэмэ, зэры-хьум еплъ!

Атабэ дынэсри, нэгъуэщI трамвай дитIысхьащ, Къаср ал-Айни уэ-рамым дытехьа нэужь, трамвайм дыкIыкIри лъэсу дежыащ. Ал-Мунирэ хьэблэм дыдыхьауэ, гы макъ зэхэсхащ: хьэдэ зэрыль унэм дынэсащ. ПIцIантIэм шэтыр щызэфIадзатэкъым дыщынэсам – дыкIепэсэуащ.

ЛIам и Iыхьлыхэр пIцIантIэм дэтщ, нэщхьейуэ, зэIуащэу; цIыхубзхэр зэщIогъуагэ, я хьэдагъэщ. ПIцIантIэм щызэхэтхэм хьэдэщIэлгъхэм я тетыр яхэслгъэгуащ. ЛIам и Iыхьлыхэм нэхрэ нэхь нэщхьейт ар.

Куэбжэм деж дыщытыху, шэтырыр зэфIадзащ. Тыкуэнтетым сэрэ пIцIантIэм дыдыхьэри, шэтырым и зы пIанэпэ зыдэдгъээзэгъащ. Унэм гы макъыр щызэпыуркъым.

– Сыт и цIыхугъэт дунейм ехыжа тхьэмыщкIэм? – кыизэупщIащ тыкуэнтет лIыжыр.

– Нэхь цIыхуфIрэ нэхь Iуцрэ уигъэлгъыхуэнт!

СщIэркъым и фIыцIэ щIыжысIар. Дунейм ехыжам и цIэ IейкIэ ипIуэ зэрымыхьунурагъэнщ...

Шэтырым цIыхур щIэз хьуащ. Си лэжьэгъуа куэди яхэслгъэгуащ шэтырым щызэхэтIысхьахэм. Я щхьэ кыфIэхуауэ зэхэст си лэжьэгъуахэр. Я адэ лIауэ къафIощI жыпIэнщ. «Узыгъуэр угъуэт! Уи гъащIэр кIэщI ухьу, ямылгагъужын!» – мащIэрэ ираутIыпIа а псалгэ жагъуэхэр Ибрэхьым Абдел Мутаал! Ящыгъупщэжащ зэрыраутIыпIащар...

Уфауэ, нэщхьейуэ зэхэсщ цIыхур. Ягу хэщIауэ фэ зытрагъэуа-щи, дыуэ шащIкIэ щIагъуж: «И хьэдрыхэ нэху ухьу!» «И гуащIэ ебла-къым игъащIэм!» «ГуцIэгъу хэлыащ!» «И псалгэ жагъуэ зэхэтхакъым!» Щихьщ жыпIэнт дунейм ехыжар.

СыхьэтипщIыр йокIуэкI. Дыгъэр гуащIэ хьуащ. ЦIыхум пIцIантIэпсыр къожэх. Унэлутхэр къытхыхьащ. Лагъэшхуэ яIэщIэтщ унэлутхэм. Лагъэм псы зэрыт Iэгубжьэ изщ. Псы яхуэлIащ псоми – иракIых. Тыкуэнтет лIыжымрэ сэри псы Iэгубжьэ зырыз дефащ. ЛIыжыр си лгъакъуэм кытеуащ. Къызоплъ:

– Псыр дауэ кыпщыхьуа?

– Псы щIыIэфIщ, дзэм дохьэ.

– НэгъуэщI зыхэпщIакъэ?

– Сыт зыхэсщIэнур?

– Сыту угукъэкIыншэ уэ! Нил хэпкIа хущхуэр псым зэрыхэ-кIуэщIар зыхэпщIэркъэ?

– Уэ зыхэпщIа?

Адыгэ хэхэс литературэ

– ЗыхэзымыщIапIэр иIэ! Си хуцхъуэр сцIыхужыркъэ сэ!

Си щIыфэр тхытхауэ къысфIэщIащ, тыкуэнтетым ар щыжиIэм. ПщIантIэм дэтхэми дэхэми сакIэлъоплъ – дауэ защIрэ? ФэрыщIыгъэр зыханмэ, сыт къехъулIэнкIэ хъунур?

ЦIыхур зэщIэтэджащ асыхъэтым, я щхъэр ягъэщхъ, загъэщIыкIафIэ. ПщIантIэм уэзыр* къыдыхъауэ арат. Езы уэзир дыдэр! Къыдыхъэри жбантIэм дэкIуэтат; тахъгэм итIысхъауэ зрегъэщIейкI. Паштхъ тахъ-тэм итIысхъа фIэкIа пщIэнтэкъым!

Уэзырым нэхъейфэ зытригъэуаш, и Iэ ижымыкIэ иIыгъа хъэмкIутIей башыр и Iэ сэмэгум IэщIилъхъащ, и бгъэ жыным къиплъ дыщэ сыхъэтыпсыр зэригъээзхуэжри, и пщэр хишащ; и нэкIум дагъэ къывыкIауэ, цIыхум яхоплъэ, шыгъажэм яхэплъэ хуэдэ. ПщIантIэм щы-зэхэти щызэхэси я нэ уэзырым трагъэкIыркъым, и цIэр жаIэ зэпымыууэ, и къулыкъум топсэлъыхъ, уафэм къеха гуэр хуэдэ зэпаплъыхъ. Уэзир я щыпэлыагъуц жыпIэнт, щхъитI зыфIэт, IиплIрэ лъакъуиплIрэ зыпыт телъыджэ гуэр къахыхъа фIэкIа пщIэнтэкъым.

Езы уэзирми гу лъытащ, дауи, цIыхум я нэр къызэрытрамыгъэкIым: и бгъэр нэхъри къригъэкIри, и пэр дригъээеящ, гуэгушыхъу хуэдэ. – Хуцхъуэр псым хэкIуэщIауэ жыбоIэ-тIэ? – тезгъазэри сеупщIащ ты-куэнтет лъыжыым.

– ЖызоIэ.

– Плъагъуркъэ зэрызыхамыщIар: яхэплъэт.

– УмыпIащIэ жысIакъэ! УмыпIащIэ! Си хуцхъуэр щIэх зыхэщIэм щыщкъым. КъинэмыщIауи, уэзыр псы ефакъым иджыри.

Уэзырым псы къыхуахъащ. Зы Iэгубжъэ игъэщIеящ уэзырым. Да-кыкъэ зытхух дэкIащ. Си нэр къыхуауэ, зызоплъыхъ. ЦIыхухэм я нэкIум зихъуэжын щIидзауэ къысфIэщIащ, сащыпкърыплъыхъыIуэм...

ЦIыхур зэщIэгъуэгащ: хъэдэр унэм къыщIахырт. Дунейм ехы-жам и Iыхлыхэр уэзырым бгъэдэлъэдащ, и Iэблэр яубыдри, шэтырым къыщIашащ. Адрейхэри зэщIэтэджэри уэзырым бгъурыуаш.

Кхъаблэр унэм къыщIахащ. Шордакъым къиувауэ, цIыхубзхэм залэж, зафыщIыж, хъэдэр ягъей. Фызабэ хъуаращ езыгъэлейпэр. «Фыз напэншэкIэ» зэи къеджакъым жыпIэнщ и лъыр, абы зэрызифыщIыжыр плъагъумэ! Дапщэрэ къысхуэтхъэусыха Ибрэхым Абдел Мутаал: «Си фызыр напэншэщ, бизитIщхъитIщ, жъэмыгъуэщ!» – жиIурэ! «И щхъэгъусэм пцIы трилъхъэу щытагъэнщ», – жысIащ сигукIэ, фызым зэрызифыщIыжыр, игу зэрыхэщIыр щыслъагъум. АпхуэдизкIэ игу щIыхъауэ къригъэгъыхырти, си гугъащ: «Шордакъым къилъынурэ, и лIым и хъэдэм зытриубгъуэнуц тхъэмыщкIэм!» Фызым щIичэртэкъым:

– Имычэзууэ усIэщIэкIа мыгъуи! Си дунейр къыстеункIыфIэжа мыгъуи, дыдыдыд! Сыт мыгъуэр си махуэ, сыт мыгъуэр си дуней иджы сэ! Дыдыдыд!

Гыым-бжэуэрэ, зэуэзэпсэу пичащ фызым. Хъэдэр къыфIэ-Iуэхужакъым, мэлыр зыукIа унэIутым IэщIэлъ сэ лъызащIэр щилъа-гъум. Мэлыр хъэдэм и пашхъэм щыфIибзри, унэIут Iэпщацэр иувыкIыжат, сэр IэщхъэкIэ илъэщIыжурэ.

– Ей! – еджащ фызыр мэлыр фIэзыбза унэIутым. – Фэм хуэсакъ! Унэ лъэгум изубгъуэнуц фэр! КъыбгурыIуакъэ бжесIар?

И нэпсыр щIилъэщIыкIыжри, фызым къыщIигъужащ:

– Мэлыр зэIыпхмэ, зы Iыхъэ цIыкIу сфIэбгъэпщкIунщи, усIэщIэкIуэдэнщ! Жъэнфэнми ныбапхъэми уахэмыIэбэ! КIэтIий гъум-

*Уэзир – министр.

Адыгэ хэхэс литературэ

ми уемыгусэ – тхэмщыгъуныбэрэ жэрүмэрэ сщынуц! Кгуэцлым щыщ кытлыгыгэсу щытакъым щым щыхъэжа джаурыжым! Зызгъэнщыгу сыхэшхынынц иджы!

Мэлыр зыгуа унэутым унафэ хуищри, кхэблэм кьеувэкIахэм яхэпльащ фызыр. Фызым и псалъэр шэуэ кьатехуауэ, зэхэувэжат цыгур, я щхэр кьалэтын шинэу. Фызыр кьахэкIияш:

– Щхъэ фызэхэувэжа, джэп фщы хуэдэ? ИгъащIэкIэ кьыздымыгъээжыну фхы ар! Си фэр ириха мащIэрэ емынэунэ хъуным! Сяпэ ищакъэ! Хуэфашэр кьыщыщIаш! Кьэхьпэм кьакIэлъиджэдыхын фIэкIа гуэху илакъым ямылгагъужыным! Ди гъунэгъу физ нэгъунэ яхухэтащ. Гу лъызымта и гугъэщ. МащIэрэ жесIа: «Ибрэхым! УлIэмэ, ущIэслъхэжынкъым – кьэхьпэм кьакIэлъумыкIухъ!» – жысIэурэ! СызэрыдэкIуэ лъандэрэ зы махуэ сьдэтыншакъым. Алыхыр кьиуэ мыбы сыкъезытам! Мыбы сыкърамытатэмэ, Шэхьид срищхэгъусэтэкъэ иджы! Дыху зыщэ сондэджэрыращ жыхуэсIэр! Лы ухуеймэ, мис ар лыщ! Ефхэжъэ жыхьэнмэм кIуэным и хьэдэр! Дэфх си пщIантIэм! И мащэр куууэ кьэфтI! МащIэрэ трихакъым си напэр, мащIэрэ кьызэщакъым: «Уфызыжыщ! Уутхуащ!» – жиIэурэ! Дэнэ кьикIауэ сыфызыжъ сэ, утхуакIэ узэдженур сэра? Кьызимыпэс щылакъым – сщыхужыркъэ сэ ар! Кьулыкьу кьызэрыратаращ згъэщIагъуэр! Кьулыкьу зезыхьэфым ящыща ар? Кьэхьпэрэ фадэрэ фIэкIа кьыфIэгуэхуа щыIэкъым!

Абы нэсри, фызабэм и бзэр пичащ, жыр кьыпиубыда хъунти. Фызабэм и сэмэгурабгъумкIэ щыт цыхубзыр кьытхэкIияш итIанэ:

– Мы тхьэмыщкIэм жиIауэ хъуар пэж зэфэзэщ! Сэри кьыскIэлъиушыхъащ щыкъатиблкIэ щыхьэным! Зымахуэкъэ, шылэ бостеяпхъэ къэсцэхуауэ, тыкуэныбжэм сыщриубыдар! Зымахуэщ! Ямылгагъужын!..

– Хьэтиджэ ебгъэбза бостеяпхъэра жыхуэпIэр?

– Аращ!

– Дапщэ пIихар Хьэтиджэ?

– Фунтитху!

– ЛъапIэгуэщ!

– ЛъапIэщ жыхуиIэр! Лъапсейщ!

– Мыгъуэ хухъу! ДяпэкIэ иумыгъэбз абы! Сэ бостей зэзгъэдым апхуэдиз сIихыркъым.

– Дапщэ пIихыр?

– Фунтищрэ хъурыщэ плIыщIрэ.

– Ауэ хуэдэщ! Сэри сыбгъэщIыхуркъэ а дэрбзэрыр. УзгъэфIэжынт.

– УзгъэщIыхунщ, зы бостеяпхъэ кьысхуэпщэхунумэ.

– Кьыпхуэсщэхунщ. Шылэ бостеяпхъэ жумыIэмэ.

– ЖысIэнкъым. Батисми содэ.

Фызабэр батис бостеяпхъэмкIэ арэзы хуащ.

– Уэри жэрүмэм сыхыумын. Сыхэбнмэ, игъащIэкIэ сщыгъупщэжынкъым!

– Дауэ ухэзнын: гъунэгъу Iыхъэ ныпхуезгъэхьынщ...

ПщIантIэм хьэдэ зэрыдэлыр ящыгъупщэжащ шордакъым ит цыхубзхэм, бостеяпхъэкIэ яублэри Iупэщыхуэм нэсащ – зи щхъэфэ имыIэба кьагъэнакъым. Дэ ди жьэр Iурыхуауэ дызэхэтщ, хьэдэм дыкъеувэкIауэ. Шордакъым ит цыхубзхэм ящыщ зым уэзирым гу кьылытащ.

– Мори дэнэ кьикIа гуэгущыхъу? – жиIащ цыхубзым, и Iэр уэзи-

Адыгэ хэхэс литературэ

рым дежкIэ кыишйри.

«Цыгтхь-пIытхь!» – кышитхьащ дыуэщIым дэтхэр. Уэзырым тхьэмбыл-тхьэмщIыгъу зэкIэрыщIа кыраутIыпша кыыщыхуа хьунщ.

Уэзырым сеплгъащ: пщIэнтIэпсыр кыожэх, зехьунщIэ:

– Мы шыдым щхьэкIэ сыт гугъу зыщIедгъэхьыр? Хуабэм диукIащ! Алыхьым кыыхуимыгъэгъукIэ! Хыбар дывгъэщIэххэн хуеяккыым: кхьэм фльэфрэ мащэм ивдзамэ, зэфIэкIат.

И пIэм изэгъэжырккыым уэзырыр, хьэпIацIэкIэ хьуами ярейщ. Зы цIыхуи кьеплгъыжырккыым, и Iуфэлыафэр сыхьэт ныккыуэ и пэкIэ кыажы-хьауэ пщIэжынукуккыым.

– Уэ ныбэккыыр щхьэ уккытричрэ? – кыыхуилгъащ уэзырым кыулыккыуэщIэ дэфыщIейхэм ящыщ зы.

– Си маршынэр дэнэ щыIэ? Си маршынэр!

– ЗумылIэж: уи маршынэр куэбжэм деж щытщ. Уккытричмэ, кIуэ! Куэбжэм унэсыжыфынукуккыэ?

Сыт ищIэжынт уэзырым: и щхьэр дихащ пщIантIэм. Зы цIыхуи кIэлъыкIуэтаккыым, шоферри кышежежыаккыым: маршынэм жейуэ илгъ.

Зырыз-тIурытIурэ зэбгрокIыж цIыхур. ПщIантIэм щыдэкIыжкIэ, Ибрэхьым Абдел Мутаал и хьэдэм кыыхуоплгъэкIри кыоубжытх:

– ЩIапIэщIэлгъадэ ухьу! Хьэрэм мащIэ пшхаккыым!

– МащIэрэ сIихаккыым щIыхуэ! Зы хьурыщэ кызытыжаккыым!

– Уи хьэдрыхэ кIыфI ухьу! ЩIыккыатиблкIэ ущIэукIуатэ!..

ЦIыхур зэбгрыкIыжри, пщIантIэм дэ щыращ кыдэнэр: тыкуэнтет лIыжыыр, дзыгъуэр, сэ. ЦIыхубзхэри шордаккыым икIыжащ. Хьэдэр пщIантIэм дэлгъ. ЩIалгъхьэжынукуккыэ мыр? Хэт щIэзылгъхьэнури? ЩIэзылгъхьэнуэр зэбгрыкIыжащ.

УнэIутым дзыхь трищIэ хьунтэккыыми, Ибрэхьым Абдел Мутаал и фызыр шордаккыым кыихьащ:

– Ей, мэлыр зэIыпша? ЗэIыпшамэ, кIуэцIфэцIыр мыдэ кьэхь!

ПщIантIэм дэлгъ кхьаблэм гу лгъитащ фызым:

– Иджыри кьэс щIалгъхьаккыэ мыр? ПщIантIэм дэкIын и мурадккыым ямылгъагъужыным! – УнэIутхэм еджащ. – Хьурыщэ тIоцI-тIоцI фэ-стынщ, мор кхьэм фхьырэ щIэфлгъхьэмэ!

Кхьаблэр кыапхьуэтащ унэIутхэм. Куэбжэм щынэсым, фызым кхьуэщын ныбэф кыриутIыпшащ и лIым и хьэдэм:

– ЩIапIэщIэлгъадэ хьун!

Тыкуэнтет лIыжыым и щхьэр иггъэкIэрэхьуащ:

– Хущхьуэм кыщIиггъэщащ. Дгъэунэхьуащ цIыхур! Гум илгъыр фадэм кьреху жыхуаIэращ...

– ЛIот-тIэ узыхуейр? Аращ яхуэфашэр. Хущхьуэм кыщIиггъэщмэ, зацIыхужынщ. Зэрынапэншэр ялыагъужмэ, цIыхуггъэ зыхалгъхьэжынкIэ мэхьу. ДумыггэпIащIэ...

Сыхьэт пщыкIуэ хьуащ.

– Дэнэ нэмэз щытщIынуыр? – кызызэупщIащ тыкуэнтет лIыжыыр. – Нобэ мэрэмщ, жумэщ.

– Нобэ мэрэм? – сщIэжыххэртэккыым.

– Мэрэмщ. Жумэ нэмэз пщIырккыэ?

– СоцI. Нобэ сщIынукуккыым.

– Сыт щхьэкIэ?

– Соцхьэх.

– Умыщхьэх.

Адыгэ хэхэс литературэ

Сыкыттригъэхьащ: «Жумэ нэмэзыр блэбгъэК хьунукъым, гуэныхьщ», – жери.

– Хьунщ, уи хьэтыркIэ сщIынщ. ФIы кытхудрекIуэ.

– Дэнэ щытщIынур?

Си гугъащ жесIэн: «Уэ нэхъ кыщыпщтэм!» ИтIани, сегупсысыжри, сигу къэкIащ: цIыху куэд зэкIуалIэ мэджытышхуэ гуэрым щытщIамэ, нэхьыфIт. Апхуэдэ мэджыт ас-Садд уэрамым тетти, абы дыкIуащ. Ди вакъэр зылбгъэпкIри, мэджытым дыщIыхьащ, псы кызырыж бжъамийм хьэмбыIуу детIысылIэри андез тщтащ.

Мэджытым цIыхур щIэзщ. Нэмэз ящIри, нэмэзлыкъым кытенауэ, зэчыр жаIэ, Iуащэурэ, я нэр яуфIыцIарэ я щхьэр ягъэсысу.

Мухьэрэбым лIыжъ жьакIэху кьиуващ – хьэтибыр*. Си тхьэкIумэр згъэкIащ: «Хьэтибым и уазым седэIуэнщ, сыту фIыт!» – жысIэри. Тыкуэнтет лIыжъым сыкIэщIэуIуащ:

– Ди псым щыщ IухуагъэнкIэ хьункъэ хьэтибым? ДегъэдаIуэт и уазым.

Ди псым щыщ Iухуар пэжмэ, хьэтибым игу имыль жиIэнукъым, фэрыщIыгъэм пэлэщIэ хьуащи.

– Жэмыхьэт! – кыщIидзащ хьэтибым и уазыр. – НэщI мазэр къоблагъэ. Фыхуэхьэзыр нэщI мазэм? НэщIыр борш кытщиицIащ, фыхэмышхэ! Дыгъэр кыщыщIэкIым кыщыщIэдзауэ дыгъэр шыкъухьэжым нэсыху дынэщIын хуейуэ кыттохуэ муслъымэным! Ухэшхэмэ, гуэныхь пылъщ, пшыныжыгъуейщ!

Хьэтибым и псалъэр зэпигъэуащ, и Iэм IэщIэль тхылъымпIэ кIапэр зэхиушкIумпIэри хыфIихуащ, и нэр игъэупIэрапIэщ, и жьэр иущIри жэмыхьэтым къахэплъащ. «Ыхьы! – жысIащ сигукIэ. – Ди псыр Iухуауэ кыщIэкIынущ, аращ тхылъымпIэр щIыхыфIихуар! ЗигъэфэрыщIыжынукъым!»

– Уа, жэмыхьэт!

Щым хьуащ нэмэзлыкъым тес жэмыхьэтыр. Бадзэ лъэтамэ, зэхэпхынущ. Я тхьэкIумэ ягъэкIауэ, поплъэ хьэтибым и уазым.

– Уа, жэмыхьэт! Молэ гуэр псэуащ, абы и хьыбарыр фщIэуэ пIэрэ фэ? «Афиян уэфэныр гуэныхьщ» жызыIа молэращ жыхуэсIэр?

– ТщIэркъым! – жаIащ языныкьуэм.

– ДощIэ! – жаIащ адреихэм.

– Ягъэ кIынкъым, – жиIащ хьэтиб лIыжъым. – ЗымышIэр фыкъедаIуэ... Жылэ гуэр афияным дихьэхат, жаIэ. Я цIыкIуи я ини ефэрт афиян, абы гуэныхь зэрыпылгыр зыщагъэгъупщауэ. Мэрем махуэм жумэщI зэрыхьащ жылэр. Молэр къахэувэри, къажриIащ: «Афияным фитхьэкъуащ, абы гуэныхь зэрыпылгыр фщIэркъэ?» Молэм зи гугъу ищIыр къагурымыIуафэ зытрагъэуащ жылэм: «Сыт афиян? Сыт ар зищIысыр?» Жылэм ар щыжаIэм, молэр и сарыкъым дэлэбащ, афиян IэшкIэ кыдихри жылэм къаригъэльэгъуащ: «Мис мыращ афиян жыхуаIэр, иджыри къэс фымылгъэгуауэ ара?»

Мэджытым щIэс жэмыхьэтыр зэщIэдыхьэшхащ. Зэтесабырэжыху пэплъэнут хьэтибыр, абы нэмыс щIыкIэ зылI кыщымылгъэтамэ.

– ЕмыкIуц! Мэджытым шыпсэ щыжыпIэ хьурэ?!

– ЕмыкIуц жыпIа? – лIым хуилгъащ хьэтиб лIыжъыр. – Мэджытым ущыгушыIэ хьунукъэ? Гуэныхь хэль абы, ы?

– Мэджытым нэмэз щащI, тхэ щолъэу, шыпсэ щыжаIэркъым, щыгушыIэркъым! – кыспэрыуэжащ лIыр.

*Хьэтиб – уаз зыт; проповедник.

Адыгэ хэхэс литературэ

– Угушыла нэужь, тхьэ уелъэу щэмыхьунур сыт? Хьунукьым жызылар хэт? – идакьым хьэтибым. – Гушылар кызырылукыр ди гушларакъэ? Ди гушлэм нэмысмэ, уазми мыхьэнэ илэкьым! Псэклэ зыхэдмыщлэмэ, фэрыщлыгъэщ!

– Тхьэм деж нэмысын псалъэщ кьыджеплэр!

А псалъэр кьезыутыпща лым еплыхьакьым хьэтибыр, и гур ятригъээгъащ и пащхьэ исхэм:

– Зи гугъу фхуэсцла молэм сыт и лажьэ? Лажьэ зилар фэращ! Ара зыщыдыхьашхын хуейр? Хьэмэ хэт? Хэт жызола? Фи наплэ кьевгьэлыхауэ, си пащхьэ фисщ. Фэ фефэркъэ афиян? Фефэклэ шыслуэжынщ! Молэм и сарыкьым афиян кыщлыдыхар сыт? Фэ фхуэдэ тхьэгъэщлэхэр кьиумысын щхьэклэщ! Дапщэрэ вжесла: «Афиян фемыфэ, гуэныхь пылщ, Алыхьым хьэрэм ищлащ афияныр!» – жыслэрэ? Фыкыызэдэлуа? Сищхьэуз фыкыызэдэлуащ! Фыкыызэдэлуатэмэ, мэрэм махуэ кьэс стынт уаз? Зы жумэ нэмэзи блэзгьэклэркьым фи тхьэклумэр сымылуантлэу: «Афиян фемыфэ! Алыхьым хьэрэм ищлащ афияныр!» Алыхьым и ней кыщыхуэнуц афиян ефэми, хьэрэм зышхми, дыгъуэми, тхьэмыщклэм зи щлыб хуэзыгъазэми, зи гум лей изылхьэми, фыгъуэми, нэпсейми! Си пащхьэ фыкыитлысхьэрэ нэмэз фщлыклэ, кыфхуэгъуэ фи гугъэ фи гуэныхьыр? Кыфхуэгуркьым! Кыщыфхуэгунур а псор зыхэврэ Алыхьу зи закьуэм фелъэлумэщ. Афиян ефэм, хьэрэм зышхым, щлыб зыгупсым, дыгъуэм, нэпсейм, фыгъуэнэдым, тхьэмыщклэм зыщлэзымыгъакьуэм я нэмэзыр кьабыл ищлыркьым Алыхьым! Нэмэз фщлырэ мэжджытым фыщлэклыжакъэ – афиян фефэни, дыгъуэни, фыгъуэни, хьэрэм фшхыни, щлыб фупсыни щывгъэтыркьым! Си уазыр фи зы тхьэклумэмклэ йохьэри адреймклэ кьоклыж, сызэхэфщлыклэркьым, фыкыызэдэлуэркьым! Си уазым фыхуэныкьуэ фэ? Фызырыхуэныкьуэ слъагуркьым! Аращ нобэ тхьэ щлэслуэр: игъащлэклэ афлэкла зэхэфхьыжынукуьым си уаз! Псыхэклуадэщ фэрклэ си уазыр, псыхэклуадэщ!

Ар жери, хьэтиб лыжыыр мухьэрэбым иклыжаш.

Дэри дыкыщлэклыжаш мэжджытым. Щлыхур зэбгрыклыжаш, зым и щлыб зыр иплгэрэ я лэр я щлыбагьклэ щызырыдзауэ...

– Дауэ кыпщыхьуа? Сыт цлыхум я щхьэр кыщлыфлэхуар? – сеупщлащ тыкуэнтетым, уэрамым дыкыдыхьэжа нэужь.

– Кыщлыфлэхуар пщларкъэ? Ди псым щыщ ялухуати, зауысыжаш, аращ я щхьэр кыщлыфлэхуар. Пэж кьажрилащ хьэтибым, я нэр ирищлащ! Дяпэклэ еплъ зэрыхьум: афиян ефэжынукуьым, нэпсеижынукуьым, фыгъуэнэдыгъэри фэрыщлыгъэри зыханынуц. Аращ ярищлэнур ди хушхьуэм!

Кьэблэ уэрамым дынэсауэ, шэтырышхуэ дрихьэллащ.

– Мыбыи я хьэдагъэ хьэмэ я хьэгъуэллыгъуэ? – кызыэупщлащ тыкуэнтет лыжыыр.

Хьэгъуэллыгъуэм ещхькьым: нып кьуэлэнщлэлэни шэрыб зэмыфэгъуи тлъагуркьым. Гы макьи гыбзи зэхэтхыркьым – хьэдагъэ кьым абы шыгъуэ.

– Хьэдагъэнкли мэхьу, – жыслэщ сэ. – Ди псыр ирафамэ, я хьэдагъэми, гынукуьым.

– Арагъэнщ, – акылыгъуэ хьуащ лыжыыр.

Зы щлалэ щхьэфэкуэ пклэлейм теувэри, шэтыр натлэм тхылымплэшхуэ клэрилулащ. Тхылымплэм тетхам дыкьеджэри, кьыдгурылуащ дыкызырихьэллар зэрымыхьэдагъэр. «Ди кандидатым

Адыгэ хэхэс литературэ

хуэдэ вгъуэтынкъым! Ди кандидатым Іулъхыи хэзагъэркъым, пцІыи иупсыркъым! Ди кандидатым щхъэкІэ Іэ фІэт! Абдел Уэхьид Іэмин щхъэкІэ Іэ фІэт!» Арат тхылъымпІэм тетхар. Шэтырым хэхакІуэхэм я зэлүщІэ щокІуэкІ жыпІэркъэ-тІэ!

ПкІэлъейм тет щІалэ фэкъум зелІэж:

– Абдел Уэхьид Іэмин хуэдэ вгъуэтынукъым, жылэ! Хьэрэм иш-хакъым игъащІэм! Іулъхыи зригъэкІуэллакъым! Абдел Уэхьид Іэмин хэдвгъэх мэджлисым*. Шэс сохъэ фыкъымыгъэщІэхъункІэ! ИгъащІэкІэ фыкъыгъэщІэнукъым, фи жыІэм фІэкІынкъым, и пщэм дэфлхъэр и хьэлъэщ! Абдел Уэхьид Іэмин мэджлисым хэфхмэ, фыщІегъуэжы-нукъым, фигъэунэнуш, зэрыхэфхам фыщыгуфІыкІыжынщ, жылэ!

– Сыт абы жиІэр? – къызэушщІащ тыкуэнтет лЫжыыр.

ЛЫжыым жэуап езмыт щІыкІэ, уэрамым и сэмэгурабгъумкІэ макъ икІа гуэр къыщыІуащ:

– Мэджлисым хэфхынур Зейнэхьэм Хьэтхьэт-пащэщ! Фыщы-мыуэ, жылэ! НэгъуэщІ хэфхмэ, фыщыуащ, фыщІегъуэжынщ! Зей-нэхьэм Хьэтхьэт-пащэ хуэдэ вгъуэтыжынкъым, фызэхищІыкІынуш, фи гум къишхыдыкІынуш, мэджлисым къыщыпсэлъэн хъумэ! Цыху губзыгъэщ, щІэныгъэ бгъэдэлыщ, гушІэгъу иІэщ! Зейнэхьэм Хьэтхьэт-пащэ щхъэкІэщ Іэ щІэфІэтынур, нэгъуэщІым щхъэкІэ фІэтмэ, фыщІегъуэжынщи, фыІэбэмэ, фылъэІэсыжынкъым!

– Сыт къэхъуар? Иджы хэхыгъуэ? – къызэушщІащ тыкуэнтетыр.

– Мэджлисым щыщ зы лЫкІуэ дунейм ехыжащ, абы и тЫсыпІэращ щІызэрышхыр, зэпаубыдауэ. Зыри къыкІынкъым я Іуэхум.

– СыткъыщІимыкІынуур? – къызэпІэщІащ лЫжыыр. – КъымыкІынуэм, щхъэ зэрышхрэ?

– ТЫсыпІэр зылысынуур белджылыщ.

– Хэт?

– Раис-уэзырым** и малъхъэращ зылысынуур. Модрейхэр лейуэ зэрощ.

ЩІалэ фэкъур пкІэлъейм къелъэжащ. Дыкъыщилъагъум, къыдб-гъэдэлыадэри ди Іэр къиубыдащ:

– Фыкъеблагъэ! Фыкъеблагъэ! ФыныщІыхьэт шэтырым: фи псыхуэлІэ ивгъэкІынщ! ФынакІуэ!

Шэтырыбжэм зы лЫжы цІыкІу къыщытІушІащ: лагъэ ІэщІэтщи, лагъэм псы кхъуэщын итщ. Псы ІэфІ кырагъахъуэри къыдатащ:

– Абдел Уэхьид Іэмин узыншагъэр тхьэм кырит! Абдел Уэхьид Іэмин и хьэтыркІэ фэфэт! Зейнэхьэм Хьэтхьэт-пащэ и унагъуэбжэр хуиушІыж!

Псы дефэри детІысэхаш, пщІэнтІэпсыр етлъэщІэкІащ. ЩІалэ фэ-къур къыдэлъэІуащ:

– Зывгъэпсэху, хуабэвэхщ, дыгъэ гуащІэм фыхэмыхьэж иджыпсту. Езы бэчри къэсынущ зы дакъыккъэ-дакъыкытІкІэ. Фи нэкІэ флъагъуныщ Абдел Уэхьид Іэмин фІэкІа мэджлис тЫсыпІэр зыхуэфашэ ди хьэблэм зэрыдэмысыр!

Дешати, заулкІэ дыбауэми ди жагъуэтэкъым. Шэтырым дыздыщІэсым кІий-гуо макъыр ди тхьэкІумэм икІыркъым: «Нэхъ зы-хуэфашэ къыигъэщІакъым!..» «Іулъхыи хэзагъэркъым!...» «Хьэрэм иш-хакъым игъащІэм!..» «...И унагъуэбжэр хуиушІыж!» «ПцІы имыупсмэ, ишхыр и дзэжэм дыхьэркъым!..»

Дыбэуащ, нэхъ дыщІэгъушхъэжаи хуэдэщ. КІий-гуом ди щхьэр иу-

*Мэджлис – парламент.

**Раис-уэзыр – премьер-министр.

Адыгэ хэхэс литературэ

дэгуащи, кIэбгъу зэрызытщIыжыным дыпылтщ. ЩIалэ фэкъур дэлъеи-жати, ар къэдгъэсэбпри, шэтырым дыкыщIэцIэфтащ.

– Иджы дэнэ дыздэкIуэнур? – кызоупщI тыкуэнтетыр.

– Хьэтхьэт-пащэ и шэтырым деблэгъэнщ, – жызоIэ.

– Сыт щытщIэнур?

– Псы IэфI дыкыщещэфэнщ абыи! Псы пхуэлIэжакъэ?

– Псы IэфI драгъэфэnumэ, содэ.

Уэрамым уэпрыкIмэ, уэрамышхьэм нэгъуэщI зы шэтыри тетщ. Шэтыр натIэм тет псалгэм дыкъеджафэ зытедгъэуауэ, зыдущэхуауэ дыщытщ, ауэ зыри кыдбгъэдыхьэркъым. Хьэтхьэт-пащэ и узыншагъэкIэ драгъэфэнукъэ мыбы псы IэфI – щхьэ драмыгъэблагъэрэ?

– Драгъэблэгъэныфэ теткъым, дакыфIэIуэху хъункъым: я щхьэр мафIэм хэлъщ.

Шэтырым дыщIыхьащ. НэщIщ шэтырыр, цIыху щIэскъым, псы IэфIи кыинэмыщIи щIэтлэгъуакъым. ПлIанэпэм зы лыжь дэлъщи, мэпырхь. Дыбгъэдохьэри сэлам идох. ДзасэкIэ зыгуэр кыкIэщIэIэба хуэдэ, лыжь цIыкIур кыщылыгътащ:

– Уалейкум ас-сэлам! Фыкъеблагъэ!

ДетIысэхуауэ, псы IэфIым дыпоплъэ: дапщэщ кыщахьынуур? Лыжь цIыкIум и щIыхьэпIэ кыыхэхуэртэкъым псы зэрытхуэлIар: и нэм щIэуэтыхьри зигъэукIуриижащ – жеинкIэ зигъэнщIакъым, дауи. Шэтырым дауэ дыщIэкIыжын, Хьэтхьэт-пащэ и узыншагъэкIэ псы IэфI Iэгубжэ зырыз демыфауэ? Лыжь цIыкIум соджэ:

– Ей!

– Алыхьыр закъуэщ, бегъымбарыр хьэкъщ! – жери, лыжь цIыкIур кызыэфIэтIысхьащ, и нэм щIэуэтыхьурэ.

– Псы дебгъэфэн?

– Ахьейми фезгъэфэн! – щIэжри псы щIыIэ фалгъэ кыщIихьащ. Бжамийм къригъэжащ псыр. Сыхофри, псыр лыжь цIыкIум хузоши-иж.

– Абдел Уэхьид Iэмин и хьэщIэхэр псы IэфI ирагъафэ – аращ зэхэт-хар.

– Щхьэж зэрыхуэкъулейщ, – жи лыжь цIыкIум. – Зэ фыкыттри-мыч: Хьэтхьэт-пащэ фигъэтхьэнууц, мэл иригъэукащ. Лэпси теффы-хьыжынщ. Мэджытым кыкIыжынууц иджыпсту, итIанэщ дыщытхьэ-нуур. ЗытIтIыжынууц нобэ!

Лыжь цIыкIум и псалгэр нимыгъэс щIыкIэ, Iэуэлыауэ къэIуащ. Шэтырым дыкыщIоплъ, ди щхьэр кыщIэдгъэжауэ. ЦIыху Iув кы-зэрехь, Хьэтхьэт-пащэ я дамащхьэм тесщ. ЗэрогъэкIий: «Хуитыныгъэм и плырым иугъащIэ!» «Алыхьым тхуигъэпсэу Хьэтхьэт-пащэ!» «Дэ дунейм дехьыжынууц, Хьэтхьэт-пащэ уахьыншэщ!» «Ди гъащIэр щхьэ-узыхь худощI Хьэтхьэт-пащэ». «Мэджлисыр кыщIоплъэ, Хьэтхьэт-пащэ!» Зыр мэкIий: «Хэт мэджлисым хэфхьынуур?» «Хьэтхьэт-пащэ фIэкI зыри хэтхьынууц» – кыдожбу адреихэр. «Хэт фи нэфI зы-щыхуэнур?» – «Хьэтхьэт-пащэщ!» «Хэт мэджлис тIысыпIэр зыхуэфа-щэр?» – «Хьэтхьэт-пащэщ, нэгъуэщIым хуэфащэкъым!..»

ЦIыхур зэрыгъэкIийурэ шэтырым щIэз къэхьуащ. Хьэтхьэт-пащэ си нэр тезубыдауэ соплъ. Пащэ и цIэ щхьэкIэ, ещхькъым пащэм. Кхьуэ пшэр фIэкIа зэрыпщIэн щыIэкъым – щэ защIэщ, уIуплгэмэ, укъоскIэ, и нэгум зы акъыл ткIуэпси иплъагъуэркъым.

Пащэр жьантIэм дыхьэри тахьтэм итIысхьащ. Iэнэ кыщIахьэ шэ-

Адыгэ хэхэс литературэ

тырым: лы гъэвари, лы гъэжъари, лэпсри, шыпсри, прунжри, пхъэщхъэ-мыщхъэри. Iэнэм ежащ хэхакIуэхэр, напIэзыпIэм яухъуэнщIащ. Лагъэ-хэмрэ фалгъэхэмрэ нэщI хъуащи, зэщIолыдэ – зэщIатхъэщIа фIэкIа пщIэнукъым. Iэнэ нэщIхэмрэ хъэкъушыкыу нэщIхэмрэ щIахыжащ унэIутхэм.

Iэнэр щIахыжа нэужь, хэхакIуэхэм зэпеуэн щIадзащ: хэт нэхъ жъэ-нахуэ, хэт и бзэр нэхъ шэрыуэ. ЗылI утыкум иуващ, и нэгъуджэр и пэб-гым тригъэсри кытхэпIлащ:

– Ныбжьэгъу льяпIэхэ!

Ныбжьэгъу льяпIэхэм сахэпIлащ: я нэкIур пIыжьыбзэщ, шхэ-кыуащи, я жейн къэкIуащ, зыр мэщхъэукъуэ, зыр мэхущхъэ, зыр къо-къей.

– Ныбжьэгъу льяпIэхэ! Мы си гущIэлъапсэм физгъэпIлащэрэт иджыпсту! Толкыуным хуэдэщ си гущIэлъапсэр, мафIэм пэрыт шы-уаным хуэдэщ – къокъуалгъэ! Сыт кыщIэкъуалгъэр? КыщIэкъуалгъэр вжесIэнщ. Зыми сыхигъэзыхъакъым сэ, зыми срихулакъым. Си гурыщIэр кыщиудащи, аращ зыщIысхуэмышыIэр! ЗыпшыIэ хъурэ, зи-унагъуэрэ: мэджлисым ди цIыху хыдох! Нобэ хуэдэкъым кыуэгъэнапIэ шыкыуэсын хуейр! Мэджлисым нобэ хэтх цIыхум дигъэунэнущ дэ, фIыгъуэр кытхудэкIуэнущ! Хэт, жыфIэт, мэджлисым хэтхыр? Хэт-хыр фоцIыху, лейуэ фэзгъэцIыхужынкъым! Хъэтхъэт-пащэ зымыцIыху ис къэралым? Исмэ, тхъэр згъэпIащ! ФщIэркэ ар зэрыхеящIэр? ФощIэ! Iэджэрэ кыфщхъэщыжащ, Iэджэм фыкъыригъэлащ. Мэджли-сым щIэбэгыркъым ар – дэращ хэзыгъэзыхъар! ЩIыхэдгъэзыхъар сыт? Хъэтхъэт-пащэ фIэкIа кытщхъэщыжынрэ дыкъэзыхъумэнрэ диIэтэкъыми, аращ щIыхэдгъэзыхъар! Алыхъым тхуигъэпсэу, и гъащIэр кIыхъ ухъу – ди хъэтыр къилгъэгуащ. Хъэтхъэт-пащэ мэджлисым хэт-хмэ, ди щхъэращ хэтхыр! Ар текIуэмэ, дэри дытекIуауэ аращ! ПщIэ зиIэ унагъуэ къралъхуащ Зейнэхъэм Хъэтхъэт-пащэ. И адэр зэрыкы-лейра фи гугъэ Хъэтхъэт-пащэ и Iуэху щIыдэкIар? Хъэуэ, езым къилэ-жыжащ! Ерыщт, губзыгъэт, цIыхугъэ хэлыги, аращ и Iуэху щIыдэкIар. Къулейщ Хъэтхъэт-пащэ, жьыр кыщепщэр ищIэркъым. Къулейми, гущIэгъу хэлыщ, хъэрэм ишхакъым игъащIэм, тхъэмыщкIэм гу ялъетэ, и гъуэншэджыжыр щихынурэ къуитынущ, уельэIумэ. Апхуэдэ цIыхущ мэджлисым хэтхынур! Зейнэхъэм Хъэтхъэт-пащэ фIэкIа зыхуэфашэ слъагъуркъым! ИгъащIэ лъандэрэ соцIыхури, сигу щIебгъэн дэслгъэ-гъуакъым, зы шыуагъи зы дагъуи дэслгъэгуакъым! ЛIым къилгъуащ, губзыгъэщ, хъэрэмыншэщ, гупцIанэщ, хъэлэлщ, щэныфIэщ! Абы кы-пэувам евгъапщэт Хъэтхъэт-пащэ! Шурэ лгъэсрэ я зэхуакущ! Хъэтхъэт-пащэ елытауэ, ар шыдщ, ахъмакъщ, нэджэIуджэщ, тхъэгъэпIащ! Мэ-джлисым щIоныкыуэкъу итIани! И напэр сыту мысрэ! Щрегугъ ар абы! И гурыгъыр имыжмэ, си напэм фыкыщIэубжытхэ! Щихъым хуэдэщ Зейнэхъэм Хъэтхъэт-пащэ, мо пэшынищIэм елытауэ!

ЛIы жьэрэIурэм и тэмакыр игъущIыкIа хъунти, псы ефаш. И псалгъэм пищэн и гугъащ, дауи, – кызырыкIа къудейт. Пищэнут, пырхъ макъ зэхимыхамэ. Пырхъ макыр кызидиIукIымкIэ зигъэзащ лIым, и нэщхъыр зэхиукIауэ. Хэт пырхъыр? Щытхъупсыр кызыригъэжэха Хъэтхъэт-пащэщ!

Пащэм и щхъэр и бгъэгум ихуэжащ, и бзэгур къолэл, и Iупсыр кыIуэрож, щIэфиежурэщ зэрыпырхъри.

ЛIыр и пIэм ижыхъащ, и жьэр иущIри и нэр кыихуащ. НэкIэ иш-

Адыгэ хэхэс литературэ

хынт Хьэтхьэт-пащэ: аращ и псалгэр зэрызэхыщ!ык!ар!

Тыкуэнтет лЫжьыр кыск!эщ!эу!уащ: «ЛЫр ди псым щыщ ефагьэ-нущ не!э – уи нэ!э теггэт, еда!уэт и псалгэм пищэм».

Хьэтхьэт-пащэ зыкъомрэ жьэхэплыхьри, лЫр кытхэплгьащ, и !эр пащэм деж!э ишияуэ:

– Ф!ьягьурэ мыр? Ц!ыхукьым мыр, кхьуэщ! Мыра ди дзыхь зэдгьэзынур? Мыра дзыщыгугьынур? Дыунэхьури дыт!ысыжащ, мы кхьуэр мэджлисым хэтхэм! Сыт мыбы кытхуищ!эфынур? Сищхьэуэз кытхуищ!энщ! Мэджлискьым мыбы хуэфашэр! Лгьэхуэщ! Л!о узэщэр: удыгьуэм-угьуак!уэурэ, мы!ьку зэхуэплгьэфэсащ, иджы мэджлисым ущ!энэщ!у ара? Дыкьэпщэхуфын уи гугьэ? Мыбы щхьэк!э !э зы!этым и унагьуэбжэр хуиущ!ыж, и лгьапсэм псы ираугьэжыхьыж! Ц!ап!э! Хьэбыршыбыр! Хьыт!ым я кум кыдэк!а! Гьуамэ!

Хьэтхьэт-пащэ кызыщыури кыдэплгьеящ. Бзаджэ кызырэ-тратхьуэр кыгуры!уакьым зау!рэ. Кыщыгуры!уэм, и нэр кьригьэ-жащ, и дзэр зэригьэшхри, л!ым жьэхэплгьащ, и унэ!утхэр кьриджэри ящ!эк!иящ:

– Щ!эвдз мыр! Щ!эвдзи, полицэм ефт!

Унэ!утхэм л!ы жьэрэ!урэм зрадзащ, япхьуатэри чачэу щ!алгьэфащ.

Пщ!эк!э кьищта жьэрэ!урэхэм дзыхь яхуищ!ыжакьым Хьэтхьэт-пащэ абы и ужк!э. Ц!ыплгь хьуауэ, и джанэ пщамп!эр ит!этащ, псы кьригьахьуэри зыжьэдик!ащ. И жыным тхылгьымп!э кьрихаш Хьэтхьэт-пащэ: жи!энури пщ!эк!э иригьэтхагьэнут:

– Си хэку дыщэм и кьуэф!хэ! Фи щхьэр куэдрэ згьэузынкьым. Сэ лей кьэзвыркьым. Игьащ!эм сызэресаращ: уи псалгэр гьэмащ!и, нэхьыбэ лэжэ! К!ыхь зезгьэщ!ынкьым. Мэджлисым сыхэфхмэ, зи ужь ситынур вжес!энщ. Си хэкум сыхуэлэжьэнууц, ц!ыхум сахуэлэжьэнууц. Нил сыхьуэ дэсым щхьэузыхь яхуэсщ!ынууц си гьащ!эр. Инджылызхэр ди хэкум исхужынууц, Суданми исхужынууц – зы сэлэт кьизэнукьым! Мэкьумэшыщ!эхэмрэ лэжьяк!уэжьхэмрэ я гьащ!эр зэрэф!эк!уэным сыщ!экьунууц, си псэр пыгыху! Ди хьэблэм зы лэжьяп!эншэрэ зы кьу-лейсызрэ кыдэзнэнукьым – езгьэ!уэтэжынууц псоми. Фи нэ ф!ык!э и!ьягьу: псалгэ фэстамэ, си псалгэм сыкытевгьуэтэжынууц. Аращ игьащ!эми – сыкызыэралгьу лгьандэрэ! Иджы сыщ!егьуэжын фи гугьэ! Фи гүм сыкыишхыдык!ынууц, мэджлис псалгьап!эр кыс!эрыхьэмэ! Пщ!ы супсмэ, си напэм...

Абы нэри, Хьэтхьэт-пащэ и бзэр иубыдащ.

– Си напэм... Си напэм...

А псалгэм ф!эк!ыркьым Хьэтхьэт-пащэ: зыгуэр тебжа хуэдэ, а псалгэм щхьэдэхыфыркьым.

Хьэтхьэт-пащэ ижырабгьумк!э еплгьэк!ащ, и нэщхьыр зэхиук!ауэ:

– Алий! Емынэунэ хьун! Зи унагьуэбжэр хуэзыщ!ыжын! «Напэм» и ужк!э птхар сыт? Кьысхуиыхьркьым!

Тхылгьымп!эр зэхиушк!умп!эри Алий жьэхидзащ Хьэтхьэт-пащэ.

Кызыгурымы!уап!эр и!эт: хуцхьуэр кышкьрыхьащ Хьэтхьэт-пащэ! Бзит!щхьит!ици, зонькьуэкьуж, хуцхьуэм зэхэзехуэн ищ!ащ. Ар и пщ!ыхьэп!э кыыхэхуэнт пащэм – хуцхьуэм зэхэзехуэн ищ!ауэ кыщыщ!ыр езыми кыгуры!уэжыркьым. Заул док!ри, кыщцеуд, ныбафэуэз хьуауэ мэдыхьэшх:

– Алий! Емынэунэ хьун! Уанэ мыгьуэр тезыльхьэн! Зи унагьуэбжэр хуэзыщ!ыжын! Напэ сыхуей сэ! Сызыхуей мы!ькууц, щ!ыщ,

Адыгэ хэхэс литературэ

сэрейщ, пщIэщ, цIэщ, щIыхыщ! Напэ фIэкI симыIэ щыIэкъым! Сыт напэкIэ узэджэр? ФэрыщIыгъэра, щхъэхуещагъэра, пщIыра? Щхъэр къысхуэбгъэузакIэ тхъэ щысIуэжынщ, Алий! «Нил псыхъуэ згъэунэ-нущ!..»

Си щхъэфэм ездзын Нил псыхъуэ! Къэралым хъэмэ цIыхум сателажьэн фи гугъэ? Мохыщ ар! Арат сыхъызыхуэнэжар! АфIэкIа Iуэху силэкъэ сэ! Инджылызхэр Египтым щIисхужынури сыт? Сыт я лажъэ инджылызхэм? Зы лажъэ яIэкъым! Инджылызхэращ сызыгъэунар! ИгъащIэкIэ ирырес инджылыз сэлэтхэр Египтми Суданми! Дыунэхъури дытIысыжащ, инджылыз сэлэтхэм кIэбгъу защIыжмэ! Сыт, жыфIэт, мэджлисым сыщIыщIэнэцIыр? ЦIэ силэнущи, аркыудейщ! ПщIэ силэнущ, цIыхур къысфIэлIыкIынущ – аращ мэджлисым сыщIыщIэбэгыр! Мэджлисым сыхэфхмэ, уззир къулыкъуми нэхусынкIэ мэхъу – джэгурэ пэт нэ къраху жыхуаIэр аракъэ! Фэри пщIэ вгъуэтынущ, сэ мэджлисым сыхэфхмэ. Сыхэвмыхмэ, фыбзадженаджэщ, фыщхъэхуещэщ, фыунэIутщ... Хъэм фыкъильхуащ! Си щхъэр яхузогъэлгъахышэ итIани мыбыхэм! IэджэкIэ къызогъэгугъэ! Мэджлисым сыхэфхмэ, си псалъэм сытевгъуэтэжын фи гугъэ? Фыщыгугъ абы! Сыщыхэфха махуэм сщыгъупщэжынущ фыкъызырызгъэгугъауэ хъуар! Сыт щIысщыгъупщэжынуур? СхущIыхъэнукъыми, аращ! Фэр фIэкI Iуэхуи-дэлъи силэнукъым жыпIэнщ! Ар фигу ивубыдэ, къыджиIакъым жывмыIэж! Фыщхъэхуещэщ псори, фейдэ къыфхухэмыкIынуэм, зы лъэбакъуэ фчынукъым. Фи жыпрэ фи ныбэрэ зыри фIэфхынукъым – фысцIыхуркъэ сэ! Алий! Емынэунэ хъун Алий! ПщIэ щIэстри узэгъэтхакъэ мыбыхэм я пащхъэ щыжысIа псалъэр! Фунт дапщэ уэстар, узэгъэшхам нэмыщI? Мыгъуэ пхухъу уэстари узэгъэшхари! Фэри фынэхъ щIагъуэкъым щIапIэщIэльдэ хъун Алий нэхрэ! ФыбзитIщхытIкъэ, фынапэншэкъэ! Сэ сынэхъ щIагъуэ? Сынэхъ щIагъуэкъым, сымынэхъыкIэмэ! Фыгъуамэщ – сэ сынэхъыкIэщ! ФыщIыгупсц – сэ сынэхъыкIэщ! Хъэрэм фошх игъащIэм – сэ нэхъыбэж сшхаш! ФыдыгъузгъуакIуэщ – сэ фыкъысщIыхъэнукъым игъащIэкIэ! Дызыхэтыр сыт-тIэ? Сыт дыкъыщIэвэр? Щхъэр щIэдгъэузын щыIэкъым: дызегурывгъаIуи, дызэбгрывгъэкIыж. Сэр щхъэкIэ Iэ зыIэтым хъурыщэ щэ ныкъуэ естынущ. ФIэтын сэр щхъэкIэ Iэ?

Шэтырым щIэсхэр зэчэнджэщыжащ: «Хъурыщэ щэ ныкъуэр сытым щыщ? Фунт зырыз игу щхъэ пымыкIрэ?» Хъурыщэ щэ ныкъуэмкIэ арэзы хъуаи къахэкIащ: «Дыарэзыщ!» Зэныкъуэкъу щыхъум, Хъэтхъэтпащэ къахэкIиящ:

– ЗыфлIэжами, хъурыщэ щэ ныкъуэм сытекIынукъым! ФэркIэ куэдыщэщ ар! Емынэунэ хъун Алий! Уэракъэ жыхуэсIэр!

Емынэунэ хъун Алий къыбгъэдэлъэдащ.

– Газетым требгъэдэнуращ: «Зейнэхъэм Хъэтхъэт-пащэ щхъэкIэ Iэ зыIэтым хъурыщэ щэ ныкъуэ иритынущ. Зы хъурыщэ щIигъунукъым! АбыкIэ мыарэзым и унагъуэбжэр хуиущIыж! Iэ щыфIэт махуэм къывитынущ ахышэр – зыхэвмыгъэкIыж, хэхакуэ гъуамэхэ!» Аращ требгъэдэзнуур!

ЦIыхур къызэщIэващ, ар щызэхахым:

– Уэри уи адэми Алыхъым и нэлэтыр къыфтихуэ! Фи гъащIэр кIэщI ухъу! Фи лъапсэр угъущ!

Зэрызекъуэ хъуащ цIыхур, зым и пщэпкъыр адреим иубыдауэ, къызэррольэфIэкI, я нэкур щIаудыж, зи дэ Iуаудаи зи щхъэр къракъу-

Адыгэ хэхэс литературэ

тэхай яхэтщ. «Дэри кыгтльэмылэс щык!э!» – жыт!эри, тыкуэнтетымрэ сэрэ шэтырым дыкыщ!эц!эфтащ, Хьэсэншхуэ и уэрамым дынэсыху, дыкызыэплгэк!акыым. Хьэсэншхуэ и уэрамым дынэсри, ди гур кьи-хьэжащ.

– Уэращ псори зи лажьэр! – кызыэшхыдащ тыкуэнтет л!ыжьыр. – Уэ зэхэщ!ыкыым хуэдэ зэхэщ!ыкыа кьэхуакыым.

– Сыт щ!ызилажьэр? Сэра зэзыгээуэжар?

– Хущхуэр псым хэк!утэри, ц!ыхур я хьэлым ипхуащ, я нэр кьэб-гьэщ!эжаци, зэрыц!ап!эри зэрыгуамэри кыщ!эщащ. Зызыщ!эж щы!амэ, зызыл!эж щы!энт жыхуал!эращи, защ!эжаци, зэрышхыжынууц дяпэк!э. Уи нэгу щ!эк!акъэ иджыпсту?

– Умыгузавэ, си ныбжьэгъужь, – жызо!э тыкуэнтет л!ыжыым. – Уигу щхьэ ящ!эгъурэ? Зэрырефыщ!э, ирикъуху. Зыгуэри хэк!уэдэнщ, зыгуэри хэунэхуээнщ. Нэхыщхьэращи, ф!ы кьахуэдэк!уэнууц ц!ыхум...

Ди щхьэр етхьэжьэжри, ал-Хьэляк уэрамым дынэсащ. Уэлий* и сэрэй бжэ!упэм ц!ыхур !уэщ. Зыр мэк!ий, зыр мэфий, зыр мэхуанэ.

Дыщ!эупщ!ащ: сыт кьэхуар? Жэуап кьыдат: льэхуэщым тутнакь кьык!уэсык!ащ. Кьэрэгъулхэрауэ жа!э зи лажьэр: «Лажьэ фил!экыым, фыхейщ!» – жари тутнакьхэр льэхуэщым кьыщ!аут!ыпщык!ащ.

– Уэращ кьуаншэр! – жи тыкуэнтетым. – Кьэрэгъулхэм ди псым щыщ ирафати, зэхащ!ыкыар плъагъуркъэ: тутнакьхэр льэхуэщым кьыщ!аут!ыпщык!ащ!

– Хьарзынэкъэ-т!э! – жызо!э. – Хуэзэр иращ!ащ уэлийм: лажьэ зымы!э кьомыр льэхуэщым щ!идзати, кьэрэгъулхэм кьаут!ыпщыжащ. Лажьэ зи!эр уэлиймрэ и пыхуэпышэхэмрэщ, ахэращ льэхуэщым идзэн хуейр.

Мухьэмэд Алий и уэрамым дытохьэри, Атабэ нэс док!уэ. Абы дынэсауэ, уэрамышхьэм телъ фыз хьэдэ дрихьэл!ащ: щхьэгъубжэм кьыдэ-хуауэ п!эрэ тхьэмыщк!эр? Дыдэплъеящ. Епл!анэ кьатым и шордакыым зы щ!алэ итщ, мэдыхьэшхри.

– Фыкьэмыщтэ! Ар си шыкыу анэращ!

Фыз хьэдэм ц!ыхур блок!-кьыблок!ыж: «Алий-ефэнды и шыкыу анэраи!» «!по кьэхуар, Алий-ефэнды и шыкыу анэр щхьэгъубжэм кьы-дэхуамэ!» «Зы фызыжыкьэ ик!эри ипэри!» «И хьэдрыхэ нэху уху!..»

– Уигу кьеуэ хуэдэщ Алий-ефэнды и шыкыу анэр? – кызыэупщ!ащ тыкуэнтет л!ыжьыр, сызэрызэхуар щилъагъум.

– Хьэуэ, – жыс!ащ, – сигу кьеуар епл!анэ кьатым сызэрытемы-сырщ...

Док!уэ адэк!э. Уэрамышхьэм тет унэхэм к!ий-гуо макь кьыщ!о!ук!э, тыкуэнхэм ц!ыхур пщэккь!э кьыщызэрехьэк!э, зыр зым йофыщ!ауэ. Уэрамым дэт факьырэхэм блэк!ми кьыблэк!ыжми бзаджэ тратхуэ. «Алыхыым и нэф! кьыпщыхуэ, кьызыхэпхар ф!ык!э ушх!» – арат факьырэхэм япэм кьыбжа!эр, зыгуэр яхуэпшиямэ. Иджы ц!ыхум ира-пэсым еплъ: «Ара уигу пык!ар? Алыхыым и ней кьыпщыхуэ! Кьэнар мыгъуэк!э ушх!»

Театрым дынос. Театр бжэ!упэми щы!увщ ц!ыхур. Дохутыр зэрыс маршынэр кьэсри, «Континенталь» хьэщ!эщым ежэл!ащ. И щхьэр ф!иубыдык!ыжауэ, зы л!ы гьумыщ!э кьыщ!ахащ хьэщ!эщым. Зы щ!алэ деупщ!ащ: «Сыт кьэхуар?»

– Ибрэхьым Зэчий-пащэщ ар, – кьыджи!ащ щ!алэм.

– Уэзирри?

*Уэлий – губернатор.

Адыгэ хэхэс литературэ

- НтІэ.
- Сыт кышыщІар?
- И щхэр хузэгуауащ.
- Сыт щхэкІэ?
- Ефэ-ешхэ ищІати.

Тыкуэнтет лЫжыыр кысхуоплъэкІ:

- Арэзы ухъуа иджы?
- Ауэ сытми!
- УгушІэгъуншэщ. Плъагъуркъэ и щхэр зэрызэгуаудар?
- СыгушІэгъуншэкъым, – жызоІэ. – Емынэм зэрихуэрэ, ефэ-ешхэ щхэ ищІрэ? Хэт и мылъку уи гугъэ ярыригъэфари яригъэшхари? Езым и жып къриха уи гугъэ? Щыгугъ абы! И зы хъурыщэ хигъэкІуэдакъым! Аращ яхуэфашэр къралым и мылъкур зышхым! Си Іуэхуш, зы уэзири зы уэлии ефэ-ешхэ ящІыжмэ дяпэкІэ! Я щхэр зэрызэгуаудынуыр ялъэ-гъуащи, аращ а хьэл мыгъуэжыыр щІызыханынуыр.

Уэрамым дыдэтурэ, сыхьэтих хъуащ. Дешащи, ди псэр поху, тлъэгъуамкІи зыдгъэнщІащ.

– Си лъэм сиІыгыжыркъым. Абы фІэкІмэ, сыкъэджелэнуш, – жысІащ сэ, щІэнтІэпсыр еслъэщІэкІри. – Уэ-щэ?

– Сэри сешащ... Уи кІэм кыкІащ псори. Зэриухынуыр хэт ищІэрэ?

– Умыгужьей бжесІакъэ! Къэхъун щыІэкъым. КъэхъуІамэ, Алыхьым и Іэмырщ. НакІуэ, тыкуэным дгъээжынщи, зыдгъэпсэхушщ. Нэху дыкъекІмэ, уэрамым дыкыдыхьэнщи, кълэм зыщытпльыхьынщ пщэдеи.

102

Лы гъур цІыкІу кызэрыткІэщІэдэІухьым гу лъыстащ абдежым. Полицэм я зэгузехьэхэм ещхьт кыткІэщІэдэІухьыр. ЗыщІэтІэжъэжын щыІэтэкъым: ди щхэр уэрамым кыдэтхри, тыкуэным къэдгъээжащ.

ІункІыбзэр хуІумыхыжурэ, зыкъомрэ елІэлІащ лЫжыыр – пшапэр зэхуакІэт. Хьэмэрэ лЫжыыр Іепэлапэсыс хъуауэ арат, и гур икІауэ... Тыкуэным дыщІыхьэжри, лЫжьым и жыпым дзыгъуэр кърихыжащ, къэшитІ иубгъури, зыдгъэукІурирящ. Абы нэхъ хэлъакъым: дыІурихашщ напІэзыпІэм.

Куэдрэ дыжея, мащІэрэ дыжея – сщІэжыркъым, ауэ сыкышыщыгушам тыкуэныбжэр кытттракъутэрт.

– Бжэр Іуфх!

ЛЫжыыр кышыщыльэтащ, и лъакъуэр щІокІэзызыкІри, жыхафэгум тетщ. ЛПо тщІэнур? Бжэр кытттракъутэ.

– Хэт ар?

– Іуфх бжэр! Дэгу фыхъуа?

Бжэр хаудынуш, абы фІэкІмэ. ЛЫжьым и фэр пыкІащ:

– Хэту пІэрэ жэщыбгым бжэр кыттезыкъутэр?

– Дэнэ щысщІэн? – жызоІэ. – ЩэхуакІуэ кыпхуэкІуагъэнкІи хъунщ, уи хушхъуэм и хьыбар зэхахамэ.

– Жэщыбгми?

– ДыгъункІи мэхъу. Ди псым щыщ яІухуамэ, уи хушхъуэм кыкІэлъыкІуагъэнщ: апхуэдэ хьэпшып зыхэбгъэкІыж хъурэ!

– АбыкІэ заухуэкъым! Ди псым щыщ яІухуатэмэ, дыгъум и хьэлыр зыханынт.

Бжэр кытттракъутэнуш, абы фІэкІмэ. Іутхын хуей хъуащ. Тыкуэным полицэ гуп кызэрыщІэгуащ. Уэрамым кышыщыткІэщІэдэІухьа лЫ гъур цІыкІури ящІыгъуш. НапІэзыпІэм дапхащ. Сэ зысхъунщІащ:

Адыгэ хэхэс литературэ

– Сыт ди лажьэр?

– Лажьэр кыбфкIуэцIыхуэ! Фи лажьэр фэ кыджефIэнщ! ЗэхэфщIыхьар фцIэжыркъэ! – кыбсцIэкIиящ бзэгүзехьэр.

– Зыри зэхэтщIыхьакъым, – жызоIэ. – Ди лажьэращ сымышцIэр.

– Еплъыт абы! – мэкIий бзэгүзехьэр. – Зыри имыщIафэ зытрегъауэ! Псым хущхуэ хэзидзар уэракъэ? БуцIэпIащ псыр!

– Дауэ зэрызуцIэпIар? Сыт есцIар?

– Псым цIыхур ефэ хьужыркъым! Ефэмэ, зокIуэкI! Я фэм йокI, я хьалым токI! Мастэ хаIуки, сэбэп къахуэхьуркъым! ЦIыхур вгъэунэхуащ!

– Дгъэунэхуакъым! – жысIащ. – Зыри дбыщIыркъым, зыри щIэдүфэркъым. ЗэкIуэкIыркъым цIыхур, емыфIакIуэмэ! Хьэрэм зигу илгар хьэлэл мэху. ПцIыупсым и хьэлыр зыхенэ. Щхьэхуещэмрэ бзитIщхьитIымрэ цIыху тэмэм мэхуж. Ар фIыкьэ! ЦIыхум фIыкIэ захуэжмэ, нэгъуэщI дыхуей дэ! Иджыри къэс зыми къехьулIакъым ар, къехьулIауэ тхыдэм ищIэжыркъым! Дэ кыдэхьулIащ, сыт абы щхьэкIэ дыщIэбгъэкъуэншэнур?

– Мыр и акъылым итыжкъым! Мыбы и щхьэр зэмыкIуэкIамэ, си пащIэр фэзгъэупсынщ! – жиIащ полицэм ящыщ зым, адрейхэри акъылэгъу хуащ абыкIэ. НэгъуэщI зым кыщцIигъужащ:

– Мы тIум нэхъ шынагъуэр мо лIыжыращ. Мы хьэрахьэм апхуэдиз зэхыщIыхьыфынутэкъым, тыкуэнтетыр мыхуатэмэ. Еплъ цIыхум иращIам: я пIэм ирахуащ, зэрыгъуамэр зыхрагъэщIэжащи, я щхьэр фIаудыж, зызыкIыжаи цыIэщ! Апхуэдэ лей епх хьурэ цIыхум! KIэ етын хуейщ мы бзаджащIэхэм!

Полицэм зыкыдадзащ.

– Догуэт! – жиIащ тыкуэнтетым. – Дзыгъуэр къэзвгъащтэ! Тыкуэныбжэри сывгъэгъэбыдэ. Дунейм зихуэжмэ, си хущхуэм щIэупщIэ иIэнкIэ мэху. Бжэр сымыгъэбыдэмэ, хущхуэр зэбграхынщи, цIыхур зэтеунэхуэнщ.

Полицэм дызэпаубыдри дральэфэжыащ. Дигу фIы кытхуащIащ: ди Iуэхум хэплгъэху, хьэпсым драдзэнурэ драгъэсынущ, ди Iуэхур зэхагъэкIмэ, тхуэфашэр кыдащIэнущ – лгъэхуэщыр ди унапIащ.

Iульхьэ яхуэдгъэлыгъуэмэ, даутIыпщыжынкIэ хьункъэ полицэм? Ар сигу къэкIри, асыхьэтуи сыщIегъуэжащ: ди псым щыщ ирафамэ, Iульхьэ яхэзэгъэнукъым.

Пщэдджыжь нэмэзщ. Газет зыщэхэр уэрамым кыдыхьауэ зэрогъэкIий: «ХьыбарыщIэм зыхэвмыгъэкIыж! Узыфэ бзаджэ къежыащ!.. ГупцIанэ узыфэ!.. Псэ къабзэ узыфэ!.. Феджэ! ФыблэмыкI!..»

Унэ, тыкуэн, лгъэцапIэ зэхэкьутахэм даблөкI – къалэм ныжэбэ зауэ щекIуэкIа? Полицэр уэрамым дэзщ. Сыкъэгүзэващ: дызэримыгугъауэ кыщцIэкIынкIэ мэху мы Iуэхур! Полицэм солгъэIури, газет кызощэху.

Трамвайм драгуащ. Газетыр зэкIуэцIызохри псалгъащхьэм срожэ: «Телгъыджэлажэ къэхуащ! КърикIуэнур зыми ищIэркъым!» Абыи и лгъабжэм щIатхаш: «Ефэ-ешхэ щичIам щыгъуэ уэзырым и щхьэр зэгуаудаш! Нэчыхьытх махуэм щауэр делэ хуащ! Щыкьу анэ минрэ щитхурэ яукIащ! БзаджащIэ гуп теуэри, лажэ зимыIэ къулыкьуцIэм и щхьэр вакъэкIэ къракьутэхаш! Афияным ебэн хасэм и тхьэмэдэ профессор Балбуш афиянын зэрысэбэным теухуауэ лекцэ къеджэнущ ныщхьэбэ!»

А псалгъащхьэхэр гъэщIэгъуэн кысщыхуакъым. ЗгъэщIэгъуар

Адыгэ хэхэс литературэ

газетхэм я мыхьэл кызыраштарш; пцЫ яупсыжыркъым, напитокЫгыи яхэлтыжкъым!

Баб ал-Хьэляк дыносри, хьэпсым дыщІалъафэ, кыткІуэцІоп-кІэжри, зы пэш кІыфІ дыщІадзэ. Зы шэнтгыжь фІэкІ щІэткъым пэш кІыфІым.

Сэ шэнтым зытезгьээгьащ, тыкуэнтетыр унэ лъэгум итІысхьащ. ТхьэмыщкІафэ зытригьауэри, тыкуэнтетыр кысхудэплъеащ:

– Арэзы ухьуа иджы?

– Зыхуэгьэшэч, укьэмыдзыхэ! – жызоІэ.

– Дапцэрэ зэрысшэчынуур? КІапсэлэрыгьур си пщэм кьрадзэху сшэчын хуей?

– Умыдзыхэ итІани! Зэман диІэщ; ди Іуэхум Іэджэрэ хэплъэнуш – напІэзыпІэм дызэфІэкІын уи гугьэ? Ныжэбэ палъэнукъым ди шхьэр.

– Ныжэбэми пщэдейми, палъэнуш! – жери тыкуэнтет лыжыыр хэщэтыкІащ. Сигу щІэгьуащ лыжыым: гьащІэр ІэфІщ – сыт пщІэн?

– Палъэнукъым! Лы зыукІым илъэсипщІщ тралъхьэр. Сыт ди шхьэр щІыпалъэнуур? Лы дукІакъым...

– Лы дукІакъым жыбоІэ! Нэхъ Іеиж зэхэтщІыхьащ: цІыхур я пІэм итхуащ, зэхэзехуэн тщІащ. ДуцІэпІащ, кІэщІу жыпІэмэ!

– Хэт и цІыху?

– Ди цІыхур!

– Ди цІыхур Іэджэ мэхьу: зыр хыкумэтым* и жагьуэгьуш, зыр ифІщ. Зэхэзехуэн тщІар хыкумэтым и жагьуэгьурауэ жытІэнщ. Хэт хыкумэтым и жагьуэгьур, зыпэщІэзысэр? ЦІыху тэмэмыраш, зи акьыл зэтесыраш, гу кьабзэ зиІэраш! ЦІыху тэмэмыр, зи акьыл зэтесыр, гу кьабзэ зиІэр дгьэунэхьумэ, хыкумэтым и сэбэп хэлъкъэ: хэт кьедэуэ-жын итІанэ, хэт зыкьыпэщІисэжын? КьыбгурыІуэрэ? КьыбгурыІуэмэ, ар зы! ЕтІуанэраши, хыкумэтым еубзэхэмрэ ебзейхэмрэ сэтей кьэхьу-нуши, зырыз-тІурытІурэ хагуэнщ, я пэр щІым щахуэнщи, хыкумэтыр жагьуэгьуншэ хьунш! Ари кьыбгурыІуакьэ? КьызырыщІэкІымкІэ, хыкумэтым Іуэхутхьэбзэ хуэдлэжьауэ кьокІ! Іэпэ кьыттралъхьэнкъым! ДаутІыпщыжауэ плъагьунш! Умыдзыхэ! УкьыхэмьщтыкІ!

– Хыкумэтым я фІэщ дыхьункІэ угугьэрэ?

– Сыт дыщІэмыхьунур?

– Псыр дуцІэпІащ. Уэзирхэри псы ефамэ-щэ?

– Раис-уэзырым телеграммэ хуедгьэхьынщ: «Псым фемыфэ, псым хушхьуэ хэткІэри, дуцІэпІащ, фысакь!» – жытІэнщи.

Си жыпым сиІэбэрэбыхьри, кьэрэндащрэ тхылтымпІэ кІапэрэ кысхаш:

– КьедаІуэт, мыр хьункьэ: «ПщІэ зыхуэтщІ зиусхьэн раис-уэзир! Хушхьуэ зыхэткІа псым уемыфэ, уи уэзирхэри иумыгьафэ – и зэран кывэкІынуш, фытеунэхьуэнри хэлъщ, фи гум фІеягьэр ирилъэсыкІынурэ. Фызэфэнур щІы щІагьым кьыщІаш псы фІэІуш. Псы фІэІур зэран кьыфхуэхьунукъым, фызэгуиудыху фефэми. Алыхьым фыкьихьумэ!»

Телеграммэм зэ сыкъоджэжри, тыкуэнтетым зыхузогьэлІ:

– Хьуакьэ!

– Ефауэ кьыщІэкІмэ-щэ, телеграммэр нэмыс щІыкІэ?..

– Абы ди Іуэху хэлъкъым! Телеграммэр яІэрыхьэрэ ди гум бзаджагьэ зэримылъар ялъагьумэ, дэ нэгьуэщІ дыхуей? Дыхейщ итІанэ!

Бжэм сытоуІуэри кьэрэгьулым соджэ, телеграммэр бжэм дызо-

*Хыкумэт – правительство.

Адыгэ хэхэс литературэ

гъэжри къэрэгъулым солъау: «Мы телеграммэр раис-уэзырым хуегъэхь, узгъэфлэжынщ, хуит дыхъужмэ...» Сотлгъэсхыжри, газет къызоштгэ: зэманыр иризгъэкIуэнщ, напигыгъэ зыхэмылгъыж газетхэри зэрыхуар зэзгъэщIэнщ.

Къаир къыщыдэкI газет нэхь цIэрыIуэ дыдэхэм ящыщI къэсщтар. Псоми зи цIэ тIлэ цIыху Iуш гуэрым и тхыгъэшхуэ тетщ газетым. И цIэ измылуэми, къэфцIыхужынущ цIыху Iушыр, итхам сыкъыфхуеджэмэ. Губзыгъагъэ Iэджэ къыщIэкIащ абы и къалэмыпэм – гъэхуауэ, узэщIлIэтэу, ушIигъэпхуэн хъэзыру. Нобэрей газетым тридза тхыгъэм фIищаращ сыкъэзыгъэуIэбжьар: «ЩIакхуэ Iыхьэм и хьэтыркIэ!» Сыт абы къригъэкIыр цIыху Iушым, дэнэ апхуэдэ псалъашхьэ къыздрихар? Си дамэр дызогъэуейри, цIыху Iушым и тхыгъэм седжэн щIызодрэ:

«ЩIакхуэ Iыхьэ цIыхур щIэпсэур? Сыт щIакхуэ Iыхьэм къыпхуищIэнур? ЩIакхуэ IыхьэкIэ зигъэнщIрэ цIыхум? ЩIакхуэ Iыхьэ къудейкъым дэ пцIы щIэдупсри, цIапIагъэ щIэдлэжьри, дыщIэнапитIри! ЩIакхуэ IыхьэкIэ зыдгъэнщIынукъым дэ, дынэпсейщи, дыныбаблэщи, гъаблэгу тщтащи!

МашIэрэ фыкъэзгъэпцIакъым сэ, машIэрэ фызгъэплгъэкъуакъым. СыфитIнэт, напигI силэти, аращ пцIы щIыфхуэзупсари фыщIэзгъэплгъэкъуари. Газетым и къалэныр сыт фи гугъэ? Пэж ятх фи гугъэ газетхэм? Фыщыгугъ абы! Я гум иль ятхынукъым газетхэм, сыт ятхми, щIатхыр ахьшэщ. Газетхэм «Ди хэкур фIуэ дывгъэлагъу, ди культурэм зедвгъэгъэужь, хуитыныгъэмрэ зыузэщIыныгъэмрэ дыхуэ-вгъэлажэ» щыжалэкIэ, фи фIэщ фымыщI. Езыхэм я фIэщ хьужыркъым а псалгэ дыгъэлхэр, абыкIэ фагъэплгъэкъуэурэ, газетыр зэрывагъэщэхунщ зыпылгыр, абы ахьшэ къызэрыщIахынщ. ПцIым фейдэ къыпэкIуэрэ – иугъащIэ пцIым! Хьыбар дыхьэшхэнымрэ ауанымрэ нэхьыбэж къыщIахыфрэ – яугъащIэ абыхэм!

ЦIапIагъэ ятхми, пцIы яупсми, щхьэр ягъавэми, газетыр ящэхумэ, ар къыдэзыгъэкIыр нэгъуэщI хуейкъым. Фейдэ къыпэкIуэмэ, сытри традзэфынущ, я напэм еплъынукъым.

Мылъкум хуэкIуащ псори, нэгъуэщI къытфIэIуэхужкъым дэ, мылгъу щхьэкIэ дымыщIэн щыIэкъым, пцIыи дупсыфынущи, дигу имылыри тIуэтэфынущ, фызэрыдгъэщхьэрыуэри дигу къеуэнукъым – апхуэдэ ди щыпэщIэкъым дэ!

Газет гуэрым махуитI-щы и пэкIэ теташ сионистхэм ядэщI америкэ кинокомпаниехэр зыуб тхыгъэ бэлыхь. Тхыгъэр зи къалэмыпэм къыщIэкIам тхэ щыIуэжырт а компаниехэр Iумпэм щIын хуейуэ! «Америкэм щытрах фильмхэр Египетым къредгъашэ хьунукъым!» – арат тхыгъэр зей губзыгъэжыым дызыхуриджэр.

Ди хэкур фIуэ тIагъун хуейуэ дыхуриджэртэкъэ тхыгъэм? Дыхуриджэрт, захуэт абыкIэ. А тхыгъэм щIагъуар фцIэрэ? Рекламэ! «Мыпхуэдэ фильм телъыджэм феплэ! Америкэм щытрахащ фильмыр! Хуэдэ флгъэгъуакъым! БлэвмыгъэкI» – арат тхыгъэм дыщIагъуа рекламэр!

Фигу тэхуэркъэ? Тевгъахуэ: ахьшэ къыщIахыфынумэ, сытри традзэнущ газетхэм! Рекламэр гъапсейщ, дыщэ уасэщ! ЗэрынапигIым, зэрыфитIнэм иригузавэркъым газетыр. Америкэм къыщыдэкI фильмхэр Iумпэм ящIын хуейуэ ятхми, ахэр ягъэпIиймэ, газетхэр хильафэркъым. Хильэфэн дэнэ къэна, фейдэ къахухокI.

КъызгурыIуэркъым: сыт а псор щIывжесIэр, сыт газетхэм сащIыхуэшхыдэр? Сыт, жызоIэ, си жыным ахьшэ къызыкуэ хьыкумэ-

Адыгэ хэхэс литературэ

тым, сызэрихабзэщи, сыщыщымытхьур?

Хьыкумэтым ахьшэ дэдзыха и куэдщ, и ахьши и бохьши цыху тригьаплгьэркъым, зыми иригьэбжыркъым икИи кьригьэпщитэркъым и ахьшэр. Ар сщакъым, си щхьэкIэ згьэунэхуху. Пщэдджыжь гуэрым, редакцэм ськIуауэ, махуэ кьэс суцIырхь тхыгьэхэм хуэдэ гуэрым селIалIэрт, хьыкумэтым сыхуэхьущIэу. Хьыкумэтым сигу ебгьауэ аратэкъым сыщыхуэхьущIэр, хьэуэ. «Газетым и тиражыр абы хигьэхьуэнущ, тхы, яхуэхьущIэ, яхущIэджэ!» – жери редакторым си пщэ кьыдилгьхьати, арат щIэзуцIырхьыр. УцIырхьыкIэ сощIэ сэ, пщIэ кьызытезнэнукъым абыкIэ, ськьызыэррокIри. ПщIэ сыт щхьэкIэ кьызытезнэнт, пщIэ (уасэ жыхуэсIэщ!) кьыщыпэкIуэнукIэ! Тхыгьэр суцIырхь пэтрэ, телефоныр кьэзууащ. Кьытызох: «Мыпхуэдэм дыхуейт». «Сэрац ар», – жызоIэ. «НтIэ, – жи, – пащэр кьопсэлыэнущ».

«IуэхушхуэкIэ сыпхуейт, – кьызжиIащ пащэм. – Уи унэ сынихьэнкIэ сыт ухуэдэ?» – «Iэгьу! – жысIащ. – Уэ пхуэдэ цыху цIэрыIуэ кьысхуей хьуамэ, сьлIэжынкъым!» Уэзир кьудейкъым пащэр, кьэрал унафэр зыIэщIэль партым и тхьэмадэщ, ар зи тхьэмадэ партым нэхь лэарызехьэрэ нэхь зыльэкIрэ ди кьэралым иткъым. АпхуэдэлI кьысхуеблэгьэнуэмэ, сыунакьэ!

Сыльэтэным хуэдэт, унэм сыщыкIуэжым! Дамэ кьыстекIа кьысфIэщIырт. Унэм исхэм яжызоIэ нобэ хьэщIэ льяпIэ кьызыэрытхуеблэгьэнуур.

Кьеблэгьащ хьэщIэ льяпIэ дыдэр. Дуэршэр, Iэджэм я щхьэфэ доIэбэ, политикэми дынос. Хьыкумэтым сызэрыхуэхьущIэм щхьэкIэ зыкьысхуигьэгусауэ фэ зытригьэуащ пащэм. СьукIытащ пащэм зыщигьэгусэм. «Хьэуэ, – жиIащ пащэм, – хьыкумэтым узэрыхуэхьущIэр дигу кьеуэркъым, ауэ иумыгьэлейищэ». Уэзирхэм кьагуроIуэ, дауи, хьущIэным сыщесакIэ, напIэзыпIэм ифI зыкьызыэризмьшэжыфынур. Хуэм-хуэмурэ... МащIэ-мащIэурэ... Хьыкумэтым ар зэхищIыкIынущ, хьыкумэтыр хьэтырыншэкъым, пщIэи текIуэдэнукъым...

Хьыкумэтыр зэхэсщIыкIыфынутэкьэ сэри! Иджыри кьэс сьубами сыхуэдзэлэшхами, зы махуэм зыкьезгьэкIэрэхьуэкIыжынти, щытхьупсыр кьезгьэжэхьынт – щIакхьуэ Iыхьэм уимыгьэщIэн щыIэ! Редакторым жиIэнур сыт? Редакторырац газетыр зейр. Абы си тхьэкIумэр иIуантIэ зэпытт: хьыкумэтым ухуэмыдзэлэшхэмэ, газетым цыху еджэнукъым. Цыху емьджемэ – ямыщэхумэ жыхуиIэщ, – газетыр зэрыпсэунур сыт? И кIэр бжыхьым дихуэжынщи – макIуэ-мэльеи: ськьэплгьэгуакъым – усльагьужакъым...

Сызэрыщэнауэм гу льытащ пащэм. «Уигу кьызумыгьабгьэ, – жесIащ пащэм, сыгупсысэ зысщIри. – Хьыкумэтыр зэхьызощIыкI сэ, и Iеи зесхуэнутэкъым. КьыщIэзгьанэр зыщ...» «КьыщIэбгьанэм дызэхьыщIыкIакIэщ, – кьызжиIащ пащэм. – Абы щхьэкIэ умыгузавэ...»

СытхьэкIумэIувтэкьыми, пащэм и псалгэр кьызгурыIуащ: хьыкумэтым и ахьшэ дэдзыхам хэшхыкIын и жагьуэ хьунтэкъым редакторым...

Ахьшэ дэдзыха и мащIэ хьыкумэтым! Ахьшэ дэдзыхар езыр зыхуейм тригьэкIуадэкIэ, хьыкумэтыр зыми иришэлIэнукъым жэуапым. Сэ сыхэкIуадэрэ: хуитыр езырац, жэуап щимыхькIэ, хэти ирырегьэшх и ахьшэ дэдзыхар, сызезыхуэр сыт: щытхьупсыр кьезмыгьэжэхэмэ, напэншэкIэ кьызэщ! Нэхьапэми сынапитIт, сыпщIыупст, мы зэм сыт кьэхьужын?..

Адыгэ хэхэс литературэ

Нобэ кыызгурыуащ напигымырэ бзитичхыитымырэ къащилъыр: гува-щлэхами клэ згъуэтынуц! Си гум илгыр зыгуэрым кыызжьэдеху, щлакхуэ ыххэ къээлэжыны щхэклэ, дяпэклэ пцлы сыупс зэрымыху-жынуз зыхызощлэ нышэдибэ лъандэрэ. Нобэ кыызгурыуащ: щлакхуэ ыххэр пцлэнтлэпс къабзэклэ къэлэжыны хуейщ, ар къозытыр Тхьэращ, уи пщэм дэс къулыкъуыщлэракъым! Цыхум и напэм зыри пищл хьуну-къым! Ахьшэ дэдзыхай шылэ хьунукъым! Хэт абы хуэныкыуэр? Хуэ-ныкыуэр гурыуэгъуэщ – хьэрэм зышхыращ! Ахьшэ дэдзыхай зезыхэ хыкумэтым фыхуэсакъ – флым фыхуишэнукъым апхуэдэ хыкумэтым. Си щхэклэ сэ фыкъызогъэгугъэ: щлакхуэ ыххэ къээлэжыны щхэклэ, пцлы фхуэзупсыжынкъым дяпэклэ!»

Тхыгъэм сыщеджэм, си гур зэрыхэхуэам щлэ щлэткъым! Сигу зэгъауэ, тыкуэнтет лыжымы сыхуоплэклэ:

– Ди псым шыщ Иухуащ мыр зытха пцлыпхымы! Дяпэклэ ищлэм деп-лынщ. Пэж жызылэ куэд шылэ? Дяпэклэ пцлы зэрымупсынумоклэ тхьэ щелуэж мыбы. Алыхымы хущигъэхьэ!

– Алыхымы жи! – акъылэгъу кыыздэхуэащ лыжымы.

Си нэр газетым кысхутечыркъым. Кинорекламэм сынэсащ. Сы-къоджэ:

«Дэ, кинокомпание цлэрыуэм, зы фильм фэдгъэлыгъунуши, нэхь мыхьэнэншэрэ нэхь кушцлэншэрэ дунейм кыттехуэащ тцлэжыркъым. Сценариемы, фильмыр тезыхами, абы щыджэгухэми нэхь напэншэрэ нэхь лэшмэкьугурэ тлэгъуакъым. Псэжэрэ бзаджэнаджэрэ флэклэ щыджэгуркъым фильмым. Апхуэдизклэ гушыкыгуэуэши, уи къэжыны кыгъэклуэнуц фильмым. Узэлгыр кыбгурыуэркъым, псалгэ гу-щэр йобэклэ. Цыхум я гур зэрырихынщ фильмыр зыпылгыр: зэрыуклэ, зэрыфыщлэ, дыгъуэгъуаклуэ, къэхьпэ – нэгъуэщлэ шыплгъагуркъым. Кыджиллакъым жывымлэж: фильмым фемыплэ, феплэмэ, фигу зэщы-уэнши, щлэх зыкъэфшцлэжынкъым!»

– Заумысыжащ иклэм-иклэжым! – жилащ тыкуэнтет лыжымы. – Хьэдэр ягъея алъандэм?

– Дыгуэпшыхь хьунщ ди псыр щалухуар...

Соджэ адэкли. Газетым мыпхуэдэ хыбар сышрихьэллащ:

«Хьэпшып тлорысэхэр щашэ тыкуэным фыщлэхьэмэ, фысакъ: я палгэр икларэ пэт, хьэпшып тлорысэхэм я уасэм клэрагъэхуакъым. Зыкъевмыгъэгъапщлэ!»

Нэгъуэщлэ хыбары сыкъоджэ: «Дохутыр пцлыупс къэунэхуаши, узыфэ псори егъэхужыф. Фи псэр фужэгъужамэ, дохутыр пцлыупсыр зэвгъэлэзэ. Фыщымыс, фыклуэ: фи нэклэ флгъагунщ кывищлэр!»

Политикэ луэхухэм сынэсащ. «Уэзирхэм я хасэм» псалгашхьэм щлэт тхыгъэм сыкъыщеджащ:

«Уэзирхэм я хасэм шыхэплгъащ къэрал луэхухэм. Хасэр сыхьэтищым щлгъуклэ зэхэсащ. Уэзирхэр зрешар плгъагурт, кышщыщлэклыжым. Уэзирхэм ящыщ зым еупщлащ ди корреспондентгыр:

– Сыт хуэдэ унафэ фщла къэрал луэхухэм теухуауэ?

– Сыт луэху жылла?

– Къэрал луэхухэм.

– Ы, къэрал луэхухэм теухуауи? Къэрал луэхухэращ нобэ дызытеп-сэлыхьар. Хьэмэ сыщыуэрэ?

– Ущыуэркъым, къэрал луэхухэращ фызытепсэлыхьар. Сыт хуэдэ унафэ къэфштар?

Адыгэ хэхэс литературэ

– Тхьэр иггэпцI зыщIэм!
– Iэу! Хасэм ухэсакгэ уэ?
– Сыхэсаш. ЖеинкIи зызггэнцIаш, хасэм сыхэсыху.
EtIуанэ уэзырым доупцI. Абы нэхъ нэжэгужафэ етпльат:
– Къэрал Iуэхухэм тепсэлъыхьа нэужь, хьыкумэтым сыт хуэдэ уна-
фэ кыицта?

– Зыри кыицтакъым.
– Къэрал Iуэхухэм фытепсэлъыхьакгэ?
– Хьэуэ.
– Сыт-тIэ фызытепсэлъыхьар?
– Дызытепсэлъыхьа щIаггэуэ щыIэкъым. Къулыкгэу дгуэшащ.
Ди улахуэм дытепсэлъыхьаш. Сату уэзырымрэ финанс уэзырымрэ
эфIэнати, армыггэуейуэ зэдггэкIужаш.

– Дуней Iуэху щытыкIэм фытепсэлъыхьакгэ?
– Тхьэм щхьэкIэ скIэрыкI! Щхьэ уккысщыхьа? – ккысщIэгубжыаш
уэзырыр. – Дуней Iуэху щытыкIэм сыхуэныкгэуэ сэ! Раис-уэзырым
еупцI.

Раис-уэзырым деупцIын ди гуггати, зиггэпцкIури зыккыди-
ггэггэуэтакъым. Маршынэм итIысхьэжрэ пэт дрихьэллати, дыщеп-
щIым, ккыдэхуээнри баш ккыдиутIыпшаш».

«Уэзирхэр» псалгашхьэм щIэт тхыггэхэм щыггэуазэ зызощI.
Мис зы хьыбар: «Мэккымэш уэзырыр Александрие зыплъыхьакIуэ
кIуаш, и Iуэху лгэпккэ щымыIэ пэтрэ». «ТуризмэмкIэ уэзырым и ка-
бинетым дыщIыхьати, тхьэ щыIуэжаш жэци махуи дунейккытехьэ
имыIэу: Iуэхум ккыдэхуэрккыым, и щхьэм ккыос Iуэхур. Уэзир ккыулы-
ккыур тыншккыым. Къэралымрэ цIыхумрэ емыпльатэмэ, уэзир ккыулы-
ккыум зэрытекIрэ куэд щIат». НэггэуэщI газет ккызопцтэри, «Хэт захуэр?
Хэт ккыуаншэр?» псалгашхьэм щIэт хьыбарым сыккыоджэ: «Хьыкумэ-
тым и унафэкIэ мэджлисыр зэбггаутIыпщыкIыжаш, къэрал бюджетыр
и чэзум ккызыэрамыштам щхьэкIэ. Мэджлисым зэрилгытэмкIэ, хьыку-
мэтыр зэбггырухун хуейщ, цIыхум дзыккэ ккыраггэзыжырккыыми».

– Сыт жышIэн? – соупцI тыкуэнтет лIыжкыым.

– Сыт жысIэнур? Хьыкумэтым пцIы иупсыжырккыым,
щымыупсыжкIэ, мэджлисыр зэбггырухун хуейщ. Мэджлисми
бзитIщхьитIыггэр зыхинащ, щызыхинакIэ, уэзирхэр трихун хуейщ.

Тыкуэнтетым и нэр ккыриггэжри, газетым зытриубггэуаш, телгыдджэ
ккыIэщIэлггэггэуа хуэдэ:

– Мыбы уеджа? Ди гуггэу ящI!

– Дэндей?

«БзитIщхьитIыггэр зыхэднынкIэ щIэхьуар хэт зи лажьэр?»
тхыггэм телэбаш тыкуэнтетыр. Хьэрф пIащэкIэ традзауэ, хьыку-
мэтыр зэрытекIамрэ мэджлисыр зэрызэбгггауамрэ я хьыбарым и
лгэабжггэуэкIэ сыккыщеджаш:

«Псори зи лажьэ бзаджашIэхэр ккыаубыдащ. Лажьэр ккыатихуэ
а тIум! БзитIщхьитIыггэр зыхозыггэн хушхьуэ псым хакIутэри,
зэрыкъэралу даггэунэхьуаш! Бзэггэухьэ набдзэггубдзаплгэм и
фIыггэкIэ бзаджашIэхэр ккыаубыдри хьэлсым ирадзащ. Я унаггэуэбжэр
хураггэщIыжынущ къэралыр зыггэунэхьуа бзаджашIэхэм!»

– ЛIо тцIэнур? ДаIэщIэкIуэдаккэ? Ди кIэр бжыхьым дэтхуэжа-
ккэ! – гузэваш тыкуэнтет лIыжкыыр.

– ДыщIэггэуэвэн слгэаггэурккыым, – жесIаш лIыжкыым. – Умышынэ.

Адыгэ хэхэс литературэ

Газетыр сушкГумпИри хыфИэдзаш.

– ДикГуэсыкГыжыфынукъэ мы хьэпсым?

– ДикГуэсыкГыжыфынукъым. ДыщИикГуэсыкГыжыни щыИэкъым. ДыкыкГуэтыж хьунукъым! – сыкыыхуэгъэдэГуакъым лГыжым.

– Сыт тхузэфИэкГынур, дыкымыкГуэтыжмэ? – игу зэгъэжыркъым тыкуэнтетым. – ХеящИэр къыдэплъын уи гугъэ?

– Алыхым жыхуиГар хьунщ, думыгъэпИэщИэкГ...
ЛГыжым зигъэукГуриящ. Дешат, ди жеини къэкГуати, сэри

зезгъэщИаш. Бжэ Гух макъым дыкыгъэушаш, жейм дыхилъэфа къудейуэ. МустантГыкъым* деж дашаш. Япэ щИашар сэраш.

МустантГыкъым и пащхъэ сиуващи, сопль, езыри къызоплъ.

– Уи цИэр?

Си цИэр жесИаш. НэгъуэщИкИи къызэупщИурэ, жэуап есташ. ИтГанэ и нэр къыстриубыдэри сызэпиплъыхъаш, уафэм сыкыехуэха хуэдэ. Сэри зэпызоплъыхъ мустантГыкъыр, си нэр тезубыдауэ. Срихухын мурад зэрищИар ГупщИщ, хузэфИэкГмэ, сызыГуригъэлъэдэнут мустантГыкъым. Зыкъомрэ къызжъэхэплъыхъри, къызэупщИаш:

– Дыгъуэпщыхъ сыхъэт пщыкГузым дэнэ уздэщыИар?

МустантГыкъым сызэрырихухынынур слъагъурти, зызумысыжын мурад сщИаш:

– Зиусхъэн мустантГыкъ! Гугъу зумыгъэхъ, сэ зызумысыжынущ: псым хушхъуэр хэзыкГар сэраш. ЗызэрызумысыжамкГэ Иэ тездзэнщи, тхыль уэстынщ.

МустантГыкъым и фэр зэкГуэкГаш. Сэ зызумысыжмэ, езым ебгъэщИэнур сыт? ЗэрыИэзэжыр къигъэлъэгъуэн хуейкъэ!

– Щхъэр къысхуумыгъэуэ! СызэрыноупщИымкГэ жэуап къызэт!

– Узыкъамытын ухъамыт, сыт зыщИэбукГыжыр: бжесИэр тхыи, зэфИэкГаш!

МустантГыкъыр стГолым ИэштГымкГэ теуаш, полицэ къриджэн мурад ищИа хьунти, и жьэр зэщИиха къудейуэ телефоныр къэзууаш. Телефоныр къытрипхъуэтри, малым нэхрэ нэхъ Иэсэ хьужаш мустантГыкъыр:

– СынодаГуэ... КъызгурыГуаш... Уи жыИэм сыфИэкГынкъым, зи щИыхъыр ин!.. Сыхъэтиблми?.. СыкыкГэрыху хьурэ!.. Узыншапэу!..

Телефоныр трельхъэжри, мустантГыкъым и нэщхъыр зэхеукГэж, и жьэр еущИ, полицэр къриджэну хьунти. Телефоныр къозу аргуэрым.

– СынодаГуэ, пащэ!.. ИэплИэшхуэ пхузощИ!.. Узахуэщ, пащэ, узахуэщ!.. Сигурэ си псэкГэ!.. Аракъэ сэри жысИэр!.. Ар нэхыфИщ, дауи!.. Тхъэм утхуигъэпсэу, зиусхъэн!..

Телефоныр къэзууху, къыщолъэт мустантГыкъыр, телефоныр игъэтГылыжакъэ – зрегъэщэтэхыжри, и нэщхъыр зэхеукГэж.

Аргуэру къэзууаш телефоныр. МустантГыкъыр къыщыльэташ, ауэ щИэх дыдэ зригъэщэтэхыжаш, и нэгур зэхэуауэ:

– УзыфИэфИыр пщэфИ!.. Си Гуэху хэлъ абы?.. Щыщ хэсщИыкГыркъым! Мышхуэдизрэ укъэмыпсалъэ! Сэ схушГыхъэркъым!..

Ар жери, трубкэр тридзэжаш. Сигу къэкГаш асыхъэтым: псы ефатэмэ, езыри тыншыжынут, сэри сытыншыжынут. Къатибым* жызоГэ:

– Зиусхъэнынур псы зэрыхуэлГар плъагъуркъэ: псы егъафэ!

Къатибым псы къыхъри мустантГыкъым и пащхъэ иригъэуващ. МустантГыкъыр къыдэплъеиххакъым: «жъгъумпИ!» жери псыр ирифаш. Заул дэкГри, и щхъэр къиИэташ:

– БЫы, дэнэ дыздынэсар?

*МустантГыкъ – следователь.

**Къатиб – секретарь.

Адыгэ хэхэс литературэ

Къатибым и жьэр иущIат, ауэ сэ япэ сищаш:

– Зиусхьэн мустантIыкI! Мыпхуэдиз хэлькыым мы Iуэхум! Сэ зыумысыжащ: псым хуцхьуэ хэзыкIутар сэращ, сэращ цIыхур зытеу-нэхуар, кыстральхьэр си хьэлъэщ, сыпшыныжынкIэ сыхьэзырщ!

– Адрейри кыщIэшэ! – жери полицэм унафэ хуищIаш мустантIыкыым.

Тыкуэнтет лIыжыыр кыщIашаш. МустантIыкыыр кьеупщIурэ, лIыжыым жэуап итащ: и цIэр, и унэцIэр, кыщIальхуар, шылажьэр, илэжыыр, и ныбжыыр, и щIэныгьэр – къатибым итхаш мустантIыкыыр кызырэупщIауэ хьуар.

– Хэт хуцхьуэр псым хэзыкIутар?

– Мыращ! – жери и Iэпэр си дежкIэ кыишыящ. – Сэри сригьу-саш, жэуап дэхьыну сыхьэзырщ. Кьэхьунур ищIамэ, хуцхьуэр псым хикIутэнтэкыым. Делэт, кырикIуэнкIэ хьунур ищIэртэкыыми, аращ хуцхьуэр псым щIыхикIутар.

МустантIыкыым и фэмкIэ кьэсцIаш нетIэ зэфа псыр псыхэкIуадэ зэрымышуар. И щхьэр игьэсысри, мустантIыкыыр тыкуэнтетым кьеупщIаш:

– Куэд щIауэ зепхьэрэ апхуэдэ хуцхьуэ?

– Iэджэ щIаш.

– Шыдыщхьэ! Емынэм щхьэкIэ убзыщIа иджыри кьэс? Напэ уиIэтэкьэ, гулыщI уиIэтэкьэ? ЦIыхур зэрыбзитIщхьитIымрэ зэрына-пэншэмрэ пIьагьурэ пэт, хуцхьуэ узэриIэр убзыщIаш! Ар кышхуэгьу хьунукыым уэ! Мыр Iуэху джэгукыым. НэIибыр* хэгьэплъэн хуейщ мы Iуэхум. – Ар жери, ди ужь икIыжащ мустантIыкыыр.

110

Хьэпсым дашэжащ. Дигу фIы щыщIэнт а махуэми жэщми! ШыгьушыпсыпIэм дыхэлъащ. Пщэдджыжыым мустантIыкыым деж дашаш: кызырэыдэупщIамкIэ загьэнцIатэкыым. Дыщашэм, полицэм дельэIури, газет кьэтцэхуащ. Газетым ди хьыбар тетт: «БзаджащIитIыр кьаубыдащ! БзаджащIэхэм здеупщIым, мустантIыкыыр псы ефэри зэкIуэкIаш. ЗэкIуэкIащи, бзаджащIэхэр е утIыпшыжын хуейуэ, е апхуэдэ хуцхьуэ зэралэр иджыри кьэс зэрабзыщIам щхьэкIэ гьэтIысын хуейуэ кьегьэуэ мустантIыкыым».

Абы пеуэ нэгьуэщI газетми традзащ ди хьыбар: «Дыгьуасэ пщэд-джыжыым кьаубыдащ псым хуцхьуэ хэзыкIа бзаджащIитIыр. Дыгьуа-сэ сыхьэтипщIым бзаджащIитIыр мустантIыкыым и пашхьэ ирашаш. Щрашэм, мустантIыкыыр кьагьапцIэри, псы ирагьэфаш бзаджащIэхэм. Псыр зэран кышхуэхуащ мустантIыкыым: бзаджащIитIым еупщIын идэжыркыым, нэIибым иритащ а бзаджащIитIым я Iуэхур. Tури е утIыпшыжын, е гьэтIысын хуейуэ елытэ мустантIыкыым. Кьэралым зы цIыху кьабзэ кызырэмынэжар ящIэрэ пэт, бзаджащIитIым хуцхьуэр ябзыщIаш. Апхуэдэ хуцхьуэ зэралэрэ Iэджэ щIаш, итIани ириIэзакыым. Лей ирашаш цIыхум! НэIибым и унафэкIэ, бзаджащIитIым я Iуэхур нэгьуэщI мустантIыкыым и пщэ дальхьащ. Абы и тхьэкIумэр хуакьузащ псы ефэ мыхьуну. Шыгьуазэ дызэрыхуащи, хуцхьуэм зэлимыгьэхьа псы фэндьэрэ зыбгьупщI кынащ кьэралым, абы ирагьэфанур кьэрал унафэщIэхэмрэ хабзэм ирилажкэ кьулыкьуцIэхэмрэщ. Абыхэм ящыщ бзаджащIитIым я Iуэхур зэхигьэкIын хуейуэ зи пщэ даль-хьар. Хуцхьуэм гьуэгу ирамытын щхьэкIэ, я гуащIэ еблэжыркыым щIэныгьэлIэхэри хабзэм и хьумакиухэри. Нил IуащIэн хуэдэуи жаIэ. Хуцхьуэм зэригьэкIуэкIахэр кьаубыдурэ лъэныкьуэ ирагьэз. Хуцхьуэр зэран хуэхуауэ гу зылъатэхэр зэщIакьуэнурэ кьумым ирадзэнущ,

*НэIиб – прокурор.

Адыгэ хэхэс литературэ

цыхум пэлэццэ ящын щхэкэ. Апхуэдэ фрихэлэмэ, фымыбзыщ, бзэгү фхын хуейуэ унафэ ящлащ».

Газетыр зэзгэттылбэкэри, тыкуэнтетым сеплбаш:

– Гугьапэ диэжккым!

– Сыт щыдимылэжыр?

– Псы ирагьэфануккым кылыкьуццэхэр. Нобэ кьыдэуццыну мустантыккыры псы ирамыгьэфам ящыщ.

Мустантыккым дызылуригьэлбэдэн ди гугьаш. Куэдрэ дриху-хьаккым, занццэу зыдумысыжати. Ар кьыдэуццла нэужь, хьэпсым драдзэжаш.

Зы махуэм зы махуэр кэлбэккыуэ, дэ хьэпсым дызэрисщ.

Хьэпсым зыкьомыфлрэ драгьэбэмпыхьри, хеящлэм и пащхьэ драшаш. Хеящлэм я унэм цыхур щлэщ. Ди благьэхэри, ди ныбжьэгьухэри, ди хэгьэрейхэри кьэккыуаш, лэ кьытхуаш, кьыдогуо: «Фымышынэ! Фымыгузавэ!»

Хеящлэхэм нэккэ дашхынущ, нэщхьыдзэ защлэщ – ди псыр зэралумыхуар нэрылбэгьуц. Щыхьэтхэм ящыщ зы кьраджаш. Поли-цэр тыкуэным нэзыша бзэгүзехьэрэ япэ кьраджар. Даккыккэ зыщыплл нэхьыбэ ягьэпсэлбаккым бзэгүзехьэр. Итланэ чэзу-чэзуурэ кьыщлэшащ пццы упсыккэ зымыщлэжхэр, зигу флей имылыжхэр, зи напэ кьаб-зэ хьужахэр, хьэрэм зымышхыжхэр, бзитлщхьитыгьэ зыхэмылбьж-хэр. Бэлыхьым хэддзаш а тхьэмыщккэхэр, ди псым едгьафэри! Хьэзаб ятетлбхаш! Дауэ зэрыпсэунур, пццы ямыупсыжмэ, я гум флей имы-лбьжмэ, хьэрэм ямышхыжмэ, мыбзитккэ, мыщхьитккэ?..

Мутлэхьымым* псэлбэн щлэщ:

– Зиусхьэнхэ! Мы фи пащхьэ иситккым нэхь бзаджашлэрэ нэхь щлэпхьаджэ зылэжьарэ тхьдэм ищлэрккым! Мы тлум зэхащккылар щыплбэгьуккэ, уи щхьэфэцым зресэ! Ар кьазэрыхуэгьун щыккым!

Цыхур ягьэунэхьун мурад ялэщ мы бзадженаджэхэм, ди икклагьэмрэ ди цлплагьэмрэ зыхьадагьэныным иужь ихьэри. Бзитлщхьитыгьэ яхэ-мылбьжмэ, цыхур дауэ кьызэрызэхэнэнур? Зыр зым хуэшэчыжын итланэ? Пццы имыупсмэ, лыр и фызым зы махуэ дэпсэуфынуккым. Хьэрэм имышхмэ, цыхум и луэхур дэккынукуккым, и щхьэр игьэпсэужы-фынуккым!

Партхэм сыт ящлэжынуур итланэ, хьыкумэтым сыт илэжынуур? Хэт фкым дыхуэзыгьэлушчыжынуур, газетхэми ятхьынуур сыт? Хеящлэхэмрэ уэчылхэмрэ ебгьэщлэжынуур сыт жыццэ?

Зиусхьэн хеящлэхэ! Сэ куэд кьезгьэккынукуккым, арыншэми нэ-рылбэгьуц мы тлур зэрыкьуаншэр. Бзаджашлэхэм зауысыжаш, зау-мысыжа щхьэккэ, яхуэбгьэгьуи ящхьэщыпхи хьунуккым! Ар яхуэфа-щэккым абыхэм! Тлур уккын хуейуэ солбьтэ. Сэ кьызгурокуэ: мы тлур дуккэ, дахуэупсауэ аращ. Дуккэ, хьэлэлыгьэм, гуццэгуем, кьабзагьэм зэщлэццэла дуней цлплэр ябгынэнурэ, я псэр тыншыжынущ!

Мутлэхьымым пццэнтлэпсыр ирилбэщлэккэри, полицэм хуеп-лбэккэлащ:

– Псы сегьафэт!

И жышым зы бащырыбэ кьрихри псы кьригьэхьуаш полицэм. Мутлэхьымым зы «кьурт!» ищлэри, и пэр зэригьэлбаш:

– Псы щыккэ уиэккэ?

– Мыбы флэккэ уефэ хьунуккым. Аращ хьыкумэтым я унафэр.

Уэчыл кьэтццаккым, дызэрымыкьуаншэр тццэжырти. Ди щхьэ дыккыщхьэщыжыфьынут.

*Мутлэхьым – обвинитель.

Адыгэ хэхэс литературэ

– Сывгэпсалгэ, – жызори хеящІэм солгэІу.

– Псалгэ! – кыызжалэ. – Сыт кыджепІэнур?

– ВжесІэнурац... – Сыкътэджди, хеящІэм я пащхэ соуэ. – Ди псым щыщ фІухуамэ, си гуапэ дыдэ хунут. ДаукІын хуейуэ кыегъэуу мутІэхымым. Фэ абы акыылэгъу фызэрыдэмыхъунум шэч кыитесхьэр-кыым. Лей кыиттевгъэхъэнукъым, ди псым щыщ фемыфами, захуагъэм фызэремыбэкъуэнур сощІэ. Ди псым ефахэр нэгъуэщІ зэрыхуракъэ фыщІэгузавэр? Абы ущІэгузэвэн хэль? ЦІыхухэм я хьэл мыгъуэжыыр зыханэмэ, псори я плэ иувэжынущ. Мы дуней дызытетыр фигу ирихь-рэ фэ? ПцІы яупсурэ, кьэралхэр зэраушт, зэрагъэфыщІ, зэрагъэшх, зэтракътэ, зэтракътар зэтрамыухуэж щІыкІэ зауэмрэ банэмрэ щІэ-рыщІэу яублэж... ПцІым и лгэр щІэуда хъумэ, цІыхухэм кьагурыІуэнущ ер кьэрал унафэщІхэм я пэм кыызэрикІыр. КьагурыІуэнущ пцІыкІэ кыызэрырашэкІыр, я гум фІы зэримылгыр, зэрыщхьэхуещэхэр. Щхьэ-хуещагъэм и лгэр щІэвуди, феплгыт кьэхъум! Кьэхъунурац: хьэрэм зышхри цІыхум я лгыр изыфри сэтэй кьэхъунущ. ЗыльэкІыракъэ зи унафэ увыр, зи псалгэ пхыкІыр? ТхьэмыщкІэм я фэм дэкІыр ялгэагъу-рэ абыхэм, ягу щІэузрэ тхьэмыщкІэм? Щхьэхуещагэ яхэмылгэамэ, цІыхум лей кІэлгызэрахъэнтэкъым, захуагъэми текІынтэкъым!

Зиусхьэн хеящІэхэ! Щхьэхуещэхэм ди кьэралымрэ ди цІыхухэмрэ иращІэр флгэагъуркэ! Ди кьэралым цІыху мелуан тІощІ исц, абы и нэхыбапІэр факыгрэщ, Іэщым пащІаш, кьрагъэлэжыри шхын щхьэкІэ зымыгъэлІэн мащІэ тІэкІущ. Ди цІыхум я нэхыбапІэр гьэрщ, хуи-тыныгъэ дгъуэтауэ жалэ щхьэкІэ. Унафэр цІыхубэм яІэщІэлгыщ жалэ. Сищхьэуэ яІэщІэлгыщ! Кьэрал унафэр цІыхубэм ІэщІалгъауэ дощІ. Абы щыгъуэ тІум язщ: а цІыхубэр е щхьэемыгугъущ, хьэзабыр зэры-зыщхьэшахыным щыпымылгкІэ, е мы дунейм теткыым кьафІэІуэху, я кьурмакьейр зэрыщаубыдыкІари зыхащІэркыым, тхьэмыщкІагъэм, икІагъэм, насыпыншагъэм, хабзэншагъэм я ІэмыщІэ зэрикІын хуейр кьагурыІуэркыым. Я псэкІэр ирагъэфІэкІуэн пащІэ, сыт ялэжыа цІыхубэм? Зыгуэр ялэжыауэ кышщыхъунущ, лгэныкыуэкІэ укы-щеплгэмэ. ЯхузэфІэкІа щыІэкъым армыхъу! Сыт щІахузэфІэмыкІар? Я пщэдэкъым щхьэхуещэмрэ напэншэмрэ дагъэтІысхьащи, аращ! Сигу кьокІыж: пэщІэдзэ еджапІэм пщІэ щІамытын хуейуэ унафэ ящІауэ щытащ. А унафэм насып кыитхудэкІуэнутэкъэ зэраугъар? Ди унафэщІхэм я напщІэм тельщ ар иджыри. Зыгуэр кыитхудэкІуа абы? Щыщ кыитхудэкІуакыым! Кьулеижьхэм я бынхэрац а унафэр кызы-хуэщхьэпар!

Зи гугъу сцІы унафэм и лгэр увын щхьэкІэ, япэ игъэщыпхэ Іуэху щыІэщ: цІыхум яхурикъун еджапІэ ухуэн хуейщ, егъэджакІуи гъэхэ-зырын хуейщ япэщІыкІэ. Дэ тлгэагъур нэгъуэщІщ: еджапІэхэм я бжы-гъэр зэрыщытауэ кьэнэжаш, егъэджакІуэри тхурикъуркыым. Финанс-хэмрэ щІэныгъэмрэ я уэзирхэм я бынхэр йоджэ, еджапщІи ятыркыым, тхьэмыщкІэхэм я бынхэр уэрамым дэтащ, ноби дэтщ! УнафэпщІщ! Ар зи унафэри пцІыупсщ, щхьэхуещэщ – аращ а унафэм и сэбэп цІыхум кышщІемыкІар.

НэгъуэщІ зы унафи кьэдвгъащтэт – лэжыапщІэм хагъэхъуэн хуейуэ ящІа унафэр. ЦІыху цІыкІум кьахуэщхьэпа а унафэр? Кьахуэщхьэ-пакъым. КьулыкъуэщІэхэрац кызыхуэщхьэпар. МэкъумэшыщІэхэмрэ лэжыакІуэжьхэмрэ зытетам кыитенэжаш, зы соми лейуэ кьахэхъуа-кыым. НэгъуэщІ унафэхэми девгъэплг. ЦІыху цІыкІум сыткІэ кьа-хуэщхьэпа ахэри? ЗыкІи! ПцІыІуэпцІышэмрэ щхьэхуещэмрэ я унафэ-

Адыгэ хэхэс литературэ

щи, аращ цыху цыкIум кыщIыхуэмыщхэпар!

Зиусхээнхэ! Ди кьэралым икIагьэрэ мыхьумыщIагьэу щызекIуэу хьуар унафэр зыIэщIэль щхьэхуещэхэмрэ напэншэхэмрэ я дежщ кыы-зыщежьэр. Сыт-тIэ физэплгыр фэ, зиусхээнхэ, сыт физэжьэр? Щхьэхуещагьэмрэ напэншагьэмрэ япэуара бзаджащIэкIэ узэдженур, укIын хуейуэ флыгьтэр?

Зиусхээн хеящIэхэ! Фи IэмыщIэ дилгыщ, физэрегуакIуэщ, фигу зэгьэнуэм, девгьэукI. Щхьэхуещагьэм, напэншагьэм, бзитIщхьитIыгьэм дытекIуэдэжкIэ кыдэхьэлгьэкIынукуьым дэ!

... Я жьэр Iурыхуауэ кыызэдэIуащ цыхур. Си псалгыр и кIэм нэзгьэса нэужь, Iэгуауэ кызащIэкIащ.

ХеящIэхэм зыщIрагьэхащ: «Дызэчэнджэщынущ», – жари. Псы бащырыбэ зыIыгь полицэм Iэ хуэщIри, зыбгьэдэсшащ.

– Уи IэмыщIэ дилгыщ! – жесIащ полицэм.

– КыызгуроIуэ. УкыызэмылгьэIу. Узыхуейр сощIэ сэ. Сэри сефащ фи псым щыщ! – Ар кыыскIэщIидзэри, полицэр хеящIэхэм якIэлгыщIэкIащ.

ХеящIэхэр кыыщIыхьэжащ. Полицэри я ужь итщ. Бащырыбэм псы ткIуэпс зэрыхэмыщIам гу лгыстащ.

И нэщхь зэхилгьхэри, хеящIэр унафэм кыытхуеджащ:

– МутIэхьымыр захуэщ: фэ зэхэфщIыхьам хуэдэ тхыдэм кыыщы-хьуакыым! ФедгьэукIмэ, дыфхуэупсауэ аращ: щхьэхуещагьэмрэ напэншагьэмрэ зыхэзына дунейр кыызэвнэкIынуэр гузэгьэгьуэ вгьуэтыжынущ. Ар фхуэфашкьым фэ, аращ фыщIедмыгьэукIыр: бэлыхь хэвдза цыхум я фэм дэкIыр фи фэми дрырекI!

Iэгур кыыттракьутащ хеящIэ унэм щIэтхэм, кыытхуэгуфIащ, кыыдэхьуэхьуащ. Асыхьэтуи дыкьаутIыпщыжащ. Цыхум дапхьуатэри, уэрамым дыдахьащ. Дыкьэзылгьагьур мэкIий-мэгуо:

– ЯугьащIэ щхьэхуещэхэм я джабэр щIэзыудахэм!

– Зэпытрэ зэкIэсу укIуэ фитIнэхэр, напэншэхэр, бзитIщхьитIхэр!

– Захуагьэмрэ цыхугьэмрэ тещхьэрыукIахэр щIапIэщIэльдэдухьу!

УнафэщIэхэмрэ кьулыкьущIэхэмрэ щхьэкIэ яхьумэ фэндьрипщIыр зыщIэт щIыунэм ильадэри, цыхум псыр иракIутащ. Цыхур гу кьабзэщхьэ кьабзэ зыщI псым фIэкI иремыфэ унафэщIэхэри кьулыкьущIэхэри!

* * *

Фыгьуэр, цыхугьэр, кьабзагьэр дунейм тез хьуащ. Цыхур я пIэ итIысхьэжащ, хабзэр зэфIоувэж, кьэрал унафэр напэ зиIэ цыхухэм яIэрыхьащ. Цыху гу кьабзэщ мэджлисым хахар, цыхубэм я Iуэху фIэкI зэрахуэркыым мэджлисым. Кьэрал унафэр цыхубэм я IэмыщIэ ираубыдэжащ. Дунейми гьащIэми захьуэж, ди псэукIэр зэрефIэкIуэн фIэкI, нэгьуэщIым егупсысыркьым кьулыкьущIэхэр. Кьулеижьхэм ди мылгыур яшхьрти, яшхьр кыыжьэдатхьри тхьэмыщкIэм трагуэшащ. ТхьэмыщкIэм яIуэтэжащ, мэжэщIалIэм я ныбэ из хьужащ, щыгьыныдэжэхэм захуэпэжащ...

Тькуэнтет лгыжыым и сатур тхьэм кьузэритынщ. Хущхьуэр зымыщхэум и махуэ мыгьуэщ. Сэри сыдоIэпыкьу, схузэфIэкI хузощIэ. Хущхьуэ зрищэм ахьшэ кыыIихьыркьым лгыжыым. ЯжриIэращ: «Кьемэтмахуэм дызэрыгьуэтыжынщ!» Хущхьуэм цыхур кьежэри, кыытIэщIэхуащ.

Адыгэ хэхэс литературэ

Тыкуэнтетым соушцІ, пшапэр зэхэуауэ:

– Лло пщэдей тцэнур? Сыт яжетІэнур?

Жэуап кызыет:

– Умыгузавэ. Хушцхуэм и пІэкІэ игъащІэкІэ къахуэщхьэпэн чэнджэщ етхьэлІэнщ щэхуакІуэ къакІуэм.

Нэхушым цІыху Іув къекІуэлІащ тыкуэным.

– Сыт физыхуейр? – йоупщІ тыкуэнтетыр цІыхум.

ЦІыхур зэрызехьэ хьуащ: «Къабзагъэ! Хьэрэмыншагъэ! ГумащІагъэ! Гуапагъэ!»

– Зэ физэтесабырэт! – жиІащ тыкуэнтет лЫжыым.

ЦІыхур тесабыракъым. Тыкуэныбжэр хаудынуш, апхуэдизкІэ кыдэбгъэрыкІуащи: къабзагъэм, хьэрэмыгъэншагъэм, гумащІагъэм, гуапагъэм зыхэбгъэкІыж хьурэ!

– Фытесабырэ жыІакъэ! Къабзагъи, гумащІагъи, гуапагъи фхэлъщ псоми! Зэрыфхэлъыр фщІэжыркъыми, аращ фыкъыщІежэжьар! Фи щхьэм хуэвмыгъэфащэр нэгъуэщІым евмыпэс. ЦІыхур фи щхьэм ефлът. ФІы кыфхуэзыщІэм фІы хуэфщІэ. Фигу Іей ивмыгъэль. ЦІыхум зэран фахуэмыхьу! Абы нэхь хушцхуэ щыІэкъым!

Тыкуэнтетым фІыщІэ кыыхуащІри, цІыхур зэбгрыкІыжащ.

Тыкуэныр нэщІ хьуащ. Дэ щыращ кыщІэнар: лЫжыыр, сэ, дзыгъуэр. Си Іэр кьиубыдри, тыкуэнтетым фІыщІэ кысхуищІащ:

– Тхьэм уигъэпсэу! УкыыздэІэпыкьуащ. Ди къалэн дгъээщІащ тІуми!

Сэлам зэтхыжащ. Дигу кьинэнуш а псалъэр: «ЦІыхур фи щхьэм ефлът. ФІы кыфхуэзыщІэм фІы хуэфщІэ. Фи гум Іей ивмыгъэль...»

114

Аращ си хьыбарыр зэрыхьур. ЩІэзгъэлыагъэнкІи мэхьу – фигу кызэвмыгъабгъэ. Мы хьыбарыр сухын си гугъащ щІэзыгъатхьэхэм запэсщІыжу: щи, сыкъэушри, пщІыхьэпІэт!..

ПщІыхьэпІэкъым, си нэгу щІэмыкІа стхакъым! Си гушцІэлапсэм кьиІукІа, си нэкІэ слъэгъуа Іуэхуш фхуэсІуэттар. Алыхьым жимыІэкІэ ар пщІыхьэпІэу кыщІидзыжыну! Абдеж щыпысчынщ мы псалъэмакъыр. ИгъащІэм си нэ кызыыхуикІар аращ: цІыху гу къабзэмрэ цІыхугъэ зыхэлъымрэ я гуращэр, я хьуэпсапІэр къазэрехуулІэнырщ.

ФитІнэхэ! Аращ ди дунейр! Ар зэхэфщІыкІмэ, сэ нэгъуэщІ сыхуей! Ди икІагъэм и зы кІапэ фэзгъэлыагъужа кьудейщ сэ. Сэракъым вгъэкьуэншэн хуейр, фи щхьэращ! Фи ныбжыым зыхуэвмыгъэгусэ, фи щхьэм зыхуэвгъэгусэж! Щхьэхуещэрэ фитІнэрэ фхэмытыжмэ, сыщІыупсщи, мывэ хьурей кызэвутІыпщ!

ЗэзыдзэкІар **КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмидщ**

Щыхьэт тохъуэ

Кавказ зауэм и тхыдэм щыцлэрылуэщ по-ляк зауэлл хахуэ Лапинский Теофил (1826-1886). И лъэпкъэгъу гупышхуэ къыздишэри, ар Шэрджэсым къэклуауэ шытащ 1857 гъэм, илъэсищкIэ ядзэуащ адыгэхэм (шапсыгхэм, абазэхэхэм, натхъуэдджхэм). Зауэ гуащIэм хэт кIахэ адыгэхэм я хэкум щилъэгъуамрэ и гукъэкIыжхэмрэ итхыжри, Лапинскэм 1863 гъэм Гамбург къыщыдигъэкIащ «Кавказ бгырысхэмрэ абыхэм я хуитыныгъэм папщIэ урысхэм драгъэклуэклэ бэнэныгъэмрэ» тхылъыр.

Шэрджэсхэм «я дзыхь къызагъэза нэужь, – етх Лапинскэм, – дэнэ сыклуэнуми, сыт зэзгъэлягъунуми, пэрыуэгъу силэжакъым, я щыналъэм зыщысплъыхъащ, тхьэмадэ, дзэпщ куэдым нэлуасэ сахуэхъуащ – ар фи нэгъу щыщIэкIынущ си тхылъым».

Адыгэхэм яхэтыху, Лапинскэм кууэ цыгъуазэ захуищIащ абыхэм я хабзэхэм, я псэукIэм, я бэнэныгъэм, я бзэри зригъэщIащ.

Лапинскэр шэрджэсхэм я деж щыщыла зэманыр (1857-1859 гъэхэр) Кавказ зауэм и гуащIэгъуэт. Илъэс зыбжанэ дэклри, 1864 гъэм, лъыгъажэ зауэм кIэ игъуэтащ, адыгэхэм я щхьэр халъхъауэ. Лапинскэм и тхылъыр дунейм къыщытехъар 1863 гъэрщ – зауэр зэфIэмькI щыкIэ. Тхылъым и пэублэ псалъэм Лапинскэм цыжэлэ: «Тхылъыр стхын мурад щысщIым, сэ, псом япэрауэ, зи ужь ситар бэнэныгъэ гуащIэм хэт, мафIэ лыгъейр зрадза шэрджэсхэр утыкум къибнэ зэрымышхунур Европэм зэхезгъэщIыкIынырщ: я хэкум и хуитыныгъэм папщIэ лъы ягъажэ абыхэм нобэ, зауэ гуащIэм хиубыдащи, я щхьэр халъхъэнкIэ, лъапсэклуэдыр къахуэклуэнкIэ шынагъуэ щыIэщ. Ар къащыбгъэщI хъунукъым а лъэпкъым. Сыт и щхьэусыгъуэми, Европэм пэлэщIэ хъуауэ зыбжанэ лъандэрэ къогъуэгурыклуэ шэрджэсхэр. Апхуэдэ зыхуэфашэ лъэпкъкъым ахэр. Зы щыпIи ущрихьэлIэнукъым шэрджэсхэм нэхърэ нэхъ щIэх зыужыныгъэмрэ цивилизациямрэ я гъуэгум тепшэфын лъэпкъ – абы щхьэкIэ Iэмалрэ лъэкIыныгъэрэ елт закъуэмэ. Аращ зауэ гуащIэм хэт шэрджэсхэм ядэлэпыкъун щIыхуейр, я псэмрэ я хэкумрэ къещэ зэрыпхъуаклуэхэм ахэр ящыхъумэн хуейуэ и къалэнщ Европэм... Я щхьэ къудейркъым шэрджэсхэр щIэзауэр, абыхэм яхъумэ Европэм и хуитыныгъэри».

Лапинскэм лъэкI къыгъэнакъым, зауэ гуащIэм хэт шэрджэсхэм ядэлэпыкъун щхьэкIэ. Шэрджэсым къыхьэн и пэ Истамбыл кIуащ Лапинскэр, абы дэс адыгэхэм нэлуасэ захуищIащ, зи ужь итыр къагуригъэлуащ. Къулыкъушхуэ зилэ адыгэ лыщхъэ, дзэпщ куэд дэст Истамбыл. Абыхэми тыркухэми Лапинскэр къагъэгугъащ къыдэлэпыкъункIэ – IэщэкIэ, фащэкIэ, зауэлкIэ. Иужьым къызэрыщIидзыжамкIэ, псоми къагъэгугъа щхьэкIэ, Шэрджэсым къэкIуа нэужь, Лапинскэм зыри къыдэлэпыкъужакъым – ар абы щибзыщIыркъым и тхылъым. Къыдэлэпыкъун дэнэ къэ-

на, зэрахузэфлэклэ льякьюэпэщлэдз кыыхуащлащ, пцы кыыклэ-лпызэрахьэурэ зэрагьэулыиным щлэкьюащ тыркухэри Истамбыл дэс адыгэ лпыщхьэхэри.

Лапинскэм Шэрджэсым кыыздишащ и лъэпкьэгьу зауэлищэм щлэгьу. Абыхэм я нэхьыбэм я гьащлэр щлатащ Шэрджэсым и хуитыныгьэм. Нэхьыби кыыздишэн мурад илащ Лапинскэм: поляк минипщлэ щызэхуэсат Истамбыл, шэрджэсхэм кьадэлэпыкьун щхьэклэ, лэщэклэ зызэщлауэздауэ. Ари кыыхуадакьым Лапинскэм: урыс лпыкьуэм кьайгьэ кьилэтащ жары, ар щхьэуасыгьуэ ящлэри, Лапинскэм и мурадыр тыркухэм кыызэпаудыгьащ. Абы и закьуэкьым: лэщэ кыыклэльтрагьэшэнклэ кьэзыгьэгугьахэм, Лапинскэм зэритхымклэ, ягу пыклар... фоч тлорысэ зыбгьупщлрэ шыгьу кьэп зыбжанэрэщ. Шэрджэсым щылэху, Лапинскэм кууэ щыгьуазэ зыхуищлащ адыгэхэм я хабзэхэм, я псэуклэм, я зэуэклэм. Лапинскэм иригьэлейуэ пхужыланутэкьым адыгэхэм я бжыгьэр мелуаным нэсу щитхклэ. «Зауэм хэт шэрджэс лъэпкьэхэм я бжыгьэр гьэбелджылауэ зыми ищлэркьым, – етх абы. – Сэ зэрыслытэмклэ, ахэр мин 900-м щлэгьу (кьэбэрдейхэмрэ нэгьуэщлэ адыгэ лъэпкьэ цыкьлэхэмрэ хэмыту). Урыс тхыль гуэрым сышрихьэллэщ нэгьуэщлэ бжыгьэ – мин 290-рэ. Урыс тхыльхэм кьрахыжурэ, европей авторхэми кьагьэлъагьуэ апхуэдэ бжыгьэ... Шэрджэсхэм зауэ кьезыщылыла урысхэм я дзэр мин 200-м щлэгьу, я хыдзэллэхэм нэмыщлэ. Иджырей лэщэклэ зэщлэуэздауэ сэлэт мин щитлэ шэрджэсхэм кьариутлэпщынтэкьым урыс пащтыхьым, абыхэм я хэкум цыыху мин 290-рэ флэклэ имысатэмэ».

116

Шэрджэсхэм я бжыгьэр мелуаным зэрынэсым щыхьэт трищлэу, Лапинскэм етх: «Шапсыгьми Абазэхэми кыызэрыщызжаламклэ, лэщэклэ зэщлэуэздауэ – шуми лъэсми – шэрджэсхэм зауэм луашэфынущ цыыху мини 150-рэ (мини 100-р лъэсу, мин 50-р шууэ). «Цыыху мини 150-рэ зауэм щылуфшэфынуклэ, урысыдзэм щхьэ фыпэмьлэщарэ?» – жыслэри тхьэмадэхэм сеупщлэти, мыращ жэуапу кыызатар: «Урысейм гьуни нэзи илэкьым, кьэрал абрагьуэщ». Абы щыызгьужынуращ: цыыху мини 150-р зауэли мини 150-рэ хьуркьым – ар кьагуролуэ езы шэрджэсхэми. Шэрджэсхэр нэхьыбэм зэрызауэр сэшхуэрэ кьамэрэщ, фочыр я мащлэщ, гыныр яхурикьуркьым». Фочкли, топкли, гынкли кьадэлэпыкьуащ Лапинскэр шэрджэсхэм, топауи топ зыщыфи щыгьуащ, Польшэм кыыздришауэ. Ауэ, Лапинскэм и жагьуэ хьууэ зэритхыгьащи, ар мащлэ дьыдэт. Топ щащлэ, топышэ цагьавэ лъэщапли шапсыгьхэм я деж кыыщызэригьэпэщауэ щытащ Лапинскэм.

Адыгэхэм я дзэр зауэм зэрыхуагьэхьэзыр хабзэхэми зыбжанэрэ тепсэлъыхьащ Лапинскэр: «Зауэм лухьэн и пэ адыгэ тхьэмадэхэм хасэ зэхуащэс. Хасэм кьрохьэллэ зауэм лухьэн хуей шухэри лъэсыдзэри; абыхэм кьаувыхьри, тхьэмадэхэм хасэр зэхаублэ. Тхьэмадэхэм яхэсц дзэр зауэм лузышэн хуей дзэпщыр – зэрыхабзэщи, ар зи лпыгьэклэ цлэрылуэ хьуа лпыщ. Акьыли лпыгьы пхэлъын, жьакьуэуи ущытын хуейщ, дзэпщ ухьун щхьэклэ. Тхьэмадэхэм унафэ ящлэ, мэхасэ: дапщэщ бийм щэбгьэрыкьуэн хуейр, зауэм шуми лъэсми дапщэ лухьэн хуейр? Тхьэмадэхэр чэзу-чэзууэ мэлсалъэ, зыри япэрыуэркьым абыхэм. Хасэм унафэ ищлэ нэужь, утыкум зыш кьрагьэуэвэ, абы мэшэсри, тхьэмадэхэм ящыщ зым хасэм и унафэр яжрелэ, абы псори еувэллэ нэужь, тхьэ ялуэн хуейщ я псэ зэремыблэжынуымклэ. Дзэр дзэпщым и лэмыщлэ иралъхьэ абы и ужьклэ, дзэм и унафэр зылэщлэпынур

арашц». Мыри шцегъуж: «И щхьэм и хуитыныгъэм зыри пищыркъым адыгэм, лей клэлъызумыхьэмэ, сабийм хуэдэу гу пцланэщ, ухуэтклийми, ухэзэгъэнушц, уемыкъуэншэкI закъуэ, – ар къыпхуидэнукъым».

Зауэ гуащIэм хэтми, шэрджэсхэр я цыыхугъэрэ я хабзэрэ щибэ-къуа ирихьэлIауэ итхыркъым Лапинскэм, ар дэнэ къэна, щIэныгъэмрэ зыуэщIыныгъэмрэ зэрыхуэпабгъэм мызэ-мытIау гу лъытащ. «Адрей лъэпкъхэм щIэныгъэ зрагъэгъуэтыным трагъэклуадэ зэманым и зэхуэдитIщ шэрджэсыр зыхуейр – апхуэдизкIэ гурыхуэщ, акъыл жанщи, – итхыгъащ Лапинскэм. – Шэрджэс щIалэ цыкIуэ Iэджэм сарихьэлIащ си гъусэ полякхэм къакIэрыхъыжьбауэ: тхыль напэ гуэр къалэрыхьамэ, абы итым щыгъуазэ ящIыху, якIэрыкIыртэкъым. Илъэс 13-14 зи ныбжь шапсыгъ щIалэ цыкIуитI си гъусэхэм ящыщ унтер-офицер гуэрым къыкIэрыхъыжьбэри, тхэкIэрэ еджэкIэрэ яригъэщIэху, бэуапIэ иратакъым – си нэкIэ слъэгъуауэ сыщыгъуазэщ абы...»

ИлъэсищкIэ ядзэуауэ, шэрджэсхэм яхэкIыжын хуей хъуауэ щы-тащ Лапинскэр. А зэманым къриубыдэу Лапинскэр нэIуасэ яхуэхъуащ шэрджэс дзэпщхэм – Занокъуэ Сэфарбий, Мухьэмэд-Iэмин, Хьэжы-Джырандыкъуэ сымэ, нэгъуэщIхэми. Лапинскэм игу къеуэу етх ахэр зэрызэгуремылуэр, абы и зэранкIэ шапсыгъхэр, абазэхэхэр, натхъуэдджхэр, убыххэр зэкIэщIэчауэ зэрызауэр, я акъыл зэрызэтемы-хуэр. Шэрджэсхэм я щхьэр зауэм халъхьэн хуей щIэхъуам и щхьэ-усыгъуэхэм ящыщ зыуэ елъытэ ар Лапинскэм. ГъэщIэгъуэнщ абазэхэхэм я дзэпщ Мухьэмэд-Iэмин щхьэкIэ Лапинскэм итхыр. Мухьэмэд-Iэмин Щамил Шэрджэсым къигъэклуауэ щытащ, ядзэ-уэн щхьэкIэ. Абазэхэхэм нэIиб яхуэхъури, Щамил 1859 гъэм зитыху, Мухьэмэд-Iэмин епсыхакъым. Щамил зита нэужь, Мухьэмэд-Iэмин зэрынэIибыр щыгъупщэжащ. Лапинскэм етх: «Сэ сакъыхэкIыжа нэужь, Мухьэмэд-Iэмин урысхэм Щхьэгъуащэ Iуфэ щалущIащ. ЕкIужын щхьэкIэ зэрахыхар щажрилэм, урысхэр Мухьэмэд-Iэмин къыщыгуфIыкIащ, ирагъэблэгъащ, ягъэхьэщIащ, итIанэ Тифлис яшаш, абазэхэ тхьэ-мадэ 24-рэ щIыгъуу. Генерал-губернаторым IущIэри, жралаш Iэщэр зэрагъэтIылыр. Абазэхэ лIыкIуэхэр абы и ужькIэ, Мухьэмэд-Iэмин я пашэу, Бытырбыху кIуэри, пащтыхьым и IэмыщIэ зралъхьащ... Ща-мил зауэрэ яубыдащ, Мухьэмэд-Iэмин езым зитри, шу гъусэхэри иIэу, урысей къалашхьэм дыхьащ; урысей къалашхьэм цагъэлъэпIащ бийм екIужа нэIиб цIэрылуэр...»

Кавказым икIыжа нэужь, Лапинскэм и нэIэ зэи ятригъэклакъым шэрджэсхэм я бэнэныгъэм. Истамбыл зыбжанэрэ зыщIэлъхьащ, зауэ гуащIэм хэт шэрджэсхэм тыркухэр къадигъэлэпыкъун щхьэкIэ. Тырку-хэм апхуэдэ мурад зэрамыIэм щIэх дыдэ гу лъытащ абы. Тыркум и закъуэкъым, Лапинскэм зэритхымкIэ, шэрджэсхэр утыкум къызынар: Британиеми, Франджыми, нэгъуэщI европей къэралхэми ял узыртэ-къым лъы зыгъажэ бгырысхэм щхьэкIэ. Езым хузэфIэкIынурати, зауэм хэт шэрджэсхэм я хьыбар Европэм щигъэлуащ, «Кавказ бгырысхэмрэ абыхэм я хуитыныгъэм папщIэ урысхэм драгъэклуэкIа бэнэныгъэмрэ» тхылыр итхри. Тхыль гъуэзэдджэкIэ еджащ абы Карл Маркс, езыри куэдрэ хуэзащ тхылыр зи Iэдакъэ къыщIэкIа поляк цIэрылуэм икIи ар Европэм ис нэхъ цыыху губзыгъэ дыдэхэм ящыщ зыуэ илъытащ.

КЪЭРМОКЪУЭ ХЬЭМИД

Лэщыгъуэхэм я лъэужь

Нарт хыбархэмрэ пшыналъэхэмрэ нэхыбэрэ кыыхэхуэ псыцлэхэм ящыщ Псыжь и цлэр (клахэ адыгэхэм зэрыжалэмклэ, – Пшы-зэ). Тхыдэр щыхьэт тохуэ Псыжьрэ абы хэлъадэ псыхэмрэ (Лабэ, Щхьэгуащэ, Инжыдж, Адэгум, Уарп, нэгъуэщлхэми) я лүфэр лъапсэ яхуэхуауэ, адыгэхэр ижь-ижьыж лъандэрэ кыизэрыгъуэгурыкыуам – ар Кавказ кършым и дыгъэмышуэмклэ. Кавказ кършым и дыгъафлэм, нэгъуэщл жыплэмэ, хы лүфэм щыпсэуа адыгэхэм я щыналъэм щезжэ псыхэми я цлэ куэд ущрохьэллэ нарт эпосым. Гу лъытапхьэщ а псыхэм я цлэхэм илъэс мин бжыгъэ зэраныбжым – ар щыхьэт тохуэ абы-хэм цлэ яфлэзыща лъэпкъыр тхыдэм кыизэригубзыгъыж лъандэрэ я плэ изэгъауэ, зи цлэ кыитлуа псыхэм кыизэщлаубыдэ щыналъэр лъа-хэ яхуэхуауэ кыизэрыгъуэгурыкыуам. Пасэрей алыджхэм (грекхэм) кыизэранэкла тхыгъэхэм («тхыдэм и тхэмадэклэ» зэджэ Геродот деж кыщыщлэдзауэ) яхумащ хы лүфэмрэ Кавказ кършым и бгъуитымрэ щыпсэуа адыгэ лъэпкъхэм я цли я хыбары. Тхыдэм зи цлэ нэхы-бэрэ кыыхэхуэ пасэрей адыгэ лъэпкъхэм ящыщ синдхэр, меотхэр, керкетхэр, псесхэр, зиххэр, нэгъуэщлхэри. А псом я цлэ лүэрыуатэм, псалъэм папщлэ, нарт эпосым кыщызэтенакъым, кыщызэтенанкли лэмал илакъым – аращ «щылъэр щызэпцлагъащлэ» лъандэрэ цлхум къадэгъуэгурыкыуэ лүэрыуатэм шыхабзэр. Нарт эпосыр апхуэдэ лүэрыуатэщ: ар зи лэдакъэщлэклэ пасэрей лъэпкъхэм я зы цлэщ абы ихумар – нартхэр, нэхь белджылыуэ жыплэмэ, а цлэр ятелыклащ тхыдэм зи хыбаррэ зи лъэужьрэ ихума пасэрей адыгэ лъэпкъ-хэм (ищхьэклэ зи цлэ кыитлуахэм). Эпосым игъэбелджылыркъым нартхэм я ныбжыр, ауэ шэч зыхэмылър зыщ: щлэныгъэр щыхьэт зэрытехуэмклэ, нарт эпосым и купщлэм илъэс минищ нэхьрэ нэхь мащлэ ныбжь илэкъым.

Апхуэдэ ныбжь ялэщ Сосрыкъуэ и хыбархэми.

Сосрыкъуэ быдзышэ щэфар Псыжь лүфэщ – хыбар куэдым кыыхощ ар. Балигъ хуа нэужь, зеклуэ ежъамэ, Сосрыкъуэ щыбо-лъагъу Тэн (Дон) лүфи. Тэн е Тэн губгъуэ ущрохьэллэ адреи нарт-хэми – Бэдынокъуи, Ашэмэзи, Батрэзи, Къанж и къуэ Щэуеи. Абыи кыщызэтеувылэркъым: Индыл (Волгэ) зэпроклри шыбэр кыизэп-раху («Индылыжъым и нэр кыщопклэ» – апхуэдэ псалъэ халъхьащ пасэрей адыгэ уэрэдыжъхэм ящыщ зым). Дауи, нарт хыбархэм Тэни Индыли я цлэ кыыхэхуэнтэкъым, пасэрей адыгэхэм ар зеклуаплэ яхуэ-хуауэ щымытамэ. Зеклуаплэ яхуэхуауам и закъуэкъым: тхыдэр щы-хьэт тохуэ пасэрей адыгэхэм я щыналъэм и гъунапкъэм Тэн нэс зидзауэ зэрыщытам.

Псыжь нэгъуэщл лъэпкъхэр кыизэреджэр Кубанщ, а цлэми ныб-жышхуэ илэщ – пасэрей алыджхэм я деж кыщезежъащ. Адыгэхэр Псыжкылэ зэджэ псым пасэрей алыджхэр Гипанискылэ еджэу шы-тащ, нэгъуэщл жыплэмэ, – Шыпс. Зэралгъытэмклэ, алыджхэм Псыжь апхуэдэцлэ флэщын хуей щлэхуар абы и лүфэр шыбз гуартэ бжы-гъэншэхэм яуфэбгъуауэ зэрыщытарщ: дуней псом нобэ щыцлэрылуэ адыгэшым илъэс минищым нэблагъэ ныбжь илэщ, апхуэдиз хуауэ зэрахуэ адыгэхэм шы (илъэс минитлэ и пэклэ щлалъхьауэ щыта синд

Тхыдэ

дзэпщ гуэрым и кхъащхъэм тращлхыгыгъа луащхъэм археологхэм кыыщлахащ шы щипплым я къупщхъэ; дауи, пасэрей адыгэхэм шы куэдыклейуэ лэджэ щлауэ зэрамышуатэмэ, я дзэпщым апхуэдиз шы дыщлалхъэнтэкъым)

* * *

120

Нартхэм унафэ щащлыр хасэрщ. Нарт хыбархэмрэ пшыналхъэ-хэмрэ я нэхъыбаплэм кызырыхэщымкIэ, нарт хасэр шызэхыхъэр Алыджхэ я унэрщ. Езы Алыдж нарт хыбархэм кызырыхэщ щлагъуэ щылэкъым, и цIэ кыхэхуэ фIэкл: зеклуэми хыхъэркъым, чынтыр къащылхыхъэкли нартхэм ядэшэсыркъым, итлани Алыджхэ я унэр нартхэм я клуэпIэщ, хасэ, санэхуафэ щащл, лыгыэкIэ цIэрылуэ хъуа нарт-тым лыхъужьыбжьэ щрат, жьы хъуар зрашэри Алыджхэ я унэрщ. Гу лъытэн хуейщ адыгэхэр пасэрей грекхэм алыджкIэ еджэу зэрыщытам. Адыгэ щыналхъэм, псалхъэм папщIэ, хы луфэм, пасэрей грекхэм къалэ зыбжанэ къращлхыбауэ щытащ, а къалэхэм я къутахуэр нобэм къэсащ. Нэгумэ Шорэ итхыгъащ: «Ди лъахэм члисэжъ куэд къинащ, ахэр алыджхэм зэралэужьым шэч хэлъкъым. Апхуэдэ члиситI ущрохьэлIэ Псыжьыщхъэ. Псыжьрэ Тебэрдэрэ яку чырбыш унитI дэтщ; зым шонэкIэ йоджэ, адрейм – хасэ мывэкIэ. «Шонэр» кызытеклар «шу унэ» псалхъэхэрщ – «шухэм я унэ» жыхуилэщ. Абдеж ноби ущрохьэлIэ мывэ шхалхъэрэ шы фIэдзаплэрэ. Хасэ мывэм шы лъакъуапIэрэ хэ лъакъуапIэрэ телъщ. ЗэрыжалэмкIэ, хасэ мывэр гъуанэщ; къуаншэмрэ захуэмрэ зэхагъэкIын щхъэкIэ, а мывэ гъуанэм ирагъэпщ: къуаншэр, псыгъуэ дьдэми, мывэ гъуанэм ипщыфынукъым; захуэр, гугъу дехъми, мывэ гъуанэм йокI. Нэгумэ Шорэ гу зэрылхытащи, Алыджхэ я унэм, нэгъуэщIу жыплэмэ, члисэм (тхъэм и унэм) пасэрей адыгэхэм я деж пщIэ лей зэрыщилар нэрылхыагъуш: къуаншэмрэ захуэмрэ абы шызэхагъэкIыу – тхъэм и пащхъэ зыщаумысыжу щытащ.

Нарт хасэм ущрохьэлIэ нарт цIэрылуэхэм: Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ, Ашэмэз, Батрээ, Лъэпщ, Тхъэгъэлэдж сымэ, нэгъуэщIхъэми; хасэм я тхъэмэдэр Насрэн ЖьакIэщ («Ди нарт тхъэмэдэр Насрэн ЖьакIэщ» – шыгуазэ дыщохъу Ашэмэз и пшыналхъэм). Хасэм унафэ щащл къудейкъым нартхэм: хасэр шызэхыхъэ махуэм нарт цауэхэр шурылхъэс мэджэгу, лыгыэ-шыгыэкIэ зэпоуэ.

«Унэм зыщыгъаси, хасэм кIуэ» – апхуэдэ псалхъэ кызыэранэкIащ дьдэ итахэм: хасэм емыкIу кыыщыпхъ хъунутэкъым, цIыхум узэригъэсар, хабзэрэ нэмысрэ зэрыпхэлхъыр кыыбдалхыагъун хуейт, жылэм я пащхъэ уихъамэ.

* * *

Нарт е пасэрей лыхъужь тIощIрэ зым я цIэ кыыщрелуэ Нэгумэ Шорэ «Адыгэ лъэкъым и тхыдэм». Сосрыкъуэ и гугъу щыщIкIэ, Шорэ етх: «Зэм жалэ ар мывэм кыкIуэцIахауэ, лъхугъэм иллыкIа и анэм и ныбэм кърахауи шыжалэ щылэщ».

Нэгумэ Шорэ гу лхытащ Сосрыкъуэ и хыбарым Рим дзэпщ Юлий Цезарь телукIа хыбар гуэр кыхэпшэхъуагъэнкIэ хъуну зэрыщытым:

Тхыдэ

и анэм и ныбэм кърахаш ари («кесарево сечение» жыхуалэр абы кыдежыаш). Шорэ зэритхымкIэ, Сосрыкьюэ зыпIар Уэзырмэджш. «И ныбжэ нэсри Сосрыкьюэ рим пащтыхь хъуаш, – етх Нэгумэ Шорэ, – ауэ адыгэхэр абы и лъэгу щIэуакъым, мыпхуэдэу хъуэр псалъи ирадзаш: «ЛъапэкIэрыхъуу жэмыхъуэрылху, мывэ хэкIыкIыуэ кызыыхэкIар зымыщIэж, сят щхъэкIэ уныкьюакьюэрэ?» И лъэгу щIэувэн шамыдэм, Сосрыкьюэ адыгэхэм зауэ-банэ къарищIыпIаш, куэдрэ къеныкьюэ-кьюа щхъэкIэ, кыыхигъэщIэфакъым. Абы кыдежыаш ноби зэхэпх псалъэжыыр: «Адыгэм Созар ягъэшш».

Нэгумэ Шорэ гу лъыташ Цезаррэ Сосрыкьюэрэ я цIэхэри я хъыбархэри зэрызэхээрхыам. «Юлий Цезарь и хъыбар къэсагъэнщ ди деж, – дыкыщоджэ «Адыгэ лъэпкъым и тхыдэм». – Ар иужыым Сосрыкьюэ и хъыбархэм хээрыхыжаш».

Юлий Цезарь и хъыбархэм я закьюэкъым пасэрей адыгэхэм я деж къэсар: тхыдэр щыхъэт тохъуэ Рим кыкIа дзэшхуэ Кавказым Ищхээрэм кыхъауэ зэрыщытам. Пасэрей адыгэхэм кызыэранэкIа псалъэжыри щыхъэт тохъуэ абы: «Адыгэм Созар ягъэшш». Созар (рим дзэпщым) зэрыпэувын къару ябгъэдэлъаш пасэрей адыгэхэм – абы щыхъэт тохъуэ тхыдэр, псалъэм папщIэ, пасэрей алыдж тхакIуэхэм кызыэранэкIа тхыгъэхэр.

* * *

Нэгумэ Шорэ зэритхымкIэ, санэхуафэ щашI махуэм нартхэр е пасэрей лIыхъужьхэр я тхэмадэм деж щызэхуэсырт, вы джэмыдэ якуIырт («вы ехъуар ди нышш» – дыщрохъэлIэ нарт хъыбархэм), тхэмадэм и унэм шэху уэздыгъых щыпагъанэрти, тхэ елъэурт: «Нобэ нартхэ ди санэхуафэшш», – жалэурэ. Нартхэм санэхуафэ щашIыр нобэ КисловодсккIэ зэджэ щыпIэрат; адыгэхэр абы НартсанэкIэ йоджэ, араш «нарзан» псалъэ цIэрыIуэр кызытехъукIыжар – «нарт санэ». КIахэ адыгэхэм я бзэм «санэ» псалъэм «жызум» мыхъэнэ щилэщ, жызумым кыщIаху фадэ пIащIэм санэкIэ йоджэ («санэху» – «санэпль»). Пасэрейхэм санэр тхээхэм я фадэу ялъытэу щыташ, тхэ щельэлукIэ санэбжыэ ялэтурэ хъуахъуэ хабзэт. Нартхэм я лъэхъэнэ лъандэрэ адыгэхэм къадэгъуэгурыкIуаш а хабзэр – санэхуафэр. Пасэрей алыджхэми яхэлъаш апхуэдэ хабзэ: тхэ щельэлэу махуэм пасэрей алыджхэм, Олимп деж щызэхуэсурэ, санэхуафэ ящIу щыташ, санэм (фадэм) и тхэм хъуэхъубжыэ хуалэту.

Нэгумэ Шорэ и зманым адыгэхэм санэхуафэ щашIу щыта нарт псынащхъэм – санэ лъахэм (иджы КисловодсккIэ зэджэм) и хъыбар япэ дydэ зыгъэIуар Псыхуабэ и Iэхэлъахэм щыса адыгэ къуажэм япщ ХьэтIохъушчокьюэ Исмелш: нарт псынащхъэм (псы хушхъуэм) и хъыбар абы 1810 гъэм хуилуэтэгъаш нэмыцэ щIэныгъэлI доктор Гааз, абы лъандэрэ дуней псом цIэрыIуэ щыхъуаш нартхэ я псы хушхъуэр – иджы нарзанкIэ зэджэр.

* * *

Анапэ и Iэхэлъахэм пасэрей къалэжэ ущрохъэлIэ, кызыэри-щэхэжрэ Iэджэ щIауэ. Зэшиблым я къалэжыкIэ йоджэ абы нобэ,

Тхыдэ

кыызэрахутамкIэ, ар зи IэдакъэщIэкIыр синдхэрщ, нэгъуэщIу жыпIэмэ, пасэрей адыгэхэрщ. Къалэр мывэ блын лъагэкIэ къэхухьауэ щытащ, блыным метритIрэ ныкъуэрэ и Iувагъащ, и лъагагъыр метрихым нэ-благъэрт. Зэшиблым я къалэжыкIэ нобэ зэджэ быдапIэр (и цIэ дьдэр тхыдэм кыыхэнакъым) зыщIар илъэс минитIрэ щихрэ ипэкIэ къэрал зыхуауэ щыта синдхэрщ. Синдикэ къэралым (араш пасэрей адыгэ къэралым зэреджэр) илъэс щыщым щIигъу кыигъэщIащ, иужьым ар хыхъэжыгъащ Боспор къэралыгъуэм (Боспорым Кърым хытIыгу ныкъуэмрэ абы къедза щынальэмрэ IэщIэлъащ).

Пасэрей адыгэхэм я къэралым – Синдикэм и лъэужь куэд ихъумащ тхыдэм. Тхыдэр щыхъэт тохъуэ Синдикэм зыужьыныгъэшхуэ игъуэтауэ, къаруушхуэ бгъэдэлъу зэрыщытам. Синдхэм я щынальэм (Тамань, нобэрей Анапэ и Iэхэлъахэм) къалэ, быдапIэ зыбжанэ итащ, абыхэм ящыщ Гермонассэ, Фанагорие, Корокондамэ, нэгъуэщIхэри; я къалашхъэм ГоргиппиекIэ еджэрт, ар иджырей Анапэ деж щысащ. Синдхэм гъавэ ящIэрт, Iэщ зэрахуэрт, къалэхэм цIыху IэпщIэлъапщIэ куэд дэст – абы щыхъэт тохъуэ синдхэм къащIэна кхъэлэгъунэхэм, Iуащхъэхэм кыщIэкIыж хъэпшып зэмылIэужьыгъуэхэр, абыхэм куэдрэ кыыхохуэ дыщэм, дыжьыным кыыхэщIыкIа хъэпшыпхэр (хъэкъу-щыкъухэр, Iэмэпсымэхэр, кIынэмыщIхэр). Синдхэм сату дащIу щытащ пасэрей алыдж къэралхэм, езыхэм я ахъши паупщI хъуакIэт – ар къэралым зыужьыныгъэ ин дьдэ игъуэтауэ зэрыщытам и нэцэнэщ (щIы щIагъым кыщIэкIыжащ синдхэм я дыжьын ахъшэ, шыщхъэ сурэт хэщIыхъауэ; ахъшэр синдхэм зэралэдакъэщIэкIыр кыбжеIэ абы тет тхыгъэм).

122

Синдхэм кызыэранэкиа мывэ сын куэд кыыцагъуэтыжащ Тамань, ахэр щыхъэт тохъуэ пасэрей адыгэхэм цIыху IэпщIэлъапщIэ куэд зэрахэтам, синд скульптурэхэр дуней псом щыцIэрыIуэ пасэрей алыдж (грек) скульптурэм ехъехуэ хъуауэ зэрыщытам. Синдхэм мывэ сын гъэщIэрэщIахэр хухасэрт зауэI, дзэпщ хахуэхэм, ар нэрылъагъу ящI сынхэм я щIыфэм хэщIыхъа шабзэ, джатэ сурэтхэм; сынхэм ящыщ зыбжанэм тыболъагъуэ афэ джани. Нэхъ гъэщIэгъуэныжыращи, синд мывэ сынхэм тетщ ахэр зыхухаса дзэпщхэм я цIи – ар синдхэм тхыбзэ зэралам, щIэныгъэшхуэ зэрабгъэдэлъам и щыхъэтщ.

Пасэрей адыгэ къэралыр, Синдикэр, илъэс минитIрэ щыщIрэ ипэкIэ хыхъэжыгъащ Боспор къэралыгъуэм. ЩIэныгъэм зэригъэбелджыламкIэ, Боспор къэралым и пацтыхъхэр синд лъэпкъым кыыхэклауэ щытащ, я дзэм и нэхъыбэри синдрэ меотрэт, араш абы Боспор-синд-меот къэралкIэ щIеджэр.

ТЕПСЭРЫКЪУЭ ХЪЭМИД

Гуащэкъарэ и гукъэкIыжхэр

Хэку зауэшхуэм иджыри щIидзакъым. Илъэсым щIигъу иIэжщ. Зи лъэ вакъэ изылъхьэр губгъуэм щолажьэри, нэщI хъуа уэрамышхьэхэм зейншафэ къатоуэ. Макъ щIагъуи кыщыIуркъым жылэм: щIантIэ гуэрым хьэр щыбанэри, игъэщта джэдхэр къакъэу зэбгрыжащ, къуалэбзухэр, я нысашэ хуэдэ, уэрэд кърашу уэгум щызэрызохьэ... Сэрмакъ къуажэр щымщ, мамырщ, щэхущ...

А зызыуцэхуа дунейр къигъаскIэу, зы унэ гуэрым и щхьэгъубжэ IухамкIэ кыдoIукI пшынэ макъ. Iэ-кIуэлъакIуэкъым пшынауэр, — игъэлур макъамэм ещхькъым, пшынэм и макъ къудейуэ аращ. Дауи, ар БырмамытIхэ я щIантIэращ кызыдэлукIыр, пшынэ зиIэу а зы унагъуэращ къуажэ псом дэсыр. Ауэ абы еуэфыр зэшыхъухэм я нэхъыжьытIращи, ахэр губгъуэм щыIэщ. Унэм щIэсыр илъэсибл зи ныбжь Гуащэкъарэ и закъуэщ. Абы аргуэру къищтащ и шыпхъу нэхъыжьхэм я пшынэр, дащэрэ къыжралэми, едаIуэркъым — фIагъэпщкIу пэтми, къегъуэтри пшынэ еуэкIэм зыхуегъасэ. Мыдэ зэ умыпIащIэ, къэгъэсыж уи шыпхъу нэхъыжьхэр, уагъэлыагъунщ абыхэм дунейр здэщыIэр...

А пшынэм хыбар иIэщ: зэшыхъухэм я адэ Хысэ хьэгъуэлIыгъуэ гуэрым пшынауэ здишэну мурад ищIат, арщхьэкIэ, я къуажэр щыгъэтауэ, жылагъуэ гъунэгъухэри кызыэхикIухьа щхьэкIэ, зыри игъуэтакъым. Ар зи жагъуэ хъуа адыгэлIым мурад ещI пшынэ къищэхуу ипхъухэм ящыщ зы пшынауэу игъэсэн. ПшынэщIэ щимыгъуэтым, мащIэу зэгъэпэщыжын хуейми, адыгэ пшынэкIэ зэджэ лIэужьыгъуэм хуэдэ къищэхуащ. ИкIи куэд дэмыкIыу а пшынэм хьарзынэу еуэфу загъэсащ Хысэ ипхъу нэхъыжьытIым. НэхъыщIэр — Гуащэкъарэ — цIыкIуцэти, абы ирагъэлусэртэкъым. Ауэ сабийм пэубыд псори нэхъ фIагъэщIэгъуэнкъэ — пшынэр фIагъэпщкIуэрэ зэшыхъухэр лэжьакIуэ дэкI щхьэкIэ, хыджэбз цIыкIум ар здэщыIэр тыншу къигъуэтурэ, абыхэм закъыкIэрымгъэхуу адыгэ макъамэ дахэхэр игъэлу хъуащ.

Культурэ

А гъэхэм БырмамытІхэ я унагъуэр япэхэм хуэдэу беижтэкъым, — Совет властым зыхуигъэувыжа къалэныр игъээщІат. Уэркъ унагъуэр революцэм и зэманым Хэкум илэпхъукІащ, — зэтраукІэнкІэ шынагъуэ щыІэт. Зэрысымаджэм къыхэкІыу, абыхэм ящІыгъуу гъуэгу хьэлъэм темыхьар Гуащэкъарэ и адэшхуэм и закъуэти, ари щыпсэу Къэрэшей-Шэрджэсым къилэпхъукІыу Къэбэрдейм къэмылэпхъуэу хъуакъым. Апхуэдэ щІыкІэкІэ революцэм ипэ и беягъкІэ цІэрыІуэу щыта БырмамытІхэ я унагъуэм и фэеплэу я лъахэм къинар абы я уней мылкъуу щыта, я унагъуэцІэр ноби зезыхьэ БырмамытІ бгыщхьэм и закъуэщ. 1930 гъэхэми зэрыуэркъ лъэпкъым и зэран къекІащ БырмамытІхэ — хэт хьыбарыншэу ягъэкІуэдащ, хэти судыншэу яукІащ.

124

— ПлЫщІ гъэхэм си щыпхъухэм пшынэр къафІэмыІуэхужу къагъанэри, ар си япэ пшынэу слъытэ хъуат. Мис апхуэдэу зэщыпхъуищри пшынэ еуэкІэм десащ, ауэ дэ тщыщү нэхъ Іэзэу ар зыгъэбзэрабзэр, дауи, ди щыпхъу нэхъыжьырат, — игу къегъэкІыж Гуащэкъарэ. И нэхэр сэ къызэплэ щхьэкІэ, гу лъызотэ: си ущІэхэм и блэкІа жыжьэм хашэжри и сабиигъуэр щабэу къедэхэщІэжащ Гуащэкъарэ и псэм. Уеблэмэ, и макъми зихъуэжащ, — япэм хуэдэу щабэми, иджы нэхъ жыжьэ къилукІыу къыпфІощІ. Гуащэкъарэ и ныбжьыр илъэс 80-м щІигъуащ, ауэ, гъэщІэгъуэныращи, а ныбжьым щІыгъун хуей жыгъэм и лъэужь мащІэ фІэкІ дэпльагъуркъым. Уэркъ лъэпкъ къызэрыхэкІар и зыІыгъыкІэкІи, и ІэбэкІэкІи, и псэлъэкІэкІи нэрылъагъу ищІу, щІалэгъуэм и пкъыгъуэ мыкІуэдыж гуэр ихъумэфаш Гуащэкъарэ. Ар дэтхэнэ бзылхугъэми хузэфІэмыкІ, махуэ къэс узэрыпсэу хабзэ нэхъ цІыкІу дыдэхэри зытелэжьэн хуей Іуэхугъуэшхуэщ.

Ауэрэ Гуащэкъарэ и пшынэуэкІэм и хьыбарыр, щыпсэу куйейм и мызакъуэу, республикэм и щІыпІэ зэхуэмыдэхэми нэсащ. ПшынауэфІыр гъуэтыгъуейти, хьэгъуэлІыгъуэ къызыпэщыль дэтхэнэми абы нэхъ пасэу лъыхъуэн щІидзэрт. ИкІи псом япэ ахэр Гуащэкъарэ и деж къекІуалІэ хъуащ.

Апхуэдэурэ екІуэкІащ 1950 гъэ щІондэ. А гъэм уэрэдымрэ къафэмкІэ «Кабардинка» ансамбыр Сэрмакъ кІуат концерт щигъэ-лъэгъуэну. Абы и унафэщІхэм нэгъуэщІ зы муради яІэт — Гуащэкъарэ и макъамэхэм щІэдэІуу, пшынауэр къызэмэщІэкІ ансамблым ар хэбгъэхьэ хъунрэ мыхъунрэ зэхагъэкІыну.

Ансамблым щрагъэблагъэм, Гуащэкъарэ занщІэу арэзы хъуащ. «Кабардинка»-м щылэжьэну щІлэмыхъуэпсу зы пшынауи ибгъуэ-тэнтэкъым республикэм. Апхуэдэ къэфакІуэ гуп цІэрыІуэм а зэма-

Культурэ

ным щлэх-щлэхыурэ хамэ кьэралхэм зыкьыщигьэлыагьуэу щытауэ нобэ кьызыфлэщлхэр щоуэ. А Гуэхум Совет кьэралыгьуэм езым и бгьэдыхьэклэ щхьэхуэ хуилэжт: творческэ гупхэр хамэщл имыгьаклуэу зэтрилыгьэным, кьэрал гьунапкьэр зэпызыупщлыну хуитхэр тклийуэ кьыхэхыным коммунист партым кьаруушхуэ ирихьэллэрт. Москва-рэ Ленинградрэ зыкьыщызыгьэлыэгьуа гупхэм ехьулэныгьэшхуэ ялэу арат зэралытэр. Итлани «Кабардинка» ансамблым Гуащэкьарэ зэрпщылэжьа ильэси 5-м кьриубыдэу, Кьэбэрдей-Балькьэрым и кьэфаклуэ гуп нэхьыщхьэр щылащ Болгарием, Мароккэм, Финляндием. Ари ирикьуащ хамэ кьэрал зэмылэужьыгьуэхэм щыпсэу адыгэхэм Хэкужьым щыщ пшынауэ лэзэм и хьыбарыр зэлыащлысыным. А хьыбарыр Иорданием щыпсэу и благьэхэм я дежи нэсащ. Кьэбэрдей-Балькьэрым щыщ партым и лыклуэу а кьэралым клуэ псоми кьелъэлуу щладзащ етлуанэ гьуэгу щыклуэклэ, пшынауэ лэзэ Бырмамытл Гуащэкьарэ здашэну. Ауэрэ, хамэ кьэралхэм щыпсэу адыгэхэм ар ирагьэ-благьэ хьуащ визэ щхьэхуэклэ. Кьэфаклуэ гупым и мыгьусэу, и закьуэу хамэщл клуэныр нэхь тыншу Гуащэкьарэ и дежклэ кьыщлэклащ. Ар щылащ Иорданием, Сирием, Югославием, Ираным, Тунисым, США-м, Европэм и кьалэ куэдым.

Дауи, апхуэдиз дуней зылыэгьуа щлыхум СССР-м и псэуклуэу щытари, ди нобэрэй гьащлэри зригьэпщэн щапхьэ зэмылэужьыгьуэхэр илэщ.

125

— А зэманым сыздэщыла кьэралхэр дэ нэхьрэ куэдклэ нэхьыфлу псэурт. США-м е нэгьуэщл кьэралыгьуэ нэхь зызыужьахэм я гугьу тщлынкьымы, нэхь кьыкларыхуу ялытэ Африкэм е хьэрып пащты-хьыгьуэхэм а гьэхэм щыслъэгьуауэ щыта хьэпшыпхэм, техникэщлэхэм хуэдэ куэд нобэр кьыздэсми ди республикэм сыщрихьэлакьым. Псом хуэмыдэжу сигу нэхь ирихьар Африкэм щыщ кьэралыгьуэщ — си флэщ хьуркьым Мароккэм нэхьрэ нэхь дахэ, нэхьыфл бгьуэтыну. Я псэуклар, я зэхэтыклар, я хабзэ зехьэклар, я мэджытхэмрэ я уардэ-унэхэмрэ умыгьэщлэгьуэнклэ лэмал илэтэкьым, — игу кьегьэклыж Гуащэкьарэ.

1955 гьэм, унагьуэ ихьа нэужь, Каменноост жылагьуэр псэуплэ хуэхьуащ Гуащэкьарэ. Сыт хуэдэу игу кьемыуэми, «Кабардинка» кьэфаклуэ гупым кьыхэклыжри, а кьуажэм Щэнхабзэмклэ и унэм лэжьаплэ уващ икли мыгьувэу а Гуэхущлаплэм и унафэщл кьулыкьур кьыхуагьэфэщащ. Зыгуэрым кьыфлэщлынкли хьунщ республикэм и кьэфаклуэ гуп нэхьыщхьэм ухэтауэ кьуажэм и щэнхабзэ зехьаплэм кьулыкьу щепхьэклыныр зэшыгьуэу. Ауэ апхуэдэу кьызыфлэщлхэр

Культурэ

шоуэ. Псори зэльытыжар лэжыгъэм пэрыувэ езы цлыхурщ, ар кыи-пэщыль кьалэнхэм зэрыхушытырщ. Гуащэкъарэ зи унафэщI Унэр пIалъэ кIэщIым кьриубыдэу республикэ псом цIэрылуэ щыхъуащ, абы и гъэсэнхэр зэпеуэ зэхуэмыдэхэм зэрыщытекIуэм кьыхэкIыу. Сабийхэм папщIэ кьыщызэлуаха кружокхэм кьыщынэмыщIа, иджы яIэт пшынауэ хьыджэбзхэм я ансамбли, кьэфакIуэ, жылагъуэм щыпсэу нэхъыжьыфIхэм я уэрэджылакIуэ гупхэри. Пщэдджыжьым кьыщыщIэдзауэ жэщыбг хьуху ЦэнхабзэмкIэ унэм лэжыгъэр щызэпыртэкъым. Зызыгъэпсэхуну гукьыдэж зилэ кьуажэдэсхэр щы-хьэщхьэ кьэси абы кьыщызэхуэсырт. Псом хуэмыдэжу лэжыгъэм щигуащIэгъуэр гъэмахуэрат — Кьуцхьэхъу хьупIэм щылэ Iэщыхъуэхэр Гуащэкъарэ игъэса гупхэм темпылэжу кьапэплъэрт.

... Гуащэкъарэ и гукьэкIыж жыжьэхэм иджыри кьыхэкIыжакъым. И лэжыгъэфIым кьыпэкIуа щIыхь тхылъхэмрэ газетхэм кьыградза щытхъу псалъэхэмрэ щызигъэлъагъукIи щIагъуэу кьысхуиуатэркъым дэтхэнэр сыт щыгъуэ кьратами. А тхылъымпIэ кIапэхэм и нэр зэрытеплъызэмкIэ и гукьэкIыжхэр зыхуэдэр кьэсхутэну сыхэт щхьэкIэ... кьызэхъулэркъым.

126 — Гуащэкъарэ, мы щIыхь тхылъхэм ящыщу уи дежкIэ дэтхэнэр нэхъ лъапIэ? — соушщI абы, уэршэрэгъу кьэсщIыжыным сыхушщIэкъуу.

— Дауи, ди республикэм цэнхабзэмкIэ щIыхь зилэ и лэжыакIуэ цIэ лъапIэр кьыщысхуагъэфэщэм кьызатаращ!.. — погуфIыкIри, пещэ адэкIэ. — ИтIанэ, пщIэрэ, 1967 гъэм япэу Союзпсо еплъыныгъэм и лауреат дыщыхъуам кьыдатыжа щIыхь тхыльри лъапIэщ, — ар япэ-щи, мылъапIэнкIэ Iэмал иIэкъым.

Иджыри зы упщIэ Гуащэкъарэ естыну сигу кьэкIат, ауэ сыте-гушхуакъым, кьысфIэщIащ и жэуапыр налуэу. АрщхьэкIэ, иджы а жэуапыр апхуэдэуи IупщIу кьысщыхъужыркъым... ГъэщIэгъуэнщ: лъэхъэнитIым щыщу — «Кабардинка» кьэфакIуэ гупым щыхэтэмарэ Каменномост ЦэнхабзэмкIэ унэм и унафэщIу щыщытамрэ — дэтхэ-нэра абы нэхъ игъэлъапIэр?..

Сызэгупсысыр кьыщIа нэхъей, Гуащэкъарэ и гукьэкIыжхэм кьыхопсэлъыкI:

— Сэ дэнэ сыщымыIэми, пшынэр си Iэпэгъуши, сынасыпыфIэщ.

ГЪУЩО Зариф

Куэдым хуэлэижь

— Сэ схуэдэ анэтэкъым хыфладзэр, Сэлэдин. — АпсалъэхэрнобиитхьэкӀумэм итц Жылэтеж Сэлэдин. Абы цыгъуэ ар гъуэгуанэ теувэрт зэрыщыкӀу лъандэрэ зыщӀэхъуэпса и мурадыр зригъэхъулӀэну. Ауэ лъэпкъым къуыщхьэ хуэхъуну зыщыгугъ зы къуэрэ хьыджэбзитӀрэ фӀэкӀ зимыӀэ цыхубз тӀорысэм гугъут лӀэхур зыӀутыр къыгурыбгъӀуэну.

Шумэданыр зыӀыгъыу мафӀэгум пӀэпӀэу цыт цӀалэми: «Цхьэ псоры хыфӀэдзэу унэм сымыгъээжэр?» — жиӀэрт. И нӀгум цӀэтт и анэр, абы и псалъэхэр и гум къыщыфӀыдрихьейкӀэ, и нӀпсым къызэпажыхьырт. Мы дуней псом нэхъ лъапӀэ дьдэу цӀиӀэ закъуэм и жагъуэ ищӀыну хуейтэкъым. ЦӀалэр гуитӀцхьитӀт. КъызыдэкӀа Аргудан къуажэжыым игъээжынущи, — цӀӀэныгъэ куу зригъэгъуэту къызыхэкӀа адыгэ лъэпкъым хуэлэжъэн мурадым покӀ. Имыгъээжыщи, анэм хыфладзэу къыщохъу.

127

Тынштэкъым зи ныбжыыр хӀкӀуэта бзылхугъэм и пӀэм уиувӀэну. И цӀалэ закъуэр зыми хуэмеижу Урысейм хыхъэжут абы къызӀерилытӀэр.

МафӀэгур, ежъӀэну хуэмей хуэдэ, хуэмурэ зӀцӀохъае. Цхьэ-гъубжэ абджым зезыгъэцӀа цӀалэцӀэм къыфӀоцӀӀ абы и джэ макъ зӀпышам езым и гуцӀэр зычатхъэ «ма-а-мэ» псалъэр къыхӀэлуӀыу. «СыщӀӀэмыхуэнуми сцӀӀэркъым, сыщӀӀэмыхуэмэ, псынцӀӀэу къээзгъээжынцӀ», — игукӀэ жиӀӀурэ зызӀтреуӀӀӀэж. Анэм темьпӀӀэкъукӀыну псалъэ быдэ къезыта и шыпхъуитӀыр и нӀгум къыщӀлохъэри, пӀейтеигъэр тӀӀӀу-тӀӀӀуурэ цхьэщокӀуэт.

Псы куэд ежӀэхӀ абы лъандэрэ. НӀгъуэщӀу жыпӀэмэ, илӀӀэс 46-рӀэ дӀӀӀащ. Иджы Жылэтеж Сэлэдин ди республикэм и мызакъуэу, нӀгъуэщӀӀ цӀыпӀӀэхэми къыщӀацӀыху тхакӀуэщ, усакӀуэщ, кинематографистцӀ. КъыкӀуа гъӀцӀӀэ гъуэгуанэ кӀыхьым цытепсӀӀыыхьыжкӀӀэ, Сэлэдин зӀлуоуэ, зӀми дӀрӀэжӀгъуэ налӀӀэхэр и нӀгум йолъагъуэ.

ИлӀӀэсий ныбжыым иту Жылэтежыр къуажэ курыт еджапӀэм цӀӀотӀысхьэ. ЦӀӀэныгъэм зи гур хуэпабгъэ ныбжыщӀӀэм унагъуэ

Культурэ

Іуэхухэри еджэныгъэри хъарзынэу зрегъэхьулэ. Библиотекэм тхыль кыыИхамэ, ар унэм нэсыжыху щиджыкІыу етуанэу шытригъээж къэхьурт.

5—6-нэ классхэм щІэсу абы и япэ тхыгъэхэр Лэскэн районным кыыщыдэкІ «Бэракъ пльыжъ» газетым кыытехуэу хуожьэ. Япэ лъэбакъуэр журналист гъащІэм хэзычэ щІалэщІэр тхэным сыт и лъэныкъуэкІи тригъэгушхуэрт а зэманым школым и директору, иужькІэ а газет дьдэм и редактор нэхъыщхьэу шыта КІумыхъу Мухъэдин. Сэ-лэдин тетхыхьырт школым, колхозым кыыщыхьу зэхьуэкІыныгъэхэм, къуажэдэсхэм я ехьулэныгъэхэм. Абы и тхыгъэ зытемыт номер щІагъуи кыыдэкІыртэкъым. Жьыджэру къадэлажъэ щІалэщІэр корреспондент нэхъыфІу къалытэри, саугъэт лъапІэкІэ и цІэ кърауауэ, и сурэтри газетым кыытрадзауэ шытащ.

Курыт еджапІэ нэужьым Жылэтежыр Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым щІотІысхьэ. Епланэ курсым щІэсу, заочнэм зрегъэдзыжри, щальхуа къуажэм егъэджакІуэу егъээзж.

128 ЩыІэщ зыІэригъэхьа ехьулэныгъэхэмкІэ зыхуэмыарэзыжу нэхъ мурадышхуэхэм зезыпщыт икІи ахэр зэзыгъэхьулэф. Апхуэдэхэрщ зыхэпсэукІ лъэхъэнэр езыгъэфІакІуэр. Сэлэдини куэд щІауэ иІэт зыщІэхьуэпс. Ар нэхъапэхэм димылауэ адыгэ лъэпкъым хуэщхьэпэну кинематографиерт. Къуажэ клубым кино къашамэ, ар, дэтхэнэ сабийми хуэдэу, фІэгъэщІэгъуэну еплъ къудейтэкъым. Абы и гъэлыгъуэкІэр, техыкІэр, цІыху пашхьэм кино хъуауэ ипхьэным пыщІа Іуэхухэм и сабий акъылымкІэ егупсысырт, ущІэу къэувыр нэхъыбэми, жэуап зэраритыным пылт.

ЕгъэджакІуэр щІыхь зыпыль ІэщІагъэщ. Сэлэдин и гуи и пси етауэ и ІэнатІэм пэрытми, и хъуэпсапІэ щэхухэм къалэщІэкІыфыртэкъым. ИкІэм-икІэжым ар тогушхуэри Москва макІуэ. ИкІи ВГИК-м (КинематографиемкІэ Союзпсо къэрал институтым) и сценарнэ факультетым щІотІысхьэ.

ЩыхущІэ къэпщІыхуху, уи гъащІэм кыыпещэ. Жылэтежым фІыкІэ игу къегъэкІыж кинодраматург цІэрыІуэ Каплер Алексей. Абы сценарнэ факультетым щригъаджэрт. Алексей Яковлевич гу лъетэ Аргудан шыщ егъэджакІуэм и конкурс лэжыгъэр зэрыхьэлэмэтым, абы ехьулэныгъэ хъарзынэхэр кыызэрыкІэлъыкІуэным. Гугъут а зэманым апхуэдэ еджапІэ цІэрыІуэм ущІэтІысхьэну. Ди къэралышхуэм и щІыпІэ зэхуэмыдэхэм ныбжьыщІэ куэд кыкІат — зым и пІэм цІыхуищэ итт. Ауэ Сэлэдин и лэжыгъэр творческэ комиссэм пхокІ. Жылэтежырщ къэбэрдей адыгэхэм ящыщу мы еджапІэр япэу къэзыухар.

Культурэ

Институт нэужьым Сэлэдин Іэмал иІащ кьалашхьэм кьэнэну, арцхьэкІэ зи ныбжьыр хэклуэта анэм пэлэщІэу адэкІэ хуэхьынутэкьым. ЕджапІэр кьэзыухахэр здагьэкІуэну щІыпІэхэм щытрагуашэм, Жылэтежыр щІолъэІу Орджоникидзе (иджы Владикавказ), Кинохроникэм и Кавказ Ищхьэрэ студием кьагьэкІуэжыну. Абы зэрыщыІа ильэситхум кьриубыдэу Жылэтежым лэжыгытэшхуэ зэфІигьэкІащ. Апхуэдэщ ар яхэту «Северный Кавказ» киножурнал цІэрыІуэм и кьыдэкІыгыуэ 39-рэ зэрагьэхьэзырар, езым и сценарийхэмкІэ «Цыхумрэ абы и гьащІэмрэ», «Адэм и сурэт» «Кировыр — Кавказ Ищхьэрэм» документальнэ фильмхэр зэрытрахар.

Щальхуа хэкужьым кьыгьэзэжа нэужь, Сэлэдин Кьэбэрдей-Балкьэр телевиденэм редактору мэув. Литературэмрэ искусствэмрэ я лэжыкІуэхэр щІэх-щІэхыурэ кьригьэблагьэурэ псалъемакь щхьэпэхэр ядрегьэкІуэкІ. Ди тхакІуэхэм я ІэдакьэщІэкІхэм яхуитха сценарийхэмкІэ телепостановкэхэр егьэув. Апхуэдэщ ЩоджэнцІыкІу Алий и «Кхужьей щІагьым» рассказым, Кьэрмокьуэ Мухьэмэд и «Льагьуныгытэм и хьэтыркІэ» повестым кьытращІыкІа телевизионнэ фильмхэр. Сэлэдин и цІэр мыкІуэдыжын зыщІынухэм ящыщ адыгэм зэи димыІауэ, нарт хьыбархэр и лъабжьэу, абы и сценарийхэмкІэ траха мультипликационнэ фильмхэр. Апхуэдэщ «Мывэм и кьуэ», «Мывэм и кьуэмрэ Иныжьымрэ» жыхуиІэхэр. Ахэр «Союзмультифильм» киностудием цагьэуващ, инджылызыбзэмрэ нэмыцэбзэмрэ кьадэкІуэу, СССР кьэралыгыуэм хыхьэу щыта республикэхэм я бзэхэмкІи зэрадзэкІащ. Абыхэм ятеухуа псалъэ гуапэхэр «Советская культура», «Советский экран», «Экран — детям», «Новые фильмы» журналхэм тетащ.

129

Шэч хэлъкьым Сэлэдин и дэтхэнэ ІэдакьэщІэкІми и псэм щыщ Іыхьэ зэрыхильхьэм. Арагьэнц абы и лэжыгытэхэр цІыхухэм гунэс щІащыхьури.

Жылэтеж Сэлэдин зэрыкинематографист Іээм и мызакьуэу икІи зэфІэкІ зиІэ тхакІуэщ, усакІуэщ, драматургщ. Абы и сабий усэхэр, поэмэхэр, рассказхэр, повестхэр, романхэр щызэхуэхьэса тхыль 14 дунейм кьытехьащ. Абыхэм ящыщ «ГьащІэм кьыпызыщэн», «Лэгьупыкьу», «Лыгьэ зэхэгьэкІыпІэ», «Нарт и ныбжьэгьухэр», «Зэрыджэ», «Толькьун гьыбзэ», «Сосрыкьуэ», «Мазэм ит мэлыхьуэ», «Льапсэжь», «Льапсэмрэ кьуэпсхэмрэ», «Пащтыхь хужьым и лыкІуэ», нэгьуэщІхэри.

Жылэтежым и тхыгьэхэр урысыбзэкІэ, балкьэрыбзэкІэ, тыркубзэкІэ зэрадзэкІащ. Езы Сэлэдини зыкьыгьэлъэгьуащ

Культурэ

зэдзэклакIуэ Iээу. Абы адыгэбзэм къригъэтIэсац Шекспир, Пушкиным, Лермонтовым, Кулиевым, Шахмурзаевым, Беппаевым я тхыгъэхэр.

Мы тхакIуэм и дэтхэнэ IэдакъэщIэкIри зытеухуар лъэпкъырищ, абы и блэкIарщ, кыщIлэхъуэ щIэблэм я зэхэщIыкIым зегъэужьынырищ. Адыгэбзэр адыгэпсэм и лъабжьэу зэрыщыгыр кызыыхэщ художественнэ, публицистическэ тхыгъэхэри и мащIэкъым Жылэтежым.

Адыгэхэр щыпсэу къэрал куэд кызыэхэзыкIухъа тхакIуэр и «Гъуэгуанэ тхыгъэхэм» щытопсэлъыхыж хэхэс гъащIэр натIэ зыхуэхъуа ди лъэпкъэгъухэм ягъэва хъэзабхэм, я нобэрей псэукIэм, я гурыгъугурыщIэхэм.

Зи щхъэ щIлэ хуэзыщIыж дэтхэнэри и лъэпкъ тхыдэм щыгъуазэу щытын хуейщ. Абы и лъэныкъуэкIэ куэдым узезыгъэгупсысщ Сэлэдин и «ИстамбылакIуэ» поэмэр. Мы тхыгъэр Iыхьищу зэхэтщ: «Тхыдэм и гъуджэ», «Толькъун гыбзэ», «Ноби хамэ щIыплэм». Дэтхэнэ Iыхъэми езым и ухуэкIэ-гъэпсыкIэ илэжщ, зытеухуа елытыжауэ. «Тхыдэм и гъуджэм» кыыхошыж Урыс-Кавказ зауэм и лъэхъэнэм пащтыхъ дзэпщхэм зэрахъа лейр.

130 «Толькъун гыбзэр» зытеухуар, и фIэщыгъэщIэми кызыэрыбжиIэщи, зи адэжъ щIыналъэр зыбгынэ цIыху цIыкIур зылуэ гугъуехьырищ, хъэзабырищ.

«Ноби хамэ щIыплэм» Iыхъэм дыщегъэгъуазэ хэхэс гъащIэр натIэ зыхуэхъуа ди лъэпкъэгъухэм я псэукIэм, я дуней тетыкIэм, я IуэхущIафэхэм, ахэр Хэкужьым кызыэрыхуэпабгъэм.

БлэкIамрэ къэкIуэнуэрэ зэпызыщIлэ лъэмыжщ Сэлэдин и «ИстамбылакIуэ» поэмэр.

Зэман дэкIами, сыт хуэдиз ехъуллэныгъэ мы гъащIэм щызыIэримыгъэхъами, Сэлэдин а псори зи фIыщIэу кылытэр и анэ лъаплэрщ. Абы хуиIэ лъагъуныгъэм кыыхилъхъэ къарумрэ кърит дэрэжэгъуэмрэщ ар Iуэхушхуэхэм тезыгъэгушхуар, и мурадхэр къезыгъэхъулар. Налшык къэлэпхъуэжа нэужь, и анэр зришэлIэжу илэс 30-м щIигъукIэ зыхуей хуигъазэу иплыжа пэтми, Жылэтежым и тхъэкIумэм ноби къоIуэж: — Сэ схуэдэ анэтэкъым хыфIадзэр, Сэлэдин!

НАФИЭДЗ Мухъэмэд

Нарт Бэдынокъуэ и хъыбархэм щыщц

Нартхэ зыхана хабзэ

Кхъахэ хъуар, и лӕгъуэ кыщысым, бгым щадзыж я хабзэт нартхэ.

Бэдынокъуэ и адэри жьы хъуащ. «Жыгъэибг схьынщи, бгым щыздзынщ», – жери, и адэр и дамащхэм игъэшэсри, Бэдынокъуэ Жыгъэибг дэклащ, тажджэ ищри и адэр иригъэтӕсхъащ, елунщри тажджэр бгым иригъэжэхащ.

Бгым щежэхым, тажджэр жыг лъэдакъэ хуэзэри фӕнащ.

– И ажал къэсакъым, и ажал къэмысауэ бгым щыздзынкъым, – жери Бэдынокъуэ и адэр бгым кыдихыжащ.

– Унэм сыпхыж хъунукъым, – кыжрилащ и адэм. – Нартхэ кыпхуадэнкъым – хабзэр думыгъэкъутэ.

– Дэнэ усхьын? – еупщлащ Бэдынокъуэ и адэм.

– Бгъуэнщӕгъым сыхъ, – кыжрилащ и адэм. – Сыпсэуху бгъуэнщӕгъым сисынщ, гъуэмылэ кысхуэпхурэ сыбгъэшхэнщ, нартхэ закъедгъэщӕнкъым.

Бгъуэнщӕгъым ихъри щигъэтӕсхъащ Бэдынокъуэ и адэр, нартхэ бгым щидзауэ фӕклӕ ящӕкъым, гъуэмылэ хуихурэ егъашхэ.

Екӕуэкӕурэ, нартхэ я пхъэщхъэмыщхъэр зэтегъуащ. Зы гыи кӕуащ, гытӕи кӕуащ – пхъэщхъэмыщхъэм заужыжыркъым.

Махуэ гуэрым, и адэм гъуэмылэ хуихурэ пэт, Бэдынокъуэ псым щызэпрыкӕым зы мы цыкӕу кыӕлӕщӕлӕгъуащ. «Ди адэм хуэсхьынщ», – жери зригъэзыхащ Бэдынокъуэ, зыщригъэзыхым, псым зыщӕгъэмбрыуэри мыр кӕуэдыжащ. Бгъуэнщӕгъым нэсри мым и гугъу хуищлащ и адэм, нартхэ я пхъэщхъэмыщхъэ жыгхэр зэрыгъу-жари жрилащ.

– Мыр мэзым кыщӕихащ псым, – кыжрилащ и адэм. – Мэзым фыщӕыхыи, мей жыг къэвгъӕлӕпхъуэ.

Бэдынокъуэ нартхэ яхыхъэжри:

– Мей жыг къэвгъӕлӕпхъуэ, – яжрилащ, – ар жыг фхуэхъунуц.

Мей жыг къагъӕлӕпхъуэри, пхъэщхъэмыщхъэ къадэхъужащ нартхэ. «Мы Іэрысэ» жалэ щыхъуари абы лъандэрэц.

Екӕуэкӕурэ, уз кыыхыхъэри нартхэ я мэл хъушэр зэтелӕ хъуащ, хъушэм тӕы кыыхэнэжакъым, мэлыбгъэ зыбжанэщ къелар. Нартхэ гузэвэгъуэ хэхуауэ, гъуэмылэ ихъри Бэдынокъуэ бгъуэнщӕгъым кӕуащ, нартхэ я мэл хъушэр зэрызэтелӕр жрилащ.

– Псэууэ къэна мэлыбгъэр Амыщ и тӕы хъупӕжъым фху, абы щыхъуакӕуэмэ, щӕлӕжъей къащӕлӕхъуэнуц, – жиӕлащ Бэдын.

Бэдынокъуэ нартхэ къахыхъэжри:

– Мэлыбгъэр Амыщ и тӕы хъупӕжъым фху, – яжрилащ.

Амыщ и тӕы хъупӕжъым зы гъӕклӕ цагъэхъуакӕуэри, мэлыбгъэм щӕлӕжъей къащӕлӕхъуащ, нартхэ я мэл хъушэмэи зиужыжащ.

Екӕуэкӕурэ, уэгъу кӕыхъ хъури нартхэ я мэшыр ихъащ, жылапхыи къахуэнэжакъым. Нартхэ къехъулар жрилащ Бэдынокъуэ и

адэм.

– Гъатхэм Тхьэгъэлэдж и мэшыплэжьыр иревэ нартхэ, – жиаш Бэдын. – Жылапхъэ ягъуэтыжынц.

Тхьэгъэлэдж и мэшыплэжьыр яващ нартхэ, абы мэш кыытеклэри, жылапхъэ яхуэхъуащ, мэши ящлэ хъужащ.

– Ди пхъэщхьэмыщхъэ жыгыр цыгъужым, уи чэнджэщ кыыдэпхьэлэри жыг дгъэклыжащ, – жааш нартхэм Бэдынокъуэ деж клуэри. – Мэл кыытщлэхъуэжамы мэш кыытщлэхъуэжамы, зи фыщлэр уэращ. Сыт пхуэтщлэжын?

– Зи фыщлэр сэракъым, – къажриаш Бэдынокъуэ нартхэ. – Зи фыщлэр ди адэращ. Жыы щыхъум, ди адэр бгым цыздзыжакъым: хабзэм себакъуэри, бгъуэнщлагъым схъауэ исщ.

Нартхэ клуэри Бэдын бгъуэнщлагъым кърашыжащ, кхъахэ хъуаи бгым щадзыжакъым абы щегъэжьауэ.

Бэдынокъуэрэ иныжь нэ закъуэмрэ

Бэдынокъуэ щаклуэ ежьауэ, мэз бжэн кыыпэщлэхуащ. Шаб-зэр зэлуидзэщ, еуэри бжэныр къриудащ. «Зэлысхынц», – жери щыбгъэдыхъэм, бжэныр кыыщылъэтыжри мэзым хыхъэжащ. Клэлъыуэри къриудыжащ бжэныр. Щыбгъэдыхъэм, кыыщылъэтыжри щлэпхъуэжащ. Ещанэуи клэлъыуащ, къриуда щхъэклэ, щыбгъэдыхъэм, бжэныр кыыщылъэтыжри, мэзым хыхъэжащ.

– Мыр сыт гъэщлэгъуэн! – жиаш Бэдынокъуэ. – Щэ сытехуати, щэми слэщлэклащ. Здэклуэр зэзгъэщлэнц, – жери мэзым хыхъэжа бжэным и ужь иуващ Бэдынокъуэ.

Бжэным и лъэужьыр ихуурэ, Бэдынокъуэ унэ ирихьэллащ.

– Еблагъэ, Бэдынокъуэ! – жери унэм щлалэ къиклащ, унэм иришэри Іэнэ кыыхуигъэуващ, Іэнэм здыбгъэдэсым, бжэным и гугъу хуищлащ бысым щлалэм.

– Ар си бжэнц, – къыжриаш щлалэм. – Щаклуэ укыызэрежъар сщлэрти, бжэныр нэзутлыпщри укыыклэлъыызгъэклуащ. Губгъэн кыысхуэпщынкъым, уэр фэкл сызыщыгугъын слъагъуркъым – уи хыыбар зэхэсхауэ, уи лыгъэм сыщыгъуазэщ. Си Іуэху зытетыр мыращ. Зэшибл дыхъурти, щаклуэ дежьэгъащ. Къуэ кыфл гуэр дыщыдыхъэм, иныжь нэ закъуэ дрихьэллащ: къуэ клуэщылым дэувауэ, мывэр лъапэклэ зэредзэ, йолэдэкъауэри уэгум ирехуэ.

Дгъэщлагъуэри, дыбгъэдыхъащ иныжь нэ закъуэм. «Хьэщлэ сии! – жери кыытхуеплэклащ иныжь нэ закъуэр. – Бгъуэнщлагъым фыщлыхыи, лэгъунылэмплэ зэфлэвдзэ, – кыыджилащ, – си мэл хъушэм фыхэплъи, зы гъэлъэхъу фукл, сэ си джэгун зэфлэклмэ, сынэклуэжынц». Бгъуэнщлагъым дыщлыхъащ зэшиблыр, мафлэ тщлащ, лэгъунылэмплэ зэфлэддзаш, мэл хъушэм дыхыхьэри зы гъэлъэхъу къэдубыдащ, дуклри лыр хэтлхъауэ, иныжь нэ закъуэр къэсыжащ, мэл хъушэр кыыхужри. Мэл хъушэри зэшибл-

Іуэрыуатэ

ри бгъуэнщлагъым дыщіхуэри абрэмывэ Іуигъэлъэдэжаш, лыр щывэм, депльурэ ишхри, мафлэм бгъэдэгъуэльхъэжаш. Жэщибл-махуиблклэ жея нэужь, кыызэщыужри бгъуэнщлагъыр кыилэбэрэбыхъаш, ди шынэхъыжьбыр кыилэрыхъэри бгым щидзащ.

– Нартхэ си гур фхуэплъырти, фыкызыихъэллаш: фи лъапсэр згъэгъуыщынщ, – жиладц иныжь нэ закъуэм, бгым махуэ къэс зы щидзурэ си шынэхъыжьыхыр Іэщлэуаклаш. Си чэзур къэсауэ, мэл хъушэр хъуаклуэ ихун хуей хъуати, хъушэм хэт ажэм и жьаклэр субыдри и ныбэгум зыщлэзгъээзгъаш, бгъуэнщлагъым сыкыфлыщлэкри сыкыэклуэжаш. Аращ кыысщыщлар, силъ сщлэжынущи, гъусэ кыысхуэхъу.

– Сыпхуэхъунщ, – жиладц Бэдынокъуэ. – Гъуэгум щыгъуазэ сыщл закъуэ. Адэклэ зэрыхъури тлъагъунщ.

Гъусэ зэхуэхъури ежъаш. Къуэ кыфлым дыхъа нэужь, Бэдынокъуэ и гъусэм жриладц:

– Уэ къуэ клуэцлым кыыщыспэплъэ, сэ бгъуэнщлагъым сыхъэнщ.

Абыклэ зэгурыуэри, Бэдынокъуэ иныжь нэ закъуэм и бгъуэнщлагъымклэ иунэтладц. Абрэмывэр Іуигъэжауэ, иныжь нэ закъуэр бгъуэнщлагъым кыыщлэплъырти, къаплъэри Бэдынокъуэ кыилъэгъуаш.

– Сыту фыт укыызэрыклар – пщафлэ усхуэхъунщ, – жиладц иныжь нэ закъуэм.

– Узэрыхуей сыпхуэхъунщ, – жиладц Бэдынокъуэ.

– Си мэл хъушэм хыхыи, зы гъэлъэхъу кыыхэш, укли схуэгъавэ.

– Хъунщ, – жери Бэдынокъуэ зы гъэлъэхъу иуаклаш, лыр игъавэри шхэуэ тлысыжаш. Иныжь нэ закъуэр кыыщетлысыллэм, Бэдынокъуэ Іуигъэклуэтыжаш:

– Пщафли, шхэж. Гъэлъэхъур сэ схурикъун къудейщ, – жери.

Тэджри, иныжь нэ закъуэм зы мэл иуаклаш.

Махуэ къэс мэл зырыз яшхыурэ, иныжь нэ закъуэм и мэл хъушэр яухаш.

– Иджы сыт тщлэнур? – еупщладц Бэдынокъуэ иныжь нэ закъуэм.

– Хэтлэхэсэ дыджэгунщ, – жиладц иныжь нэ закъуэм.

– Хъунщ, уэ кыыщлэдзэ, – жиладц Бэдынокъуэ.

Иныжь нэ закъуэм Бэдынокъуэ зэщлиубыдэри, и лъэклэным нэс щлым хихуаш. Етланэ Іэбэгъуэр Бэдынокъуэ ейти, иныжь нэ закъуэр илэтри, и лъэгуажъэм нэс щлым хихуаш. Зэрыубыдыжри, иныжь нэ закъуэр и бгым нэс хихуаш, ещанэу щызэрыубыдым, иныжь нэ закъуэм и пщэм нэсащ, Бэдынокъуэ и бгым флэклакыым. Къела щхъэклэ, иныжь нэ закъуэм зыкыыхухэчыжакыым. Бэдынокъуэ и джатэр кырихаш.

– Сыт пщлэнур? – къэпыхъаш иныжь нэ закъуэр.

– Уи щхъэр флэсхынущ, – жиладц Бэдынокъуэ.

– Сыщыплуплэм укыэсщлат сызэрыплэщлэклэуэдэжынур...

Бэдынокъуэ иныжьым и щхъэр флихри бгым щидзащ:

– Ноклуэ! – жери.

Щхъэр къахъри, Бэдынокъуэрэ зилъ ищлэжа щлалэмрэ къуэм кыыдэклижаш.

Бэдынокъуэрэ Шужьейрэ

Хъыжьэ зекІуэ ежъамэ, илъэскІэ кыгъазэртэкъым. ЗекІуэм хэт зэпытурэ ихъащ и гъащІэр.

Зэ ежъэри кІуэдащ – кыгъээзжакъым. Шы пщІэгъуалэкІэ дэшэсыкІати, пщІэгъуалэр уанэгу нэщІ хъуауэ кыдыхъэжащ.

Илъэси дэкІащ, илъэситІи дэкІащ – Хъыжьэ дунейм кытехъэ-жакъым, кІуэдыпІэ хуэхъуар зыщІи кыкызуэкІакъым.

Хъыжьэ щыдэшэсыкІам и унэгуащэр уэндэгъути, щІалэ къаль-хуащ.

Шужьей фІащауэ къэхъуурэ, щІалэр къыдэкІуэтеящ. КІэнджэгум яхыхъауэ ящыхъэри, Хъыжьэ и къуэм зы щІалэ къешащ:

– Дэ укытщымыхъэ, лыгъэ уиІэмэ, уи адэм илъ щІэж, уи адэм кІуэдыпІэ хуэхъуар пщІэркъым, – жери.

Ар щхъэкІуэ щыхъуауэ, унэм ихъэжри и анэр хигъээзыхъащ Шу-жьей:

– Си адэм кІуэдыпІэ хуэхъуар къызжылэ, къызжумыІэмэ зыслэжынщ.

Щыхигъээзыхъым, и анэм Хъыжьэ зэрыкІуэд лъандэрэ ибзыщІар къыжриІащ Шужьей:

– Уи адэм кІуэдыпІэ хуэхъуар зыщІэ щыІэкъым: зекІуэ ежъэри кыгъээзжакъым, и пщІэгъуалэр уанэгунэщІу кыдыхъэжыгъащ, уи адэр зэрыкІуэд лъандэрэ пщІэгъуалэр бом щІозашэ. Нартхэ лъе-жъа щхъэкІэ, и лъэужь техъакъым: къаукІами сщІэркъым, псэуми сщІэркъым. УщІалэт, уи ныбжь нэсатэкъыми, алъандэм пщызбзыщІащ.

– Си ныбжь нэсащ иджы, си адэм и лыхъуакІуэ сежьэнущ, – жиІащ Шужьей.

– УщІалэлүэщ, уэр гуэрыр укІуэдынщ, – гузэващ и анэр. – ЗекІуэ ежъэмэ, Іэгъуэблагъэм къыщызэтеувыІэ и хабзакъым уи адэм.

И анэм зихъунщІа щхъэкІэ, щІалэм идакъым:

– Уи адэр щыкІуэдар пщІэркъым жари къызахъуэн, си адэм и лъэ-ужь сытемыхъауэ къэзгъэзэнкъым, – жери Шужьей пщІэгъуалэр бом къыщІишащ, уанэр трикыузэри шэсащ.

И къуэр зэремыпсыхыжынур къыщыгурыІуэм, и анэм къыжриІащ:

– Гъуэгу утехъэмэ, шым и жьэр утыпщ: уи адэм и кІуапІэр шым ещІэ – уздыхъымкІэ упэрымыуэ. Гузэвэгъуэ зытель гъуэгум ущрихъэлІэмэ, ублэмыкІ, гъуэгум къытумынэ.

Ар жриІэри, дигъэшэсыкІащ и къуэр.

Шужьей ежъэри мазэ гъуэгу зэпичауэ, гъуэгущхьиблыр щызэхэкІым зы Іуащхъэ щрихъэлІащ. Іуащхъэ лъапэм шы лъэхъа тетт, шыр зей лыр Іуащхъэм тест.

Шу гъуэгурыкІуэр щыбгъэдыхъэм, лыр Іуащхъэм къехащ. Шум и пщІэгъуалэр зэпиплъыхъри, лІым жиІащ:

– Дэнэ къикІами, пщІэгъуалэр Хъыжьэ и пщІэгъуалэщ. Уэ хэт урищІалэ, пщІэгъуалэр дэнэ къыщыпІэрыхъа? – жери.

– Хъыжьэ срищІалэщ, – жиІащ Шужьей. – Си адэр зекІуэ къежьэ-ри кІуэдауэ сыкъальхуащ. ПщІэгъуалэр къыщыпщІыхужакІэ си адэм и кІуэдыпІэри уощІэ. ПщІэр къызжелэ.

ІуэрыІуатэ

– Хъыжьэ урищІалэр пэжмэ, си хъэщІэщ унихъэнщ, – жиІаш лІым. – Си унэр жыжьэкъым. Си хъэщІэщ унихъэнщи, уи адэм и кІуэдыплэ хъуам хэсщІыкІыр бжесІэнщ.

Шужьей дидзыхри, лІым и хъэщІэщым ихъащ. ЩІалэм хъэщІагъэ кърихащ лІым, итІанэ мыр къыжриІащ:

– Уи адэм и кІуэдыплэ хъуам хэсщІыкІыр мыращ. Нарт Бэдынокъуэ и цІэ зэхэпхамэ, зи хъэщІэщ уисыр аращ. Уи адэр си ныбжьэгъуащ, зекІуэ Іэджэрэ дызэдежьащ. Иужьрейуэ дыщежьам къытщыщІар бжесІэнщ. Чынтым дахыхъэри я шыбз гуартэр кьетхужьауэ дыкъыздэкІуэжым, зы шу къыдихъэлІащ. Сэ шыпэм ситти, си деж къэсри фІэхъус къызихащ шум. «Яхэдэ, щІалэ, уи нэ къыфІэнэр хэху шыбз гуартэм», – жесІащ шум. «Шыбз гуартэм и хъер улъагъу», – жери шур зблэкІащ. Хъыжьэ шыбз гуартэм и ужь итт. Хъыжьэ деж щынэсым, абыи къыжриІащ: «Яхэдэ», – жери. «И хъер улъагъу», – жери шум Хъыжьэ игъэбэлэрыгъащ, и пыІэр щхъэричри ежьэжащ. ПыІэр яхъри щхъэр яхъри зыти, Хъыжьэ шум лъежьащ. Шыбз гуартэр мэз лъапэм къытезнэри, шумрэ Хъыжьэрэ салъежьащ сэри. Салъежьа щхъэкІэ, сащІыхъакъым, уи адэр сІэщІишри шум зыщІигъэхэ зищІащ, зыщІигъэхъэри къепхъуэщ, уанэгум иричри ирихъэжьащ. Я ужьыр хым нэс схуащ – сащІыхъакъым. СащІэмыхъэурэ, шур хым хэпкІэри кІуэдыжащ, уи адэр ихъри. Уи адэм и хъыбар зэхэсхъакъым абы лъандэрэ, хы тІуащІэм дыхъэжа шум ІэщІэкІуэдэми тІури хым хэкІуэдэми сщІэркъым. Хым сызэпрыкІын ескуакъым, гъусэ усхуэхъумэ, дызэпрыкІынщ.

Бэдынокъуэрэ Шужьейрэ хы Іуфэм кІуащ, вы шэрыб ягъэпщщ, шы джабитІым щІапхъэри хым хыхъащ.

135

Хым зэпрыкІри тІуащІэм дыхъащ Бэдынокъуэрэ Шужьейрэ. Іуащхъэ теувэри заплъыхъащ: бгы лъапэм банапцІэ чо къыщцалъэгъуащ.

БанапцІэ чомкІэ яунэтІащ шууитІым. Чом къыдэкІри зы щІалэ къапежьащ:

– ФІэхъус апщій, Бэдынокъуэ! – жери. – Феблагъэ.

– Уи благъэ куэд ухъу, гъуэгу къызэпытчащ, хъэщІэ дыпщІыномэ, деблэгъэнущ, – жиІаш Бэдынокъуэ.

– Фи хъэщІэгъуэм сызэрыпэплъэрэ куэд щІащ, – жери щІалэм Бэдынокъуэрэ Шужьейрэ чом дишащ, хъэщІэщым иришэри, Іэнэ къахуищтащ.

– Чом дыкъыщекІуалэм, си цІэ ипІуащ, дэнэ сыкъыщыпщІэрэ? – еупщІащ Бэдынокъуэ щІалэм.

– УзощІэ, – жиІаш щІалэм. – Уи гъусэри къэсцІыхуакІэ шэц сощІ. ТІуми лей фэсщІауэ фи хъэкъ стелъщ, си Іуэху зытетыр вжесІэмэ, сызэхэфщІыкІынщи, губгъэн къысхуэфщІынкъым. Си Іуэху къызэрекІуэкІар мыращ. Зэшибл дыхъурти, иныжьхэм ныкъуэ-къуэгъу дыкъащІри си шынэхъыжьыхым я щхъэр халъхъэху ди ужь икІакъым. Шынэхъыжьыхым ялъ сщІэжын хуейуэ стелъщ, зы щІалэ къарукІэ сапэлъэщынутэкъыми, тхъэгурымагъуэм сыщечэнджэщым, мэуэ къызжиІащ: «Уи закъуэ уапэлъэщынукъым иныжьхэм. Хъыжьэ жари зы нарт щыІэщи, абы къуэ къыхуалъхунущ. Хым зэпрыкІи, Хъыжьэ къэхъ, Хъыжьэ къэпхъмэ, дунейм къытехъэрэ и ныбжь нэс-

ІуэрыІуатэ

мэ, и кьуэр и адэм кьыкІэлъыкІуэнущ, Бэдынокьуэ гьусэ хуэхьунурэ. Хьыжьэ и кьуэмрэ Бэдынокьуэрэ уи хьэтыр кьалъагьурэ кьыбдэ-шэсмэ, уи шынэхьыжьыхым ялъ пщІэжыфынущ». Тхьэгурымагьуэм ар кьыщызжилэм, нэгьуэщІ Іэмал силэтэкьыми, Хьыжьэ хым кьызэ-прысхаш. Лей фэсщІаш, фэсщІар кьысхуэвмыдэнуми, фи щхьэ фы-зэреплъщ. Хым кьызэрызэпрысх лъандэрэ Хьыжьэ си унэ исщ, си адэм хуэдэщ, адэм хуащІэр хуэсщІаш, езыми кьуэ хуэдэущ сыкьызэ-рилъагьур. Си унэ зэрис лъандэрэ емыкІу кьезгьэхьамэ е зыгуэркІэ и жагьуэ сщІамэ, езым кьывжилэнщ. Хьыжьэ нэхьыжьщ, нэхьыжьыплэ исщи, фынакІуэ: Бэдынокьуэ уи ныбжьэгьужьыр плъагьужынщ, Шужьей уи адэм укьезгьэцІыхунщ. АдэкІэ езым унафэ зэрищІщ.

Ар жери, щІалэм и хьэщІитыр Хьыжьэ зэрыс унэм иришаш...

Хьыжьэрэ щІалэмрэ зэрызэраухыллати, я плалъэр кьэсри шэ-саш, Бэдынокьуэрэ Шужьейрэ гьусэ шахуэхьум. ЗызэщІауадэри дэшэсыкІаш, иныхьхэм зи щхьэ яхьа зэшихым ялъ ящІэжыхуи епсы-хакьым.

Жамбэч Рабия Прохладнэ районным хыхьэ Альтуд кьуажэм 1983 гэм кьыщальхуащ. Курыт еджапІэ нэужьым абы Кьэбэрддей-Балькээр кээрал университетым щІэныгьэ нэхьыщхьэ щызригьэгьуэтащ – филологиемкІэ факультетыр кьиухащ. Мы зэманым адыгэбзэмрэ литературэмкІэ я кьуажэ школым щрегьаджэ.

Рабия и ІэдакьэщІэкІхэр ди республикэм кьыщыдэкІ газетхэмрэ журналхэмрэ щІэх-щІэхьыурэ кьытохуэ. Абы и рассказ зьбжанэ итищ «Шыху-льагьуэ» литературэ хасэм хэтхэм я тхыгьэ нэхьыфІхэр щызэхуэхьэса «КьудамэщІэ» тхылбым.

Прозэу тха усэхэр

ЖАМБЭЧ Рабия

Уэрыншэу дунейр...

Созэш... Сыщозэш уэрыншэу дунейм... Сесэжкьым уи нитІым сызэрыщІэмыплъэным кьысхуихь гукьеуэм. Уеблэмэ, сытебзэхькІыжыну сфІэйгьуэщ уэ ущызимыІэж, ущызмыгьуэтыж дунейм... Дуней зеиншафэм... И насыпкьэ уэ узыхуэпсэум, дунейм узыхутетым – и гурыфІыгьуэр щІэншэу, и дунейр зэпэщу мэпсэу ар. Сэ абы шэч кьытесхьэркьым. ЩІэчэ имыІэу уогафІэ, щІэщыгьуэмрэ фІыгьуэмрэ я курыкупсэм хэбгьэсщ. Гупсысэм я нэхь гуапэр льогьэс. УщытеплэжкьукІ кьэмыхьуу и псэр уохьумэ, и гум кьэкІ гуапагьэм ухуохьу джэрпэджэж. Слэгьуам хуэдэу сощІэ, – зы лъэбакьуэ лейуэ пчамэ, утехьэулеикІауэ кьыпщыхьужу, зы бэлыхь кьытепсыха кьыпфІэщІу, унэм упІащІэу уокІуэж. Сыту фІыщэу плэагьурэ уэ ар! Дамэ кьыптригьэкІа пэлыгтэщи, дуней жэнэтыр кьызэхэпльэтыхь хуэдэщ, уи гьащІэри, уи псэри а зым тыхь хуэпщІын хьэзыру уопсэу. Уи гурыфІыгьуэр кІэншэщ. ГуфІэгьуэм зыхогьэпскІыхь.

Сэ созэш... Сыщозэш уэрыншэу дунейм... Сытозашэ си хьурегькІэ кьыщекІуэкІ псоми. КьызозэвэкІ мы щІы хьурейр, кьысцохьу сыщылейуэ мы гьащІэм... Псоми яфІэтелыджэ гьащІэ тепльаджэм... Уэ ущыспэщІэ дунейри, уэрыншэу кьыпызбжыкІ зэманри сыткІэ лъапІэ?! Фейдэ кьыпэзгьэкІуэн щызогьэтри, телхьэ хуэсщІыжу хэти естыну сыхьэзырщ апхуэдэ гьащІэр. Ауэ ухуэупсэ хьуну пІэрэ зыгуэрым абыкІэ? ФІэщІыгьуейщ псэ зыІут гуэри а тыгьэм щыгуфІыкІыну. И псэ гуэгьум хуэныкьуэ зэпыту, а зым ІущІэным кІэхуыншэу щІэхьуэпсу, мы дунейжьыр и щхьэм кьыфІаІубами ярейуэ, нэплгэжыгьуэ зымыгьуэту псэуну зи нэ кьыхуикІ, дауи, гьуэтыгьуейщ. Гьэвыгьуейщ псэм бдзапщІэу кьытещІэ гупсысэ ткІыбжьхэр, шэчыгьуейщ, хьэцэпэцэм

ишта хуэдэ, акъылыр зэщІэзыблэ гуныкъуэгъуэхэр, лъытэгъуейщ бжъэ зэуам ещху гур зыгъэбжкыбжхэмрэ зыгъэбэгхэмрэ.

Сэ созэш... Сыхуозэш уи теплъэм... уи зэ Іуплъэгъуэм... уи псалъэм... уи гуфІэкІэм... Уэрыншэу гъащІэр пэш нэщІщ, уи макъыр зэхэзымыхыж си тхъэкІумэр дэгуми ярейщ, узыщІэмыплъэж си нитІыр хъэфиз пэлытэгъэщ.

Созэш... СогумэщІ... СожэщІ... икІи сесэжккъым... Се-сэж-къым хъуэпсапІи теупІи щызымыІэж, уэрыншэу зыкІи сызыхуэмыныкъуэж гъащІэм...

Гум и къарур

Телъыджэу зэхэджащ цІыху гъащІэр. ГъэщІэгъуэнми къыщынэж-къым ар плъыфэбэу, къуэпсыбэу, нурыбэу икІи къуабэбжыабэу зэры-зэхэлъым укІэлъыплъыныр. Къыпхуэмылгытэным хуэдизщ упщІэ на-гыщэу абы къытлъыкъуигъэкІ жыхуэпІэр. Жэуапым я нэхъ пэжым и къэульэпхъэщыным, хэкІыпІэм я нэхъ захуэм и къэгъуэтыным зэману тедгъэкІуадэри лъытэгъуейщ.

Узыфэ ІэубыдыпІэншэм Іэпкълъэпкъым зэрызригуашэм ещху, сэри апхуэдэ упщІэхэм сызэщІаубыдащ. ЗэщІэблэщ, зэщІащтащ, зэ-хагъэзэрыхъащ си гъащІэр. ДэнэкІэ згъазэми – ипэкІэ сыкІуатэми, сыкъыкІуэтми, дэздзыхми – а упщІэхэм дапщэщи си гъуэгур яу-фэбгъу, гъуэм кърахуа благъуэу къыспотІыс, зы бэлыхъ ясщІами ярей-уэ, гурыфІыгъуэмрэ нэплъэжыгъуэмрэ збгъэдаху. Си фэм симытыжу фагъуэ сашІ, фэтегъуэ къупщхъэм сыхуэкІуэным сынагъэс, лІэныгъэр ІэфІыпс сщашІ. Фащэм я нэхъ дахэр хуэзгъэфашэу хэлэтыкІа на-гыщэ пагэкІэ зэщІэуздэжа си лъагъуныгъэ дахашэми къылъа-гъэс я щхъухъ шынагъуэр къылъагъэс, къопэбжыауэ, къоныкъуэкъу яфІэщыпсу. Си гур тІу иращІыкІыну къыхуодзэлэшхэ. Я щхъэр ягъэщ-хъэрэ емызэшыжу къытоуІуэ къопІэстхъ – зы дакъыкыи псэхугъуэ ирагъахуэркъым яуныкъуэ елъэпэуэжын я мурадкІэ къауфэрэзыхъ сигу тхъэмыщкІэр. Гырнэлурэ псэкІуэду ирызагъэхъэкІ си гъащІэр. ЩІэращІэу, щІэщыгъуэу, хъуэпсапІэ зэмыфэгъухэр ебэкІыу зэгур сызыхэпсэукІа гъащІэр... Лъэгужьэмыщхъэ захуэсщІу сельгъу, си щхъэр яхуэзгъэлъахъшэ пэтми, я фІэщ схуэщІырккъым гур ууныкъу зэ-рымыхунур – ныкъуэдыкъуэрэ къыхуэныкъуэ щымыІэжу, къеижхэр къыхукъуэплъэрэ, къаплъэнэф пэлытэу ар дунейм къызэрытенэнур къагурызгъэІуэфаккъым... Сызэхаккъым... Къысхуэдэгущ... ГуитІщхытІу сагъэпсэуныр яфІэкъабылщи, лей къыстрагъэхъэ, хъэм ирагъэхъ къупщхъэжыу си гум къодзэгъу, арщхъэкІэ быдэ дыдэу зэрыубыдауэ, фошыгъупсым хэлъэфа ІэфІыгъэкІэ псыхыжауэ гум и курыкупсым лъагъуныгъэр хэгъэпщІащи, дыгъэ бзийм къыхэча Іуданэ дыщэпскІэ и гъунэхэр къэдыхыжашчи, мыщІэ цІуугъэнэ цІыкІуурэ а лъагъуныгъэр гум хэз хъуащи, Іэрымылхъэ-нэрымылбагъу къуалэбзуубзэ макъкІэ ар къедэхэщІащи. УпщІэ нагыщэу къыпэщІэуэр зэрырищІыкІын, я лъапси, я къуэпси зэрыгъэгъушІын къару лъэщ зэрыкъуэлъым ирипа-гэрэ иригушхуэу гум къоцІуукІ, къоладыкІ, къогуфІыкІ... ЛЪАГЪУ-НЫГЪЭР...

ПщІыхь псэгьапцІэ

Фыгыэмрэ фыгыэмрэ зэрашІыла зэдауэ, зэзауэ, зэрыукІ гуцІэгьуншэм, ІэубыдыпІэншэм я зэхуаку кьыдэспхьуэтыкІа си гурыфІыгыэм, си насып кІэухыншэм, си дуней гьашцІэр щІэщыгыэукІэ схуэзыгьэнщІым пхуэслэгьуащ ныжэбэ пщІыхь. Нэцэнэм я нэхь хьуэпсэгьуэр кьызыхэтэджыкІ, гур зыщІэхьуэпс, псэр зыщІэзыгьапсэ гурыфІыгыэхэр кьызыхэхьуэпскІыкІ пщІыхь дахащэ. Си льэр щІым тримыубыдэжу, си гур си бгьэм кьысфІильэтынкІэ сигьэшынэжу сегьэ-псэу си нэгу щІэкІам...

Зэгуэрым гьуэгушхьэм кьытезнэу сабэмрэ нэпсымрэ езгьэтхьэ-лэжа гугьэ кІапэлъапэхэм я лыхьуакІуэ щхьэхуимыту срегьэжьэж а пщІыхьым. Емызэшыжу фо зэхуэзыхьэс бжьэ унагьуэм я лэжьэкІэм сригьэхьуэпсэн мурад иІэ хуэдэ, гьашцІэм и кьудамэ гуэрэнхэм си гугьэ-щыгьэхэр кьыпызегьэхьж – псэм акьылыр и дэлэлу, дзыгыэу гьуанэ дихьа кьэзмыгьанэу, гугьэ щыкьуейхэр залымыгьэкІэ зэху-зегьэхьэсыж. «Упсэуну сыту фІы!» – щІыжысІэн щхьэусыгыэхэр куэдү си пащхьэм кьызылхьа пщІыхьым кьыгьэщІа кьару льэщым си блэкІамрэ си кьэкІуэнүмрэ хуэсакьыпэурэ зэбгьэдегьэкІуэтри, Іэдэбу я зэхуаку дегьэзагьэ зэуІу, зэкьуэт, зэрыІыгь хьужа гугьэхэм кьахищІыкІа гурыфІыгыэхуэр. Ар абы си нобэм дыгьэпс гуакІуэу кьрекІых. АпщІондэху си гур кьогуфІыкІ, кьогушхукІ, си пщэдейм и плыфэ зэмыфэгьухэр напІэзыпІэм си нэгу кьыщІоувэ. Сыт щыгыуи фІым щІэхьуэпс си псэр зыхуэпабгьэ, зыщІэбэг дахагьэ псори нэры-льагьу зэрыхьунум кьыпкьрыкІ гупсысэхэм зэшыпІэ срагьахуэркьым, сытрагьэпыІэркьым.

ТыншыгыэукІэ кьызэтэу, гурыфІыгыэукІэ сызыгьафІэу си хьуре-ягьыр зыгьэщхьуэкІэплыкІэ пщІыхьыр кьыздэтІысу, кьыздэтэджу, кьыздэбакьуэу сегьэпсэу. Уафэ кьащхьуэр уи нэгуу сегьэльагьу, сы-зэрыбауэ хьэуам уи джэрпэдэжэж щызэхьызегьэх. КьысхуэгумащІэрэ сыфІэпсэкІуэдү зи кхьуакІэхэр кьысхуэзыгьэдэжэгу дыгьэр уи хуабагькІэ, уи гуапагьэкІэ кьысхуоупсэ. А псор зыхэзыщІэ, зыгьэу-нэху си гум кьыспэплгэ гьашцІэм сыхуегьэпабгьэ – уэ ущызгьуэтыну, ущызыхэсщІэну гьашцІэм... ПцІапцІэу, цІанлгэу, цІэнтхьуэрыгьуэу зэгуэр кьысхуцІэкІыжынкІэ хьуну гьашцІэм – пщІыхь псэгьапцІэр щыскІэрымыкІ гьашцІэ...

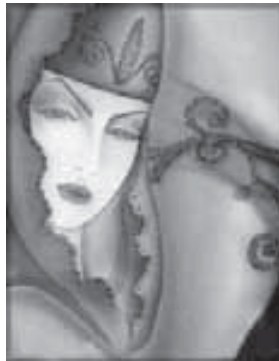
Пэж

Сытым хуэдэу си гум укьэкІа! Сынаджэ, сынэлыаІуэ пэтми, уи ныбжь кьудейм гуцІэгьуншэу сыхуогьэныкьуэ. Узэхэсхьину, сыпІущІэну, си дуней гьашцІэм укьыхэсшэну си нэ кьызэрыпхуикІыр кьысхуэмыІуэтэнкІэ сошынэ. Сошынэ, икІи сопІейтей афІэкІа си гьашцІэм укьыхэмыхьэжыну кьысщызыгьэхьу гупсысэхэр си щхьэм кьыщиджэрэзэкІэ. ЗэкІэ ущымц, усэро дэгущ. Уэрэ сэрэ дызэпэжы-жьэщ, дызэпэжыжьащэщ. Жьыбгьэмрэ жьапщэмрэ зэфыщІэуа си гуп-сысэхэм зэгуэр дыгьэпсү уакьыхуцІэкІыжынкІэ согугьэ. ЗгьэтІыгьуэ а

ЩІэблэ

си гугъэ кІапэрщ теплъаджэ сфІэхъу си гъащІэм псэ къыхэзылхъэжыр. Нэ жанкІэ мы дунейм утезыгъэплъэфыну щыІау кысщыхъур зы закъуэщ – уи закъуэщ, уи закъуэщпІийщ... Закъуэныгъэрэ зэш зэфзэщкІэ укызыэтээрэ си фэр йох, укысхуэхъукъым зыкІи бампІэдэх. Зи нэм бжэгъуу ущІауэ уи бий къомым зэщІаштащ мы дунейр, къапльэнэфхэмрэ пщІыІуэщпІышхэмрэ я фащэр хуэфІыпсу зыщатІэгъа мы дуней дом-бейр. Уи лъапсэр зыунэщІыну, уи къуэпсыр зыгъэгъуну щІэхъуэпсхэм я мурадым гъуэгу ебгъэгъуэтынкІэ Іэмал иІэкъым. Зэгуэр дунейжъ жъэгум урижъантІэдэсу зэрыщытар, фІэщхъуныгъэмрэ дахагъэмрэ я нуркІэ угуашэу укызыэрекІуэкІар цІыхум яІэщІэхужыпэмэ, мис итІанэщ шынагъуэм и лъахэм щхъэхуимыту дыкыщыхутэнур.

Уэращ зи нэр шапхыкІыу, щІэткІукІ-щІэсыкІыр кызыхуагъакІуэу щыхупІэм тІэкІу-тІэкІуххээрэ щхъэдадзыхыр, щхъэдагъэукІуриехыр... Уэращ дыгъэм и гъэфІэн закъуэр, мазэгъуэ жэщым и нурыр, уафэр тхуэзыгъэкъащхъуэ, щІыльэр тхуэзыгъэщхъуантІэр. ТегушхуэгъуафІэ узыщІа уи жагъуэгъу мыфэмыщхэм уазэрытекІуэн, зэрыхэбгъэщІэн къару лъэщ пкъуэльщ уэ. ЕбгъэрыкІуэ, ищІыкІ ер, тегушхуи зыльыгъэсыж тепщэгъуэр. Захуагъэм уриуэчылрэ пщІым уриажалу, цІыкІуми инми урагурыфІыгъуэрэ уи хъэмтетыгъуэр имыухыжу мы ЩІым утетын хуейщ Уэ. Уэрыншэу гъащІэр дыджщ, купщІэншэщ. Сызэхэх, сызыхэщІэ, си джэ макъым кыпэджэж, си Пэж.

Егъэджэныгъэм и ІэмалыщІэхэр

Сыт хуэдэ лъэпкъми езым кыдэгъуэгурыкІуэ лъапІэныгъэхэр иІэжщ, адыгэхэм ди дежкІэ ар – адыгагъэрщ. ЦІыхум и щхьэ лъапІэныгъэхэр зы псалгъэм кыызэщІеубыдэ – цІыхугъэ.

Сабиипсэр псыхьыныр, ныбжьыщІэр лъэпкъыпсэу къэгъэхуныр и къалэнщ художественнэ литературэм, ар дыдэр и къалэн нэхъыщхьэщ дэтхэнэ егъэджакІуэми. Апхуэдэу щыщыткІэ, литературэм и Іэмалхэр кыигъэсэбэпу, лъэпкъым и къуэпсхэр хуэсакъыу зыхъумэн щІэблэ гъэсэным егъэджакІуэр еувэлІэн хуейщ. Егъэджэныгъэмрэ гъэсэнныгъэмрэ теухуауэ ди зэманым кыдэунэхуа ІэмалыщІэхэр ухуэсакъыу къыумыгъэсэбэпмэ, зэран зэрыхъунур нэхъыбэщ, сэбэпу къахьыным нэхърэ.

Тынщ сабийр бгъэтІысу телевизоркІэ таурыхъ, псысэ, спектакль, кино ебгъэпльыныр, усэ, уэрэд ебгъэдэІуэныр. Ауэ абы сабийхэм я бзэм зегъэужьыным, я псэр псыхьыным хуэунэтІауэ хузэфІэкІыгур куэдкІэ нэхъ мащІэщ, езыхэр таурыхъым, псысэм хэту щыбгъэджэгум нэхърэ. Сценарийри ебгъэтхыжу езыхэр хэту кинофильм щытребгъэхым, ар щэбгъэлыагъужым деж сабийм и псэм нэхъ пэгъунэгъу уохъу, зыхуэбущиину узыхуейри нэхъ къыгуроІуэ. Дэтхэнэ сабийри мэхъуапсэ утыку кыихъэну, актерышхуэу зыкъызыфІигъэщІыжу спектаклхэм, кинохэм хэтыну, усакІуэхэм заригъэщхьу усэхэр итхыну. Мис ахэр сабийхэм я дэрэжэгъуэр къэзыІэт Іэмалхэщ, тхыгъэм хэт лыхъужьхэм я образым ихъэрэ фІымрэ Іеймрэ, щІыкІеймрэ щІыкІафІэмрэ, екІумрэ емыкІумрэ, Іэсэмрэ Іэлымрэ, псалгъэ дахэмрэ гуауэмрэ, псэ къабзэмрэ икІагъэмрэ зэхагъэкІыу езыгъасэхэщ.

Сабийм и бзэм зиужьын папщІэ нэхъыбэ еджэн хуейщ, и акъылым зиузэщІын, езыр-езыру сытри къиульэпхъэщу есэн папщІэ, нэхъыбэрэ гъэлыхъуэн хуейщ. Къыгуэтар зэригъэзахуэу, абыхэм нэхъыщхьэр къахигъуатэу утыку кырихъэн папщІэ, ар кыызэриІуэтэн, нэхъ наІуэ пщызыщІын схемэхэр, сурэтхэр, видеофрагментхэр, таблицэхэр дыщІигъужыфу егъэсэн хуейщ. Пэжщ, ар гугъуш, зэман куэди ехъ, ауэ а псори кыбдигъэпсынщІэу Іэмал хьэлэмэти щыІэщ: сабийхэр, дэзыхъэх, я зэфІэкІ елытауэ, гуп-гупурэ гуэшауэ гъэлэжьэным ахэр ирегъасэ сыт хуэдэ Іуэхури зэтрагуашэрэ ягъэзащІэу, иужькІэ псори зэгъусэу хэплъэжрэ я лэжьыгъэ щхьэхуэхэр зэхалхъэжу. Апхуэдэу лэжьыгъэр ебгъэгъэзащІэмэ, Іуэхушхуэр нэхъ псынщІэу зэрызэфІэкІым, зым ищІэм гуп псом я лэжьыгъэм и фІагъыр зэрелытам гу лъатэнуш икІи сабийхэр сытми жэуаплыныгъэ хэлъу бгъэдыхъу есэнущ. Абы къишцынэмыщІауэ, гуп къэс хэтынкІэ хъунущ еджэнми лэжьэнми темыгушхуэ сабийхэр. Я ныбжьэгъухэр къазэрыкъуэтыр зыхащІэмэ, ахэри лэжьыгъэм нэхъ хэшэгъуафІэ мэхъу, Іуэхуми нэхъ тогушхуэ, щыуэнкІэ шынэхэркъым, я щыуагъэхэр ныбжьэгъухэм я дэІэпыкъуныгъэкІэ зэрызэрагъэзэхуэжыфынур ящІэри. Арауэ къыщІэкІынщ кытайхэм щІыжаІэри: «КызыжепІэмэ – сщыгъушцэнущ, сыбгъэлыагъумэ – сигу изубыдэнущ, сыбгъэщІэмэ (сыб-

ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

гъэлэжымэ) – сщІуэ (сщІэуэ) сесэнуш».

«ЦІыхум и акъылыр и Іәпэм пылъщ» ауэ жаІакъым. Сабийм къы-зэтрідзын хуейщ тхыль напэхэр, и Іәпэхэр иригъажэурэ къеджэн, къызджар игъэщІэгъуэн, ар нэгъуэщІхэм яхуиІуэтэжыфын, акъыл, щІәныгъэ, дерс шхьэпэ къыхихыфын хуейщ. Апхуэдэ есэныгъэхэр сабийм щигъуэтынур егъэджакІуэм иунэтІурэ езыр «лъыхуақІуэ» щригъажьэм и дежщ.

Анэдэлъхубзэ дерсхэм я гугъу пщІымэ, гулъытэ нэхьыбэ зыхуэщІыпхьэр сабийхэм я лэжыгъэр тэмэму къызэгъэпэщынырщ. Іәмал иІәххэмэ, дерсым и процент 99-м псалъэн хуейр сабийраш; макъкІә къегъэджэн, абы тегъэпсалъыхьыжын, къызджам зэрыхущы-тыр, тхыгъэм и темэмрэ и гупсысэ нэхьыщхьэу къилъытэмрэ жегъәІән, ар и гъэпсыкІәкІә зәпкърегъэхын, псалъэ гурыІуэгъуейхэр псалъа-лъэм къыщегъэлъыхуэн, абыхэм я мыхьәнэр къегъәІуэтән, идж те-мэм теухуауэ нэхьыжхэм я деж къыщищІахэр, лыхуужьхэм яди-лъэгъуа хьәл-щәнхэм зэрыхущытыр, къызджам къыхиха щІәныгъэр къегъэгъәнәІуән, зэджа тхыгъэр нэхь къыгурыІуән папщІә, абы теу-хуауэ нэгъуэщІ тхыльхэм къыщищІахэм, щІуэпсым щилъэгъуахэм ирегъэгъэпщән.

Зы къэрал къулыкъущІәми, зы тепщәми цІыхухэм я акъылым, я гупсысәкІәм зригъэхъуэжыфынукъым, ауэ егъэджакІуэм абы-хэм нэхьрә нэхьыбэ ищІәфынуш. ЕгъэджакІуэм сабийхэм езыхэм ямыщІәу якъуэль къарур къахузәкъуихыфынуш, я гупсысәр ипсы-хьыфынуш, я псәр игъәкъәбзәфынуш, я бзәм, акъылым зригъәужьы-фынуш, сыт хуэдә Іуэхуми тригъәгушхуэфынуш. ЕгъэджакІуэхәр нобә нэхь хәкъузауэ зәләжхэм ящыщ захуагъзәхәгъәкІ гупсысәм зәрызрагъәужь Іәмалхәр (Апхуэдәу Балә Л. зәридзәкІаш «техноло-гия развития критического мышления» жыхуиІәр – *ред.*) къәгъәсәбә-пыныр.

142

Нобәрәй ныбжьыщІәхәр тхыль еджәным дебгъэхьхыну тынш-къым. Ар куәдым къыхокІ, ауэ нэхьыщхьэр сабийхэм пәжырыгъуа-зәм тет я захуагъзәхәгъәкІ гупсысәм зиужьауэ зәрыщымытырщ. ЕджакІуэхэм я акъылыр сыт щыгъуи хуәунәтІын хуейщ захуагъэр зәхәгъәкІыным.

Захуагъэр къэзылтыхуэм езым и Іуэху еплъыкІә иІәжщ. Ар шәч къызытрихьэм тепсалъыхьынукъым, фІәщІыгъуей хьыбархэм пхуедәІуәнукъым, едаІуәми, Іуэхур зәрызәхигъәкІыным яужь иты-нуш; абы нэгъуэщІхэм я гупсысәхәри я Іуэху еплъыкІәхәри и акъылым и кхъузанәм щІигъәкІынурә, пәжымрә пщІымрә зәхигъәкІынуш; дзыхь зыхуимыщІ Іуэху иубләнукъым, утыку кърахьа Іуэхугъуэхэм лъә-ныкъуэ псомкІи зыщигъэгъуэзәнущ, жаІахәр зәпишәчынуш. Апхуэдәр гупым ядәләжьәфынуш, цІыхухәр зәщІигъәуІуәфынуш, жәуап зәрихь Іуэхур екІуу зәфІигъәкІыфынуш, къыхуәныкъуэхэм зәрыләәкІә зәщІигъәкъуәфынуш. Куәд лъәкІынуш зи захуагъзәхәгъәкІ гупсысәм зезыгъәужьым. Фи пащхьә нитлхьә анэдәлхубзә дерсхэм апхуэдә гупсысәкІәм зезыгъәужь Іәмалхәр къыщыгъәсәбәпащ.

Сабийхэм я захуагъзәхәгъәкІ гупсысәр тегъәщІапІә щІауэ ләжьә-ныр сәбәп мәхъу абыхэм я Іуэху еплъыкІә яІәжу, ар нэгъуэщІхэм я деж щыппагъәкІыфу есәнымкІә; акъылым зиужьынымкІә, дихьәхыу

ЕгъэджакІуэхэм папщІә

лэжьыгъэм хэшэнымкІә, тыншу щІэныгъэ зригъэгъуэтынымкІә, за-
хуагъэм и телъхъу, пэжыр и гъуазэу, зэпІэзэрыту, губзыгъэу, сыт хуэ-
дә Іуэхуми хэкІыпІә тэмэм кыыхуигъуэтыфу, и ІәщІагъэм хуэлэзэу,
гъэсэнныгъэ бгъэдэлъу, бэшэчу, нэгъуэщІым и гупсысэм пщІә хуищІу
– кІәщІу жыпІэмә, цІыхум щхъэ лъапІэныгъэу иІэн хуей псори хэлъу
къэхъунымкІә. Апхуэдә гупсысәкІә зиІә сабийхэм къахутэфынущ
къэхъукъащІәхэм яку дэль зэпыщІэныгъэхэр, ябгъэдэль щІэныгъэр
щІәуэ яджым тегъәщІапІә хуащІыфынущ. Сабийхэр дихъэхуу
нэгъуэщІ тхылъхэм, интернетым, журналхэм, газетхэм щылъыхъуэ-
нущ ядж темэр нэхъ кууэ кызэпкърывых материалхэм. Апхуэдә
щІыкІәкІә темэм зэрипх щІэныгъэ зэмылІәужыгъуэхэм щыгъуэ-
зэнущ, гъащІэм нэхъ хуэхъэзыру къэхъунуш. Апхуэдәу щыхъукІә,
егъэджакІуэхәми адә-анәхәми ди къаләнщ а гупсысәкІәм сабийхэм я
акъылым зэгъусәу зыщедгъәужыну.

Творческә лэжьыгъэхәри хуәунәтІащ сабийхэм я гупсысәм, я бзәм,
я зэхәщІыкІым зегъәужыным, анәдәлъхубзәр, хәкур, щІыуәпсыр
фІыуә ялъагъуу, нәхъыжьхәм пщІә, гулъытә хуащІу ахәр къэгъәхъу-
ным.

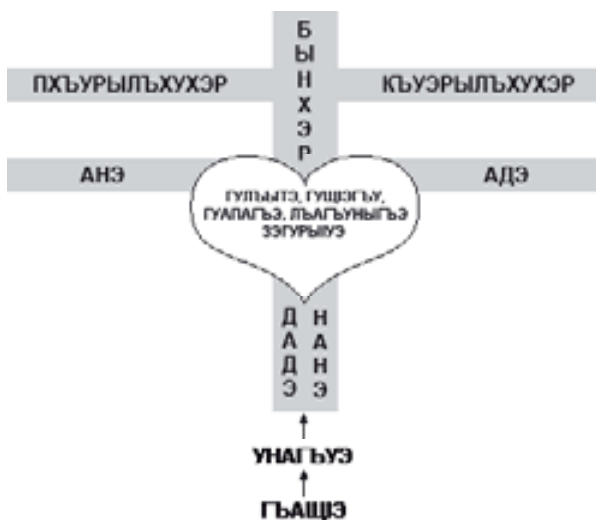
«Еджам зәджар ещІәри, губзыгъэм псори ещІә», – жеІә адыгә
псалъәжьым. Лъәпкъым ар ауә сытми жиІакъым. Сыт щыгъуи гу-
лъытә хәха лъәпкъ щІәбләм яхуэзыщІ адыгәхәм я таурыхъхәм, псы-
сәхәм, нарт хъыбархәм, пшыналъәхәм, уәрәдыжьхәм, псалъәжьхәм,
нәщәнәхәм, къуажәхъхәм щІалъхъащ щІэныгъэ куу, бзәпсу яубзы-
хуащ лъәпкъ щІәбләр зыхуагъәсэнү щхъэ лъапІэныгъэ псори. Хъәлә-
мәтт адыгәхәм я щІәблә гъәсәкІәр. Нобә педагогикәмкІә уасә зимыІәщ
ахәр. Дунейр шәрхъци мәкІәрахъуә – хәт ищІәнт игъащІә лъандәрә
ди лъәпкъым къыдәгъуәгурыкІуә гъәсэнныгъэ хабзәхәм ди зәманым
егъәджәныгъәмрә гъәсэнныгъәмрә я ІәмалыщІәкІә еджәнү. Нобә ди
сабийхәр «вәнтхуәләу» къәдмыгъәнәнүмә, «сяужькІә хуейми...» гуп-
сысәр псоми зыщыдвгъәгъәгъупщә. Илъәсищәм куәдкІә щІигъуащ
ПащІә Бәчмырзә зәрыжиІәрә: «МыхъумыщІәр дзыгъуәу мәбагъуә, Са-
бий зыгъасәхәр фысакъ». Ди зәманым сабий зыгъасәр куәд хъуащ, а
псоми я къарур (япәм зәрыщытам хуәдәу) зэгъәуІужын хуейуә къы-
золъытә, зым сабиипсәм «щыхисә» щхъэ лъапІэныгъэм адрейм хуә-
сакъыу зригъәужу, иригъәфІакІуәу, арыншамә щІәбләр «вагъәплу»
къәнәнкІә шынагъуәщ. ЩІәблә узыншә къызыщІәхъуәнү щІәхъуәпс
адә-анәхәм ящыгъупщә хъунукъым езыхәм я деж сабийм и гъащІәр
къызәрыщәжьәр, лъәпкъ псом и пащхъэ абыхәм жәуап зәрыщахъыр.
Къзәнанокъуә Жәбагъы зы къуә фІәкІә зәримыІәр щыхуагъәщІагъуәм,
жиІауә жаІәж: «Ар къуә хъумә, сә срикъунщ, ауә къуә мыхъумә, зә-
рылъәпкъыу къытхурикъунщ».

Аращ щІәблә гъәсэнүр унагъуәм деж къыщәжьән щІыхуейр. Са-
бийр дунейм къызәрытехъуә унагъуәм илъ хабзәфІхәм пщІә яхуищІу
гъәсэн хуейщ. Абдеж къыщожь лъәпкъ лъапІэныгъәхәр щІәбләм
зыхищІәныр. Ар гъәзәщІә зәрыхъунү Іәмалхәр щыгъунәжщ адыгәб-
зәмрә литературәмрә щадж дерсхәм.

Фи пащхъэ идолъхъэ а урокхәм къыщывгъәсәбәп хъунү Іәмал
зыбжанә.

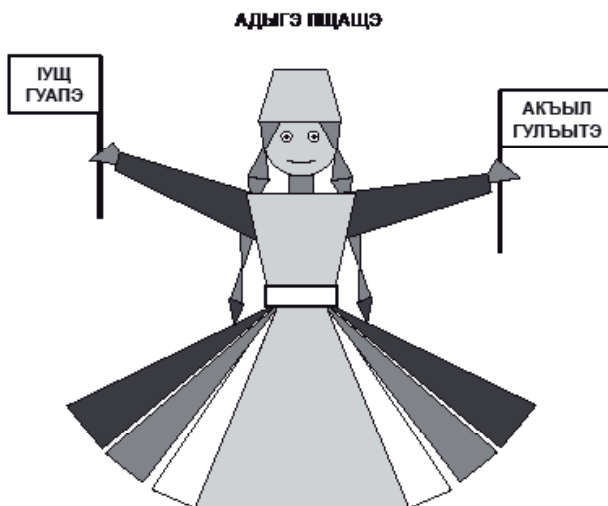
ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

1. Сыт хуэдэ тхыгъэри зытеухуар гъащІэрщ. Сабийм и гъащІэм и лъабжьэ хъуж унагъуэри къыдыхэтщ а гъащІэм. Унагъуэм и архитекто-никэр еджакІуэхэм ебгъэщІ хъунуц мы схемэм хуэдэу.

144

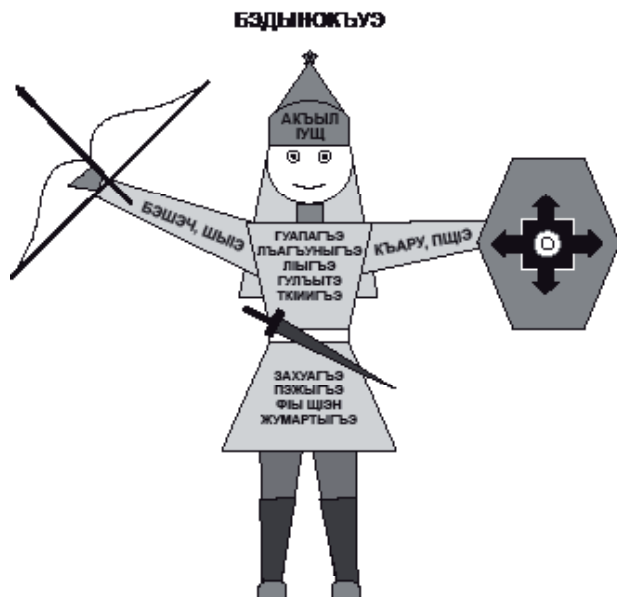
2. Адыгэ пщакцэм и щэнырщ и факцэр. «Адыгэ пщакцэ» щыжаІэкІэ, фигу къэкІ псалъэхэр пщакцэм факцэу щыфІагъэ (фІхы).

Щэнхэр факцэм и пкъыгъуэхэм требгъатхэу адыгэ пщакцэм и модель зэхэбгъэгъуэвми (пщакцэ сурэту) хъунуц.

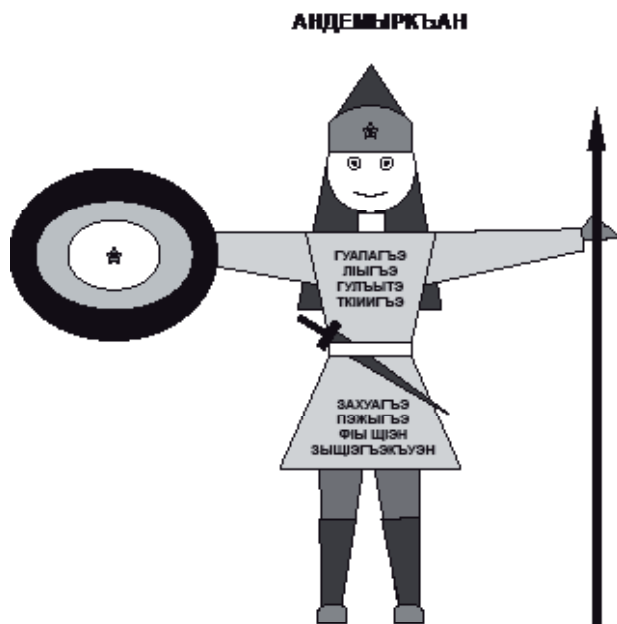
ЕгъэджакІуэхэм папщІә

3. Адыгэ щІалэм хэлъын хуей хьэл-щәну Бәдынокъуэ дэфлбагъухәр фтхы.

Щәнхәр фащәм и пкыгъуэхэм требгъатхәу Бәдынокъуэ и хьэл-щән модель зәхебгъэгъәувә хъунуш. **145**

4. Адыгэ щІалэм хэлъын хуей сыт хуэдә хьэл-щәнхәр дэфлбагъурә Андемыркъан?

ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

5. Цыхугъэ зыхэлъыр сыт хуэдэу щытыпхъэми тегъэпсэлъыхъын, абы и сурэт егъэщІын.

Мыпхуэдэ сурэту кластерыр ящІ хъунуш.

- Мы псалъэхэр зыхэт адыгэ псалъэжъхэр ягу къегъэгъэкІыжын.
ГукъэкІ зиІэм имыІэ щыІэкъым.
Псапэ щІэи, псым хэдзэ.
ФІы пщІамэ, зыхуэтицІар уи щхъэрищ.
Псапэ зыщІэм псапэ къехъ.

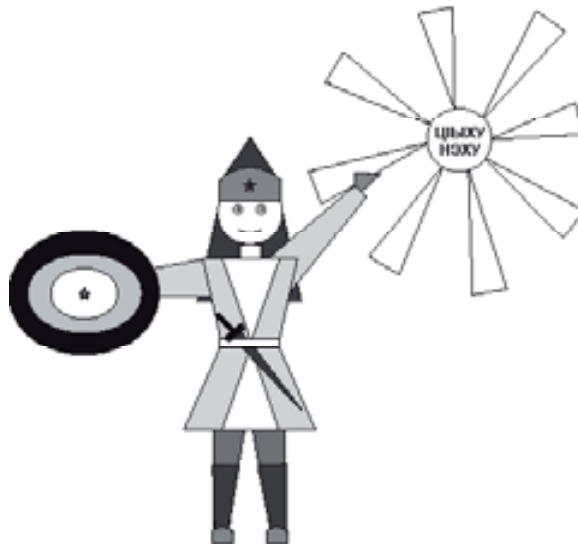
146

«Цыхугъэ хэлъщ» хужаІэ псапэ, фІы зыщІэм, гукъэкІ зиІэм, гущІэгъу, гуапагъэ зыхэлъым, цыхум хэтыр, гулбытэ хуэзыщІым.

«Цыху» жиІэмэ, зи псэр, зи акъылыр нэху псэушхъэ жиІэу араш.

6. «Цыхугъэ» псалъэм и кластер Сосрыкъуэ и сурэтымкІи егъэщІ хъунуш.

Дыгъэ бзийхэм сабийхэм тратхэ «цыху нэхур» зэрыщытын хуейр къазэрыгурыІуэр къэзыгъэлыагъуэ псалъэхэр.

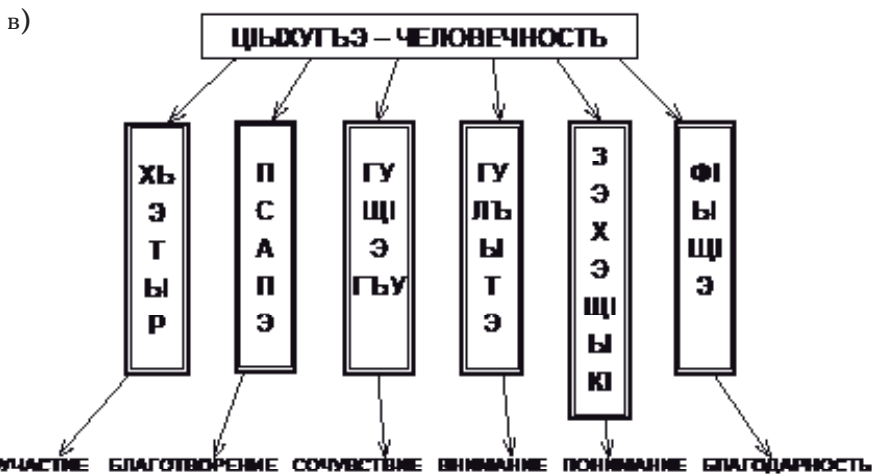
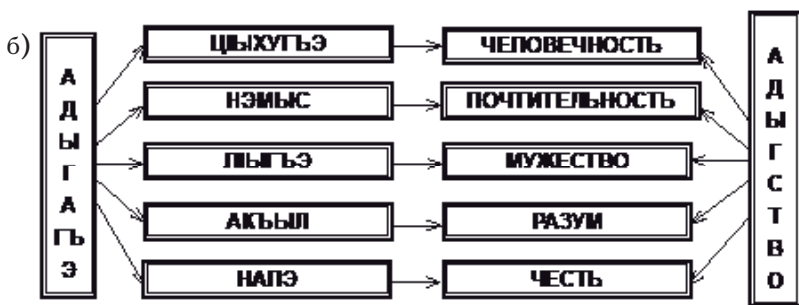
ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

• Нарт эпосым хэт нартхэм, литературнэ персонажхэм ящыщү «цІыху нэхукІэ» уеджэ хъуну еджакІуэхэм кьалытэр, апхуэдэу кыщІалытэр жегъэІэн.

• «ЦІыху нэхукІэ» узэджэ хъун гъащІэм щацІыхумэ, абыхэм ятеухуа хыбар жегъэІэжын.

7. Лъэккым игъэляпІэ хьэл-щэнхэм сыт хуэдэ тхыгъэми ущрохьэлІэ.

А лъапІэныгъэхэм я архитектурнэ сабийхэм ящІыфу егъэджакІуэм иригъасэмэ, ныбжьыщІэхэм я акылым, гупсысэм, бзэм, зэхэщІыкІым зиужьынущ.

ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

• Дэтхэнэ псалъэри хэту псалъэуха е псалъэжь сабийхэм къегъэ-гупсысын.

Мыпхуэдэ схемэхэм сабийхэм яджыр нэхъ налуэ, гурылуэгъуэ, щІэщыгъуэ ящІ.

8. Нэмыс

Дэтхэнэ цІыхуми нэмыс хуэщІын зэрыхуейм, псоми нэмыс тхэ-лын зэрыхуейм теухуа псалъэмакъ сабийхэм ядегъэкІуэкІын. Нэмыс зыгуэрэм хуэщІынымрэ нэмыс уэ езым пхэлъынымрэ еджакІуэхэм къазэрыгурылуэр зэхэгъэкІын. Нэхъыжым, нэхъыщІэм, цІыхухъум, цІыхубзым, сабийм, хьэщІэм, гъунэгъум, нэгъуэщІхэми хуэщІ нэмысым зэщхэщыкІыныгъэ зэриІэм сабийхэм гу лъегъэтэн. Абы къыхэкІуу схемэ егъэщІын.

148

Нэмысым теухуауэ адыгэхэм жаІэ мы псалъэхэр дауэ къывгурылуэрэ?

- Нэмыс зимыІэм насыпи иІэкъым.
- ЦІыхум хуэщІІ пщІэр зыхуэщІыр уи щхьэщ.
- ЦІыхур гъэлъапІи, уи щхьэр лъапІэ хъунщ.

ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

9. Адыгэ напэ

- Мы щэнхэр зыхэль лІыхъужьхэмрэ ахэр зыхэт тхыгъэхэмрэ фигу къэвгъэкІыж.
- Напэм теухуауэ адыгэхэм жаІэхэм фыкъеджэ.

149

Шынэ зиІэм укытэ иІэщ, укытэ зиІэм напэ иІэщ.
 Укытэр и нэгү щІэлъщ, акъылыр и бзэгү телъщ.
 Зи нэгү къабзэм игури къабзэщ.
 Напэншэ нэхърэ – накъэпакъэ.
 Нэм ильагъур щхъэм и уасэщ.
 Жъэшхуэ тхъэшхуэ и жагъуэщ.
 ЕмыкІур зылэжъым дежкІи емыкІущ, еплъым дежкІи укытэгъуэщ.
 Захуэм хабзэр и телъхъэщ.
 Зэ жыпІэnum тІэу егупсыс.
 Зи нэхъыжъ зымылътэм и щхъэ илътэтэжыркъым.
 Зи псалъэ нахуэм и напэ хужьщ.
 Псэр ящэри, напэ къащэху.
 Зи щхъэ пщІэ хуэзымышІыжым пщІэ иІэкъым.
 Пэжыр зи гъуазэм насыпыр и гъуэгущ. Уи псалъэ гъэІэси, уи нэмыс гъэбыдэ.
 Уи щхъэр уи ІэкІэ зыфІумыхыж.
 Укытэ зиІэм насып иІэщ.
 Укытэмрэ нэхъуеймрэ цІыхугъэм и дамыгъэщ.
 ХабзэмышІэ емыкІухъщ.
 ХабзэмышІэ щІыкІейщ.
 ЦІыхум и цІэр езым зыфІещыж.
 ЩІыкІей кІуэдэжыкІейщ.
 Щэныншагъэр узщи, Іэзэгъуэ зымыІэр делагъэщ.

ЕгъэджакIуэхэм папщIэ

- Цыхум и напэм и гъусэу сыт иджыри ихъумэр?

- Джэдгъэф Борис и «*Си адыгэ напэ*» усэм къегъэджен.

СИ АДЫГЭ НАПЭ

Сэ соушщIыр, сэ соушщI

дыгъуасэм,

Тхыдэм и дыгъуасэ

гум и щIасэм:

— Яхъумахэр сыт ди

адыгэлIхэм,

Я псэ IэфIыр мафIэм

щыпэралъхъэм?

Зыщ жэуапыр: ар адыгэ

напэщ,

ГъащIэм елъэпIэкI

адыгэ напэщ.

Ноби си гум

Арщ игъэнэхъапэр

Си адыгэ,

Си адыгэ напэр.

Сэ соушщIыр, сэ соушщI

си махуэм,

Си нобэрей махуэ псэм

и хъуахуэм:

— Зыхуэлажъэр сыт

си гъащIэ мащIэр?

Зыщ жэуапыр: ар

ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

адыгэ напэщ,
ГъащІэм елъэпІэкІ
адыгэ напэщ.
Ноби си гум арщ
щІигъэнэхъапэр
Си адыгэ,
Си адыгэ напэр.

Сэ соушщІыр, сэ соушщІ
си гъащІэм,
Си къэкІуэну гъащІэ нуру
сфІэщІым:
– Къыхуэзгъанэр сыт ди лъахэ
дыщэм,
Сыпсэуну сэ
сащымыгъупщэу?
Зыщ жэуапыр:
ар адыгэ напэщ,
ГъащІэм елъэпІэкІ
адыгэ напэщ.
Ноби си гум
Арщ щІигъэнэхъапэр
Си адыгэ,
Си адыгэ напэр.

151

- 1) Сыт жиІэр усакІуэм адыгэ напэм щхъэкІэ? (ГъащІэм елъэпІэкІ...)
- 2) Фэдауэ фегупсысрэ, сыт дэтхэнэ цІыхуми игъэлъэпІэн цІыхуейр и лъэпкъ напэр? Сыт абы щхъэкІэ щІэн хуейр?
- 3) Дауэ къывгурыІуэрэ ГубэщІыкІ Владимир и жыІэгъуэхэр?

ЦІыхур цІыху зыщІыжыр напэрщ.
Напэ здэщымыІэм цІыху щыІэжккъым.
Зи напэ зымыхъумэр напэншэмэ, зи хэку зымыхъумэр лІыгъэншэщ.
Зызыщыпхъумэнур теплгэ зимыІэракъым – напэ зимыІэращ.
Напэр щыкъабзэм псэр мэтынш.

10. Лыгъэ

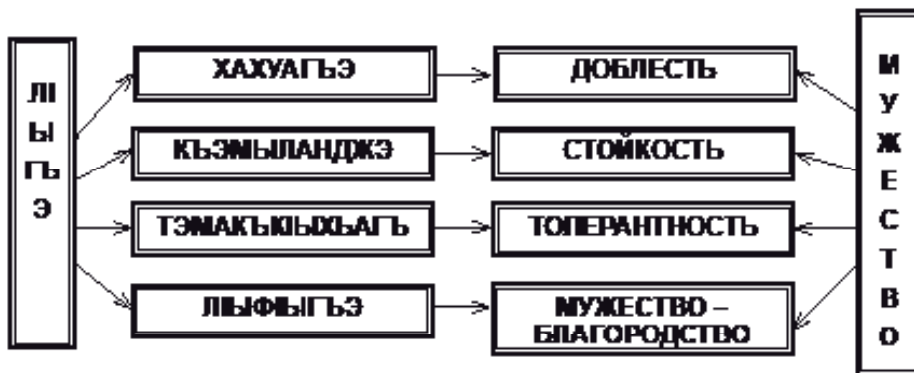
Мыпхуэдэ схемэхэмкІэ ирагъэкІуэкІ словарнэ лэжыгъэхэм сабий-хэм я бзэм зрагъэужь, тхыгъэхэм хэт лІыхъужьхэм тыншу характеристикэ иратыфу ирагъасэ.

ЕгъэджакІуэхэм папщІэ

Лыгъэ зимыгъусэ цІыхугъэм и зэфІэкІыр мащІэщ.

ГубэщІыкІ Владимир

1) «Лыгъэ» псалъэм и архитектуроникэ еджакІуэхэм егъэщІын.

2) Лыгъэм и мыхъэнэр къэзыІуатэ псалъэжхэр еджакІуэхэм жегъэІэн.

152

Хахуагъэм теухуахэр.

Е улын, е улІэн.

ЛІэным лыгъэ хэлъщ.

Лыгъэр ажалым щыщтэркъым.

И анэ лІуэ кыльхуащ.

Лыгъэм гугъэр и гъусэщ.

Къэмыланджэм теухуахэр.

АдыгэлІрэ шы бэшэчрэ.

АдыгэлІрэ лы бэшэчрэ.

ТэмаккъІхъагъым теухуахэр.

Щэным я нэхъ ІэфІыр тэмаккъІхъыщ.

УтэмаккъІхъыныр насыпщ.

Лыфыгъэм теухуахэр.

Бзаджэ пщІэныр лыгъэкъым, лыгъэр фІы пщІэнырщ.

Лыфыгъэ зэригъахуэркъым. (Не желают уступить друг другу в мужестве-благородстве).

Іуэху цІыкІу щыІэкъым, лы цІыкІу мыхъумэ. (Къэзанокъуэ Жэбагы).

11. ЦІыхум я цІыхугъэм хэхъуэху я насыпри кІуэтэнущ.

ГубэщІыкІ Владимир

«Насып» псалъэм кластер хуегъэщІын.

Кластер – инджылызыбзэщ, и мыхъэнэхэм ящыщ «Іэрамэ» (гроздь), «зэтрихъа» (скопление) псалъэхэр.

ЕгъэджакІуэхэм папщІә

1) Насыпым кызыэщІиубыдәу кьэфлгытә псори кызыэрыкІ псалъэхәр фтхы.

(Мы ләжыгъэхәр интерактивнә досками класс кьәс фІәль кызыэрыгуәкІ доскахәми щыбгъэзащІә хьунуц. Абы кыдәкІуәу, сабийхәм сурәту яхуәбгуәшу щхьә закьуә ләжыгъәу е гуп ләжыгъәу ебгъэгъэзащІәми хьарзынәщ).

2) Насыпым теухуа адыгә псалъэжыхәр фтхы.

Нәмыс зиІәм насып иІәщ.

Нәмысыншә насыпыншәщ.

ШыІә зиІәм насып иІәщ.

12. Зи бзәм елъәпауәр и псәми елъәпәуәнущ. Псәмрә бзәмрә зәтохуә.

Елбәрд Хьәсэн

1) Псәмрә бзәмрә яхужыпІә хьуну псалъэхәр япыфщІә.

2) Мы псалъә зәпхәхәр хәту псалъәухәхәр е усә кІәщІ зәхәфлхьә.

Мы тхыгъэхәм кыщыхьа сурәтхәмрә схемәхәмрә компьютеркІә езы еджакІуэхәми ебгъәщІ хьунуц.

Льәпкь льяпІәныгъэхәм я архитектурникәр еджакІуэхәм тәмәму щаухуәфынур Бгъәжьнокъуә Барәсбий адыгәм и этикәм теухуа и тхыгъәхәм, МафІәдз Сәрәбий и «Адыгә хабзә» тхылъым, адыгәхәм я тхыдәм зыщәгъәгуазәмәщ.

ЩІәныгъәмрә зәманымрә зәдезыгъәкІу егъәджакІуәм Іуәхушхуә зәфІегъәкІ, сыт щхьәкІә жыпІәмә абы зәманым хуәфәщән льяпкь бын егыасә.

БАЛӘ Людмилә

Адыгэ къэкIыгъэцIэхэр

Бад – Ладанник крымский.

Гъурц лIэужьыгъуэщ, и лъагагъыр см 40-60-м нос. Бадым и тхьэм-пэхэр хъурей-кIыхьхэщ. Гъатхэм гъэгъа пшэплтыфэхэр см 2 я инагъуу къыпедзэ. Гъурцым ипкьхэр занщIэу докIей, лъабжьэшхуэ ещI. Нэхьыбэу къыщокI мэз лъапэхэм, джабэхэм, гуэрэну зэхэту ухуозэ. КъэкIыгъэр, и дахагъэм папщIэ, паркхэми цагъэкI.

БадзэгъалIэ – Валериана лекарственная.

БажэкIэ – Мышей сизый, щетинник сизый.

Зы гъэкIэ къэкI удз лIэужьыгъуэщ. Ипкь занщIэу дэкIейм и лъагагъыр см 40-60 мэхъу. И бзийхэр бгъузэ-кIыхьщ. БажэкIэм, лыхьщым ещхьу, лъабжьэ псыгъуэ кIыхь куэд ещI. Пкьыхэм я щхьэкIэхэм, щхьэмыжым ещхьу зэхэт, цы гъуэплтыфэ зыпыт гъэгъахэр къапедзэ гъэма-хуэм. ГъэмахуэкIэм, бжьыхьпэм, хум ещхьу, бажэкIэ жылэхэр мэхъу. Хадэхэм, хьэсэхэм, губгъуэхэм, жыг хадэхэм, зэран къахьу, куэду къыщокI. Псом хуэмыдэу бажэкIэм зыщегубгъу пщIэгъуэ зманым удзыжхэм зэщIащтэ нартыху, сэхуран, жэгундэ хьэсэхэм. БажэкIэр Iэщым фIыуэ яшх, мэкъууи пыбупщI мэхъу.

БажэкIэцIынэ – Куриное просо.

Зы гъэкIэ къэкI удз лIэужьыгъуэщ, и лъагагъыр см 60-100 хъу-уэ. И бзийхэр кIыхьщ, бгъузэщ. Удзым ипкьхэр занщIэу докIей, лъабжьэ ищIхэр псыгъуэ-кIыхьхэщ, куэдщ, лъахьщым ещхьщ. Гъэмахуэкум щыщIедзэри пкьыхэм я щхьэкIэм гъашэ къыпедзэ. Жылэхэр гъэмахуэкIэм, бжьыхьэм мэхъу, гъуабжафэщ, хум ещхьщ. БажэкIэцIынэр щхьуантIэу щытщ, жэп къехын щIидзэху. Губгъуэхэм, нартыху щIагъхэм, сэхуран, кIэртIоф, жэгундэ хьэсэхэм, хадэхэкI щащIэхэм, жыг хадэхэм, зэран къахьу, куэду къыщокI. Iэщым фIы дыдэу яшх, силосу иралъхьэ. Адыгэхэм бажэкIэцIынэр куэд щIауэ мэкъуу паупщI.

Балией, балийжыг – Вишня обыкновенная, вишня садовая.

ЦIыхухэм куэд щIауэ къагъэкI жыг лIэужьыгъуэщ. И лъагагъыр м 4-6 мэхъу, пхьафэм плыжьыфэ мащIэ къыщIолгадэ, жьы щыхьукIэ – щхьуэ-фIыцIафэщ. Балиейм и лъабжьэм гъэ къэс жыгыщIэ цIыкIу куэд къыкIэщIож. Тхьэмпэхэм цы ятеткъым, см 5-7 я кIыхьагъщ, см 3-4 я бгъуагъщ. Гъатхэм, тхьэмпэхэр къыпидзэн щIидза нэужь, хужь дахэу мэгъагъэ. Гъэгъахэр кIы кIыхь яIэу, 2-4-уэ зэгъусэу къыпедзэ, бжьэхэм абыхэм фо къыпах. Балией тхьэмпэр адыгэхэм фIэIугъэхэми шейми халъхьэ. Балиейм тумэ къэхьукIэ иIэщ, мэз шэдыгъуеймрэ губгъуэ шэдыгъуеймрэ я кум къыдэкIащ. ЩIэныгъэлIхэм хуагъэфащэ ар ижь-ижьыж (лъэхьэнэщIэм и пэ кыхуэ лIэщIыгъуэхэм) ди хэкуэгъухэм Днепр и Iэгъуэблагъэхэм, Македонием и щIыналгъэ щхьэхуэхэм Iэрысэ щащIауэ. Тхьэдэтх Плиний щыхьэт зэрытехуэмкIэ, Урым консул Лукулл Митридат текIуэн и пэкIэ а щIыпIэм (иджы «Италие» жыхуэтIэм) балией щыIакъым, ар Понтым къришу Урымым къэзышар Лукуллщ. Нэхь иужьыIуэкIэщ балий жыгыр нэгъуэщI къэралхэм щыщызэлъащIысар.

Балий – Плод вишни садовой.

Балий жыгым къыпыкIэ пхьэщхьэмыщхьэрщ, хъуа нэужь плыжьы-фIыцIафэщ. Балийм шхыныгъуэ хьэлэмэтхэр къыхащIыкI.

Фэ фыщыгъуазэ?

БалийIэрысей – Черешня (культурная), вишня птичья (культурная).

ЦIыхухэм куэд щIауэ къагъэкI пхъэщхъемыщхъэ жыгщ, и лъагагъыр *м* 10-15-м нос. И пхъафэр щхъуэ-гъуабжафэщ. Гъатхэм пасэу, тхъэмпэхэр къыпимыдзэ щIыкIэ, жыгыр хужь дахэу мэгъагъэ. Цы зытемыт тхъэмпэхэм *см* 10-12 я кIыхагъщ, *см* 5-6 я бгъуагъщ. Гъэгъахэм *см* 3 я инагъщ, пхъэщхъемыщхъэ къыпыкIэр иионым мэхъу.

БалийIэрысэ – Плод черешни (культурной).

Жыгым къыпыкIэ пхъэщхъемыщхъэрщ. ЦIыхухэм жыг лIэужьыгъуэ куэд къагъэкI. Абыхэм языныкъуэм къапыкIэ пхъэщхъемыщхъэр гъуэжыфэщ, адрейхэр плъыжыфэщ, плъыжыфэ-фIыцIафэщ. БалийIэрысэм шхыныгъуэ куэд къыхащIыкI.

Балыджэ – Редиска, редис.

ЦIыхум куэд щIауэ къагъэкI хадэхэкIщ. И тхъэмпэхэм цы теткъым, хуэкIыхъ щIыкIэщ, лэдэх мащIэ яIэщ. Балыджащхъэр хъуа нэужь, гъэмахуэм *см* 20-30 зи лъагагъ пкъыхэр къыдедз, я щхъэкIэм гъэгъа хужьхэр е мащIэу шакъафэхэр къапедзэ. И жылэ хъурей фIыцIафэхэр е гъуэжыфэхэр гъэмахуэкIэм, бжыхъэм ирихьэлIэу мэхъу. Балыджэм цIыхур зыхуэныкъуэ витамин зэмылIэужьыгъуэ куэд хэлъщ.

Балыджэплгыжъ – Редиска, редис.

Адыгэхэм, нэгъуэщI лъэпкъхэм къагъэкI балыджэ лIэужьыгъуэщ. КъэкIыгъэм и лъабжъэр (балыджащхъэр) зэрыплгыжъращ и фIэщыгъэр къызытекIар.

Балыджэхужь – Редиска, редис.

Зи лъабжъэр (балыджащхъэр) хужь балыджэ лIэужьыгъуэщ. Унагъуэ хадэхэм къыщагъэкI.

Балыджэхъу – Редиска, редис.

Зи гугъу тшIа балыджэм щыщ къэкIыгъэщ. Балыджащхъэ нэхъ ин зыщI зырызхэр хадэ цIыкIухэм щыгъагъэу жылэ ищIыхукIэ къыханэ, жылапхъэ зэхуахъэсын папщIэ. Апхуэдэ къэкIыгъэхэм балыджэхъукIэ йоджэ.

БалыджэфIыцIэ – Редька.

ГъитIкIэ къэкI хадэхэкIщ. Къудамэ зыщI и пкъыр *см* 50-70-кIэ докIей. ИщIагъкIэ къыпидзэ тхъэмпэхэр инщ, хуэкIыхъ щIыкIэщ, лэдэх мащIэ иIэщ. КъэкIыгъэм япэрей гъэм лъабжъэ гъум (балыджащхъэ) ещI, етIуанэм – и пкъыр къыдож, къудамэ щхъэкIэхэм гъэгъа хужьыфэхэр е плъыфэ къызыщIэлъадэхэр гъэмахуэпэм къыпедзэ. Лъабжъэ ищIа нэужь, зы гъэм и кIуэцIкIэ и пкъыр къыдидзу, гъэмахуэкум е гъэмахуэкIэм ирихьэлIэу къыщыгъагъи къохъу. И жылэхэр балыджэм ейм ещхъщ, ауэ нэхъ инщ. ЦIыхухэм куэд щIауэ къагъэкI, витамин хэлъщ, хуцхъуэ зэмылIэужьыгъуэхэр къыхащIыкI.

Банэдэгу – Дурнишник зобовидный.

Ди щIыпIэхэм дэнэ дежи узыщрихьэлIэ, зы гъэкIэ фIэкI къэмыкI удзыжъщ. И пкъыр *см* 50-70-кIэ докIей, къудамэ ещI. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIэщ, кIы кIыхъ яIэщ, лъабжъэ гъум быдэ ещI. ЗыкъыпкIэрызыщIэ банэ зытет, 1 *см* хуэдиз зи инагъ жылэ хъурей-кIыхъхэр гъэмахуэкIэм – бжыхъэпэм мэхъу. Банэдэгур щIы бгыныжахэм куэду къыщокI. Апхуэдэ щIыпIэхэм мэл щыбгъэхъу хъуркъым, сыту жыпIэмэ банэ зытет жылэхэр къыкIэрынэурэ, цым и фIагъыр мэкIуэд. Медицинэм хуцхъуэу къыщигъэсэбэп къохъу.

ХЪЭКЪУН Барэсбий

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
(Эльбрус)

Литературно-художественный журнал

На кабардинском языке

Учредители: Министерство по средствам массовой информации, общественным и религиозным организациям Кабардино-Балкарской Республики (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5), общественная организация «Союз писателей КБР» (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5, офис 501).

Главный редактор **А.Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Хабас Бештоков,
Адам Готов, Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Афлик Оразаев, Хамиша Тимижев, Сафарби Хахов,
Кашиф Эльгаров (ответственный секретарь).

Корректор – **Марина Жекамухова**
Компьютерный набор и верстка – **Зарета Князева**

Подписано к печати 07.08.13. Формат 70x108^{1/16}.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Усл. п. л. 13,65.
Уч-изд. л. 11,7. Тираж 2000 экз. Заказ № 123
Цена в розницу – договорная.

Индекс издания: 73296. Регистрационный № Н-0036
Адрес редакции: КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5

ООО «Тетраграф»
360051, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных диапозитивов

АВТОРХЭМ ПАПШЦЭ

Журналым кыйтехуа тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкIэ жэуап зыхъыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Iуэху еплъыкIэхэр Iэмал имыIэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыIэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркIэ тедзауэ, флеш-кэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщIыпIэ щытрадзэмэ, «Iуащхъэмахуэм» кызырэрахыжар кыагъэльэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кьалэнкьым Iэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкIэ къевгъэхъ хъунуш: 360000, Налшык кьалэ, Лениным и цIэкIэ щыIэ уэрам, 5, епщыкIузанэ кьат, «Iуащхъэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 47-35-32 (жэуапыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэzie, публицистикэ); 47-32-94 (бухгалтерие). e-mail: oshxamaхо73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫIЭРЫХЪЭХЭМ ПАПШЦЭ

Журналыр зэрыгедзам сэкьат гуэр иIэу кыщцIэкIмэ, абы теухуауэ фыщыщIэупщцIэ хъунуш: Лениным и цIэкIэ щыIэ уэрам, 33, ООО «Тетраграф».